حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی گەرمیان
کۆلێجی زمان و زانستە مرۆڤایەتییەکان
بەشی زمانی کوردی

شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردیدا (کرمانجی ناوەڕاست) (١٩١٤-١٩٤٥ز)

نامەیەکە

ئارام عومەر عەلی

پێشکەشی ئەنجوومەنی کۆلێجی زمان و زانستە مرۆڤایەتییەکان – بەشی زمانی کوردیی زانکۆی گەرمیانی کردووە، وەک بەشێک لە پێداویستییەکانی بەدەستهێنانی پلەی ماستەر لە ئەدەبی کوردیدا.

بەسەرپەرشتی

پ. د. فازیل مەجید مەحمود

١٤٣٨ کۆچی ٢٧١٦ کوردی ٢٠١٦ زایینی

بەناوی خوای گەورەو میهرەبان

پێشکەشە...

- بە ئەو کەسەی بە مەبەستی چاکە وشەیەکی فێرکردووم و لەمەودواش فێرم دەکات.
- بە ئەو بەڕێزانەی عەزێتیان لە گەڵ کێشاوم, بەتایبەتی (دایک و باوک)م.
- بە کوردستان هاوڕێی ژیانم
- بە جگەر گۆشەکانم (ژیار و محەمەد و ئیمان و ئیڤان و باران) .
- بە مامۆستا ئاری خەیاتی هاوڕێم و خانەوادەکەی.
- بە ئەو کەسانەی بە گیانی خۆیان پارێزگاری لە کوردستان دەکەن.

سوپاسنامە

- ڕێزو سوپاسی بێپایانم بۆ:
- سەرۆکایەتی زانکۆی گەرمیان کە بواریان بۆ ڕەخساندم بۆ خوێندن.
- سەرۆکایەتی زانکۆی هەڵەبجە، کە هاوکارم بوون لەبواری خوێندنەکەمدا.
- ڕاگرایەتی کۆلێجی زمان و زانستەمرۆڤایەتییەکان، سەرۆکایەتی بەشی زمانی کوردی، کە دڵسۆزانە بە تەنگ سەرکەوتنی خوێندنەکەمانەوە بوون.
- مامۆستای بەڕێز (پ.د. فازیل مەجید مەحمود) کە ئەرکی سەرپەرشتیکردنی نامەکەی لە ئەستۆ گرت.
- ئەو مامۆستا بەڕێزانەی لە کۆرسەکانی خوێندندا وانەیان پێ وتینەوە.
- هەموو ئەو بەڕێزانەی کە لەوەرگێڕانی بابەتەکاندا هاوکارم بوون.
- هەر بەڕێزێک کە لە دەستخستنی سەرچاوەکاندا هاوکاریکردووم و بەتەنگ سەرخستنی کارەکەمەوە بووە.

ناوەرۆك

لاپەڕە	بابەتەکان
١ - ٣	پێشەکی
٤ - ٦٨	بەشی یەکەم
٥ - ٣٥	تەوەری یەکەم/ زاراوەو چەمك و پێناسەو مەبەستەکانی شیعری بۆنە
٥	١. بۆنە لەڕووی فەرهەنگ و زاراوەوە
٦	٢. چەمك و پێناسەی شیعری بۆنە
٩	٣. شاعیرو شیعری بۆنە
١٢	٤. شیعری بۆنە لە ڕوانگەی بۆچوونی شاعیران و ڕەخنەگرانەوە
٢٧	٥. مەبەستەکانی شیعری بۆنە
٣٦ - ٥٣	تەوەری دووەم/ مێژووی سەرهەڵدانی شیعری بۆنە
٣٦	١- سەرهەڵدانی شیعری بۆنە لە ئەدەبی جیهانیدا
٤١	٢- سەرهەڵدانی شیعری بۆنە لەئەدەبی عەرەبی و فارسیدا
٤٦	٣- سەرهەڵدانی شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردیدا
٥٤ - ٦٨	تەوەری سێیەم/ پەیوەندی نێوان شیعر و کۆمەڵگا
٥٤	١- شیعر و ئاین و ئایدۆلۆژیا
٦٠	٢- شیعرو لایەنی کۆمەڵایەتی
٦٥	٣- شیعرو نەتەوە و نیشتمان
٦٩ - ١٢٠	بەشی دووەم/ ڕەگەز و شێوازی شیعری بۆنە
٧٠ - ٨٥	تەوەرەی یەکەم/ ڕەگەزەکانی شیعری بۆنە
٧٠	١- سۆز
٧٤	٢- ئەندێشە
٨٠	٣- بیر
٨٢	٤- تاقیکردنەوە(ئەزموون)
٨٦ - ١١٦	تەوەرەی دووەم/ شیعری بۆنە لە ڕووی شێوازەوە
٨٨	١- ئاواز(مۆسیقا)
٩٠	أ- ئاوازی دەرەوەی شیعر
٩١	یەکەم: کێش

دووەم: سەروا	٩٦
ب- ئاوازی ناوەوەی شیعر (ڕیتم)	١٠٣
٢- زمانی شیعری	١٠٧
٣- وێنەی شیعری	١١٢
تەوەری سێیەم/ جۆرەکانی شیعری بۆنە لە ڕووی ناوەرۆکەوە	١١٧ - ١٢٠
بەشی سێیەم/ شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردیدا لە سالآنی (١٩١٤-١٩٤٥ز)	١٢١ - ١٩٩
تەوەری یەکەم/ شیعری بۆنە ئاینییەکان	١٢٤
تەوەری دووەم/ شیعری بۆنە سیاسی و نیشتمانی و نەتەوەییەکان	١٣١
تەوەری سێیەم/ شیعری بۆنە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و کەسییەکان	١٧٣
تەوەری چوارەم/ شیعری بۆنە سروشتییەکان	١٩٦
ئەنجام	٢٠١ - ٢٠٢
سەرچاوەکان	٢٠٣
ملخص البحث	٢١٢
Abstract	٢١٣

پێشەکی

خەبات و بەرخودانی نەتەوایەتی و سۆزو خۆشەویستنی نیشتمان و ڕووداوە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و سروشتییەکان وەك هەر کایەیەکی تری ژیان ڕەنگدانەوەیان لە ئەدەب بەگشتی و شیعر بە تایبەتی هەبووە و ئەم کاریگەری و ڕەنگدانەوەیە لەگەڵ دەرکەوتن و سەرهەڵدانیدا لە قۆناغەکانی گەشەو بەرەو پێشچوونی شیعری کوردیدا بووەتە هۆکاری پەیدابوونی جۆرێك لە شیعر، کە بە شیعری بۆنە دەناسرێتەوە، ئاشکرایە هەست و سۆز و هەڵچوونی شاعیر پرسێکی گرنگە بۆ لە دایکبوون و هاتنەکایەی دەقی شیعری، ئەو ڕووداو و کارەسات و بۆنەو یادانەی لە دەوروبەری شاعیردا هەن، ناتوانێت لێیان دابڕاو بێت، بەمەش ئەو بابەتانە کاریگەریی لەسەر دەروونی جێدەهێڵن، بۆ زۆرێکیان شیعر دەنووسێت و لە هەندێ بۆنەو موناسەباتی ئاینی و نەتەوەیی و سیاسی و کۆمەڵایەتی...هتد، هەڵوێستی خۆی بە شیعر نیشاندەدات.

هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە:

گرنگترین هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم ناونیشانە (شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردیدا) دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە هەستمان بە بوونی شیعر گەلێکی زۆر کرد، کە بۆ بۆنە جۆراوجۆرەکان نووسراون و بە شێوەیەکی دیارو بەرچاو لە پێشتردا ئاماژەیان پێنەکراوە، وەك چۆن لە ئەدەبی گەلانی تردا ئەم بابەتە جۆرێك لە بایەخی تایبەتی پێدراوەو گفتوگۆ و ڕاو سەرنجی زۆری لەسەر وتراوە، بەتایبەت لە ئەدەبی عەرەبیدا، بەڵام لە ئەدەبی کوردیدا دەرکمان بەو جۆرە پۆلێن کاری و گرنگییە نەکرد، بۆیە بەپێویستمان زانی لە چوارچێوەی توێژینەوەیەکی ئەکادیمیدا ئاماژەیەکی پێویست بە شیعری بۆنەکان بدەین، لەگەڵ ئەوەشدا لێکۆڵینەوەکە ئەو ئەنجامانەش گەلاڵە دەکات، کە شیعری بۆنە لە قۆناغەکانی خەباتی میللەتی کورددا گرنگی خۆی هەبووە و تیشك دەخاتە سەر ئەو لایەنانەی کە ڕۆڵ و ئەرکی شیعر بەگشتی و ئەم جۆرەی شیعر بەتایبەتی دەستنیشان دەکەن.

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوەکە ڕێڕەوێکی زانستی بگرێتەبەر، بەپێویستمان زانی پشت بە ڕێبازی (وەسفی - شیکاری) ببەستین، تا بتوانین لەو ڕێگەیەوە سیمایەکی ئەکادیمییانە بە ناوەرۆکی لێکۆڵینەوەکە ببەخشین و هاوکات بەپێی پێوەرە زانستییەکان کارەکە بگەیەنینە ئەنجامی خۆی.

سنووری لێکۆڵینەوەکە:

لە پێناو ئەوەی بە شێوەیەکی ڕێکوپێك کارەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە ئەنجام بدەین، پێویستمان بەوە هەبوو، هەر لە سەرەتاوە سنوورێك بۆ لێکۆڵینەوەکەمان دەستنیشان بکەین، بۆ ئەوەش سنووری لێکۆڵینەوەکەمان، تەنها ئەو نموونە شیعرییانە دەگرێتەوە، کە لە ساڵانی نێوان(١٩١٤-١٩٤٥ز) لە زاری (کرمانجی ناوەڕاست)دا بۆ بۆنەیەك نووسراون.

گرفتی لێکۆڵینەوەکە:

ئەم لێکۆڵینەوەی ئێمەش وەك هەموو لێکۆڵینەوەیەکی تری زاد ستی بێ کێ شەو گرفت نەبووە، یەك لەو گرفتانەی کە لە کاتی کارکردن هاتە پێشمان، نا ڕوونی مێژووی نووسینی هەندێ لەو شیعرانە بوون، کە لەلایەن شاعیرانەوە بۆ بۆنەیەك نوو سراون، بەڵام خۆ شبەختانە پاش گەڕان و سۆراغکردن، توانیومانە تاڕادەیەك ئەو گرفتانە تێبپەڕێنین.

پێکهاتەی لێکۆڵینەوەکە:

جگە لە پێ شەکی و ئەنجام و لی ستی سەر چاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بەهەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی کە بەپێی ڕێڕەوی نووسین لە کۆتای لێکۆڵینەوەکەدا دێن، لێکۆڵینەوەکەمان لە سێ بەشی سەرەکی پێکهاتووە، هەریەك لەو بەشانەش بەسەر چەند تەوەرێکدا دابەش بوون. تەوەرو لا

بەشی یەکەم لە سێ تەوەرە پێکهاتووە: لە تەوەرەی یەکەمدا چەمك و پێناسەی شیعری بۆنەو پەیوەندی نێوان شیعری بۆنەو شاعیران و هەروەها بۆچوونی ڕەخنەگران و لێکۆڵەرو شاعیران لە بارەی شیعری بۆنەوە خراوەتە ڕوو، کە هەڵ سەنگاندنی گرنگی و بایەخی شیعری بۆنەو با شی ئەو جۆرەی شیعرە لەگەڵ بوونی هەندێ ڕای جیاوازو سەرنج لە سەر لاوازییەکانی ئەم جۆرەی شیعر لە ڕوانگەی بۆچوونی هەندێك لەو ڕەخنەگرانەوە، لە تەوەرەی دووەمدا بەشێوەیەکی پێویست مێژووی سەرهەڵدانی شیعری بۆنە لە ئەدەبیاتی جیهانی و ئەدەبی عەرەبی و فار سی و کوردیدا بە پێی قۆناغەکانی دەرکەوتنی ئەم جۆرەی شیعر با سیان لێوەکراوە. لە تەوەرەی سێیەمی هەمان بە شدا بە تێرو تە سەلی باس لە پەیوەندی نێوان شیعرو کۆمەڵگا لە ڕووی ئاینی و کۆمەڵایەتی و نەتەوایەتییەوە کراوە و تیشك خراوەتەسەر لایەنە بەهێزەکانی ئەو جۆرە پەیوەندییە لە ئەدەبیاتی کوردیدا.

بەشی دووەمی ئەم نامەیە ڕەگەزو شێوازو ناوەرۆکی شیعری بۆنە لە سێ تەوەردا باس دەکات، کە لە تەوەری یەکەمدا بە شێوەیەکی بابەتی باس لە ڕەگەزەکانی شیعری بۆنە کراوە، بەتایبەت ئەو ڕەگەزانەی، کە لە شیعردا جۆرە سیمایەکی هونەری جوان بە دەق دەبەخ شن. هەر چی تەوەرەی دووەمیشە باس لە شێوازی شیعری بۆنە کراوە، ئەویش خۆی لە باسی (مۆسیقاو زمانی شیعری و وێنەی شیعری) شیعری بۆنەدا دەبینێتەوە، لە تەوەرەی سێیەمی شدا تیشك خراوەتە سەر ناوەرۆکی شیعری کوردی و پەیوەندی ئەو جۆرانەی شیعر بە بۆنەو ڕووداوەکانەوە، پاشان باسی ڕۆڵی شیعری لیریك کراوە لە بەرفراوانی گرتنەخۆی شیعری بۆنەدا.

بەشی سێیەم کە مەیدانی پراکتیکی توێژینەوەکەیە، بە شێوەیەکی فراوان شیعری بۆنەو نموونەکانی شیعری بۆنەی لە سالانی نێوان (١٩١٤-١٩٤٥ز) تۆمارکردووە، کە لە چوار تەوەرەدا خۆی دەبینێتەوە. لە تەوەرەی یەکەمدا شیعری بۆنە ئایینیەکان و لە تەوەرەی دووەمدا شیعری بۆنە نیشتمانی و نەتەوەیی و سیاسییەکان لە خۆدەگرێ، تەوەرەیەکی گرنگ و پڕ بایەخەو بەشی هەرە زۆری ئەو شیعرانەی بۆ ئەو بۆنانە هۆنراونەتەوە تۆمارکراون. تەوەرەی سێیەم شیعری بۆنەی کۆمەڵایەتی و

ڕۆشنبیری و کەسییەکان لە خۆی دەگرێت، هەرچی سەبارەت بە تەوەرەی چوارەمیشە، باس لەو ڕووداوە سروشتییانە کراوە، کە شاعیران لەو قۆناغەدا شیعریان لەبارەوە نووسیوە.

ماوەتەوە بڵێین بە شێوەیەکی گ شتی و لە ژێر ناوی (شیعری بۆنە) لە ئەدەبی کوردیدا تەنها دوو لێکۆڵینەوەی چەند لاپەڕەیی بەرچاو دەکەون، کە ئەوانیش:

بابەتێکی (گۆران)ی شاعیرە، بەناونیـ شانی (مەولەوی و شیعری مونا سەبات)، ئەم بابەتەی گۆران لە ڕۆژنامەی(هەولێر) ژمارەکانی (٧و٨و١٠)ی ساڵی یەکەم لە کانونی یەکەمی ١٩٥١ز بڵاوکراوەتەوە و دووبارە لە ژێر ناوی (لە بەرهەمەکانی دوێنێمان) لە گۆڤاری بەیان ، ژمارە (٣١)ی تـ شرینی دووەم ساڵی (١٩٧٥ز) بڵاوکراوەتەوە، ئێمە وەك سەرچاوە سوودمان لێ بینیوە.

بابەتی دووەم نوو سینێکی (محەمەدی مەلاکەریم)ە، بەناونیـ شانی (گۆران و شیعری مونا سەبەت)، لە گۆڤاری بەیان، ژمارە (٢٩)ی ئەیلولی ساڵی (١٩٧٥ز) بڵاوکراوەتەوە.

بەشی یەکەم

تەوەرەی یەکەم:

زاراوەو چەمك و پێناسەو مەبەستەکانی شیعری بۆنە

تەوەرەی دووەم:

مێژووی سەرهەڵدانی شیعری بۆنە

تەوەرەی سێیەم:

پەیوەندی نێوان شیعر و کۆمەڵگا

تەوەرەی یەکەم/ زاراوەو چەمك و پێناسەو مەبەستەکانی شیعری بۆنە:

١- بۆنە لە ڕووی فەرهەنگ و زاراوەوە:

بۆنەکان گرنگی و بایەخی زۆریان هەیە لە ژیانی مرۆڤەکاندا، چ بۆ تاك بێت یان کۆمەڵ، چونکە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە هەست و سۆزو هەڵچوونی دەروونی هەریەکە لەو مرۆڤانەوە هەیە، کە لەگەڵ بۆنەکاندا نزیکایەتی و وابەستەییەکی جەستەیی و دەروونی و ڕۆحییان هەیە، ئەمەش لە بۆنەیەکی نیشتمانیدا بێت، کە کۆمەڵێك خەڵکی زۆر پەیوەندیی سۆزداری و چارەنووسێکی هاوبەش پێکەوە گرێیان دەدات، یان بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی بێت، بەهەمان شێوە یان بۆنەیەکی کەسی بێت، کە چەند مرۆڤێك تێیدا بەشدارن و گرنگی و بایەخی هەیە و بەژیانی چەند مرۆڤێکەوە بەستراوە.

هەر و شەو زاراوەو چەمکێك بەکۆمەڵێك زمان و تێڕوانینی جیاواز لێکدانەوەی بۆ دەکرێت و ڕاڤە دەکرێت و ماناو مەبە ستێکی دەدرێتە پاڵ، یان بڵێین لە هەر زمانێکدا بۆ چەمك و مەبە ستێك زاراوەیەك بەکاردەهێنرێت و ناوێکی لێ دەنرێت بۆ نا سینەوە و پێنا سەکردنی، بۆنە یان مونا سەبەش چەمکێکی فراوانە بۆ ئەو ڕووداو و کارە سات و ئاهەنگی خۆ شی و مەرا سیمی پر سەگێرییانە بەکاردەهێنرێت، کە لەناو هەر گەل و میلەتێکدا هەیە، ئەڵبەتە لە ناو هەر گەل و میلەت و نەتەوەیەکیشدا نەریتی تایبەتی خۆیان هەیە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو بۆنەو موناسەباتانەدا، لێرەوە ئێمە تیشك دەخەینە سەر واتای فەرهەنگی زاراوەکە لە چەند زمانێکی جیاوازدا: بۆنە لەفەرهەنگەکاندا بەچەند شێوازێك خراوەتە ڕوو. ئەمەی خوارەوە چەند نموونەیەکە لەوانە:

بۆنە لە زمانی ئینگلیزی "Occasion"[١]، لە زمانی عەرەبیدا (مناســـبة)"[٢] و هەروەها بۆنە (منا سبات)ی پێدەوترێ. لە بەرامبەر و شەی (Occasion) ئینگلیزیدا: ١- بۆنە ٢- دەرفەت ٣- ڕووداوێکی تایبەت ٤- ڕێو رەسمی تایبەت"[٣] بەکارهێنراوە. یان دەوترێ: بۆنە، هۆی شت: بەبۆنەی تۆوە هاتم"[٤]، یان (Occasion: a particular time when something happens) بۆنە: کاتێکی تایبەتە کە هەندێك شت تێیدا ڕوودەدات"[٥]، بۆنە: کاتێکە کە ڕێگە بە ڕوودانی هەندێك شت دەدات"[٦]. (Occasion: an important event, ceremony, or celebration) بۆنە: (ڕووداوێك، هەلێك یان ئاهەنگێکی گرنگە)[٧].((Occasion- مناسبة- بۆنە))[٨]، مناسەبە: ((بۆنە، هۆ، ڕووداوێك، مەبەستێك))[٩].

---

[١]- سەلام ناوخۆش، فەرهەنگی ئۆکسفۆرد، کوردی–ئینگلیزی،چاپی چوارەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر،٢٠١٣ ل٢٥.

[٢]– عەبدوڵلا جەبار، فەرهەنگی شارا، چاپی یەکەم، خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما،سلێمانی٢٠٠٧،ل٦٩١ .

[٣]- سەلام ناوخۆش، فەرهەنگی گیرفانی ئۆکسفۆرد، ئینگلیزی–کوردی،چاپی یەکەم، چاپخانەی لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی زانیار، سلێمانی،٢٠٠٩ل٣٢١.

[٤]– شێخ محمدی خاڵ، فەرهەنگی خاڵ، جزمی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠ ل١٣٦.

[٥]- http://www.merriam-webster.com/ Merriam-Webster Dictionary, ٢٠١٥, version ٣,١,١

[٦]- http://www.merriam-webster.com.... ٣,١,١

[٧]- Optical Reader, Version ٢,١١,٢,١

[٨]- Rebin Ali, Rebin Dictionary, Version ٢,١, ٢٠١٥

[٩]- رزگار کریم، فەرهەنگی دەریا" عەرەبی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەهارەت،٢٠٠٦، ل١٣٤٩ .

٢-چەمك و پێناسەی شیعری بۆنە:

بۆنە لە شیعردا، هەر شیعرێکە کە ئەهۆنرێتەوە، یان ئەوترێ لە بۆنەیەکی دیاری کراودا، کە لە هەست و سۆزێکەوە سەرچاوەی گرتووە، وەك ئەو ئاهەنگانەی بۆ بۆنەیەکی کۆمەلایەتی یا مێژووی یا ئەدەبی سازدەکرێن.

یان دەڵێن، (شیعری مونا سەبات): ((هۆنراوەیەکە دەنوو سرێت، یان دەوترێت لە بۆنەیەکی دیاریکراودا، ئاهەنگ گێرانە بۆ بیرەوەری ڕووداوێکی کۆمەلایەتی یان مێژوویی یان ئەدەبی))[١٠].

شیعری بۆنە بە هەر شیعرێك ئەوترێ، کە پەیوە ستە بە بۆنەیەکی ئاینی، نی شتمانی، نەتەوەیی، ڕۆ شنبیری، زاد ستی، سرو شتی، کە سیی. لەگەڵ ئەوە شدا شیعرەکان تۆماردەکرێن و وەك بەرهەمێکی زیندوو لە دیوانی شاعیر و لاپەرەکانی مێژوودا دەمێننەوە، ((شیعری بۆنە نی شتمانی و نەتەوەیی و هەتا ڕۆ شنبیرییەکانیش، وەك هەلوێ ست و وەفاداری دەدرێنەوە پاڵ خاوەنەکانیان، بەتایبەت ئەو شیعرانەی بۆنەیەکی شۆڕشگێری و نیشتیمانین و سەردەمانێك وەك مەشخەلی شۆڕشەکان تینیان داوە بە ئازادی گەل و سەرکەوتنی ڕاپەڕینەکان و وریاکردنەوەی خەلکی لەتەلەکە و پیلانی دوژمنان و خەلکیان هانداوە بۆ ڕاپەڕین یان هۆکارێك بوون بۆ هێ شتنەوەی ئەو بۆنانە بەزیندووی لە دلی میللەت و زۆرجار بوونەتە کەرەستەیەکی مێژوویی گرنگ))[١١].

شیعری بۆنە وەك هەر جۆرێکی تری شیعر ئەرك و ڕۆلی خۆی هەیەو پەیوەندی بە سۆزو هەلچوون و هەژاندن و وروژاندنی دەروونی شاعیرەوە هەیە، شیعری بۆنە پێنا سەیەکی ڕا ستەقینەی ڕووداوەکانە، بەتایبەت ئەو شیعرانەی بۆ بۆنەیەکی دیاریکراو دەوترێن و زەمینەی سەرهەڵدانی ڕووداوێکی ئەوتۆن، کە بەپێی جۆری مونا سەبەتەکە، واقیعی کۆمەلایەتی و ئاینی و نی شتمانی و ڕۆ شنبیری و کە سییەکان لە خۆیدا کۆدەکاتەوە، دەتوانرێ بە شێوەیەکی گ شتی بگوترێ، هەموو دەقێکی ئەدەبی پالنەرو هۆکارێك هەبووە بۆ لەدایکبوون و سەرهەڵدانی، لەوەدا بە شێکی بەر چاوی شیعری شاعیران لە ناو هەموو میللەتاندا، زادەی ڕووداو و کارە سات و بۆنەی خۆش و ناخۆ شن، کە لەڕەوتی مێژووی ڕووداوەکاندا تۆمارێکیان هەیە، وابەستەن بە لایەنێك لە لایەنەکانی ژیانی مرۆڤەوە بەگشتی.

بۆچوونی ئەرستۆ لەمەڕ ڕۆلی شاعیر لە هۆنینەوەی ڕووداوە مێژووییەکاندا بە جۆرێکە شاعیر بە داهێنەر لەقەلەم دەدات و دەلێت: شاعیر((داهێنەری پلانەکەیە نەك تەنیا هۆنینەوەکە. ئەگەر لە سەر ڕووداوێکی مێژوویش شیعر بهۆنێتەوە، بە شاعیر دادەنرێت، ئەو بەتەنیا لەم مامەلەکردنەیدا لەگەڵ ئەو ڕووداوانەدا دەبێت بە شاعیر))[١٢].

لەو بۆ چوونەی ئەر ستۆوە ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە مامەڵەی شاعیر لەگەڵ ڕووداوەکان نەك کەموکورتی نییە، بەلکو جۆرێك لە سیفەتی داهێنەری بە شاعیر دەبەخ شێ، کەواتە مامەلەکردن لەگەڵ ڕووداو و بۆنەی سەرهەڵدانی شیعر گرنگی خۆی هەیە.

---

[١٠]- أحمد مختار عبدالحميد عمر(د)، معجم اللغة العربية المعاصرة، ج٢، ط١، عالم المكتب،٢٠٠٨م ص١٢٠٦

[١١]- نجاة الماجد، آخر تحديث : ٤ فبراير ٢٠١٥ http://mawdoo٣.com

[١٢]– ئەریستۆ، شیعر، وەرگێڕانی محەمەد کەمال(د)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٠، ل٢٩

محمد عبدالفتاح كە بەشاعیری بۆنەکان ناسراوە لە ئەدەبی عەرەبیدا، لەبارەی شیعری بۆنەوە دەڵێ: ((شیعر بریتییە لە شیعری بۆنە، شیعری بۆنە پۆلین دەکات بۆ دوو جۆر، بە شێکیان ئەو شیعرانەن بۆ بۆنەیەکی گشتی نووسراون و جۆری دووەم ئەو شیعرانەن تایبەتن بە بۆنەیەکی کەسی و کەسییەتی شاعیری تێدا دەردەکەوێت))[١٣].

د. أحمد مختار دەڵێت: ((شیعری بۆنە یەکێکە لە مەبە ستەکانی شیعر، نموونەی لە یادو بۆنە کۆمەڵایەتییەکاندا هەیە وەك هاوسەرگیریو پیرۆزبایی بە بۆنەی لەدایکبوونەوە))[١٤].

لە شیعری بۆنەدا جەختدەکرێتەوە لەوەی هەموو ئەو ئەزموونانەی کە بە ڕوونی هەوێنی لەدایکبوون و سەرهەڵدانی دەقێکی شیعرین و مونا سەبەیەکی دیاریکراو بزوێنەرو داینەمۆی سەرهەڵدانییەتی، هاندەری شاعیرن و هە ستی دەجوڵێنن و دەیهەژێنن، چونکە ((شیعری ڕا ستەقینە ڕا ستەوخۆ لە هە ستی کە سێکەوە هەڵدەقوڵێت، بایەخەکانی شی لەلایەن چییەتی سۆزە دەربڕاوەکەوە دیاریدەکرێن))[١٥] و شاعیریش تاکێکی دابڕاو نییە لە کۆمەڵ و شیعرەکانی شی زۆرجار ڕەنگپێدەرەوەی واقیعی سیاسی و نەتەوایەتی و فەرهەنگی و کۆمەڵایەتین، د. محمد فازیل مستەفا، لەم بارەیەوە تایبەت بە شیعرەکانی پیرەمێرد دەڵێت: ((پیرەمێرد توانیویەتی و شیارانەو هونەرمەندانە شیعر بکاتە ڕەنگپێدەرەوەی مەبە ستە سیا سی و نیـ شتمانی و نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتییەکان و بۆنەکانی ژیانی ڕۆژانە، ئەم چەشنە ئاراستەکردنەی شیعریش بەرەو ئەو مەبەستانە نەبۆتە هۆی ئەوەی دووریبخاتەوە لە مامەڵەیەکی جوانکارییانە لەگەڵ شیعردا))[١٦]، چونکە شیعری بۆنەش وەك هەر دەق و مەبە ست و جۆرێکی تری شیعری پەیوەندی بە تواناو لێهاتووی هونەری شاعیرەوە هەیەو مامەڵەی هونەریانەی لەگەڵدا دەکرێت، ئەمە پێچەوانەی ئەو بۆچوونانە دەوەستێتەوە، کە لایەنی ئێستاتیکی شیعری بۆنەیان پێ بەرز نییە، ئەوەتا لە بارەی ڕەنگینی خامەی مەولەویی شاعیری گەورەی کوردەوە لە شیعری بۆنەدا، ئەنوەر قادر محمد دەڵێت: ((خامەی ڕەنگینی مەولەوی، لەم مەیدانە شدا هونەرێکی بەرزو کارامەییەکی باڵا دەستانەی نوواندووەو گیانێکی نەمری بەبەر ئەم بابەتەدا کردووە))[١٧]، ئەوەی لێرەدا جەختی لەسەر دەکرێتەوە بۆ بەرزی ئەم جۆرە شیعرە، تواناو لێهاتووی شاعیرەکەیە وەك دەڵێت:((ڕا ستییەکە شی هەروایە مەولەوی لەو ڕووداو بۆنانە گەلێ تابلۆی بەنرخی بۆ کێ شاوین))[١٨]. لەگەڵ ئەوە شدا دەبینین زۆر لە شاعیران شیعری بۆنەیان بەکارهێناوە بۆ پ شتیوانی خەباتی نەتەوەیی و داکۆکی لە مافی کۆمەڵایەتی هاونیشتمانیان و شیوەن و لاوانەوەی سەرکردەو ڕۆڵە قارەمانەکانی وڵات و بەرپەرچدانەوەی دەسەڵاتی پادشاو سوڵتان و داگیرکەران

---

[١٣]- دەروانرێتە، محمد عبالفتاح/ شعر المناسبات هو الاهم. http://www.farfesh.com/Display.asp?catID=

[١٤]– أحمد مختار عبد الحميد عمر(د)، معجم اللغة العربية المعاصرة، ج١،عالم الكتب، الطبعة: الأولى،٢٠٠٨م،ص٣٩٤.

[١٥]- لى مۆرگان، بنەماكانى ڕەخنەى ئەدەبى، وەرگێڕانى سامالْ ئەحمەدى، چاپى يەكەم، چاپخانەى ڕۆژهەلات، هەولێر،٢٠١٤،ل٦٧.

[١٦]– محمد فازيل مستەفا(د)، دەنگى پيرەمێرد لە بزووتنەوەى شيعرى نوێى كورديدا،چاپى يەكەم، چاپخانەى ڕۆژهەڵات هەولێر ٢٠١١،ل١٦١ .

[١٧]– ئەنوەر قادر محەمەد، ليريكاى شاعيرى گەورەى كورد مەولەوى،چاپى سێيەم، دەزگاى چاپ و پەخشى سەردەم، سليمانى ٢٠١١، ل١٧٥.

[١٨]– هەمان سەرچاوە...ل١٧٦.

شیعری بۆنە هە ستی شاعیر نیـ شاندەدات بەرامبەر بە ڕووداو و بابەتەکانی بۆنە تایبەتی و گـ شتییەکانی ژیانی خەڵکی لەو کۆمەڵگایەیی کە شاعیریش تاکێکی زیندووی ڕۆ شنبیری خاوەن ئیرادەو هەڵوێست و سۆزە تیایدا، لەبەر ئەو پەیامە زیندوو نەمرەی لە ناخی شیعردایە، جوانترین و بەرزترین دەقی ئەدەبی بۆنە لە شیعردا سەرهەڵدەدات، چونکە شیعر تێکەڵییەکی بێ سنوری لەگەڵ ئەزموونی ژیان و بەها مرۆڤایەتییەکاندا هەیە.

لە بارەی خاسیەت و سیما مرۆڤایەتییەکەی شیعرەوە، د. دڵشاد علی دەڵێ: ((ئەوەیە کە هەڵگری بەها مرۆڤایەتییەکانە و ئەو هە ست و تێڕوانیینە مرۆڤایەتییانە بوونە بنەڕەتێك لە بنەڕەتە گرنگەکانی، تەنانەت خا سیەتێکی هەرە دیاری ڕێبازە کلا سیکییە ئەوروپییەکە خا سیەتی گەڕانە بەدوای ڕا ستییەکانی دەروونی مرۆڤایەتییداو بەلا شیانەوە ئەو ڕا ستییانە بۆ خۆیان هەڵێنجراوی تاقیکردنەوە خودی و کە سییەکانی شاعیرن، وەك ئەوەی شکستهێنانی (مۆلێر) لە ژیانی خێزانیدا بووە هۆی ئەوەی کە سەرکەوتووانە باس لە پیاوی هەڵخەڵەتێنراو بکات و زۆری ئافرەتانی ژیانی (راسین)یش وای لێکردووە، کە قوڵتر باس لە خۆشەویستی و دڵداری بکا))[19]، بە تێڕوانینێك لەو بۆچوونەی سەرەوە دەمانگەیەنێتە ئەو ڕا ستییەی کە شیعر لە کلا سیکییەتدا بەجۆریکی بەر چاو ڕەنگپێدەرەوەی واقیع بووە، ((کەواتە شاعیرانی سەر بەم ڕێبازی کلاسیکییە ڕاستەوخۆ بەرهەمەکانیان لە پێناوی بەدیهێنانی ئەرکی نیـ شتمانی و کۆمەڵایەتی ومرۆڤ پەروەریدا ئاڕا ستەکردووە))[20]، ئەمەیە وادەکات بگەینە ئەو بۆ چوونەی بڵێین شیعر پەیوەندی نێوان تاك و کۆمەڵ لێك نزیك ئەکاتەوە، بەجۆرێك ((ئەزموونەکان ئەهێنێتەوە یادمان بە چالاکیو شادومانیو سەختیو ڕێگەی جوان. شیعر... ئێمە نزیکتر ئەکاتەوە لە خۆمانو لە کۆمەڵگاکەمان))[21]. هەر چەندە لە ڕۆمانتیکدا شیعر خودییە و بابەتی نییە، وەك ئەوەی لە کلاسیکدا دەبینرێ، ((لە گەڵ ئەوەشدا لە کێشەو بەها کۆمەڵایەتیی و مرۆڤایەتییەکان دانەبڕاوە،...هەر ئەم   چە شنە مامەڵەکردنەی ڕۆمانتیکییەکان بووە لەگەڵ ژیانی کۆمەڵایەتییدا بەو ڕادەیەی "بەرهەمەکانیان بە ئاوێنەی جیهان و تابلۆیەکی سەردەم ناوبرێن"))[22].

لە پێناسەو تێگەیشتن لە چەمکی شیعری بۆنە دەگەینە ئەو ڕاستییەی بڵێین، شیعری بۆنە زۆر جار دەبێتە ئامراز و کەرە ستەی بەرجە ستەکردن و خـ ستنە ڕووی بە شێك لە ڕووداو کارە ساتە تاڵ و ناخۆ شەکانی ژیانی میللەتێك لەگەڵ دەرخـ ستنی کلتوورو   شێوازی دەربڕینی خۆ شی و   شادی و غەمبارییەکانیان لە بۆنەو یاد و ئاهەنگ و پرسەو شادی و شیوەنەکاندا، بە جۆریك کە لە تاقیکردنەوەو ئەزموونی ژیانی شاعیر و دەوروبەرەکەیدا دەبینرێت و ڕەنگدانەوەی ئەم حاڵەتەش هۆکاری دەرکەوتنی ئەو جۆرەی شیعرە، کە بە شیعری بۆنە ناسراوە .

---

[19]- نەسرین ڕەئووف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر لە ئەدەبی کوردیدا سالآنی(١٩٢٠–١٩٥٨)، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەلآت، هەولێر،٢٠١٠،ل١٨.

[20]- هەمان سەرچاوە ،ل٢٠.

[21]- JAY PARINI, The Wadsworth Anthology of Poetry, Webcam, Ltd: First, ٢٠٠٦,p٢٧

[22]- نەسرین ڕەئووف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر... ،ل٢١.

٣-شاعیر و شیعری بۆنە:

هەندێ جار ڕێکدەکەوێ شیعری بۆنە لە ئەنجامی داواو خواستی خەڵکی دەنووسرێت، وەك یادی لەدایکبوون و مردن و شایی و شین و ستایش و چەند حاڵەتێکی تری کۆمەڵایەتی، کە دوور و نزیك سۆزێکی ڕاستگۆیانەی شاعیر بەشدار نییە لە سەرهەڵدان و لەدایکبوونی ئەو شیعرانەدا، شاعیر ناچار یان ڕووگیردەکرێت، کە لەبۆنەو ڕووداو و مونا سەبەتێکی وەهادا هە ستی خۆی لە شیعرێکدا دەربڕێت، یان جاری وا هەیە، شاعیر لە پێناوی بەرژەوەندییەکدا شیعر لە بۆنەیەکدا دەنوو سێت وەك ئەوەی لە لای شاعیرانی عەرەب باوبووە لە سەردەمێکدا و بەردەوام لە لای هەندێ لە شاعیرانیان، ستایشی میر و پا شاو مەلیك و گەورەکانیان کردووە، یان مردووەکانیان لاواندۆتەوە یا هەجووی نەیارەکانیان کردوون لە پێناو شاباش و بەرژەوەندی و دە ستکەوتێکی مادی یان پلەو پایەو پۆ ست، زۆر لە دە سەڵاتداران لە پێناوی مانەوەی دە سەڵاتیان لەدەرباریاندا شاعیریان هەبووە، لە سەردەمی جاهیلی لای عەرەب زۆر لە تیرەو خێڵەکان شاعیریان هەبووە، بۆنەکانیان بۆ بەرزو پیرۆز ڕاگرتوون، ((شاعیر زمانحاڵی خێڵەکەی بووە و بەرگری لێکردووە و بەشانازییەوە ستایشی کردووە))[٢٣]، هەربۆیە شاعیری جاهیلی بە بەرگریکارو زمانحاڵ و بانگە شەکاری سەرۆك و پاڵەوانانی هۆزەکەی خۆی دادەنرا، ئەمە هۆکاربوو بۆ ئەوەی پلەو پایەی شیعر بەجۆرێك بێت، کە ئەگەر لە ناو هەر خێڵێکدا شاعیرێك هەڵبکەوتایە خێڵەکانی تر دە چوون بۆ پیرۆزبایی لێ کردنیان، هەروەها لە سەردەمی ئومەوییدا ((بۆ سەقامگیری دە سەڵاتیان و بەردەوامبوونیان، شوێنی تایبەتیان بۆ شاعیرانی لێهاتوو و چاك دادەناو خەڵات و دیاری بێ ژماریشیان پێدەدان...بەتایبەتی لە سەردەمی(عەبدولەلیکی کوری مەروان) کە خۆ شی شاعیرێکی باش بوو، لە سەردەمی ئەو توانرا بیروبۆچوونی خۆیان دەربارەی دەسەڵات و دەستەمۆکردنی خەڵکی زیاتر پەرە پێ بدەن))[٢٤]. بەڵام وەك جۆرێك لە ناچاری لە سەردەمی حوکمڕانی دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانیدا شاعیرانی عەرەبیش ڕوویان بۆ لای میللەت وەر چەرخاندووە. طاهر ســـلیمان حمودە، دەربارەی ئەو سەردەمە دەڵێت: ((شاعیران لەو سەردەمەدا بێبەش بوون لەو پێ شوازیو گرنگی پێدانەی کە پێ شینەکانیان هەیانبوو، چونکە گەورەکانو پیاوانی دەوڵەت لەو سەردەمەدا تورك بوونو هە ستیان نەئەجولا بۆ هۆنراوەی عەرەبی، سەرەڕای ئەوەی کە زمانی دەوڵەتو زمانی زانست زمانی عەرەبی بووە. لەبەرئەوەی کە سێك لە شاعیرەکان نابینین پەیوەندی بە دەوڵەتو سوڵتانەکانەوە کردبێت، بەڵکو تێکەڵی خەڵکیان کردووە))[٢٥]. ئەمەش وەك دیارە لەو قۆناغەدا جۆرێك لە ناچاری تێدایە، کە دەسەڵات سۆزی بۆ شاعیرانی عەرەب نەنواندووە نەك ئەوەی شاعیر خۆی مەبەستی بووبێت، پشت لە ستایشی دەسەڵات بکات و لێی دوورکەوێتەوە. بەڵام ئەم ڕایەش بەگ شتگیری ڕا ست دەرنا چێت، کە هەموو شاعیران ببە سترێنەوە بە خۆ شویستنی دە سەڵات، بەڵکو دوو ئاڕا ستە هەبووە، بۆیە هەر لە با سی شیعری ئەو قۆناغەدا دەڵێت:

---

[٢٣]– ابراهیم احمد شوان(د)، سۆفیگەری لەشیعرە کوردیەکانی مەحویدا،چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،٢٠٠١،ل١٩١ .

[٢٤]- علی صالح میران، پەیوەندی نێوان ئاین و ئەدەب، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕاگەیاندنی ئارا، سلێمانی،٢٠١٠،ل٩٥.

[٢٥] - طاهر سلیمان حمودة،جلال الدین السیوطی عصره وحیاتة وأثاره وجهودة فی الدرس اللغوی،ط ١، المکتب الاسلامی، بیروت،١٩٨٩، ص٨٣.

((دەکرێت شیعری ئەو ماوەیە بکەین بەدوو بەشەوە، یەکەمیان: شیعری بۆنە(موناسەبات) کە ئاڕاستەی دواندنی دە سەڵاتداران‌و کۆمەڵ لەخۆدەگرێت، وە دووەمیان: شیعری خۆیی(ذاتی) کە شاعیر هە ستی خۆی دەردەبڕێت.))[٢٦].

ئەگەر سەرنجێك بدەین دەبینین دان بەو ڕا ستیەدا دەنرێت، شیعری بۆنە لەو قۆناغەدا لە بە شێکیدا دوورەپەرێز نەبووە لە دە سەڵات، ئەوەتا د. ئیح سان عباس لە کتێبی ڕەخنەی ئەدەبی لای عەرەب دەڵێت: ((هۆنراوەی مونا سەبات دەبێت پاڵفتەکرابێت، چونکە ئاڕا ستەی خاوەن پلەو پایەکان دەکرێت، وە دەبێت شاعیر بزانێت چ قە سەیەك گونجاو نییە بۆ هەر پلەو پایەیەك))[٢٧]. وەك دەبینین ئەمە بۆچوونێکی درو ست نییە بۆ پێنا سەی شیعری مونا سەبات، چونکە زۆر نموونە لەبەردە ستدان لە دیوانی شاعیراندا، کە شیعری بۆنەن و بۆ بەرەنگاری و دەرخ ستنی کەموکورتی دە سەڵاتداران و خاوەن پلەو پایەکان نوو سراون، بەڵام ڕەنگە بۆ شیعری عەرەبی لەو قۆناغانەدا پێنا سەیەکی نزیك بێت لە ڕا ستییەوە، ئەوەتا نزار قەبانیش لە بارەی شیعری عەرەبییەوە دەنوو سێ، ((هەرکاتێ مرۆڤی عەرەب مەزن بووبێ، شیعری مەزنی نوو سیوە، کاتێ کە داکەوتووە و نزم بووە، شیعری نزمی نوو سیوە))[٢٨]، ئەوەش ڕاستە، کە بگووترێ ئەم بۆچوونە گشتگیر نییە بۆ هەموو شیعری عەرەبی، چونکە، ((شیعریەت و حە سا سییەتی شیعری نا سنامەی ڕا ستەقینەی هەر شیعرێکی زیندوو و نەمرەو هەر شیعرێکی ڕە سەنیش بگری خۆبەخۆ پەیامی مرۆڤایەتی و مرۆڤ پەروەری لەخۆدەگرێت و لەوە دوور دەکەوێتەوە، کە ببێ بە دەهۆڵ و زوڕنای هیچ دەسەڵات و دۆزێك))[٢٩].

مایەی شانازییە نموونەی ئەو شیعرانەی بۆ شاباش و پارەو پلەو پایە وتراون لە لای شاعیرانی کورد زۆر کەمە یان نەبووە، واتە چەمکی شیعری بۆنە لای کورد فۆرم و شێوازێکی درو ستی هەبووە و ستایش لە شیعری بۆنەدا دووربووە لەجۆری ئەو ستای شانەی لای عەرەب بەکارهێنراون. وەك دەوترێ:((شیعری کوردی لە و ڕۆژەوە کە بووە، زو بدەو گەو هەری فەل سەفەی خە ڵك و ژ یان بووە،...شیعری کوردیش لەڕۆژی لەدایکبوونییەوە تا ئیمرۆ چەند خا سیەتی خۆی هەیە، گەورەترینیان ئەوەیە کە لە باوە شی کۆ شکی میرو سوڵتاندا لەدایك نەبووەو خانی وتەنی (خاس نەزەر)یان نەداوەتێ ڕویان لەخەڵك بووە و دەنگی خۆشی و ناخۆشی، خۆشەویستی و ڕقی ئەوان بووە...ئەوە هیوای شاعیری کورد بووە))[٣٠]. شیعری کوردی((تۆماری مێژووی پڕ لە سەرفرازی و خەباتێتی، شانامەی شەهیدان و بەڵگەی دەستی تێکۆشەرانێتی...هەروەکو جاران بۆ مەرگی جوانان و ناڵەی هەژاران دەگری و بە گەشەی شار ستانی و پیە شە سازی شاد دەبێت...نەدەنگی، نە ڕەنگی نەوە ستاوە لە گەڵ ژیاندا))[٣١]، ئەوە ڕۆڵی

---

[٢٦] - طاهر سليمان حمودة،جلال الدين السيوطى عصره وحياتة...ص٨٣.

[٢٧]- احسان عباس(د)، تاريخ النقد الادبى عند العرب،ط٤ دارالثقافة، بيروت- لبنان،١٩٨٣، ص٤٥٥.

[٢٨]– نزار قەبانی، شیعر چییە؟، وەرگێڕانی حەسەن ئەیوب زادە،٢٠٠٨، ل٣ WWW.pertwk.com.

[٢٩]- حەمەکەریم عارف، دەربارەی شیعرو شاعیری(مەحەکی شیعر) WWW.pertwk.com-ktebxana/node٢٠٠٧.

[٣٠]– عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ(د)، وتاری دەستەی بەڕیوەبەری یەکێتی نووسەرانی کورد لە کردنەوەی میهرەجانی دووەمی شیعری کوردیدا، یەکێتی نوسەرانی کورد، گۆڤاری نووسەری کورد،ژمارە(٥) خولی دووەم تشرینی دووەم ساڵی ١٩٨٠،ل١١.

[٣١] – هەمان سەرچاوە..،ل١٢و١٣و١٤.

شیعری کوردی و شاعیرانی کورد بووە، لە بۆنەو ڕووداو و کارە سات و یادەکاندا، بەڕوونی دیارە شیعر پێناسەی واقیعی حاڵی کوردو هەست و نەستی شاعیران بووە، چونکە((شیعر شێوەی دەربڕین بووە لە هەست و نەستی دەروونی مرۆڤەکان))[٣٢]، لای شاعیری کورد ئەگەر ستایش و پیاهەڵدانێکیش هەبووبێ لە بۆنەیەکدا   ستای شی میرو دە سەڵاتێك کرابێت پاڵنەرو هۆی لەدایکبوونی هە ست و   سۆزێکی ڕا ستەقینەبووە و دوور بووە لە قازانج و سوودی کە سی و تەنها دەربڕینی خۆ شەوی ستی ئەو بووە بۆ گەل و نەتەوەکەی وەك دەبینین ((لەناوەرۆکی هەڵبە ستە دێرینە کوردییەکان   سۆزی وی ستەمەنی و ئارەزوو بەرپابووە، چونکە ئەوەی ئەم هەڵبەستانە بخوێنێتەوەو سەرنج لەدەرفەتی ئەو ڕووداوانە بدات کە بەو بۆنانەوە وتراون و   شێوازەکانیان شیبکاتەوە بڕوا دەهێنێ بەوەی ئەم هەڵبە ستانە، هۆنراوەی کۆمەڵایەتین و زۆربەیان لەبەر هیچ هۆیەکی کەسی ئەنجام نەدراون))[٣٣]. لەبارەی ڕاستگۆیی لە دەربڕین و وەڵامی درو ستی سۆزدا، محمد مجذوب دەڵێت: ((شیعر وەك ئەوەی من لێی تێ ئەگەم ئەزموونێکی دەروونی ڕا ستگۆیانەو وێنەیەکی وردە بۆ ئەو ئەزموونە، ئەنجامی وەڵامدانەوەی   سۆزو بیرە بۆ کارتێکەرە دەرەکییەکان لە دەربڕینێکی زمانەوانی وردا خراوەتەڕوو. ئێمە کە لەم جیهانەدا ئەژین بە شتی زۆر دەورە دراوین لە گیاندارو بێ گیان، وە ئەو ژیانەی کە تیاماندا هاتووەتە دی، پاڵمان پێوەدەنێت بۆ کاریگەربوون بەو شتانە چ بە ئەرێنی وە چ بە نەرێنی، تەنها ئەوەمان لەسەرە کە هەستی ڕاستگۆمان بۆ سەر پەڕاو بگوازینەوە))[٣٤].

شاعیر شیعر بۆ هەر بابەتێك و لەهەر بۆنەیەکدا بنوو سێ و هەر چە شنێکی شیعر بێت ((ئەو زمانەیە کە گوزار شت ئەکات لە دەربڕینی کە سی...بەرێگەیەکی قووڵو ڕا ست، ئەم زمانە ئاماژە ئەکات بە ئاڵۆزییەکانی ئەزموونی مرۆڤ بە   چەن و   شەیەك کە گونجاوە لەگەڵ ئەو ئاڵۆزیانەدا، وە هەروەها بەنرخ ئەکرێت بە هەندێ تەکنیك و گفتوگۆ کە ئەگونجێ لەگەڵ هونەری   شیعردا))[٣٥].   شیعری بۆنە لەوەوە سەر چاوە دەگرێ، شاعیرەکان زانیاری ڕووداوەکان ئەهێنن، دەربارەی ژیانی خۆمان بەدەنگێکی زوڵاڵ و بە زمانێکی شیعری کە بەتازەیی ئەمێنێتەوە، بۆمان ئەهۆننەوە، کە زۆر جار دەبێتە کەرەستەی مێژوو، لەبەر گرنگی بۆنەو بابەتاکانیان، بەڵام هەندێك بۆنە ئەو تایبەتمەندییەی نییە، بۆیە بەنەمانی بۆنەکە دەقە شیعرییەکەش بەسەر دەچێت.

مەرجیش نییە، لە بۆنەکاندا هە ست و   سۆز و کاردانەوەی   شاعیران وەك یەك بووبێت و بۆ هەموو بۆنەیەك پێویستیکردبێت، شیعر بنووسن، شیعر پەیوەندی بە هەڵچوونەکانی شاعیرەوە هەیە، چونکە((شیعر تەرجومانی دڵە،   چی بە دڵابێت لە ئێش و ئازارو دەردو خەفەت و هیواو نائومێدی، گومان و باوەڕو ترس و بێ باکی و خراپی و چاکیمان بە کەلیماتی ڕێك و پێك لە شێوەیەکی دلگیرا بۆ دەردەخات...شیعر وێنەیەکی ژیانە لە حەقیقەتی ئەزەلییەوە وەرگیراوە))[٣٦].

---

[٣٢]- محمەمەد وەسمان، فەلسەفەی سۆفیگەری، چاپی دووەم، ناوەندی ئاودێر بۆ چاپ وبڵاوکردنەوە،هەولێر،٢٠١٤،ل٣٤٢.

[٣٣] – کامل حسن عزیز البصیر(د)، ڕەخنە سازی (مێژوو و پەیڕەوی کردن)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بغداد ١٩٨٣، ل١٧٥.

[٣٤]- دیوان شعر للأستاذ محمد مجذوب، مجلة الرسالة، ع٧٧٢ ، ١٩٤٨ ص٥٦، أخر تعديل الصحيفة، ٢٠١٥.

[٣٥]- JAY PARINI, The Wadsworth Anthology of Poetry, Webcam, Ltd: First, ٢٠٠٦,p٢٦

[٣٦]- سیاپۆش، ئەدەبیاتی کوردی و شاعیرەکانمان، ڕۆژنامەی ژیان، هەردوو ژمارەی(٢٣٥–٢٣٦)ساڵی حەوتەم١٩٣٢.

٤- شیعری بۆنە لە ڕوانگەی بۆچوونی شاعیران و ڕەخنەگرانەوە:

شیعر بە هەموو جۆرو مەبە ستەکانییەوە پەیوەندی بە هە ست و ڕادەی سۆز و هەڵ چوون و کاریگەربوونی شاعیرەوە هەیە بە بابەتی شیعرەکەوە، بەتایبەتیش ئەمە لە شیعری بۆنەدا زۆر بەڕوونی بەر چاو دەکەوێت. شاعیری مۆدێرنی ئەمەریکی "والاس ستێڤنس"(١٨٧٩- ١٩٥٥ز) دەڵێت: ((بابەتی شاعیرێك هە ستو سۆزی ئەوە لە جیهاندا))[٣٧]، ئەمە ڕا ستە، بەڵام کاتێك شاعیرانیش بابەتەکە لەگەڵ پێداوی ستییە خێراکانی ژیانیان و واقیعدا دەگونجێنن، چاو بەباروودۆخی دەوروبەریاندا دەخ شێنن تابتوانن جەختبکەنەوە لە سەر بیرو هە ست و سۆزوخەیاڵیان، سەرەڕای ئەمە ڕەخنەگران جیاوازییان هەیە لەپۆلێنکردن و پێنا سەکردنی شیعری بۆنەداو پر سیاری ئەوەیان لا درو ست بووە: ئایا ئەم جۆرە شیعرە ئەدرێتە پاڵ ئەدەب؟ ئایا ئەمە بە شیعر لەقەڵەم دەدرێت یان هەڵبە ستە؟ ئەم پر سیارانە گفتوگۆی زۆری لە سەرکراوە، بۆ چوونێکی تاڕادەیەك گ شتگیر هەیە کە شیعری بۆنەی کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی و نیشتمانیان بە گرنگ و بایەخدار لەقەڵەم داوە.

لەبارەی ئەم جۆرەی شیعرەوە ئەدیب و شاعیرو ڕەخنەگران بوونەتە دوو بەرە:

بەرەی یەکەم وای ئەبینن، کە هۆکاری لەدایکبوون و سەرهەڵدانی شیعر هەموو بۆنەیە، بۆنەکانیش ئەبنە هۆی زۆری بەرهەم، ئەگەر بەرهەمیش زۆر بوو ئەوا هەڵبژاردنی چۆنێتی لە چەندێتی ئاسان ئەبێت، پاشان هەموو بۆنەیەك بوارو فرەیی قسەکردن بەهێز دەکات، بەمەش بەرهەمی ئەدەبی بەگ شتی و شیعر بەتایبەتی زۆر دەبێت، بە تایبەت بە هۆی خەڵات کردنەوە. هەر چی بەرەی دووەمە ڕای وایە ((شیعری بۆنە ڕەگەزەکانی کورت کراوەتەوە لە چەند مە سەلەیەکی تە سکدا کە پەیوە ستن بە کات وجێگاوە، ئەم جۆرە لە شیعر لە خۆوە نایەت و شتێك نییە لە بەرهەمەکانی خەیاڵ بێت. بۆیە ئەم بەرەیە ڕای وایە، کە ئەم جۆرە لە شیعر پەیوەندی بە ئەدەبەوە نییە، بۆیە پێوی ستە ڕەتبکرێتەوە، ئەگەرچی خاوەنەکانیان لەگەورە بانگەوازکەرانی شیعری بۆنەکان بن))[٣٨].

شاعیری ئەڵمانی (گوتە) بەرگری لەم جۆرە هۆنراوانە دەکات و وای دادەنێ، کە شیعری بۆنەکان گەورەترین و بەرزترین جۆری شیعرن، ئەمەشی لە کتێبەکەیدا (شیعرو ڕاستی) دوپاتیکردووەتەوە، کە دەڵێت: ((بێگومان شیعری بۆنە ڕەسەنترە لە جۆرەکانی تری شیعر))[٣٩].

شاعیری فەلەستینی عمر أبوالهيجاء دەڵێ : ((هێشتا شیعری بۆنەکان لە بازنەی گرنگیپێدانی ڕەخنەگران و ڕۆ شنبیران دایە،... کۆمەڵێك لە ڕەخنەگران و گرنگیپێدەران...کردویانەتە ناونیشانێکی گرنگ بۆ لێکۆڵینەوە لە ژیانی سیا سی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و ڕۆ شنبیریی ئەو سەدەیەی کە شیعرەکەی تێدا وتراوە))[٤٠].

٣٧- JAY PARINI,.... ٢٠٠٦,p٤١

٣٨- نجاة الماجد، آخر تحديث : ٤ فبراير ٢٠١٥ http://mawdoo٣.com

٣٩- هەمان سەرچاوە.

٤٠- ادباء- شعر المناسبات بعيدا عن الشرط الوطني.. مجرد نظم، جريدة الدستور يومية سياسية عربية مستقلة تصدر عن الشركة الاردنية للصحافة والنشر: . الأربعاء، ٢٦ نوفمبر/تشرين الثاني، ٢٠١٤. عدد١٧٤١١ http://addustour.com

گۆڤاری (بانگەوازی هەق) لە سەروتاری ژمارە (٣)ی ساڵی (١٩٥٩)دا, نوو سەرەکەی باس لە (گەنجی زیندوو) لە شیعری بۆنەکان دەکات، ((بەو ئەنجامە گەیـ شتووە، کە ئەوە شیعرێکی ڕەوایە، وە جۆرێکە لە شیعر کە دەربڕی ڕووداوەکانی ژیانە ... وە ڕای (عبدالعلی المنونی) بە دوور نازانێ لە بارەی (گە نجی زیندوو) کە ڕازی نییە، بەو و تانەی کە ئەوتریٚ سە بارەت بە شاعیری بۆ نە کان و دوورخ ستنەوەیان لە کۆمەڵی ئەدیبان))[41]. ئە مە مانای زیندوویەتی شیعری بۆنە لە کرۆکی گۆڕانکارییەکاندا بەدەر دەخا. شاعیرو چیرۆکنوو سی عێراقی عباس خضـــر* دەڵێت: ((لە ژمارەی پێ شووتری گۆڤاری رێ سالەدا لەکاتی ڤ سەکردن لە سەر قە سیدەی (موکب الابطال)ی مامۆ ستا (علی محمود طه) وتم (دوای ئەوە شاعیری گەورەمان بە پاڵەوانێتیەك لە شیعرداو قەسیدەکەی کارێکی نایابە کە دەبێت ئەو شاعیرانە سەیری بکەن کە لە کۆمەڵگە ڕادەکەنو خۆیان دەپێ چنەوە بە سەر سۆزی شەخ سیو خە یاڵاتی دوور لە ئاڵۆزی ژیانی (مضـــطرب الحیاة)....هتد، هاوڕێیە کەم ئەوەی خوێندبوویەوەو پێی وتم ئایا تۆ بانگەشەی شیعری موناسەبات دەکەیت؟))[42].

بە پێچەوانەی ئەو بۆ چوونانەی کە شیعری بۆنە پە سەند دەکەن و لەگەڵ بوونی ئەو ڕایانەدا توێژەرو ڕەخنەگری فەلە ستینی د. م. سعد محمد زیاد پێی وایە ((هۆنراوەی بۆنەکان لای شاعیر لە ئەزمونێکی زیندووەوە سەرچاوە ناگرێت و ناتوانێ وەڵامی بۆ هەڵچوونە ئەندێشەییەکانی هەبێت))[43].

لە دیوانی محمد مجذوبدا چەند قە سیدەیەك هەیە، کە بۆ بۆنە(منا سبات) نوو سراوەو قەسیدەیەکی تریش کە گوزارشت لە بۆچوونی خۆی دەکات بۆ خەڵکی و تێڕوانینی بۆ ژیان، ناوبراو لەو بارەیەوە دەڵێ: ((من حەزم لە شیعری بۆنە نییە، چونکە وەك بازرگانی وایە، کە شاعیر پەنای بۆ دەبات بۆ درۆکردنو فێڵو چەوا شەکردن))[44]. لە سەر بۆ چوونی خۆی بەردەوام دەبێت و دەڵێت: ((هۆنراوەی بۆنە (مناسبات) پاڵ بە شاعیرەوە دەنێت، کە جەماوەرو ستایش کراوەکە لە خۆی ڕازی بکاتو ڕوپامایی بکات))[45].

سەبارەت بەو ڕەخنەگرانەی شیعری بۆنەکان ڕەتدەکەنەوە، شاعیرو نووسەری سعودی، نەجات ماجد دەڵێت: ((لەبەرئەوەیە شاعیر زیادەڕەوی لە بەرهەمەکەیدا دەکات و زۆر دادەبەزێت بە بەڵگەی ئەوەی هەمان شاعیر کاتێك هەمان بۆنە دێتەوە، هەمان شیعر بە هەمان کێش و سەرواوە ئەڵێتەوە. ئەوانەی کە شیعری بۆنەکان ڕەتدەکەنەوە دان بەو شاعیرەدا نانێن، کە شیعرێك ئەنووسێ بۆ پیاهەڵدانی

---

[41] - دەڕوانرێ تە. مجلـــة «دعـــوة الحق»مجلـــة شـــهرية تعنـــى بالدراســـات الإســـلامية و بشـــؤون الثقافـــة والفكـــر أســـست سنة١٩٥٩

http://www.habous.gov.ma/daou-atalhaq/itemlist/category

*- عەباس خضـــر شاعیر و رۆ مانوس، لە ١٩٧٣ز لە بە غداد لە دا یك بووە، پاش دوو ساڵ لە دە سگیرکردنی لە نەوەدەکانی سەدەی را بردووە، عێراق بەجێ دەهێڵێت و لە کۆ مەڵێك وڵا تی عەرەبی و ئەورووپی ژ یان بە سەر دە بات و لە ساڵی ٢٠٠٠ ز لە ئەلمانیا نیـ شتەجێی بە شداری کۆ مەڵێك فیستڤاڵی جیهانی کردووە لە دەرەوە و ناوەوەی ئەڵمانیا وە لە ساڵی ٢٠١٠ز یەوە ئەندامی ڕێکخراوی قەڵەمی نێودەوڵەتییە

دەڕوانرێتە: http://www.abbaskhider.com/seiten٢/new.htm

[42]- عباس خضر، مجلة الرسالة ع٨٢٣ ، ص٤٦، أخر تعديل الصحيفة، ٢٠١٥

[43]- مسعد محمد زياد(د)، ارشيف:١١٣٢٠، الكتاب: أرشيف منتدى الفصيح-٣، تم تحميله في: ديسمبر ٢٠١٠ م،http://www.alfaseeh.com

[44] - ديوان شعر للأستاذ محمد مجذوب.... ص٥٦.

٤٥- هەمان سەرچاوە...ص٥٦.

که سێك له بەرامبەر دە ستکەوتنی بڕێك ئاڵتوون (ماڵ و پارە) یان کارێك, بەڵکو وا ئەبینن، که ئەم جۆرە له شیعر بێڕێزی کردنه بە شیعرو شاعیران، چونکه لەم جۆرە شیعرەدا بە مردنی بۆنەکه شیعرەکەش ئەمرێت و لەبیر ئەچێتەوە))[٤٦]، هەروەها بۆچوونێکی تر هەیە، که لاوازبوونی شیعری بۆنه دەگەڕێنێتەوە بۆ زۆری بەرهەمی شاعیران له بۆنەکاندا ((هۆنراوەی بۆنه وای لێهات، که خەریکبوو زاڵ ببێت بە سەر هەموو دیاردە شیعرییە هونەرییەکانی تر، دکتۆر (طه حســین) وێنەی ئەم دیاردەیەی کێ شاوە بە   شێوازێکی گاڵتە ئامێز که خاڵی نییە له زیادەڕەوی، بەڵام زۆر دوورنییە له ڕا ستییەوە، دەڵێت: شیعر له سایەی شاعیرەکانو تەمبەڵی عەقڵیانەوە بووەتە هونەرێکی نمایشکردن (فناً عرضياً) تەنها بۆ کات بە سەربردنو (اللهو) جوانکاریو زەخرەفەیە))[٤٧] ، ئەو گ شتگیریەی له بۆ چوونی ناوبراواندا هەیە، بە ڕەخنەیەکی درو ست و واقیعی و هونەری نابینین، چونکه گومانی تێدا نییە، ڕەتکردنەوەی شیعری بۆنه بەو جۆرە بۆ هەندێك لەو شیعرانه دەگەڕێتەوە، که لەپێناوی دەستخستنی پلەو پایەو پارەو خەڵات دەنوو سرێن، که لای شاعیرانی عەرەب زۆر بووە، بەڵام له ئەدەبی کوردیدا زۆر ستایشی بەرزو جوانمان هەیە، له سۆزێکی ڕا ستەقینەو پاك و بێ مەبە ستەوە سەر چاوەی گرتووە، لێهاتووی شاعیرانمان دەردەخەن و دەکرێنه بەڵگە بۆ وەڵامی ئەو بۆ چوونه نازانستییە. لێرە نموونەی شیعرێکی ستایش دەنوو سین، که بۆبۆنەیەکی که سی وتراوە، ((له ساڵی ١٢٩٦ کۆ چی، هاوڕێیەکی "حەریق"ی که بە حەزرەتی   شێخ له دیوانەکەیدا ناوی هاتووە له سەفەری حەج دەگەڕێتەوە، بەم بۆنەیەوە "حەریق" غەزەلێکی ناسك و جوانی هۆنیوەتەوە، ئەم دێڕە نموونەیەکه لەو شیعرە))[٤٨]

موژدەبێ بۆ بولبــولی دڵ گــوڵ لــە بــاغــان هــاتـــەوە

قومری عومری خۆی سەرف کا سەروی بۆستان هاتــەوە... دیوانی حەریق،ل٨٨

ئەگەر ڕەتکردنەوەی شیعرێکی ستایش و پیاهەڵدان و هەتا هەندێ له بۆنه کەسییەکان گونجاو بێت، ئەوا بۆ شیعری بۆنەی سیاسی و نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری ئەو ڕەتکردنەوە ناپەسەندی زۆری تیدایە، ئێمە له ئەدەبی کوردی چاودەگێڕین بە شیعری شاعیراندا، دەبینین شیعری بۆنەکان بابەتی بە پێزو دەقی نایاب و بەکەڵکن، هەم له ڕووی ناوەڕۆك و هەم له ڕووی شێوازەوە. زۆریان کەڵکی ئەوە دەگرن، وەك کەرە ستەیەکی مێژوویش   سوودیان لێببینرێ. چونکە((ئەو   شاعیرانە...بە هۆنراوەکانیان بەشداریان کردووە له تۆمارکردنی هەندێ ڕووداوی جیهانی گەورە...خەباتیان کردووە له پێناو کۆمەڵگە...خەباتیان کردووە له پێناو نیشتیمانو ڕزگارکردنی له دەسەڵاتی کۆشكو کۆتو زنجیری داگیرکەر...کاتێك هۆنراوەیان وەك چەکێك بەکارهێناوە له شەڕی خەبات گێڕاندا))[٤٩]. ئەرکی شیعریش هەمیشە له کۆمەڵگای چەو ساوەو ژێر دە ستدا چەکێکی بەهێزی خەبات بووە، له بۆنەکاندا مە شخەڵی زیندوو ڕاگرتن و پیرۆزکردنی یادەکان بووە، ((شیعرەکان زۆربەی جار بابەتێکی تایبەتیان هەیە، که لەگەڵ کۆمەڵەیەکی گەورەتریشدا دەگونجێن، بۆ نموونە شاعیرێك لەوانەیە بەباشی شیعرێك بنووسێت

---

[٤٦]- نجاة الماجد،.... ٢٠١٥.

[٤٧]- أحمد عبد المقصود هيكل، تطور الأدب الحديث في مصر،ط ٦،دارالمعارف،١٩٩٤، ص١٤٣.

[٤٨]- دەڕوانرێتە، سەید نەجمەدین ئەنیسی، دیوانی حەریق، چاپی یەکەم، چاپخانەی بینایی، سلێمانی٢٠١٢،ل٨٨ .

[٤٩]- أحمد عبد المقصود هيكل، تطور الأدب.... ص١٣٥.

دەربارەی شەڕێکی دیاریکراو لەناو جەنگێکی تایبەتدا، ئەو شیعرە لەوانەیە پۆلێن بکرێت وەکو شیعرێکی جەنگی یان تەنانەت شیعرێکی دژی جەنگ (ئاشتیخوازانە)))[٥٠]،

لە شیعری بۆنەدا پەیوەندی توندوتۆڵ لەنێوان هەڵوێستی شاعیرو بۆنەکاندا هەیە، (د. یحیی عطیه القا سم عبابنە) دەڵێت: ((مەبە ستم لە شیعری بۆنەکان ئەو شیعرانەیە کە ئەوتریٚ بۆ بۆنە تایبەتی و گ شتییەکان، هەڵوێ ستەکانی ژیان داخوازی وتنی ئەو شیعرەیە، شاعیر بۆنەیەکی دیاریکراو ئەقۆزێتەوە تا ئەوەی مەبەستییەتی بیلێ، لە تێڕوانینی ڕەخنەگرانەی نوێدا ڕێچکەیەکی توند هەیە بۆ دژایەتیکردنی شیعری بۆنەکان لە سۆنگەی تێڕوانینێکی خۆ بەگەورە گرتنەوە بۆ ئەو دەقانەی بۆ بۆنەکان دەنووسرێ، ئەم تیڕوانینە لەوانەیە یەکەمجار لە رێچکە شکلیەکانەوە سەرچاوەی گرتبێت...زاڵ بووە بە سەر تێڕوانین و ناوەرۆکدا))[٥١]. ئەمەش وایکردووە، کە ڕەخنەگران بە ڕێزەوە دەڕواننە ڕێ چکەو لێکۆڵینەوە لە فۆرم بە بێ گوێدانە پەیوەندی نێوان دەقەکەو پێکهاتە مانایەکانی. بەو شێوەیە لێکۆڵەر کە دەیەوێت لێکۆڵینەوە لە ناوەڕۆك و تێڕوانین بکات، توو شی کەموکورتی دەبێت. هەروەها دەڵێت: ((مەبە ستم نییە، لێرەدا لێکۆڵینەوە لە پێکهاتە هونەرییەکان پ شتگوێ بخەم لە سەر ح سابی ناوەرۆك یان ئەو بۆنەیەی شیعرەکەی بۆ نووسراوە، ئەم دوو لایەنە پێکەوە گرێدراون و ناکرێت جەخت لە سەر یەکێکیان بکرێتەوەو ئەویدی پ شتگوێ بخرێت، بەڵام بە بۆ چوونی من ڕێ چکەی داهێنەرە نوێیەکان بۆ پ شتگوێخ ستنی لایەنی بۆنە لە سەر ح سابی لێوردبوونەوە وایکردووە، کە کۆمەڵێك دەقی شیعری جوان لە دایك بێت))[٥٢].

خاڵێکی گرنگ کە ئاماژەی پێ بکەین، ئەوەیە کە لە ڕا ستیدا بۆنە بریتی نییە لە جیاکەرەوە لە نێوان شیعرو تاردا، بەو واتایەی کە بۆنە تەنها بۆ وتاربێت و شیعر نەتوانێت بۆنە بکاتە هەوێنی سەرهەڵدان و لەدایکبوونی و شاعیر زاتی ئەوەی نەبێ دەقێکی شیعری بۆ بۆنەیەك بنوو سێ، ئەوەی پێوانەی باشی و لاوازی شیعرە، بۆنە و نەبوونی بۆنە نییە ((مەرج نییە شیعری باش ئەوەبێت کە خاڵی بێت لە مونا سەبە، ئەگەر وابوایە ئەوا شیعری شاعیرە گەورە عەرەبە کۆنەکان دوو چاری لەناو چوون دەبوو، وا بووایە شەوقی نەدەکرا بە ئەمیری شیعر لە کاتێکدا کە ئەو تۆمەتبارە لەلایەن (العقاد)و شاعیرە گەنجەکان بەوەی کە بۆنە، شیعری (شوقی) خراپ کردووە، پاشان (العقاد)و هاوڕێکانی لە ساڵانی دواتردا لەو بڕیارە پا شگەز دەبنەوە، لەکاتی کێبڕکێ ئەدەبیەکانیدا بۆ ئەوەی ئەو ڕا ستییە بڕیار بدات، کە بۆ مێژوو ماوەتەوە لە شیعری (شوقی)و (حافظ)داو دەڵێت: دوژمنایەتی (الخ صومات) لە سەر ئەو دوو شاعیرە لە بێ ئەزموونی لاوەکان بووە))[٥٣].

شاعیرو لێکۆڵەری گەورەی ئەردەنی عبد الله محمد رضـــوان (١٩٤٩- ٢٠١٥) **: دوو بۆ چوونی هەیە لەبارەی شیعری بۆنە یان بڵێین جیاوازی دەکات لە نێوان شیعری بۆنەکاندا دەڵێت:**

---

[٥٠]- **دەروانرێتە:** JAY PARINI, Book’s name: The Wadsworth Anthology of ...., ٢٠٠٦,p٤٤

[٥١]- ادباء- شعر المناسبات بعيدا عن الشرط الوطني.. مجرد نظم،..: عدد١١٧٤١.

[٥٢]- **هەمان سەرچاوە .**

[٥٣] - علي علي مصطفى صبح، المذاهب الأدبية في الشعر الحديث لجنوب المملكة العربية السعودية، ط١، تهامة ، جدة-المملكة العربية السعودية١٩٨٤، ص١٣٢.

((ڕۆحەكان ئەحەوێنەوە بەو شیعرانەی كە بۆ بۆنە نیشتمانییەكان ئەوترێن جا شیعرەكان ڕەتكردنەوەو ناڕەزایی دەربڕین بن یان پیاهەڵدان...بەشێوەی نەرێنی وەك ئەوەی وڵاتێ تووشی دەستدرێژییەك بووبێت و كۆمەڵێك شاعیر ڕەتكردنەوەو ناڕەزایی خۆیان تۆمار كردبێت، یان ئەرێنی بێت وەك ئاهەنگ گێڕان بۆ ڕۆژی نیشتمانی، لەم جۆرە بۆنانەدا كە تایبەتن بە نیشتمان، شیعر ئەهۆنرێتەوەو خزمەت دەكات))[٥٤].

بۆچوونی ناوبراو دەربارەی جۆرەكانی تری شیعری بۆنە ((شێوازی شیعری دان پێدانراو كە لە شاعیرێكەوە بۆ شاعیرێكی تر جیاوازیی هەیە و جیاوازییەكەش دیاری دەكرێت بە پێوەری توانای وەڵامدانەوەی خێراو ڕاستەوخۆ بۆ هەر بۆنەو ڕووداوێك))[٥٥].

ئەوەی بە تێڕوانینی (عبد الله رضـــوان) گرنگە، توانای دەربڕین و تەكنیكی داڕشتنی شیعرەكەیە لەلایەن شاعیرەوە كە چەندە دەتوانێ لە گەڵ بۆنەكەدا بتوێتەوە و ڕۆڵ ببینێ لەدەرخستنی تاقیكردنەوەیەكی كەسی كەسۆزی ڕاستەقینەی لە پشتەوە بێت، گرنگ لێهاتوویی شاعیرەكەیە لە تواندنەوەی بۆنەكە و گۆڕانی بۆ بابەتێكی خودی بەشێوەیەك بەناوی خۆیەوە پێشكەشی دەكات و ئامادەیی خۆیی زۆر بە ڕوونی لەناو شیعرەكەدا دەبینرێت. ئەزموونی ڕاستگۆیانەو خەمی دڵسۆزانە لە لایەن مرۆڤەكان لە كاتی هەڵوێستێكی دیاری كراو و بۆنەیەكدا دێتەكایەوە، ئەوكاتە بۆنەكەسۆز و هەستو هەڵچوونەكان دەبزوێنێت، ڕەخنەگرو نووسەری سعودی (علي علي مصـطفى صــبح) دەڵێت: ((من نازانم چۆن شاعیر دەتوانێت قەسیدەیەك بڵێت بەبێ پاڵنەرێك یان موناسەبەیەكی بزوێنەر، ئەگەر ناچۆن ئەو هەڵچوونە دێتەدی كەسۆزەكان گەرم دەكات، هەستەكان دەبزوێنێت، لەبەر ئەوە دەبینم قسەكانی (الرفاعی) دوورە لە ڕاستییەوە كاتێك كە دەڵێت: " شیعری موناسەبات هەر چەندە تۆمارێكی بە ڕووداوەكان داوەو ناوی خاوەنەكەی هێناوە، بەڵام ڕەگەزەكانی هەڵچوون تیایدا ناگاتە ئاستی یەكەمی چاوەڕوانكراو))[٥٦]، شیعری بۆنە هەمان بارودۆخی بۆنەكە ڕەچاو دەكات، ((دەكرێت لەڕووی دەروونییەوە شاعیر ئامادە نەبێت، كاتێك كە بۆنەكەی بەسەردا دێت، دەكرێت بۆنەیەك بە سەر شاعیردا بێتو داوای ئەوەی لێ بكات كەشیعرێك بۆ ئاهەنگێك بڵێت لەكاتێكدا خۆی خەفەتبار بێت و لەگەڵ ئەوەدا هەر دەبێت وەڵام بداتەوە))[٥٧].

گۆرانی شاعیریش لە توێژینەوەیەكیدا لە بارەی (مەولەوی و شیعری موناسەبات)* بۆچوونی لەمەڕ شیعری موناسەبات دەنووسیت و دەڵێ:((شیعری موناسەبات لەئەدەبی هەموو نەتەوەیەكا هەیە، بەڵام نەك بەو زۆرییەی كە لە ئەدەبی ئێمەو گەلەكانی دراوسێمانا بەرچاو دەكەوێ))[٥٨]. هەر لەو

[٥٤]- ادباء- شعر المناسبات بعيدا عن الشرط الوطني.. مجرد نظم، جريدة الدستور...: عدد١٧٤١١

[٥٥]- هەمان سەرچاوە...

[٥٦]- علي علي مصطفى صبح، المذاهب الأدبية في الشعر الحديث ...١٩٨٤، ص١٣٢

[٥٧]- هەمان سەرچاوە... ص١٣٢.

*- ئەم بابەتەی گۆرانی شاعیر لە ڕۆژنامەی(هەولێر) ژمارەكانی (٧و٨ و١٠)ی ساڵی یەكەم لە كانونی یەكەمی ١٩٥١ بڵاوكراوەتەوە و دووبارە لە ژێر ناوی (لەبەرهەمەكانی دوێنێمان) لە گۆڤاری بەیان ، ژمارە ٣١ی تشرینی دووەم ساڵی ١٩٧٥ بڵاوكراوەتەوە ئێمە وەك سەرچاوە بەكارمانهێناوە.

[٥٨]- گۆران، مەولەوی و شیعری موناسەبات، گۆڤاری بەیان ، ژمارە ٣١ی تشرینی دووەم ساڵی ١٩٧٥، ل١.

بارەیەوە دەڵێت: ((دە ستوری گ شتیش لەم پێناوەدا ئەوەیە ، لە مونا سەبات، ڕەنگە بتوانین هی بابەتی دڵداری لێ دەرکەی، شیعری گەلێ پێپیلکە لە قوللە زێڕینەکەی ئەهێنێتە خوارەوە، تا ئەیگەیەنێتە شوێنێك کەلەگەڵ ڤ سەی ڕە شۆکی سەر زمانی ڕۆژانەمان جیاوازییەکی ئەوتۆی نەمێنێ))[٥٩]، ئەگەر بۆ چوونی مامۆ ستا محەمەدی مەلا کەریم لە سەر جوانی شیعری بۆنە(مونا سەبات) بخەینە ڕوو، کە لەبارەی شیعری (موناسەباتی گۆران)ەوە ئاماژەی پێکردووە، دەردەکەوێت، شیعری بۆنە نەك هەر ناگاتە ئا ستی ڤ سەی ڕە شۆکی، بەڵکو پایەیەکی بەرزی هونەری هەیە، دەکرێ وەك نەزەرێك لە سەر ئەو بۆ چوونەی گۆران وەربگرین، وەك دەڵێت: ((گۆران لەگەڵ ئەوە شا کە سەرامەدی شیعری جوانی پەر ستی بووەو بە شی زۆرو هەرە جوانتری شیعری... بۆ ئەم بابەتە تەرخانکردووە، کوردایەتییەکی بەدەرەتان بەر بەرەڵلا شی کردووەو هەندێ لە شیعرە زێدە جوانەکانی بۆ ئەم بابەتە وتووە))[٦٠]، هەر ئەم تێڕوانینەی محەمەدی مەلا کەریم، وەڵامێکی شە بۆ ئەو بۆ چوونەی محمود زامدار، کە دەڵێت: ((بەڵێ گەر بەوردی سەیری سەرتاپای ئەدەبی خۆمان و ئەدەبی ڕۆژهەڵاتی و بەتایبەتییش دراوسێکانمان بکەین، هەر بەجارێ لەم دیاردەیە ئەحەپەسێین و دۆش...لایشم وایە هەر ئەم ترس وبیم و لێپر سینەوە شیعرییەش وای لە (گۆران) کردووە، بەزۆری خۆی لە م چە شنە شیعرە دوور ڕاگرێ و ب سڵەمێتەوە، چونکە زۆر کەم ڕێك ئەکەوێ و ڕێی تێ ئە چێ ئەم جۆرە شیعرانە - بەدەگمەن نەبێ- ڕا ستگۆیی و دە سترۆیی و شاعیریەتیی تێدا ڕەنگبداتەوە))[٦١]، باش دەبێت لێرەدا هەڵوێ ستەیەك لە سەر ئەو تێڕوانیینە گ شتگیرەی محمود زامدار بکەین بۆ ڕەتکردنەوە و گومانی ناڕا ستگۆیی شیعری بۆنە لەلای ناوبراو، ڕا ستە شیعری مونا سەبات لە ناو ئەدەبی کوردیدا زۆرەو ناتوانرێت هەموویان بە شیعر بەرزی هونەریی و خاوەن شێوازی ئێ ستاتیکی جوان مەزەندە بکرێ، بەڵام شیعری بۆنە وەك هەرجۆرێکی تری شیعر دەکرێ دەقێك هەبێ کرچ و کاڵ بێت و دەقی شمان هەبێت بەرزو پڕبایەخی هونەری بێت، ئەگەر چاوێك بە شیعری بۆنەی کوردیدا بگێڕین لای شاعیرانمان زۆر باش لەو ڕا ستییە دەگەین، کە شیعری بۆنە نەتەوەیی و نی شتمانی و کۆمەڵایەتی و ڕۆ شنبیرییەکان پانتاییەکی فراوانی شیعری کوردیان داگیرکردووەو بە شی هەرە زۆری شیان لە نموونەی دەقی سەرکەوتوون و بەو دەقانە ئەژمێرێن، کە زیندویەتیان تیدایەو نامرن، مەگەر تەنها ئەو بۆ چوونە بۆ شیعری کە سی ڕا ستبگەڕێ، چونکە شیعری بۆنە کە بۆ هەندێ بابەتی کەسی یا تایبەتی دەنووسرێ، زۆرجار ئەوشیعرە ((تەمەنی کورتەو بە کۆتایی هاتنی بۆنەکە تەمەنی کۆتایی دێت و لایەنە هونەرییەکانی لاواز دەبن))[٦٢].

ئەوەتا گۆرانی شاعیر لە درێژەی با سەکەیدا، ئاوەها باس لەبەرزی شیعرە بۆنەکانی مەولەوی دەکا: ((لەزۆر زمانا جار جارێك بەهرەداری وا هەڵکەوتووە لەباتی ئەوەی نرخی بدیعی شیعری موناسەبات نزم کاتەوە، موناسەباتی ئەوەندە هەڵبڕیوە، گەیاندویەتە ئەو ئاسمانە بەرزو جوانە کە پەری

---

[٥٩]- هەمان سەرچاوە.. ل١.

[٦٠]- محەمەدی مەلاکەریم، گۆران و شیعری موناسەبەت، گۆڤاری بەیان ، ژمارە ٢٩ی ئەیلولی ساڵی ١٩٧٥، ل٥.

[٦١]- مەحمود زامدار، باسکەمەلەیەك لەنێو زەریای شیعری مەولەویدا، میهرەجانی شیعری مەولەوی، کتێبی ژمارە(١) گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، چاپخانەی زەمان بغداد،١٩٨٩،ل٢٠٦ .

[٦٢]- ادباء- شعر المناسبات بعيدا عن الشرط الوطني.. مجرد نظم،...: عدد١٧٤١١.

شیعر ئەتوانێ تیا بژی و ماوە بدۆزێتەوە بۆ پەڕ بازی بە شاپەڕە نەخ شینەکانی...بەڵام بۆتەی وە ستاکارانەی مەولەوی هەرگیز شتێکی تیا نەتواوەتەوە، کە ڕەوا نەبێت لە قاڵبی بێ گەردو ساغی شیعری ڕا ستەقینەدا داڕێژرابێ، بەمانای سەرەوە بۆ کوڕی کوێخای جاف- کوڕی مەحمودی یاروەیس- شیوەننامەیەکی درێژی داناوە...لەهەڵبە ستە هەڵبژاردەکانی ئەوە، هەروەك لە نموونە هەرە بەرزەکانی شیوەننامەیە لەسەرپاکی ئەدەبی کوردیدا))[٦٣]. وەك لەو بۆچوونەی گۆرانی شاعیرەوە دیارە، سەرکەوتنی شیعری بۆنەی بە توانای شاعیرەوە بە ستۆتەوە، ئەوەی بۆ مەولەوی ڕا ست و گونجاوە بۆ شاعیرێکی تریش هەمان توانای هەبێ ڕاست و دروست دێتە بەرچاو. ئەوەتا جگە لە پەیامێکی سۆزداری لە شیعری مونا سەباتی مەولەویدا، ئەنوەر قادر محەمەد، فراوانتر بۆ بابەتی شیعری بۆنەی شیوەن و لاواندنەوە دە چێت و دەنوو سێت: ((ئەم بابەتە لای مەولەوی دە چێتە چوار چێوەی فەلـ سەفیەوە، شاعیر لەم شیعرانەیدا، دەیەوێ بەهۆی هێزی عەقڵەوە، پەی بە تەلیـ سمی ژیان و مردن ببات و سنوری نێوانیان بکێ شێ و لە بەیار نەگەیـ شتنی ئەبەدی بگات...بەپێ چەوانەی لاواندنەوەو شیننامەکانی سەدەکانی ناوەڕا ست، کە زیاتر بۆ پیاوی گەورەو دە سەڵاتداران دەوتران، لە ڕۆژگاری دواتردا، پیاهەڵدان و لاواندنەوەی کەسوکارو هاورێ و دۆست بوونەتە بابەتی لیریکی))[٦٤].

ئەگەر لە بابەتی شین و لاواندنەوەش دەر چین، مەولەوی و گۆران و شاعیرانی تری کوردی بە نموونە وەربگرین، تێکستی زۆر نایاب و جوانیان هەیە کە بۆ بۆنە نیشتمانی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و زانستی و کەسییەکان بە شێوەی ستایش و شانازی و داشۆرین و سەرزەنشت و وەسف دەریان بڕیوە، توانای شاعیرانی کورد بەگ شتی و مەولەوی بە نموونە لەو پەڕی کارامەیی و لێهاتوویدا بووە و ئەگەر بەرهەمێکیش هەندێ کاڵوکر چی پێوە دیاربووبێ مانای لاوازی شیعری بۆنە نییە، ئەگەر شیعرێك بۆ بابەتی دڵداری و وە سفی سرو شتیش وترابێ و لایەنی هونەرییەکەی لاوازبووبێت بە شیعرێکی ناکامڵ ئەژمار دەکرێ، لە کاتێکیشدا بە موناسەبەیەکیش نەوترابێت.

مەولەوی ((دوو تابلۆی شایی کوردی زۆر کارامانە بۆ کێ شاوین، کە هەموو جوانی سرو شت و مرۆڤ و دەنگ و ڕەنگ و بۆن وبەرامەیان تێدا دەدرەو شێتەوەو لەبەر چاوی خوێنەردا شاییەکی ڕا ستەقینە سازدەبێ، سەیر لەوەدایە کە مەولەوی لەو دوو شاییەدا نەبووەو هەر بەنامە ئاگاداریان کردووە. یەکێکیان شایی مەحموود پا شایی جاف بووەو هەرلە وەڵامی ئەمیـ شدا ئەم شیعرەی نووسیوە))[٦٥].

مـــــــوبارەکت بۆ*

مـــــــوبارەکـــت بـــۆ بـــــەزمی نـــەو وەخـێـر

توخوا تەنخـوای من خـاس خـــــاس بکەر سەیر

---

[٦٣]-گۆران، مەولەوی و شیعری موناسەبات،...، ل١.

[٦٤]- ئەنوەر قادر محەمەد، لیریکای شاعیری گەورەی کورد...ل١٤٨.

[٦٥]- هەمان سەرچاوە...ل١٧٩.

سێر کـەر تەمـاشـای ئــەو جــەمین جــامــان

وە خوسـووس ئـازیــز شــــای نەونەمامـــان

وەختی ئامـۆشــۆی ئامـــاو لـــواشــــەن

تەرزەکـــــەی وە بـەرز دەورەی سـەمـاشەن[٦٦]

محمود زامدار لە بابەتەکەیدا ئاماژەیەکی گرنگ دەردەخات، کە گۆرانی شاعیر وەك پێوانە دەستنیشانی کردووە بۆ سەرکەوتووی شیعری بۆنە، کە دەڵێ: ((هەمدیس ئەیڵێمەوە گۆرانی مامۆستا مەرجی بۆ ئەم جۆرە شیعرە داناوە، یەکەمیان بلیمەتی و لێهاتووی و (بۆتەی وەستاکارانە)و، دووەمیان ڕەوایی ئەو موناسەبەتە لەلای خودی شاعیرو قەناعەتی شاعیردا.))[٦٧]، بە بۆ چوونی ئێمە ئەم پێوانەیە سەلماندنێکی ڕاست و دروستە، ئەگەر چاوێك بە دیوانی شاعیرانی کورددا بگێڕین، دەبینین زۆربەی هەرە زۆری ئەو تێکستە شیعریانە لە تاقیکردنەوەی شیعری شاعیرەوە هەڵقوڵاون و بە دیقەتدان لە بۆنەو موناسەبەکانیان دەگەینە ئەو ڕاستییەی بەشێکی زۆری شیعری موناسەباتی کوردی، بە پێوەری ئەو دووخاڵەی دەستنیشانکراون، دەکرێت ناوبنرێن شیعری باش و بەپێز و بەرزی هونەری، ناشتوانرێت نکولی بکرێ لە بوونی هەندێ شیعری لاواز کە شاعیران بۆ بۆنەیەك وتوویانە، بۆیە دەتوانرێت پێوەری سۆزی ڕاستەقینەو دەستکردیش بکرێتە یەکێکی تر لەمەرجەکانی سەرکەوتووی شیعر بەگشتی و شیعری بۆنە بەتایبەتی، هەر لەبابەتی شیعرەکانی گۆراندا دەتوانین چەند نموونەیەکی شیعری بۆنە بنووسین کە بلیمەتی و لێهاتووی و سۆزی ڕاستەقینەی گۆران نیشان دەدات، فایەق حامید ئەسعەد دەڵێ: ((ڕەفیق چالاك ئەمەی بۆ من گێڕایەوە: ڕۆژێك دوای ئەوەی کارەکەمان لە ئێستگە* تەواوکرد، چووین بۆ قەراغی دەریا و لە گازینۆیەك دانیشتین، کچێك لەوانەی گازینۆکە، هاتەلامان و لێی پرسین، چیتان ئەوێ؟ گۆران پێی وتم: ڕەفیق مەشغوڵیکە، منیش بە پرسیار دامگرتەوە... گۆرانیش پار چە کاغەزێکی دەرهێناو جاربەحار سەیری کچەکەی دەکرد و دەینووسی، دوای کەمێك، داواکەمان بە کچەکە وت و ڕۆیشت، دواتر گۆران وتی: ئەمە چیبوو؟! حۆری بوو!! دیارە دوای ڕۆژێك گۆران شیعرەکە تەواو دەکات کە ئەو شیعرەش دەقی (جوانی بێناو) بوو))[٦٨]. کەواتە ئەم شیعرەی گۆران بە بۆنەی سەرنج ڕاکێشانی ئەو کچە جوانەوە نووسیویەتی، کە ڕەنگە ئەو کچەی نەدیبا نەیتوانیبایە ئەو دەقە بنووسێ:

قژ کـــــاڵی لێو ئـاڵی پرشنگی نیگا کاڵ   ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێك ئاڵ!

دەربەست نیم ڕێبوارم، دەربەستنیم ڕەوتەنیم   ئەزانی شپرزەو دەربـەستـی ئێجــگــار چیم

هی ئــەوەی نیـگــارێك لە یادم کێشراوە   شۆخێکی نـایـابـە، بــەڵام ئاخ، بێناوە "[٦٩]

---

* مەولەوی ئەم قەسیدەیەی بۆ مەحمود بەگی جاف نوسیوە بە بۆنەی شایی و زەماوەندی ژنهێنانەوە...دەڕوانرێتە دیوانی مەولەوی ل٤٣٦.

[٦٦]- مەلا عەبدولکەریمی مودەڕریس، دیوانی مەولەوی، چاپی یەکەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنە،١٣٨٩ك ھ ل٤٣٦.

[٦٧]- مەحمود زامدار، باسکەمەلەیەك لەنێو زەریای شیعری مەولەویدا...ل٢٠٩.

*- مەبەست لە ئیستگەی کوردی یافایە لە فەلەستین، کە گۆران و ڕەفیق چالاك تا ساڵی ١٩٤٥ز کاریان تیاکردووە.

٦٨ـ سامان عەزەدین سەعدون، دەقە شیعرییەکانی گۆران لەڕوانگەی دەروونناسییەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٣،ل٩١.

[٦٩]- محەمەدی مەلاکریم، دیوانی گۆران، سەرجەم شیعرەکانی عەبدوڵڵا گۆران، بەرگی یەکەم، چاپی پێنجەم، چاپخانەی دالاهۆ،تاران،١٣٩٣، ل٦٥.

جا ئەمە نموونەی شیعری بۆنە بێت ئەبێ لەکوێی ئەم دەقەدا زاتی ئەوە بکەین، بڵێین شیعری بۆنە لاوازە، هۆگری کوڕێ شی دەڵێت: ((ئافرەتێك لە دوکانێکدا لە حەیفا شتی کڕیوە، شیعری بۆ نوو سیوە ئافرەتێکیش قـسەی لەگەڵ کردووە، شیعری بە سەردا هەڵداوە بەناوی (بۆکـچێکی بێگانە) گوایە دیوانی شاعیرێکی ئینگلیزی داوەتە دەستی، بۆیە وەسفی دەکات))[٧٠].

گۆرانی شاعیر ((کوژرانی هەڵۆبەگی خۆپیو شاندەری تازە زاواو لە سێدارەدانی مەحموود جەودەتی پێ شمەرگەی بزوتنەوەیەکی بەزیوو لە ناخەوە ئەیبزووێنن و بۆ ئەوییان پار چە شیعری ئازاری(شەهید) پێ شکەش ئەکاو بۆ ئەمیان پار چە شیعری (لاوانەوەی سەرەڕێ)کە هەتا هەتایە هەردووکیان بە ئاسمانی ئەدەبی سیاسیی کوردەوە وەك جووتە ئەستێرەیەکی پرشنگدار ئەگەشێنەوە))[٧١]، کەچی دەبینین ((لە ژیانی گۆرانا کارەساتی سەرو نوخون کردنەوەی لە جارێ زیاتری حوکوومەتی شێخ مەحموود ئەقەومێ و ئەو تەمایەی خەڵك بەو حوکوومەتەیان هەبوو هەموو ئە چێتە ژێر گڵ و لەو هەموو هیواو ئاواتە لە مافێکی نیوەو ناتەواوی ڕۆ شنبیری بەولاوە هیچ نامێنێ، گۆران وەك هیـ چیـ شی بەربای گوێ نەکەوتبێ وا ورتەی لە دەم دەرنایەت و هەڵوێ ستی خۆی ناخاتە چوار چێوەی تاقە چوارینێکەوە، یا ڕوداوێکی مەزنی وەك دامەزراندنی کۆماری مەهاباد ڕووئەدا...گۆران لە عا ستی ئەم ڕووداوەدا بێدەنگ ئەبێ و دێرێکی بۆ نانوو سێ))[٧٢]. محەمەدی مەلاکەریم بە ڕوونی ئاماژە بەوە دەکات کە، ((بۆ هاتنی شیعر لای شاعیری ڕا ستەقینە هیچ جۆرە پەیوەندییەکی بەم شێوە لێکدانەوەوە نییە، چونکە شیعر وتارێك نییە، ڕۆژنامەچییەك دەست بداتە قەڵەم و بینووسێ))[٧٣].

لەبارەی ئەو تێڕوانییینەی کە شیعری بۆنە بە کەرە ستەی گرنگی لێکۆڵینەوەی مـێژوویی خەباتی سیا سی و نەتەوایەتی و ڕۆ شنبیری ...هتد دەزانرێت مامۆ ستا مەلا عبدولکەریمی مودەڕیس لە بارەی شیعرێکی بۆنەی (نالی)یەوە کە بۆ مردنی سلێمان پا شای بابانی وتووە، دەڵێت: ((ئەم پار چە شیعرە بایەخێکی تایبەتی هەیە، چونکە تاقە پار چە شیعرێکی نالییە ئیشارەتی بە مێژووی ڕووداوێك تێدا کردبێ))[٧٤]، لە بەر ئەوەی مـێژووی کورد پڕ یەتی لە ڕووداوی خۆش و ناخۆش و کارە سات و گۆڕانکاری و شۆڕش و ڕاپەڕین دژی داگیرکارییەکانی کورد ستان و شاعیرانی کوردیش هەمیـ شە بە گیانبەختکردن و نەبەردی و قەڵەمەکانیان پێ شرەوی گەل و شۆڕش و ڕاپەڕینەکان بوون و هەمیـ شە مامۆ ستای وریاکردنەوەی گەل بوون لە دژی زوڵم و ستەمی داگیرکاران و چەو ساندنەوەی کۆمەڵایەتی بە تایبەتی لە ساڵانی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی(١٩١٤-١٩٤٥) کە ساڵانی پڕ ڕووداوە لە مێژووی کورددا، شاعیران لە بۆنەو ڕووداوەکانی ئەو سەردەمەدا شیعری بەرزو نایابیان نوو سیوە، کە زۆربەیان کەرەستەی گرنگن بۆ لێکۆڵینەوە لە ژیانی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی ئەو سەردەمە. شاعیران، ((شیعر دەنووسن لە بەرئەوەی ئەوان هۆکارێکی کاریگەریان هەیە بۆ نووسین بۆ ئاهەنگگێڕان

---

[٧٠]- سامان عەزەدین سەعدون، دەقە شیعرییەکانی گۆران لەڕوانگەی....، ل٩٢.

[٧١]- محەمەدی مەلاکەریم، گۆران و شیعری موناسەبەت، گۆڤاری بەیان ، ... ، ل٦.

[٧٢]- هەمان سەرچاوە... ل٥.

[٧٣]- هەمان سەرچاوە.....ل٦.

[٧٤]- مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و فاتیح عەبدولکەریم، دیوانی نالی، چاپی دوەم،انتشاراتی کوردستان، سنندج،١٣٧٩ك ھ، ل٣٨٢.

بەهۆی سەرکەوتنێکی سەربازییەوە یان شیوەنکردن بۆ شکستێك، بۆ لە بیرنەکردنی خزمێك یان هاوڕێیەك، بۆ ڕاگەیاندنی خۆشەویستی خۆیان، بۆ پیاهەڵدانی هاوڵاتیان یان خێزان، بۆ جنێودان بە کەسێك کە پێیان بێزارن، بۆ سەرزەنشتکردنی کۆمەڵگا یان ناڕەزایی دەربڕین لە بارەی نادادپەروەرییەکەوە، بۆ تێبینی کردن دەربارەی سروشتی ژیانو مردن، یان بۆ وەڵامدانەوەی جیهانی سروشتی، لە خۆشیو نائومێدیدا))[٧٥].

شیعر بەگشتی و شیعری بۆنە بەتایبەتی گەشە بە چالاکی و بیرو باوەڕو هەڵوێستی تاکەکانی کۆمەڵ دەدات و زۆرجار ئاراستەی تاك و کۆمەڵ دەکا بۆ بەرخۆدان و شۆڕش و خۆشویستنی وڵات و هاوکاریکردنی لێقەوماوان و دژایەتیکردنی نەریت و چەوتییەکانی کۆمەڵگا، شیعر دەبێتە مەشخەڵی ڕاپەڕینەکان، چونکە شیعر زۆرجار هەگبەی ڕووداوەکانەو لە بۆنەو موناسەبەتەکاندا حزووری هەیە. زانینی موناسەبەتی نووسینی شیعر جگە لەوەی چێژی زیاد دەکات، وەك تۆمارێکی مێژوویش دەوری هەیە، بەتایبەت لە لای کورد کە بەدرێژای مێژوو میللەتیکی خاك دابەشکراو چەوساوەیە، زۆرجار داگیرکەران بواریان بۆ تۆماری ڕووداوەکانمان نەهێشتووەتەوە، بۆیە ئەگەر سەیری قۆناغەکانی ژیانی میللەتی کورد لە ساڵانی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی(١٩١٤-١٩٤٥) بکەین، دەبینین پڕیەتی لە کارەسات و ڕووداو شۆڕش و ڕاپەرین. لەو قۆناغەدا دەبینین شیعر ڕۆڵێکی باشی گێڕاوە لەم بوارەدا بەتایبەت شیعری بۆنە، بۆیە ((نەزانینی موناسەبە لە شیعری کوردیدا، گەڵێ تام و چێژی ماناو هەستی ناسکی بیری شاعیرانمان لەکیس دەدا، وە گەڵێ ڕووداوی مێژوویی بەتاریکی بە بێ ترووسکە دەهێڵێتەوە، کە ئەگەر موناسەبەکە بەباشی تۆمار بکرێ بەڕووناکترین شێوە ئەو ڕووداوە ئەزانرێ))[٧٦].

لە لایەکی تریشەوە جوانکاری لایەنی هونەری و تەکنیکی بەرز لە شیعردا پەیوەندی بە جۆری شیعرەوە نییە، هێندەی پەیوەندی بە تواناو سەلیقەو لێهاتوویی شاعیرەوە هەیە لە دەربڕین و سنعەتکاریدا، بۆیە ڕۆشنبیری و توانای زانستی شاعیریش دەوری هەیە لە بەرهەمهێنانی دەقی جوان و سەرکەوتوو، لەم بارەیەوە ئەمین فەیزی تواناو گەورەیی (نالی)ئاوا باس دەکا: ((زەکای نالی ئینکاری ناکرێ، لاکین ئەوەندە سەنایعی لەفزیی ئیستعمال کردووە، پیاو ڕەنگە بڵێ شیعری ئەو نەتیجەی عیلم و ئیشتیغالە))[٧٧]، هەر لەم ڕوانگەیەوە دەتوانین دەستنیشانی ئەوە بکەین، کە چەند شاعیری کورد هەیە لە بارەی سەردەمی حوکمڕانی شێخ مەحموود و کارەسات و ڕوداوەکانی ئەو سەردەمە شیعری بۆنەیان نووسیوەو هەریەکەیان بە زمان و شێوازێکی تایبەت تەعبیریان لە سۆز و هەڵچوونەکانیان کردووە، ئەوەی گرنگە شاعیرەکان تا چەندە دەتوانن هاوسەنگییەك لە نێوان لایەنی جوانکاری و واتا لە شیعرەکانیاندا بکەن، چونکە ((دوو ڕێچکە هەن بۆ دەربڕین یەکەمیان لایەنی جوانکاری (بدیعی)ە، کە...کاریگەریی هەبوو لە زیادکردنی جۆری نوێ کە شاعیرو نووسەرەکان دواتر سووربوون لەسەری...لە

---

[٧٥]- دەروانرێتە JAY PARINI ...., ٢٠٠٦,p٤١

[٧٦]- دەروانرێتە:محەمەد علی قەرەداغی، دەوری زانینی موناسەبە لەڕاستکردنەوەی مەعنای شیعری کلاسیکی دا، گۆڤاری بەیان، ژمارە ٣٢ی کانوونی یەکەم ساڵی ١٩٧٥، ل٢٥.

[٧٧]- ئەمین فەیزی، ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد، چاپی دووەم، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی، ١٩٨٢، ل٢٦ .

مونا سەباتەکان. بەڵام لایەنەکەی تر بریتییە لە واتاکان کە بەڕوونی لە شیعری میللیدا دەردەکەوێت و لە گرنگیدان بەبیرو و وێنەگرتنی سۆزو هە ستەکاندا خۆی دەنوێنێت، کە خەڵکی کاردانەوەیان دەبێت لەگەڵیان کاردانەوەیەکی ڕاستگۆیانە))[٧٨].

لەئەنجامی بەپیرەوە چوونی شاعیران بۆ ئەو داوایانەی ئاڕاستەیان دەکرێ و ئەوانیش شیعر بۆ بۆنەیەك دەنوو سن و زۆرجار شیعری لاوازیش دەنوو سن، شاعیرێکی وەك گۆرانی هێناوەتە سەر ئەو ڕایەی ((بە شیعر وتنی وای ئەوت   شیعر کردن))[٧٩]، بەڵام لەگەڵ ئەوانە شدا گۆران لەئا ست دەربڕینی سۆزی ڕا ستەقینەی خۆیدا بووە و شیعری لەناخەوە بۆ هەندێ ڕووداو و کارە سات وتووە، ((کەس پێی نەوتبوو (لاوکی   سور بۆ کۆریایی ئازا) بڵێ))[٨٠]، ئەوەتا ((گۆران وەك   شاعیرێکی خاوەن بڕوا... بەقوڵی بڕوای بەیەکێتی خەبات و بەرژەوەندی تێکۆ   شانی میللەتان و   چارەنوو   سیان هەبوو))[٨١].خۆی لەو بارەیەوە لەساڵی (١٩٥١)دا دەڵێت: ((بەدوو چاوی زەق ئەبینم چەقۆ خراوەتە گۆشتی نەتەوەیەکی ئازای ئازاد، تەنیا لەبەر ئەوەی چۆن خۆی ئەیەوێ وا ئەژی، پاسەوانە ڕاستەقینەکانی دیموکراتیش بە هەموو دڵڕەقییەك ئەڵێن: ئێمە   چۆنمان ئەوێت ئەبێ وابژیت!...ئەمجا ئەگەر بە بۆنەی بە   سەرهاتی داماوی کۆریاوە فرمێسکێکی دڵسۆزانە بە سەر برینی ئەوانیش و خۆشمانا بڕێژم باوەڕناکەم کەس بتوانێ زاتی ڕێ لێ گرتنم بە دڵابهێنێ))[٨٢].

جاری وا هەیە، بۆنەیەك فەرز دەکرێت بە سەر شاعیردا یان تەکلیف دەکرێت لە حاڵەتێکدا، کە ئەو لە ڕووی ویژدانیەوە ئامادەنییە بۆ بابەتی بۆنەکە ئەوە شی دانانە (هەڵبە ستە) یان وەك ئەوەی گۆرانی   شاعیر دەڵێت: شیعرکردنە. بەپێی خوێندنەوەو   چاوگێڕانمان بە دیوانی   شاعیرانی کورددا دەتوانین پێ لەو ڕاستییە بنێین، هەندێك شیعری بۆنە هەن دەچنە خانەی هەڵبەست و شیعرکردنەوە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو ڕاستییەش دەخەینەڕوو، کە ژمارەی ئەو جۆرە هەڵبەستانە کەمن و شیعری بۆنەی بەپێزو سەرکەوتووی خاوەن تەکنیکی هونەری دیوانی شاعیرەکانمانی ڕازاندۆتەوەو شاعیرەکانمان لەکاتی نووسین و وتنیدا لەڕووی ویژدانیو دەروونییەوە ئامادە بوون بۆ ئەو موناسەبەیەی کە شیعرەکەیان بۆ نووسیوە، بۆ نموونە: شیوەن و لاواندنەوە بۆ شەهیدانی شەشی ئەیلولی ساڵی ١٩٣٠ و شەهیدانی باکووری کورد ستان لە (١٩٢٥ز) و لاواندنەوەی شاعیران بۆ مردنی شاعیرانی هاوڕێیان و ئەو شیعرانەی بۆ بۆنەی ڕۆشنبیری و سروشتی وتراون، هەروەها ئەو شیعرانەی بۆ شۆڕشەکانی شێخ مەحموود و سەرکەوتنەکانی و خەڵکی ڕاپەڕیو و بۆنەکانی ئاهەنگی نەورۆز و   چەندان بۆنەی تر وتراون، کە لە بە   شەکانی دواتر نموونەیان بۆ دەهێنینەوە ، هەموو ئەمانە ئەوە نیـ شاندەدەن، کە   شاعیران توانیویانە وێنەی ئەو واقیعانە بەشیعرەکانیان بکێشن و لەگەڵ ناسۆر و خۆشییەکانی خەڵکیدا بەشداربن، بەڵام هەر شاعیرێك بە پێی سەلیقەو تواناى دەربڕین و لێهاتووی خۆیەوە، چونکە شیعری بۆنەو هەرشیعرێکی تر پەیوەستە

---

[٧٨]- طاهر سليمان حمودة،جلال الدين السيوطى ...، ص٨٣.

[٧٩]- محەمەدی مەلاکەریم، گۆران و شیعری موناسەبەت ، ... ل٨.

[٨٠]- هەمان سەرچاوە... ل٨ .

[٨١]- حەمە حەمە ئەمین قادر"کاکەی فەللاح"، کاروانی شیعری نوێی کوری، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی حسام، بەغداد، ١٩٨٠، ل٥٩.

[٨٢]- محەمەدی مەلاکریم، دیوانی گۆران، سەرجەم....ل١٨٤.

بەسۆزو هەڵچوون و کاردانەوەی هەر شاعیرێك، بەو شێوەیەی کە لێی تێدەگاو خوێندنەوەی بۆی هەیە و بەپێی ئا ستی تێگە شتن و لێهاتووی و زانیاری خۆی بۆنەکە دەخاتە قاڵبێکی هونەرییەوە، بۆیە دەبینین ((شاعیرێك هۆنراوەیەکی هەیە دەربارەی بابەتێکە، شاعیرێکی تر ناتوانێ دەقاودەق هەمان شیعر دەربارەی هەمان بابەت بنووسێ. لە هەر حاڵەتێکی لەم جۆرەدا تایبەتمەندیی هەر دانەرەو دەوری خۆی دەبینێ، یان بەوتەی شاعیری سویدی (بێرتێل مالمبێرگ) تەنیا لە دەربڕیندا بەزمانی خۆی، لە بەکارهێنانی دە سەڵاتی هونەری خۆیدا، لە تاف و تەوژمی ڕەنگ و پەیوەندی هونەرمەندانەی خۆیدا بیری شاعیرێك لە واقیعدا هی خۆیەتی))[83]. ئێمە بۆ تێگە شتن و ڕوونکردنەوەی زیاتری ئەو بابەتە، شیعری دوو شاعیرمان وەك نموونە وەرگرتووە، کە لەسەر بۆنەی ئەنفال نووسیویانە، تا ئاسۆی دەربڕین و چێژی هونەری و تابلۆی ڕووداوەکان لە دیدی هەردوو شاعیرەوە ببینین و ب سەلمێت هەرکەس بە زمانێك گوزارشت لەهەست وسۆزو هەڵچوونەکانی و هەروەها توانای شاعیریەتی خۆی دەکات.

محەمەد ڕە سول هاوار لە دوورە وڵاتیدا و حە سیب قەرەداغی لە سەردەمی بەعس و لە ژێر چەپۆکی ئەو دە سەڵاتە داپڵۆ سێنەرەدا، هەریەکەو شیعرێکی درێژیان بۆ ئەو بۆنەیە نوو سیوە و ئاوا باسیان لە خەم و سۆزو هەڵچوونی خۆیان کردووە.

تێبینی: ((هۆنراوەی (شەوێکی تر)ی حەسیب قەرەداغی لە (١٩٨٨/١١/٧) دانراوە و لەساڵی ١٩٨٩ لە ژمارە(٧٣)ی گۆڤاری کارواندا بڵاوکراوەتەوە))[84]، لەو کاتەی ڕژێمی بەعس لەو پەڕی دەسەڵاتیدا بووە، بۆیە شاعیر پەنای بردۆتە بەر ڕەمز، چونکە نەیتوانیوە خۆی لەو ئازارو ژانە گەورەیەیی نەتەوەکەی بەدوور بگرێت، ئەگەر وردبینەوە لەو سۆزو هەڵ چوونەی شاعیر بۆ ئەو بۆنە نی شتمانییە دەریبڕیوە دەبینین ستەمکاری بەع سیش نەیتوانیوە دەنگی ناخی کپکاتەوەو توانای شیعری لاوازکات بۆ ئەو بۆنەیە، ڕەنگە ئەمە وەڵامێك بێت بۆ ئەوانەی شیعری بۆنە بەلاوازو زیاد لەقەلەم دەدەن.

شەوێکی تر

دیسانەوە هاودەردەکەم واپێم نایە شەوێکی تر

جامی خەمم هەتا لێوە

ئەی ڕابەری غەمبارەکان.. ئەمە جامی خەمی منە

خەمی کەسی پێ مەپێوە

لەبەشێکی تری شیعرەکەیدا دەڵێ....

ئەی جامی خەم کە شەو دابێ هەر بە پڕی دەتخۆمەوە

سەوزەی مەزەم مەی ئالوودە، من سەوزەی خۆم ناشۆمەوە

من لە ڕەنگی جوانی تۆدا تالاوی ژین ڕادەماڵم

---

[83]- پیتەر هاڵبێرگ و دانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی، وەرگێڕانی ئەنوەر قادر محەمەد، چاپی یەکەم، مەڵبەندی کوردۆلۆجی،سلێمانی٢٠١٠،ل٢٩.

[84]- دەڕوانرێتە: ڕەئووف عوسمان(د)، ئاسۆیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی الوقف الحدیثة، بغداد،٢٠١١، ل٨٣.

ئەی جامی خەم شێوەی شەمم لە تۆدایە

هەموو شەوێ بێرە ماڵم

شیعرەکەی (محەمەد رەسول هاوار) لە ئاوارەیدا نووسراوەو وەك خۆی دەڵێت ((بەیادی ئەو دوو شیعرەی نالی و سالمەوە لەم دوورە وڵاتەوە کە هەواڵی ئەو تاوانە گەورەیە دەبیـ سرا، خۆمم پێ نەگیراو ...بەم چەند دێڕە هە ستی خۆمم وەك با سێکی مێژووی بەم شیعرە تۆمارکردووە))[٨٥]. نموونەیەك لە شیعرەکەی

لالە نالی گوێم بۆ شل کە وەك سالمی ساحێبقڕان

چۆن جەوری دەوری عوسمانی لەدڵیا بوو بوو بە ژان

با منیش نەختێك ڕووداو بەسەرهاتی ئەم ڕۆژانە

کە هەریەکەی تاوانێکی تابڵێی ئێجگار گرانـە

بە دەست و پەنجەی لەرزۆك و سستم بە شێکی تۆمارکەم

بەم هۆنراوە خوارو خێچە لە هەندێکت ئاگادار کەم

نازانم چۆن دەست پێ بکەم کامیان سەرەتای دێڕم بێ

کامیان دوا دێڕو کۆتای شیعری ناڕێك و گێڕم بێ

لەبەشێکی تری شیعرەکەیدا دەڵێ....

ئیمڕۆ سەراپای کوردستان قەســابخانەیە ...زیندانە

نرخی خوێنی مبللەتی کورد وەکوو تۆڵەکە هەرزانە

دەبینین سرو شتی لەدایکبوونی هەردوو دەقەکە جۆرێك لە تایبەتمەندییان تێدایە، نەبوونی نەفە سی ئازادیی دەربڕین لە شیعرەکەی (حە سیب قەرەداغی) و غەریبی و دڵتەنگی و دوورە وڵاتی لە شیعرەکەی (محەمەد ڕەسول هاوار) دا هەردوکیان ئەو کارەساتەیان لە نیگای حاڵەتی دەروونی خۆیانەوە خوێندۆتەوە، ئەمەش مانای وایە، بۆنە و ڕووداو کارەسات هەوێنی لەدایکبوونی شیعرەو سنور بەندیش ناناسێت و بەربەستەکانیش ڕێگر نابن و پێیان کپ ناکرێتەوە.

لەبارەی کارەساتی هەڵەبجە(١٩٨٨/٣/١٦) فەرهاد شاکەلی لە سۆڵلەنتوونا لە سوید لە غەریبی و ئاوارەیدا پاش دووساڵ لە یادی (٣/١٦) لە ساڵی ١٩٩٠ دەنووسێت:

ئەمەی خوارەوە بەشێکە لە شیعرەکەی بەناوی (کەوشەنی مەرگ)

تەواوی سۆزی شەوانی دڵتەنگیمە بە یادت

دەچوومە کەوشەنی سووری مەرگەوە

ڕوشەی تیشکی ڕۆژ ڕەنگتم دەهێنا

دەمدا لە برینی ئەم خاکە بێدەنگە. ئەم وڵاتە

---

[٨٥]- عوسمان دەشتی(د) و سدیق سالح، دیوانی محەمەد ڕەسووڵ هاوار، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی٢٠٠٧،ل٤٩٢

بەسرودی مەرگ نەبیٚ، بەهیچ تاری کرژی دڵی

ناکەوێتە لەرینەوە....." [86]

له هه‌مان بۆنه‌دا و هه‌ر له ئاواره‌یی دا(محه‌مه‌د ره سول هاوار) له شیعرێکی درێژیدا به ناوی(کارەساتی هەڵەبجە، هێرۆشیمای کوردستان)ئاوا هەستی خۆی دەردەبڕێ، دەڵێ:

ئەو کوردەی کەتاوانی وا

لەبیری خۆی دەباتەوە

یا هەوڵئەدا ئەم تاوانە

بۆ سوودی تەکیەی شێخەکەی

لە ناو مێشکی جەماوەرا

بە زمانی لووس بشواتەوە

وەك پیاو کوژەکانی ڕژێم

تاوانبارو بیٚ ویژدانە...." [87]

له کۆتایدا دەبێت ئەوە بگوترێ، ئیمڕۆ با سی شیعری بۆنه بۆتە کێ شەیەك کە هەندێك لە نوو سەرو ڕەخنەگرەکان وروژاندویانە، وەگەر نا، ((مە سەلەکە شیعری بۆنەو غەیری بۆنە نییە، بەڵکو شیعری ڕا ستگۆیانەو دژی زۆر لە خۆکردنە، هەر وەکو هەریەکەیان لە شیعری مونا سەباتو لە غەیری موناسەباتیشدا هەیە، چەند شاعیر هەن باسی شیعری خۆشەویستی دەکەن، کەچی تەنها وشەیە! ڕاستە زۆر لەو کە سانەی کە لە سەر سفرەی شیعر قە سە دەکەن، ساختەی زۆر دەکەن لە مونا سەباتدا، بەڵام کەسی زیرەك ڕاستو ساختە لەیەکتر جیادەکاتەوە، هەمووی ڕەفز ناکات))[88].

خوای گەورەش فەرموو یەتی: (فأما الزبدُ فيذهبُ جُفاءً وأما ما ينفعُ الناسَ فيمكُثُ في الأرض)«رعد أيه١٧. واتە: ((کەف و کوڵ دەڕواو نامێنێتەوە, بەڵام ئەوەی کە سوود بە خەڵکی ئەگەیەنیٚ ئەوە دەمێنێتەوە))[89].

لە ئەنجامدا دەتوانین بگەینە ئەو ڕایەیی کە شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردیدا لە چوار چێوەی ڕەخنەی ڕەخنەگرانی عەرەبەوە هەڵنا سەنگێنرێ، چونکە هەم سرو شتی سەرهەڵدانی بۆنەکان و هەم ناوەرۆکی بۆنەکان لەلای هەردوو نەتەوەکە جیاوازن، ئێمە هەمی شە نەتەوەیەکی خاك داگیرکراوبووین، بێگومان ئەو حاڵەتە ڕەنگدانەوەی دەبێت لە سەر تەواوی کایەکانی ژیان بە ئەدەبیشەوە، بۆ نموونە ئەو ستایشە کە سیانەی لەلای شاعیرانی عەرەبەوە کراوە، بە شی هەرە زۆریان بۆ خەڵات و شاباش و پلەو پۆ ست بووە، بەڵام لەلای شاعیرانی کورد ئەم حاڵەتە زۆر دەگمەنە، مەبە ستیشمان لە هێنانەوەی شیعر

---

[86]- فەرهاد شاکەلی، بڵاچەیەك درز دەخاتە تاریکە شەوی تەمەنم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر٢٠٠٩،ل٢١٠.

[87]- عوسمان دەشتی(د) و سدیق ساڵح، دیوانی محەمەد ڕەسووڵ هاوار،...، ل٤٨٧.

[88]- عباس خضر، مجلة الرسالة .. ص٤٦، أخر تعديل الصحيفة، ٢٠١٥.

[89]- دەڕوانرێتە:عوسمان عەبدوالعەزیز محەمەد، تەفسیری قورئانی پیرۆز، بەرگی حەوت، جزمی ١٣چاپی یەکەم، هەولێر١٩٩٧ ،ل٤٧ .

لای شاعیرانی عەرەب بەنموونەو بەراورد کردن بە شیعری شاعیرانی کورد بۆ دوو هۆکاری دیار دەگەڕێتەوە:

١- ئەو پۆلێن کارییەی بۆ شیعری بۆنە کراوە بەو سەربەخۆییەو ئەو هەموو هەڵ سەنگاندن و بۆچوونانەی لەمەڕ شیعری بۆنە دەربڕاون، تەنها لە ئەدەبی عەرەبیدا بەرچاو دەکەوێت، کە مافی خۆی پێدراوە وەك شیعر و مەبە ستی شیعریی، وەگەرنا بۆ چوونمان لەمەڕ هەندێ لە ڕەخنەو هەڵسەنگاندنەکان لەبارەی شیعری بۆنەوە خستۆتەڕوو.

٢- پەیوە ست بە ئێمەی میللەتی کورد، شاعیرانی عەرەب و ئەدەب و ڕۆ شنبیری عەرەبی کاریگەریی زۆری بە سەر شیعرو ئەدەبیاتی کوردییەوە هەیە بە حوکمی ئاینی و دراو سێیەتی. ((زۆربەی شاعیرانی دێرینی نەتەوەکەمان، بەهۆی وەرگرتنی زانیاری سەردەمەکانیان...فێری زمانی عەرەبی بووینەو...بەهۆی زانینی زمانی عەرەبییەوە چوونەتە قوڵای شیعری عەرەبی، لەگەڵ خوێندنە ئاینییەکانی شدا(زاذ ستی عەرووزی فەراهیدی)یان خوێندووە، شیعریان پێ هۆنیوەتەوەو بەناو دیوانی شاعیرانی عەرەبی شدا گەڕاون))[٩٠]. ئەوەتا لەبارەی نوێگەری لە شیعری کوردیدا، باس لەو کاریگەرییە دەکرێت بە سەر شیعری شاعیرانمانەوە هەیە، ((بایەخدانی پیرەمێرد و بانگە شەی بۆ شیعری(ع صری) ئاکامی کاریگەربوونی بووە بە شیعری عەرەبی ئەو سەردەمە بەگ شتی و تێڕوانیینەکانی زەهاوی بە تایبەتی، ئەوەتا پیرەمێرد دەربارەی شیعری(عصری) دەڵێ: (ئەم بەینە کە هاتمەوە ئاوڕم دایەوە چوار لام پڕبوو لە شاعیر، ئەم کوڕە منداڵەو شیعری پیرە، بەڵام لە کەمەندی قافیەدا ئەسیرە، ئەمەوێ شیعری سەربەست و عەسری بنووسن)دیارە گومان لەوە ناکرێ کە پیرەمێرد نەك هەر ئاگای لەبەرهەمەکانی(زەهاوی و ڕە سافی)یش بووە، بەڵکو پەیوەندی ڕاستەوخۆشی بە(زەهاوی)وە هەبووە، بۆیە شیوەنێکی شیعری بۆکۆچی دوای زەهاوی دەگێڕێ))[٩١].

لە٢٧/٣/١٩٣٧ لە بەغداد کۆرێکی ماتەمینی بۆ چلەی(جمیل صدقی زەهاوی) سازکراوەو پیرەمێردیش بەو بۆنەیەوە بەم شیعرە بەشداری لەو کۆڕەدا کردووە، کە دواتر لە ڕۆژنامەی(ژیان) ژمارە(٥١٩)ی ساڵی ١٩٣٧دا بڵاوی کردۆتەوە:

سەد ساڵی تر بپرسی: جەمیل سدقی والــەکوێ؟
دەنگی بڵندی خۆی، لەهەموو شیعرێ دێتە گــوێ
ناڵێم کە هەیکەلێکــــی بــــێ وێــــــنەی مردووە
دیـــوانی شیعری چاکترە، ناودارە، زیـــندووە..."[٩٢]

٥- مەبەستەکانی شیعری بۆنە:

تێڕوانینی ئەفلاتون لە بارەی شیعرەوە جیاوازبوو ((شیعری پەیوەست کرد بە هێزێك لە دەرەوەی سروشتی ئادەمیزاد کاتێ سەرچاوەی سەرهەڵدانی شیعری بە (ئیلهام و سروش)ەوە گرێدا، بەڵام ئەرستۆ

---

[٩٠]- عەلی حەمە ساڵح میران، پەیوەندی نێوان ئایین و ئەدەب....،ل١١٢.

[٩١]- محەمەد فازیل مستەفا(د)، دەنگی پیرەمێرد،..ل١٨.

[٩٢]- فائق هۆشیارو ئەوانی تر، دیوانی پیرەمێرد، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی زەمان، بەغداد،١٩٩٠،ل٢٩٢.

ئەمەی بەتەواوەتی ڕەتکردەوەو وتی، هاندەری مرۆڤ بۆ وتنی شیعر پەیوەستە بە سروشتی ئادەمیزادەوە... شیعرو سروشتی مرۆڤی بە پەیوەستێکی بەتین بەیەکەوە بەستەوە، واتە شیعری بە دیاردەیەکی مرۆڤایەتی دانا، ئەمەش گەلێ ئەنجامی گرنگی لێ دیتە ئاراوە))[93] ئەوەی مەبەستی ئێمەیە ئەو پەیوەستەی شیعرە بە سروشتی مرۆڤەوە کە سەرچاوەیە بۆ بەرجەستە بوونی حاڵەتی دەربڕین و هەڵچوون و سۆزەکانی مرۆڤ لە ژیانیدا، شاعیریش مرۆڤێکی چاوکراوەو خاوەن هەستی بەتینەو شیعریش زۆرجار دوانگەو ڕوانگەی هەموو ئاڵۆزی و بیرو سۆزو ڕق و خۆشی و ناخۆشییەکانی دەروونییەتی، گومانی تێدانییە مەبەستەکانی شیعریش ڕەنگپێدەرەوەی هەموو ئەو حاڵەتانەن کە ئاماژەی پێکرا (شیوەن و لاواندنەوە) کاردانەوەی حاڵەتی غەمبارییە (داشۆرین) ڕق و هەڵچوونی شاعیرە بەرامبەر ناتەواوییەکان (ستایش) نیشاندانی ڕەزامەندی و پیاهەڵدانە لە سۆزێکی ڕاستەقینەوە یان هەندێ جار بۆ بەرژەوەندی و مەبەستێك...هتد، دیارە ئەو مەبەستانەی لە شیعری بۆنەدا بەکاردێن هەموویان لە ئەزموونی شیعریی و نیشاندانی هەڵوێست و دەربڕینی سۆزی شاعیرە بۆ ئەو بۆنەو ڕووداو و کارەساتانەی هەستی شاعیر ئەجوولێنن جا بۆنەکە ئاینی یا نیشتمانی یا کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری یان کەسی و سروشتی بێت، هەڵدەگرێ چۆن لە بۆنەیەکدا ستایشی ڕۆڵی قارەمانێك دەکرێ ئاوەهاش سەرزەنشتی کەمتەرخەمییەکان بکرێ، دەکرێ هەجوی دوژمنانی تیابێت و لەهەمانکاتدا وەسفی سروشتی و ڕەوشتی مرۆڤەکان و ناوچەوشارو گوندەکان بکرێ. لەئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەبدا ((د. شوکرییە ڕەسول سیانزە مەبەستی شیعری دەستنیشان کردووە))[94]. لە کتێبی العمدە فی محاسن الشعر وأدابە دا هاتووە کە: ((زۆرترین مەبەستەکانی شیعر پێنجن: خۆشەویستی، وەسف، داشۆرین، شانازی، ستایش کردن، وە هەروەها لێکچوون و خواستن لە ناو ستایش کردندان))[95]. ئەوەی ئێمە لێیان دەدوێین ئەو مەبەستانەن کە لە شیعری بۆنەدا هەن و لەبارەیانەوە شیعر نووسراوە.

یەکەم: ستایش:

لە ((سەدەی پێنجەم و چوارەمی پێش مەسیح فیلۆکسینۆس philoxenos (٤٣٥-٣٨٠)ی شاعیری دەربار لە کۆشك و سەرای دیۆنیسیۆسی گەورەی خوێنڕێژ دەژیا. ئەم شاعیرە داهێنەری پیاهەڵدان بوو لە ئەدەبی گریکی کۆن))[96].

ستایش بریتییە لە ((باس و پیاهەڵدانی کەسایەتییەت یان تیرەو هۆزێك یان پادشاو میرێك بە شێوازێکی باڵا...یان وا تێدەگەین زیادەڕۆیی و گەورەو بەچووك تێیدایە، یا باس و پیاهەڵگوتنەکان و ڕەوشتی باسکراو وەکو یەکن و یەکسانن لەکردنی کاری چاکەو پیاوەتی))[97] یان ((بە شیعرێك دەووترێ

---

[93]- دەڕوانرێتە: شکری عزیز الماضی(د)، تیۆری ئەدەب، وەرگێڕانی/ د سەردار ئەحمەد گەردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر،٢٠١٠،ل٣٧.

[94]- دەڕوانرێتە: شوکریە رسول(د)، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، چاپی یەکەم، چاپخانەی فێرکردنی باڵا، هەولێر١٩٨٩،ل٢٩.

[95]- أبو علی الحسن بن رشيق القيرواني الأزدي، العمدة في محاسن الشعر وآدابه، تحقيق/ محمد محيي الدين عبد الحميد، جزء١ الطبعة: الخامسة، دار الجيل، ١٩٨١م، ص١٢٠.

[96]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم،چاپی دووەم،چاپخانەی ئاراس،هەولێر،٢٠١٠،ل١٦٢.

[97]- يحيى حمزة علي بن إبراهيم، الطراز لأسرار البلاغة وعلوم حقائق الإعجاز، جزء٣،ط١، المكتبة العنصرية - بيروت١٤٢٣ هـ، ص٤٩.

كە بەمەبەستی ستایشکردنو گەورە نواندنی کەسێکی تایبەت چ لە ژیاندا بێت یان لە ڕابردوودا ژیابێت دەنووسرێت، پیاهەڵدان بۆ گەورە پیاوانی ئایینیەکان، پادشاو پلەدارە دەست ڕۆشتووەکانی ناو دەرباری شاهانە دەنووسرا))[٩٨]. یان دەوترێ ((ئەو هونەرە شیعریەیە کە باسی کردەوە باشەکانی کەسێك دەکات، یان ستایشی شتێك یان واتایەك لە واتاکان یان شتەکان دەکات))[٩٩]. ئەم مەبەستەش یەکێکە لە مەبەستە دیارەکانی شیعری کوردی و بەدەگمەن شاعیرێك دەبینرێ، لەم جۆرە مەبە ستەی لە شیعردا بەکارنەهێنابێ، بەتایبەتی لە بۆنەکاندا بۆ نموونە: بەبۆنەی کۆ چی دوایی (ڕەفیق حیلمی)یەوە گۆرانی شاعیر لە سۆزێکی بەکوڵ و خۆشەویستییەکی بەتیندا لە شیعری (ئاوابوونێك)ستایشی ڕەنج کێشان و ڕۆڵی مامۆستای کۆچکردوو دەکات، لە کۆتای ئەو شیعرەدا دەڵێ:

لەپاش ماندووبوونی مــــەردانەی مەیدان با لــە كــۆشی دایكا بنوێ پاڵەوان!

بەڵام ئێمەی گیرۆدەی ئەستێرەی گەش، تا ئەو ڕۆژەی گڵ ئەمانخاتە باوەش،

چاوی تاسەی بەشوێنا هـــــەر ئـەگێڕین لەئاسمانا، چونكە جێی چۆڵ ئەبینین دیوانی گۆران،ل٢٥١

هەروەها بەبۆنەی مەرگی (بێکەس)ەوە لە شیعری(هاوڕێم بێکەس!) زۆر بە شێوازێکی هونەری بەرز ستایشی ڕۆڵی بێکەس دەکات لە ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمنانی کورددا لەبەشێکی شیعرەکەدا دەڵێ:

كـــام پیاوماقووڵ، كام گەورە كە بەرزی جێی ژوور هەورە،

وێنەی ئـــەو جـــــــوامێر بوو! بــــەرامبەر دوژمن شێربوو

هەروەها دەڵێت:

بێكەس بـــوو وەك پـــــاڵەوان پەنجـــەی لە چاوی چەقان

پەنجـــــەی تیژی ســەرزەنشت داخی دڵی خۆی پێ ڕشت! دیوانی گۆران، ل٩٣

سەبارەت بە ستایشی ئاینی، ((ئەگەر لەم ڕوانگەیەوە ئاوڕ لە مێژووی ئەدەبی کوردی بدەینەوە، هەوڵی دە ستنیشانکردنی سەرەتای ئەم بابەتە بدەین، ئەوا گومان لەوە ناکەین کە هەمان پەیوەندی نێوان سروودە ئاینییەکان و بابەتی ستایش و پیاهەڵدان، لە سەرەتای ژیانی کوردەواریدا درووست بووە و لای میللەتانی تر چۆن بووە، لای ئێمەش هەر بەو جۆرە بووە))[١٠٠].

سەید ئەحمەدی نەقیب(١٨٦٣-١٩١٠) لە شاری سلێمانی لەدایك بووە، بە بۆنەی یادی شەوڕەوی پێغەمبەر(ﷺ) (ئیسراو میعراج) شیعرێکی نوو سیوەو ستایشی گەورەیی پێغەمبەرو بە سەرهاتی ئەو شەوە دەکات، لە بەشێك لەو شیعرەدا دەڵێت:

بوراقی بەرق ڕەفتاری کــە بــۆ هێنا ســـواری بـــوو گــەیشتە "مسجد الاقصی" ئەوەندە نەصی قورئانە

کە تەشریفی دەچوو بۆ ئاسمان مژدەی دەدا جوبریل لــەدەوری شەمعی ڕوخساری مەلائیك بوونە پەروانە

لەکۆتایدا دەڵێت:

---

[٩٨]- أدبیات فارسی، ردەهاو موضوعات– درون مایەها https://fa.wikipedia.org/wiki

[٩٩]- أحمد مختار عبد الحمید عمر(د)، معجم اللغة العربیة المعاصرة، جزء٢... ص١٢٠٦.

[١٠٠]- شوکریە رسول(د)، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی .... ،ل٣٦.

گـــوڵی گـــوڵزاری ئیحسانە حەبیبی شاهی یەزدانە   دووری تیجـــانی شاهانە(خلیل الحق)سوبحانە"[101]

هەروەها دەوترێ ((ستایش بریتییە لە دەرخ ستنی گ شت ئاكامە جوان و سەرنج ڕاكێ شەكان لەكە سێكداو   ستای شكردنی،...ئەو   سۆزەی كە دەبێتە پاڵ پێوەنەرێك بۆ   ستایش یان جۆرێكە لە خۆنزیكخ ستنەوە یا قازانج یا بۆ ڕێزگرتنە...لە ئەدەبی كوردیدا شاعیرێكی دیاری كراونییە، كە بۆ پارە شیعری نوو سیبێ))[102]، بەڵام ئەگەر   سەیری كلا سیكی ئەوروپی بكەین، دەبینین   شیعرەكانیان لە خزمەتی   چینی دەرەبەگدا بووە و   ستای شی دەرەبەگیان كردووە، لەلای   شاعیرانی عەرەبیش هەمان حاڵەت بەدی دەكرێ و بەزۆری   ستای شی پیاوانی دە سەڵات و میرو پاد شاكانیان كردووە، بۆیە لەو كاتەدا((شاعیر تە سلیمی ئایدۆلۆژیاو دە سەڵات دەبێت و خۆیی و   شیعری خۆی هەڕاج دەكات و وەكو كەسێكی چاو لە دەست و دەسەندەخۆری دەسەڵات، ملكەچ و مەلوول و نا چار لەبەر قاپی دەسەڵاتداران دەوە ستێ، تا دە سەڵات كاڵا شیعرییەكەی پە سەند بكا))[103] ، كە چی دەبینین لای شاعیرانی كورد((ئەو چوارچێوەیە حەرام و قەدەغەیە))[104].

دووەم: شیوەن و لاواندنەوە:

لە فەرهەنگی خاڵدا، لاواندنەوە بریتییە لە((بەسەر مردوودا هەڵگوتن بەدەم گریانەوە))[105]. یان لاواندنەوە بریتییە لە گریان بۆ مردوو و دەرخستنی لایەنە باش و چاكەكانی مردووەكە.

لەمەڕ شیعری شیوەن و لاواندنەوە زۆر پێناسە وتراوە ((شیعری لاواندنەوە(Elegy poetry) شیعر یان گۆرانی خەمبارە كە تیایدا خەمو خەفەت دەردەبڕێت بۆ كە سێك كە مردووە، و   شەی (elegy) كە و شەیەكی لاتینییە لە و شەی (Elegeion – Elegeia)ی یۆنانییەوە وەرگیراوە وەك گۆرانییە لاواندنەوەكەی ئێلیگۆس لە ساڵی ١٥٠١ز))[106].   شیعری لاواندنەوە یان شیعری پیاهەڵدان بە كۆ چكردوودا هۆنراوەیەكی وتراوە بە سەر كۆ چكردوودا، كە لە هۆنراوەكەدا هەموو چاكەو نی شانەی پیاوەتیو ڕەو شتی بەرزو ئازایەتیو نەبەردی كە سی كۆ چكردوو دەخاتەڕوو و گریان بۆ كە سەكە لە هۆنراوەكەدا گرنگیو بەرزی كۆ چكردوو دەردەخات لە دڵی   شاعیرداو هۆگریو خۆ شەوی ستی ئەو كاریگەرییانەی لە هەستو سۆزو بیركردنەوەو بیرەوەری شاعیردا دروستدەكات.

شیوەن و لاواندنەوە بۆ مردن و چۆنیەتی مردن و ستای شی كۆ چكردوو، هەروەها دەربڕینی غەم و دڵتەنگی و مەینەتە. بە جۆرێكی بەر چاو شیعری لاواندنەوە شیعری وەفایە، ئەو هۆنراوەیە كە لە ناخی   شاعیردایەو لە دە ستدان ئەیوروژێنێت، ناڕەحەتییەكان جوانتری ئەكات، چ ناڕەحەتییەك

---

[101] - عوسمان عومەر سەنگاوی، پێغەمبەر(η) لەدڵی شاعیرانی كورددا، چاپی یەكەم، چاپەمەنی پەیڤ،٢٠٠٢، ل٧٣و٧٨.

[102] - شوكریە رسول(د)، ئەدەبی كوردی و هونەرەكانی .... ،ل٣٥.

[103] - حەمەكەریم عارف، دەربارەی شیعرو شاعیری(شیعر كوژی) ٢٠٠٧. كۆمەڵە وتارێك.

[104] - فەرهاد پیربال، ڕێبازە ئەدەبییەكان، چاپی سێیەم، چاپخانەی شڤان،سلێمانی،٢٠٠٩، ل٤٧ .

[105] - دەڕوانرێتە، شێخ محمدی خاڵ، فەرهەنگی خاڵ، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر٢٠٠٥، ل٤٢٥ .

[106] - Angela Ester hammer, Romantic poetry, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamin publishing company, page١٩٨
https://books.google.iq/books

سەختترە لە لەدەستدانی خۆشەویست. ئەم جۆرەی شیعر بە جوانترین هۆنراوە دادەنرێن بۆ پیاهەڵدانی مردوو. لەگەڵ ئەوەشدا شیعری شیوەن بریتییە لە پیاگوتنەوەو یادکردنی سیفاتی باشەی مردووەکە، وێناکردنی بارودۆخ دوای لەدەستدانی لە نێوان ستایش و لاواندنەوە، ئەوەی وەك جیاوازی هەستی پێ دەکرێ: ((پیاهەڵدانی مردوو، بریتییە لە ستایش کردنی کۆ چکردوو و جیاوازی لەگەڵ (مدح) واتە ستایش کراو ئەوەیە کە ئەوترێت ئەو (مردووەکە) ئەمە کردارو ڕەو شتی بوو، بەڵام لە ستایشدا تا ڕادەیەك بەراوردی ئازایی و دلێری و نەبەردی و سیفەتی جوانە، پێویستە ئاگاداربیت لە (پیاهەڵدانی مردوو) کە لە مردووەکەدا باسی دەکەین))[١٠٧].

لە کلاسیکدا لاواندنەوە زیاتر بۆ خۆشەویستان و نزیکانی شاعیر بوو، بۆیە((کەمینەیەکی شیعری لاواندنەوە لە کلاسیکدا بەکارهاتووە بۆ لاواندنەوەی مەرگی کەسێك، دەکرێت بڵێین زۆرینەشی شیعری خۆشەویستی بوون، بەڵام لە ساڵانی دواتردا شیعری لاواندنەوە ڕووی جیاوازی پەیداکرد، لە ئێستادا تایبەتە بە مەرگی کەسێکی گرنگی شاعیرەوە کە لێوەی نزیکەو پەیوەندییەکی کەسی یان نەتەوەیی بە شاعیرەوە هەیە. بۆ هەندێ شاعیریش شیعری لاواندنەوە شیعری لەدەستدانە، کە دەکرێت بە چەند ڕێگایەکی جیاواز ئازارەکەی دەربڕێت))[١٠٨].

ئەم جۆرە شیعرە لە لای عەرەب لە سەردەمی جاهیلیدا پانتاییەکی فراوانی شیعری گرتبووەوە، لە ئەدەبی ((عەرەبی چەندین نموونەی شیعری لاواندنەوە دەبینرێ، بەتایبەت لە سەردەمی جاهیلیەکان))[١٠٩]. هەروەها دەبینین، ((بەشێکی هەرە گەورەی شیعری فارسی تا ئەمرۆش بریتییە لە لاواندنەوەو پیاهەڵدان))[١١٠]

لەئەدەبی کوردیشدا لەگەڵ هەردوو زاراوەی شیوەن و لاواندنەوە زاراوەی ((ماتەمنامە))[١١١] بۆ هەمان مەبەست بەکار هاتووە. بەم پێیە هەردوو زاراوەی شیوەن و لاواندنەوە لە ڕووی فەرهەنگی هەمان واتایان هەیەو لە شیعریشدا((شیعری (شیوەن)یش وەکو شیعری لاواندنەوە بۆ هەمان مەبەست بەکار هاتووە...هەردوکیان بە شیعرێك ئەوترێن بۆ مردوو نووسرابن))[١١٢]. هەر چەندە، ئاشنا جەلال لە نامەی ماستەرەکەیدا ((چەند خاڵێکی وەك جیاوازی نێوان شیعری شیوەن و شیعری لاواندنەوە نووسیوە))[١١٣] ، بەڵام ئەوەی خاڵی جەوهەری بێت بۆ جیاوازی نێوان ئەو دوو جۆرەی شیعر، تەنها ئەوەندەیە کە لە شیوەندا زیاتر گریانی ناخی شاعیر دەردەبڕێت بەهۆی ئەو وشەو دەستەواژانەی بەکارهاتوون، زیاتر لە سۆزی گەرمی گریانەوە نزیکن، بەڵام لە لاواندنەوەدا زۆرجار لە پێش گریانەوە،

---

[١٠٧]- أبو هلال الحسن بعبد الله العسكري، الصناعتين، تحقيق/ علي محمد البجاوي ومحمد أبو الفضل إبراهيم، ط١، المكتبة العنصرية – بيروت، ١٤١٩ه، ص١٣١

[١٠٨]- JAY PARINI, The Wadsworth Anthology of ...., ٢٠٠٦,p٤٤

[١٠٩]- ئاشنا جلال رفيق، لاواندنەوە لە شیعری کوردی کرمانجی خوارووددا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١١ز ل٧

[١١٠]- مرثيه و مديحه چيست؟... شعر نو.. خواص و عوام أز نگاه ناسر خسرو(فارسى) پايگاه تربت جام بازيبينى شده در ٢٣ نوامير ٢٠١١ www.cloob.com/c/shere_no/٦٢١١٤٨٥٤

[١١١]- دەڕوانرێتە: مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم....، ل١٩٨.

[١١٢]- ئاشنا جلال رفيق، لاواندنەوە لە شیعری کوردی ... ل١١ .

[١١٣]- دەڕوانرێتە: هەمان سەرچاوە...ل١٢.

پیاهەڵدان زیاتر زەق دەکرێتەوە بۆ ئەو بابەتەی لاواندنەوەکەی بۆ کراوە، کە مەرج نییە تەنها مردوو بێت، یان تەنها مرۆڤ بێت، هەروەك چۆن شیعری شیوەنیش تەنها تایبەت نییە بەمرۆڤ (واتە تەنها بۆ مرۆڤ ناوترێ)، ئەوەتا لە بارەی شیعری شیوەنی دیلانی شاعیرەوە، عبدوڵلا ئاگرین دەڵێ:((لە شیعری شیوەندا هەستی ناسکی دەروونی وەك پورە هەنگێکی وروژاو باوەش بە سروشتی خاکەکەیا ئەکا))[114].

دیلانی شاعیر بە بۆنەی مردنی دۆست و هاوڕێیانییەوە چەندین شیوەن و لاواندنەوەی هەیە، کە بریتین لە وە سف و ستایش و پیاهەڵدانی زۆر بەرزو جوان. بۆ نموونە بەبۆنەی کۆ چی دوای بێخودی شاعیرەوە پارچە شیعرێکی جوانی بەشێوەی موستەزاد هۆنیوەتەوەو لەبەشێکیدا دەڵێ:

فـریشتــە تـك تـك دڵـــۆپی چاوی وەکـــو مرواری

ئەبارێتە سەر جۆگـــەی زووخـــاوی بۆ کـــوردەواری

ئەزانی مەلـــی نـــوکتەو گوفتوگۆ کۆچی کردووە

دەزگاو ترازووی(ئەدەب) ئەڵێ ڕۆ بێخـود مردووە... دیوانی دیلان، ل١٨٨

هێمن(١٩٢١-١٩٨٦) شاعیر لە شیعری (شینی گۆران)دا ڕایدەگەیەنێ هەموو کورد بۆ مەرگی گۆران شین دەگێڕن و پاشان دێتە سەر پیاهەڵدان و وەسفی گەورەیی گۆران بەم جۆرە:

لەبەشیکی شیعرەکەیدا دەڵێ:

هــــەر لـە هەولێرەوە هەتا پاوە

نەتەوەی کورد پەشێوە، تاساوە

جا چلۆن دڵ بەخەم نەبین، نەگرین؟

جا چـــلۆن کۆڕی شینی بۆ نەگرین؟

شـاعیرێك بوو بەنرخ و بێ وێنە

بیری ڕۆشن بوو چەشنی ئاوێنە

شــــاعیرێك بوو بەجەرگ و هەڵکەوتوو

پێشڕەوی گەل بوو نەك لەگەل کەوتوو...[115]

سێیەم: شیعری داشۆرین

شیعری دا شۆرین: بەواتای گاڵتەو تانەو توانج و جنێودانە، ((لە سەدەی دووەمی پێش مە سیح جۆڤێناڵ(Juvenal) (دەوروبەری ١٤٠ ی پێش مە سیح) خەریکی چارە سەرکردنی دەردی کۆمەڵایەتی و خوو و ڕەو شتی خراپی ئادەمیزادی سەردەمی خۆی بوو، بۆ ئەم مەبە ستە هونەری جنێو و دا شۆرین(هەجوو)ی بەکار هێنا، واتە بە جنێو تیماری ئەو دەردە کۆمەڵایەتییانەی دەکرد))[116]. هەروەها ((دکتۆر (جۆن جە مپ john jump)، کتێبی(Barle sque)ی لە ساڵی (١٩٧٢)دا نوو سی کە

[114] - عبدوڵلا ئاگرین(د)، دیوانی شیعر(محەمەد ساڵح دیلان)، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر، ٢٠١٣، ل٣٢.

[115] - وریا حەبیب، دیوانی هێمن موکریانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٧٠٨ کوردی، ل١٩٨.

[116] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم،....، ل١٦٣.

به شێوەیەکی زنجیرەیی ڕەخنەیی بوو، لەو کاتەدا مەبە ستی دا شۆرین لە ئا ستی یەکەمدا بوو لەناو گفتوگۆ ڕەخنەیەکاندا، ئەمەش وەك شێوازێکی ناوازە نەك وەك ناوبانگی خراپ. لەڕا ستیدا (جەمپ) ئەم زاراوەیەی خ ستۆتە ناو (کتێبەك)ەکەی، کە زیاتر لە و شەیەکی جۆریو ڕەگەزییە لە شێوەی دا شۆریندا. بەردەوام بوونی ئەدەبی دا شۆرین بەتایبەت لە سەدەی نۆزدەدا درێژەی کێشایە ناو سەدەی بیستیش، بەڵام بە وشەو زاراوەی نەیارانەوە))[١١٧]

لەئەدەبی عەرەبیدا دا شۆرین (جنێودان): ((یەکێکە لە مەبە ستە شیعرییەکانی عەرەبی لە سەردەمی نەفامییەوە تا سەردەمی نوێ، ئەو کارەیە کە هێرش دەکاتە سەر بەرامبەرەکەی بە جنێوو ق سەی نا شیرینو گاڵتەجاڕی...هەندێ جار جنێودانەکان سیا سین بەمەبە ستی ق سە وتنە بە کاربەدەستانو بەرپرسان))[١١٨].

لەئەدەبی کوردیشدا هەر چەندە پێش شێخ ڕەزا شاعیرمان هەبووە، ئەم جۆرە شیعرەی وتووە، ((بەڵام ئەگەر بابەتێك هەبووبێت و پێی بووترێ شیعری دا شۆرین، دەتوانین شێخ ڕەزا تاڵەبانی بە شاعیرێکی بەرزی ئەو بابەتە دانێین و شێخ ڕەزا ئەدەبی کوردی لەم بابەتە کە شیعری دا شۆرینە بێبەش نەکردووە))[١١٩]. لەو ساتە بەدواوە هەندێ لە شاعیران شیعری دا شۆرین دەنوو سن، ئەم جۆرە لە شیعر پێچەوانەی پیاهەڵدانە، ئەمە لە کاتێکدایە کە شاعیر ئەیەوێت ڕقو توڕەیی خۆی بەسەر کەسێکی تردا بڕێژێت. پیاهەڵدان لە سەر هە ستی سەر سوڕمانو ڕێزگرتنەو با سی لایەنە با شەکان دەکات، بەڵام دا شۆرین با سی کە سێکی تر بە شێوەیەکی نا شیرینو قسە پێ وتن، با سی عەیبو ناتەواوییەکانی دەکات. ئامانجی هاوبە شی نموونەیی لە دا شۆریندا ئەوەیە تاکەکانو کۆمەڵگا هەردووکیان ئەگرێتەوە. هەندێ جار ڕێکدەکەوێ، شاعیر لە شیعرێکدا مەبە ستی پیاهەڵدان و دا شۆرین کۆدەکاتەوە، وەك ((لەم شیعرەی شێخ ڕەزادا هە ستی پێ دەکەین، کە شێخ ڕەزا جارێك داوای کەڵە شێرێك لە نەقیب زادە(سەید نووری نەقیب) دەکا بۆی نانێرێ، و لەو وەختە هەواڵ بە شێخ ڕەزا دەدرێ کە (حە سەنی مەحموود ئاغا) کەڵە شێرێکی چاو کوێرو دوو مری شکی حازر کردووە ئەیەوێ بینێرێ بۆ شێخ ڕەزا، شیخ ڕەزاش شیعرێك بەو بۆنەیەوە ئەنوو سێ و بە شانوباڵی کەڵە شێر و حە سەن ئاغای مەحموود ئاغادا هەڵدەداو هەجووی سەید نوری دەکا))[١٢٠]

ئەو بە هەیبەت کـــەڵەشێرە کە بـــەهەڵمەت شێرە

کەرەمــت کـــــــردووە بـیســـــــتوومــە دەسا بینێرە

دوو مـــریشکی لەگەڵدا کە فریشـــــکی نەکەوێ

خرتی چــەند ساڵیە ئەڵبەت بە مریشـــــکان فێرە

بارەکـــەڵڵا حەسەن ئاغای کوڕی مەحموود ئاغــا

١١٧- Siman Dentith, Parody professor, Second edition, Routledge, ٢٩ west ٣٥th street New York, ٢٠٠٠, page ٨ https://books.google.iq/books?

١١٨- أحمد مختار عبد الحميد عمر(د)، معجم اللغة العربية المعاصرة، جزء٣، ط ١، عالم الكتب، ٢٠٠٨، ص٢٣٣٩.

١١٩- شوکریە رسول(د)، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ....، ل٤٨.

١٢٠- دەڕوانرێتە، شێخ محەمەدی خاڵ و ئومێد ئاشنا، دیوانی شێخ ڕەزا تاڵەبانی، کوردستان، ٢٠١٣، ل٩٩.

کەفـــی فەیازە، دڵـــــی واسیعــە، چاوی تێرە

ئەم هەموو شیعرە کەناردم کەڵەشێرێکی نەنارد

جــــــەدی ئەغلایە نەقیب زادەیە خۆی بێ خێرە

شاعیری کورد (میرزا خەلیل،١٨٦٣-١٩٢٣)ز، لەگەڕەکی مو سەڵلای شاری کەرکوك لە دایکبووە و لەگەڵ شێخ ڕەزادا لە سەردەمێکدا ژیاون، شیعری دا شۆرینی هەبووەو شەڕە شیعریان لەگەڵ یەکتری کردووە. یەکێك لە هەجووەکانی شاعیر کە سەرنج ڕاکێ شە بەبۆنەی شکاندنی دە ستی مانگاکەیەوە لە لایەن حەمەی گاوان نووسیویەتی و بەم شیعرە هەجووی دەکا:

دەك حەمەی گاوان تەن لوخت عوریان بای

پەرێ لـــــــوقمەی نان گـــەدای شاران بای

تینگ تامـــــەزرۆ ڕســـوای جـــــیهان بای

سۆچـــــیا و ڕووســـــــیای سەقرو نیران بای

بۆچ وەقـــــــەست شکنای دەست مانگاوباز

دەك دەس بــــــڕیا بای وەکارد و میــقراز[١٢١]

چوارەم: وەسف

شاعیری لاتینی((تیرینتیوسTerentius(دەورووبەری ١٩٠-١٥٩ی پیش مە سیح) لە قرتاجە ژیاوە، لەوە سفی خوو و ڕەو شتی ئادەمیزاد سەرکەوتوو بووە، شیعری تەنیا بۆ ئەم مەبە ستە بەکارهێناوە))[١٢٢]. وە سف ((بریتییە لە وە سفکردنی هەرکەس و شتێك، کە لە دەوروبەری نزیك یان دووری شاعیرن، بە هۆیەك لە هۆیەکان بەڕەوای دەزانێ وە سفیان بکات، ئەمەش شێوازێکی دەربڕینی جوانە...مەرجیش ئەوەیە، وە سفەکە بۆ شتەکان ناڕا ستەوخۆ بێت نەك پیاهەڵدانی ڕا ستەوخۆ))[١٢٣]، کۆمەڵێك جوانی هەن، کە سەر چاوەی وە سفن لە شیعری شاعیراندا، ئەوانیش جوانی سرو شت جوانی دیمەنی مرۆڤەکان بەتایبەت لەش و لاری ئافرەتان و جوانی دە ستکرد، ((ڕەهەندی جوانی دە ستکرد: مەبە ست لە جوانی ژینگەی دەستکردە، کە سەراپای ڕواڵەتی دیمەنی شار بەهەموو پێکهاتەکانییەوە، لە شەقام وخانوو...کۆڵان و خانووی تازە لە خۆدەگرێ))[١٢٤].

مەلا محەمەدی مەلا عبدالرحیمی چروستانی(١٨٩٠-١٩٦٣)ز لە ساڵی ١٩٣٢ بە بۆنەی هاتنی بەهارو ڕۆژی نەورۆزەوە شیعرێکی جوانی بەناوی (بەهار نامە)داناوە پڕە لەوە سفی دیمەنی جوان و ڕازاوەی بەهار لە بەشێکی ئەو شیعرەدا دەڵێ:

---

[١٢١] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی چوارەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر،٢٠١٠، ل٥٧٢.

[١٢٢] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم... ،ل١٦٣.

[١٢٣] - ئیدریس عەبدوڵلا(د). جوانکاری شیعری کلاسیکی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٢، ل١٢٨.

[١٢٤] - سامان عەزەدین سەعدون، دەقە شیعرییەکانی گۆران لەڕوانگەی....، ل١٨٢.

چ ڕۆژێکە کــــە دنیـــا پـــڕ لـــە نــــووره　　　چ فەسڵێکە کە سەحرا سەوزو سووره
ئــــەمــە نــەورۆزە وا عـــالــــەم ســـەراسەر　　　بە بـــوونی ئەو دەماغی بوو (معطر)
ئەمە تەشریفی جەژنی نــەو بـــــەهــــاره　　　کە بێ ڕۆح و بەڕۆح پڕ بەرگ و باره
لە هـــــەر لایێ تـــەماشـــاکەی گوڵووکە　　　ســـــەراپا ئاڵ و واڵا چەشنی بووکە... "[125]

زۆر جار بابەتی وە سف و دڵداری لەبەر نزیکی دەربڕینەکان لە وە سفی دولبەردا وادەکات هیچ شیعرێکی دڵداری نییە، خاڵی بێت لە وە سفی یار، ئەوەتا دکتۆر مارف خەزنەدار لە پێنا سەی وە سفدا دەڵێ: ((وە سف بۆ مەبە ستی وێنەگرتنی دوولبەر لە ڕووی جوانی ئەندامی لە شییەوە بەکار دەهێنرێ، هەروەها با سکردنی و کێشانی دیمەنی سرو شت جێگەیەکی دیاری لە هونەری وە سفدا هەیە، جگە لەوە وەسف خەریکی هەموو ڕووداوەکانی سروشتیشە، وەکو ئاژەڵ و زیندەوەرو ڕووەك و ....هتد))[126].

موفتی پێنجوینی(١٨٨١-١٩٥٢)ز لە　شیعرێکیدا کە بەبۆنەی دەر　چوونی گۆڤاری هەلاڵەوە نووسیویەتی وەسفی ئەو گۆڤارە بەم جۆرە دەکات و دەڵێ:

وێنـەی ڕەزی هـــەنگوره چ شیرینـــە لـە پاشا
خۆ دیوتە هەوەڵ چەندە کە ترش و ڕەق و تاڵە
ئـــــــەم تازە هـــەلاڵە لەنەزەر فیکری ئەدیبان
تۆپێکی قەوی جەرگی هەموو قەومی کەماڵە[127]

پێنجەم: سەرزەنشت،

سەرزەنـ　شت: دەربڕینی پە　شیمانیو ئیدانەکردنی کاری خراپە. یان دەوترێ بریتییە لە ((لۆمەکردنی هەرکەس و شتێك کە لە دەورووبەری نزیك یان دووری شاعیرن و بە هۆیەك لە هۆیەکان بەڕەوای دەزانێ لۆمەیان بکات))[128]. سەرزەنشت پەیوەندی بەسکالاَ لە حاڵی خراپی کۆمەڵگاو سەردەمەوە هەیە، ئەمەش لە هۆنراوەکاندا زۆر دەبینرێت.　سەرزەنـ　شت هەمیـ　شە بۆ بەئاگاهێنانەوە و دوور کەوتنەوەیە لە ناتەواوییەکان بەگشتی، سەرزەنشت دوو جۆری هەیە، جۆری یەکەمیان سەرزەنشتکردنی نەفـ　سی خۆیی، جۆری دووەم　سەرزەنـ　شتکردنی ناتەواوی و کەم و کورتییەکانی کۆمەڵ و خەڵکی و دەورووبەرو دۆ　ست و برادەرانە، دیارە　شاعیریش وەك هەر مرۆڤێکی تر ئەم حاڵەتە بە　شیعر دەردەبڕێت. سەرزەنشتی دەورووبەر هەندێ جار قاڵبی گلەیی وەردەگرێت لە هەڵسوکەوتێکی بەرامبەر، کە چاوەڕێ ناکرێ لێی بوەشێتەوە، یان چاوەڕێ ناکرێ کارێکی وا ئەنجام بدات.

[125] - عبدالرحيم عبدالله چرۆستانی و صالح عبدالله چرۆستانی، دیوانی چرۆستانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی نەورەس، سلێمانی، ١٩٨٥، ل١٢٨.
[126] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم...،ل١٩٧.
[127] - ئومێد ئاشناو عەبدالکريم موفتی، دیوانی موفتی پێنجوینی، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الشركةالعراقية للطباعة والنشر)،بەغداد١٩٩٠،ل٨١.
[128] - ئیدریس عەبدوڵلا(د). جوانکاری شیعری کلاسیکی کوردی،.... ، ل١٢٩.

ئه سیری(١٨٩٥-١٩٦٢ز) سەرزەنشتی هاوڕێیەکی دەکات کە لایەنگری تورکەکان بووە، لەو سەردەمەدا کەسێك لایەنگری تورکی کردبێ پێی وتراوە(جل خوار) بەشێك لەو شیعرەی بەو بۆنەوە نووسیویەتی:

چەنـــدە پێـــتم وت کـوڕە وازبهێنە لەم جــلخواری یە

ئاخرو ئەنجامی جلـــخواری وەهـــا ملـــخـــواری یـه

ئـــەو نـەخۆشـــەی دائیمەن دەتگوت زەریفە سیحـەتی

ڕۆژی ئـــەووەڵ پێم گـــوتی بـاوەڕکە دەردی کاری یە

دەست و پێی خۆت بەستەوە تا بووی پەرێشان و ڕەزیل

فائیدەت چی بوو بڵێ توخـــوا ئـــە لـــەم ئێنکاری یە...[١٢٩]

شەشەم: شانازی:

شانازی: ((هونەرێکی شیعری لیریکییە و شاعیر شانازی بە خۆی یان بەکارو سیفەتە چاکەکانی خێڵەکەی یان نەتەوەکەیەوە دەکات))[١٣٠]. شانازی کردن، دوو جۆری هەیە شانازی کەسی و شانازیکردن بەنەتەوەوە،((شانازی کردن بەخۆو خەڵکی دیکە هونەرێکە لەمەبە ستە گرنگەکانی ئەدەبی کلا سیکی کوردی، شانازی کردن لای شاعیران لە خۆیانەوە دەست پێ دەکا تا دەگاتە باب و باپیر و هۆزو عەشیرەت و میللەت و نەتەوە))[١٣١]. لە بارەی جۆری شانازی کردن د، شوکریە ئاوا باسی شانازی کەسی و شانازی نەتەوەیی دەکا: ((شانازی کەسیی واتە سەربەست بوونی تاکی، لە پێوەندەکانی کۆمەڵگا و چەسپاندنی خودی...هاندەرێکی تریش هەیە کەوا لە نووسەر دەکات شانازی بکات بە کۆمەڵگاکەیەوە...سەرهەڵدانی ئەم شیعرە هەر لە کۆنەوە لە ژێر سایەی ئاینیدا سەری هەڵداوە...لە وێنەی سۆزی ڕا ستەقینەی ئادەمیزاددا ئەم بابەتە درووست بووە))[١٣٢].

شێخ نوری شێخ سالح، لە ساڵی ١٩٥٨ لەیادی دە ساڵەی کۆ چی دوای بێکە سی شاعیردا، بەو بۆنەیەوە شیعری (بۆ بێکەس)دەنوو سێت، کە پڕە لە شانازی کردن بە هەڵوێستی جوامێرانەی بێکەس کاتێك ڕووبەڕووی(ئەدمۆنس) وە ستایەوەو ئازایانە شیعری (بیـ ست و حەوت ساڵە)ی بەرەو ڕوو خوێندەوە، ئەمەش بەشێکە لەو شیعرە:

بێکـــەس ئەناسن چەند فیداکاربوو   بۆ نیشتمانی کە چـــەند بەکـــاربـوو

بۆ سەعادەتی قەومی کورد بێکەس   سەرشۆڕی و بەزین لای عەیبو عاربوو... دیوانی شێخ نوری، ل٢٥١

تەوەرەی دووەم: مێژووی سەر هەڵدانی شیعری بۆنە

١- سەرهەڵدانی شیعری بۆنە لە ئەدەبی جیهانیدا

[١٢٩]- ئیسماعیل ئیبراهیم(د) ، شیعرە بڵاوکراوەکانی ئەسیری، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی،٢٠٠٨، ل٦٤.

[١٣٠]- د. شوکریە رسول، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ....، ل٣٠.

[١٣١]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی سێیەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر،٢٠١٠، ل١٠٧.

[١٣٢]- شوکریە رسول(د)، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ....، ل٣٠و٣١.

شیعر ئاوێتە بوونە لەگەڵ ژیان، هە ستکردنە بە جوانییەکانی دەورووبەر، درو ستکردنی جوانیش لەگەڵ پەیدابوونی ئادەمیزاد لە سەر ڕووی زەوی بوونی هەبووە لە سروو شت و ڕووداوەکاندا بەدی کراوە، شیعر((گیانی نەمری کلتوری نەتەوەییە، دیوانی هەموو گەلێکە...تۆمارگەی ڕابردوویەتی))[١٣٣]، بەڵام لەبەر ئەوەی کەرە ستەی تۆمارکردن نەبووە، ئەو بابەتانەی لەبارەی بۆنەو ڕووداو و کارە سات و شادی و غەمبارییەکانەوە دەوتران بەردە ست نین، لەکاتێکدا دەبینین((ئەم جۆرە ئەدەبە مێژوویەکی دێرینی هەیەو ڕەگ و ڕیـ شاڵی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سروت و ڕێ و ڕەسمە ئاینی و ئەف سانەییانەی...لە شار ستانییەتە کۆنەکاندا پێڕەوی لێ کراوە))[١٣٤]، لەگەڵ ئەوە شدا تۆمارنەکراون و نەماون تا ئەو کاتەی نوو سینی هیرۆگلیفی ((لە وڵاتی میـ سر لە ساڵی (٣٠٠٠)ی پێش مە سیح کەوتە پۆپەو ئەو پەڕی پێشکەوتن))[١٣٥].

ڕووداو و بۆنەی خۆش و ناخۆش هەر لەسەرەتای ژیانەوە بەرەو ڕووی ئادەمیزاد بۆتەوەو هەریەکە لە مرۆڤەکان بەجۆرێك ئەو هە ستەیان دەربڕیوە، شاعیران سۆزدارانەتر تەعبیریان لە بۆ چوونەکانی خۆیان کردووە،((کۆنترین شیعرێك کە مێژوو ئاگاداری بێ، ئەو شیعرەیە کە نزیکەی(٢٩٠٠) ساڵ پێش مەسیح، شاعیری سۆمەری(دینجیری دامو) بۆ (ئینتهاب)ی خواژنی لیگش دەلاوێنێتەوەو دەڵێ :

داخی گران! گیانم دەتوێتەوە لە حەژمەت شار و گەنجینەکان

داخی گران! گیانم دەتوێتەوە لە حەژمەت شارەکەم جەرسو...

تاکۆتایی ئەڵێ: **ئەی گەورە ژنی شاری وەك بیابان و پڕ ترس کەی دەگەڕێیتەوە!**))[١٣٦]. شاعیر بەهیوایە خواژنی لیگش بگەڕێتەوەو داگیرکەران دوورخاتەوەو منداڵان لە ژیانی هەژاری ڕزگارکات و بەختیاری لەدەستچوو بێنێتەوە.

لە سەدەکانی هەشتەم و نۆیەمی پێش زاین یۆنان لە هەلومەرجێکی پڕ ئاژاوەو ناسەقامگیردا دەژیا، دواتر ((لە ماوەی نێوان ساڵانی (٧٠٠-٥٠٠)ی پێش زاین، شێوەی ژیانی کۆمەڵایەتی خەڵکی یۆنان گۆڕانی تەواوی بە سەردا دێت))[١٣٧]، لەبواری ئەدەبیاتدا ((یەکەم جار کاهین و پیاوە ئاینییەکان قاپی ئەدەبیان کردۆتەوە، هاتوون سروودی جەنگ و چیرۆکی پاڵەوانان و بیروباوەڕی ئاینییان خستۆتە قاڵبی شیعر))[١٣٨] دواتر((سەردەمی پاڵەوانی تەقریبەن فەرامۆش دەکرێت و...جێگە بۆ دەربڕینی سۆز و هەستی شەخسی چۆڵ دەکرێت...لەم سەردەمەدا هۆزانی لیریکی دەبێ بەتاقە فۆرمی ئەدەبی باو، چونکە لەبارترین قاڵبە بۆ دەربڕینی هەست و سۆز و بۆچوونی شاعیران))[١٣٩]، لە مەڕ ڕووداو و بۆنەو یادو کارەساتی تازیەباری و شیوەن و لاواندنەوەکان،((هەرچەندە لەوەیە یەکەمین شیوەننامە لە قاڵبی لاوانەوەو تازیەباریدا بووبێ،

---

[١٣٣] - نووری فارس حەمەخان، عەرووزی کوردی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر٢٠٠٤، ل٩.

[١٣٤] - عوسمان دەشتی(د)، ماتەمنامە لە شیعری کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە(١) ساڵی٢٠١٤،چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ل ١٣٠.

[١٣٥] - دەڕوانرێتە ، مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم....، ل١٥٥.

[١٣٦] - هەمان سەرچاوە...ل١٥٥.

[١٣٧] - بوکنەرب.تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، وەرگێڕانی حەمەکەریم عارف،بەرگی ١، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك،٢٠٠٨، ل٦٥.

[١٣٨] - عەلائەددین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی یەکەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنە،١٣٩١ك.هـ ،ل١٠٩.

[١٣٩] - بوکنەرب.تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، وەرگێڕانی حەمەکەریم عارف،بەرگی ١...،٢٠٠٨، ل٦٦.

بەڵام ئەم زاراوەیە، لە بنەڕەتدا دەلالەتی لەو شیعرانە نەكردووە، كە بۆ یادی مەرگی دۆستێك گوترابن، بە پێ چەوانەوە، لەوەیە ناوەرۆكی جۆراوجۆری وەكو كەرب و كینە، نەفرەت و یا تەنانەت ڤیان و ئەویندارێ شی لە خۆ گرتبێ))[١٤٠]. ئەدەب بەگ شتی و شیعر بەتایبەتی دابڕاو نییە لە كۆمەڵ و بەردەوام لەگەڵ غەم و شادی و ویست و داخوازییەكانیان دەژی، لە سەرەتاوە شیعرو شاعیران زیاتر بایەخیان بە خێزانە ناودارەكان داوە و بە سەرهات و ڕووداوەكانی ژیانی ئەوانیان دەگێڕایەوە، ((شاعیرەكان هەرچ بە سەرهاتێكی تراجیدییان ببیـ ستایە دەیانكرد بە شیعر، لەم سەردەمەدا شیعرە تراجیدییەكان بەسەرهاتی كەسانی نێو خێزانە ناودارەكان وەكو"ئەلكەمێون، ئۆدیب، ئۆریستۆس، میلیاگەر، تیاستیس، تێلەفۆس و كە سانی دیكە دەكەن بە پاڵەوانی گێڕانەوەكانیان))[١٤١]، لە یۆنانی كۆندا: ((ژانری ode(قەسیدە)* هەبووە،...لەكۆندا بەو گۆرانیانەیان دەوت، كە ناوەرۆكێكی ڕەسمی هەبوو(كۆڕ) دەیگوت، دواتر ناوەكەی بوو بەناوی ئەو شیعرانەی كە بۆ نەمركردن و پیرۆزبایی ڕووداوەكانی ناو كۆمەڵ بەتایبەتی سەركەوتنی جەنگی، یان بۆ قارەمانێك دەگوتران))[١٤٢].

لە یۆنانی كۆندا جۆرە شیعرێكی لیریكی هەبووپێی دەوترا (میلیك) كە ((لەگەڵ چەنگ و سێتارو تەمورەوە دەخوێنرایەوە، ئەم جۆرە شیعرە... بابەتی هەمەڕەنگی لە خۆ گرتووە، گرنگترین شیعری لیریكی میلیك(مۆنۆدی و كۆڕاڵ)ە.

١- مۆنۆدی(تاك بێژ) بەو شیعرە غەمناكە دەگوترا، كە یەك كەس بەئاوازەوە دەیگوت، سایفۆ، گەورەترین شاعیری هۆزانی لیریكی، لە جۆری مۆنۆدییە، شیعری زۆری هەیە و هەندێك لە شیعرەكانی بریتین لە گۆرانی (موبارەك بێ زەماوەند)، (ماڵاوایی لە دۆ ستان)، (ستایـ شی جوانی كیژان)، و چەند غەزەلێكی عاشقانە.

٢- كۆڕاڵ: غەزەلی كۆڕاڵ یەكەمجار لە ئە سپارتە و لە سەردە ستی تالیتاس (لە دەوروبەری(٦٧٥)ی پێش زاین ژیاوە) دامەزراوە... شیعری لیریكی كۆڕاڵ جۆری هەیە، گۆرانی شابا شی زەماوەند، سەركەوتن نامە، تازیەنامە، سرودی پاڕانەوە لەبەر دیونوو سوس، واتە گۆرانی(دیتورامب)* بەناوبانگترین شاعیرانی شیعری لیریكی كۆڕاڵ بریتین لە (ئاریون، سیمونیدس و...پیندار) كە شیعر بەجدی و بەهەند دەگرێ، جەژن و بۆنە مەزهەبی و ئاینییەكان ناوەرۆكی سەرەكی شیعری ئەون))[١٤٣].

سەرەتای هەستكردن بە شیعری بۆنە لە یۆنان ((لە نووسینەكانی (ستاتیوس)ەوە بەدی دەكرێت كە خاوەنی كتێبی (The baid)و كتێبی تەواو نەكراوی (Achilleid)ە، هەروەها لەگەڵ ئەوە شدا كۆكەرەوەی شیعرە بۆنەییەكانە لە كتێبێكدا بەناوی (Silvae)، كە پێكهاتووە لە كورتە شیعری شەش بڕگەیی (Hexameter)و تایبەتن بە بۆنەكانی ژیانی پلە باڵاكان لە كۆمەڵگادا، وەك سوپاس گوزاریو

١٤٠- هەمان سەرچاوە..، ل٦٦.

١٤١- ئەریستۆ، شیعر، وەرگێڕانی د. محەمەد كەمال.... ، ل٣٤.

*- Ode وشەیەكی یۆنانییەو لەسەرەتادا بۆ مانای شیعرێك كە بۆ گۆرانی بشێ بەكارهاتووە.

١٤٢- پیتەر هالبێرگ و دانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی....، ل٦٢.

* دیوتورامب، گۆرانییەكی دەستەجەمعییە كە یۆنانییەكان لە جەژنەكانی خوای شەرابدا بەكۆمەڵ و كۆرس گوتوویانە.

١٤٣- بوكنەرب.تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان،بەرگی ١...،، ل٦٧و٦٩.

ڕێزگرتنو په سەندكردنی ئەوان بۆ مانەوەی خۆیان بە پارێزراوی، كە ئەمەش ژیانی ئەو سەردەمەی نوو سەر دەردەخاتو سەرەكیترین زانیارییە لە سەر بایۆگرافی (ستاتیوس) خۆی))[١٤٤]. عەلائەدین سەجادیش لە بارەی شیعری یۆنانی كۆنەوە دەڵێ: ((یۆنانی كۆن (كە هۆمیروو سی شاعیر با سی ئەكا) جەژنە پیرۆزەكانیان بە كۆبوونەوەی سەماو گۆرانی و لا سایی درو ست ئەكرد، ئەمانە هەموو گەلێ بەرزتربوون لەو دەورە كە ئادەمیزاد دەشتەكی و كێوی بوو))[١٤٥]. هۆمیرۆس دوو شاكاری گەورەی ئەدەبی هەیە (ئیلیادە و ئۆدیسە) كە ئیلیادەی لە سەدەی نۆیەمی پێش زاین داناوەو ((بریتییە لە (٢٤) سروود و شازدە هەزار دێڕە شیعر، بە شێ لە ڕووداوەكانی جەنگی تەروادە دەگێڕێتەوە، كە لە نێوان گریگ و تەروادییەكانا ڕووی داوە))[١٤٦]. یەكێك لەو مەبەستانەی شیعری بۆنە كە زۆر بڵاوە و لە ئەدەبی یۆنانیدا بایەخێكی زۆری پێ دراوەو یەكێكە لە ژانرەكانی شیعری لیریك ئەویش شیوەن و لاواندنەوەیە، كە كۆمەڵێك شاعیر هەن لە((ئەدەبی یۆنانیـ شدا، ئەرخلوكس و سارفۆ و سیموندس بە شیوەنگێڕان بەناوبانگن))[١٤٧].

شیعری بۆنە بۆ یەكەم جار ((لای (سارفۆ و پیندار) دەركەوتو دواتریش (ڤێرجیلو هۆراسیش) دە ستیان دایە، بەم شێوەیە بەردەوام بوو تا سەردەمی سەدەكانی ناوەڕا ست و سەدەكانی ڕاپەڕین (Renaissance). ئەو شاعیرانە شیعری بۆنەیان بەكاردەهێنا بۆ وتنی ڕاستیەكان بەرامبەر بە پاشاو دارو دەستەكەی بەزمانێكی شیعریو بە بەكارهێنانی شیعر لەبۆنەكاندا))[١٤٨].

لەئەدەبیاتی ڕۆمانیـ شدا ((تاوەكو پێش سەردەمی لیویوس ئەدەبیاتی ئیتالیا بریتی بوو لە وێردو دوعاو ئاوازی جەژن و هۆزانیی تەنز ئامێز...تا پێش ساڵی(٢٧)ی پێش زاین، بەدەگمەن بەرهەمێكی لاتینی ، چ هۆزان و چ لە پەخشان بەرچاو دەكەوێ كە كاریگەریی ئەدەبیاتی یۆنانی پێوە دیار نەبێ))[١٤٩]. لە گەڵ ئەوە شدا ڕۆمانییەكان توانیویانە سوودی زۆر لەم لا سایكردنەوەی ئەدەبی یۆنان وەرگرن و قۆناغی باشی پێشكەوتنی پێ ببڕن، شیعری بۆنە لای ((ڕۆمانییەكان، زیاتر وەك شیعری سوپاس گوزاری بووە بۆ (ئیمپڕاتۆر دۆمیـ ستیان) لە كاتی بانگهێ شتكردنی شاعیرەكان بۆ نانی ئێوارە لە سەر خوانە گەورەكەی خۆی لە ناو پاڵا سەكەیدا))[١٥٠]. دواتر كۆمەڵێك شاعیری لیریكی بەناوبانگ سەریان هەڵدا كە شیعری بۆنەیان دەنووسی، لەوانە ((كاتولوس(گایوس ڤالیریوس كاتولوس(٨٤-٥٤) پێش زاین) ئەم شاعیرە لە ژێر كاریگەریی گەورە شاعیرانی یۆنانیدا بووە و دوو جۆر شیعری نووسیوە (شیعری درێژ و شیعری

---

[١٤٤]- United states of America , Bryan Stharkis Harsio, The Edinburgh companion to ancient Greece and Rome, ٢٢ george square, Edinburgh, Edinburgh University press,٢٠٠٦,page٣٢٧ https://books.google.iq/books?

[١٤٥]- عەلائەددین سەجادی، مێژووی ئەدەبی كوردی...، ل١١٢.

[١٤٦]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی كوردی، بەرگی یەكەم...، ل١٥٩.

[١٤٧]- رەئووف عوسمان(د)، ئاسۆیەك بۆ ڕەخنەی...، ل٢١١.

[١٤٨]- J hn Wiely and Sons- A companion to literary poem production- North America,United States-٢٠١٢ page٣٤

[١٤٩]- بوكنەرب.تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، بەرگی ١...، ل١٣٨.

[١٥٠]- Peter J. Aicher, Rome Alive: A Source-Guide to the Ancient City: Bolchazy-Craducci, publisher: LTD, United States of America, ٢٠٠٤

کورت) شیعرە درێژەکانی کاتولوس بریتیین لە دوو شیعری شایی و زەماوەند و شیعرێکی غەزەل و...پێنج شیننامە هەرچی سەبارەت بە شیعرە کورتەکانیشی نزیکەی (٦٥) غەزەلە کە لە چوار گرووپدا ڕیزبەندی دەکرێن، لەوانە شیننامەکان، ناوادارترینیان شیوەنێکە بۆ براکەی))[١٥١].

یەکێکی تر لەو شاعیرانەی شیعری بۆنەیان نوو سیوە، ڤیرجیل(٧٠- ١٩)ی پێش زاین، ((بە یەکێك لە گەورە شاعیرانی ڕۆمی دادەنرێت...لاواندنەوەیەکی شوانکاریی نوو سیوە، کە (موپ سوس بۆ مەرگی دافنیس) دەلاوێنێتەوە))[١٥٢].

هۆراس شاعیرو ڕەخنەگری بەناوبانگی ڕۆمانی (٦٥- ٨)ی پێش زاین، یەکێك لەبەرهەمە گرنگەکانی (سروودی سەرکەوتن)ە ئەم ((سرووده بەبۆنەی ئەو جەژنە گەورە نەتەوەییەوە کە ئوگو ستوس ڕایگەیاندبوو لە ساڵی(١٧) ی پێش زایندا گوتراوە و بەو مەبە ستە دانراوە کە کۆر سی کورو کچ بە کۆمەڵ و وەکو کۆراڵ بیڵێن. هۆراس لەم سروودانەدا ستایشێکی زۆری ئوگوستوس و ڕۆم دەکات))[١٥٣].

لەئەدەبی چینیشدا شیعری بۆنە بایەخی هەیە و شاعیریان بەلاوە پایەدارە، ((لەسەردەمی خانەدانی تانگ(٦٠٠- ٩٠٧ ز)کە یەکێکە لە سەردەمە هەرە گرنگەکانی ئەدەبیاتی چین و لەو سەردەمەدا شاعیری بەناوبانگی چینی پو چو-ئی(٧٧٢-٨٤٦ ز) بەزمانێکی سادەو ڕەوان شیعرەکانی دەهۆنییەوە و کۆمەڵێك شیعری بۆ بۆنەکان نوو سیوە،... جەماوەریترین شیعری (پو چو-ئی) شیعرە سۆزداری و وە سفییەکانی ئەون(کیژی عودژەن) وە سفی جوانی کیژێکە کە بە گۆرانییە خەمین و جوانەکانی خۆی گوهداران دەخاتە گریان.(خەتای جاویدانی) وەسفێکی پڕ هەست و سۆزە سەبارەت بە گەیشتنە دەسەڵاتی (یانگ کوئەیی- فەئی)...مەرگی یانگ و پەیامێکی خەمین کە لە جیهانی ڕوحانەوە دەبینرێ، هەندێ شیعری جوانی دیکەی پو چو-ئی بریتین لە بیرەوەری زەنگانی زێڕین، دەربارەی ک چەکەی خۆیەتی کە لە سێ ساڵیدا مرد، خەڵفی حەیزەران، تەماشای دروێنەکەر))[١٥٤].

لە دانیمارك ((شیعری بۆنە تەنها دوای پێنج ساڵ لە سەرهەڵدانی ڕۆژنامەو گۆڤار دەرکەوتو وەك ئەدەبێکی فراوان هاتەکایەوە بەناوەرۆکێکی پسپۆڕانەوە، یەکێك لە نموونەکانی شیعری بۆنە بریتییە لە کتێبی (شانۆیی دانیمارکی)ی هۆڵ بێرگو هەروەها شیعرە ئەڵمانییەکەی (جۆهان ئەڵڕیچ)و چەندەها نموونەی تر. لەو سەردەمەدا شیعری بۆنە چەندین جۆری جیاوازی شیعری لە خۆگرتبوو، وەك شیعر بۆ ئاهەنگی هاوسەرگیری، شیعر بۆ پرسەو ناخۆشیو ....هتد))[١٥٥].

---

[١٥١] - بوکنەرب.تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان،بەرگی ١...، ل١٤٩.

[١٥٢] - دەڕوانرێتە :هەمان سەرچاوە..ل١٦٣.

[١٥٣] - هەمان سەرچاوە ...، ل١٦٩.

[١٥٤] - دەڕوانرێتە :هەمان سەرچاوە.. ل٢١٠.

[١٥٥] - Swen Hakon Rossel, A history of Danish literature- Lincoln, London, University of Nabraska press, ١٩٩٢, Page١٣٩

لە ئەوروپا، نموونەی دیاری ئەدەبی ئینگلیزی (جۆن درایدن)ە کە ((لە بۆنەکاندا شیعری نووسیوەو کۆتا شیعری بۆنەی بریتییە لە (بۆ هاوڕێی ئازیزم کۆن گرێڤ) لە ناو دەقە کۆمیدییەکەیدا بەناوی (Doulde Dealer) کە لە ساڵی (١٦٩٩)دا نووسیویەتی واتە ساڵێك پێش مردنی))[١٥٦] .

ئەلیساندرۆ مانزونی(١٧٨٥-١٨٧٣ ز) شاعیری بەناوبانگی ئیتاڵی، یەکەم هۆنراوەی لیریکیی لە ساڵی (١٨٠٦)ز هەندێ شیعری بێ قافیەی ((دەربارەی بەرەڤانی لە دایکی و ئا شقە مردووەکەی دایکی نوو سی...لە فا سیڵەی (١٨١٢-١٨٢٢) دا پێنج سروودی ئاینی بەبۆنەی جەژنەکانی کڵێ ساوە نوو سی: جەژنی مژدە، ئادڤێنت، پا سیون، ڕابوونی پاش مەرگی عی سا، جەژنی پەنجامیینە... بەناوبانگترین شیعری مانزونی، هۆزانی پێنجەمی مای سە، کە لاواندنەوەیەکی دلگیرەو لە ساڵی (١٨٢١)دا بە بۆنەی مردنی ناپلیۆنەوە گوتراوە))[١٥٧]. هەروەها شاعیری گەورەی سەردەمی ژیانەوە(ڕێنیسانس) ((جان کۆ چانوو سکی دوو کتێبی بڵاوکردەوە لە سەر شیعری بۆنە، ئەمەش لە دوای نوو سەرە ئەنا سێرۆنییەکانی* یۆنانەوە))[١٥٨]. هەروەها ((سێلما لاگێرلۆفی مارباکایی سویدی یەکێك بووە لە نوو سەرە دیارەکانی شیعری بۆنە لە ئەوروپا، کە زۆرینەی شیعرەکانی تایبەت بوون بۆ بۆنەو ساڵیادو ئاهەنگەکان))[١٥٩]. بە شێوەیەکی گشتی لە ئەدەبیاتی ئەوروپادا لە سەدەی شانزە بەدواوە شیعری بۆنە لەفۆرم و ناوەرۆکێکی تایبەتدا مەییوە،((بەنموونە لە ئەدەبی ئینگلیزیدا لەڕابردوودا چەند نموونەی شیعری ماتەمنامەی ناودار هەبووە، لەوانە ماتەمنامەی تێنی سۆن))[١٦٠]

لە ئەدەبیاتی ڕووسیشدا بەهەمان شێوە شیعری بۆنە جێگەی بایەخی شاعیرەکان بووە و یەکێك لەو شاعیرانەی شیعری بۆنەی هەبووە میخائیل یوریڤیچ لیرمانتوف(١٨١٤- ١٨٤١ی ز) ئەم شاعیرە لە ((ساڵی١٨٣٧دا بە بەیتی توند و ئاگرینی مەرگی شاعیرێك، کە بۆ مەرگی پۆ شکینی گوت، بە توندی هێر شی کردە سەر ئەنجوومەنانی دەرباریی لەبەر بەرەوا زانین و چاوپۆ شی کردن لە کو شتنەکەی))[١٦١]، هەروەها ((لە شیعری میللی ڕوو سی شدا شێوازی لاواندنەوە بەکار هاتوو و لە ئەدەبیاتی کۆنی ڕوو سیدا چەندین دەقی لاواندنەوە بەرچاو دەکەون وەکو لاواندنەوەکەی شاژنی مۆسکۆ))[١٦٢]

٢- سەرهەڵدانی شیعری بۆنە لە ئەدەبی عەرەبی و فارسیدا:

شیعری بۆنە لە ئەدەبی عەرەبیدا:

١٥٦- David Daiches, Critical History of English Literature, Second edition, Heredia marg, Ballad Estate, Mumbai,١٩٦٠, page٥٦

١٥٧- بوکنەرب.تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، وەرگێڕانی حەمەکەریم عارف،بەرگی ٢، چاپخانەی خانی دهۆك٢٠٠٨، ل٤٩.

*- ئەناسێرۆنیەکان/ لایەنگرانی شاعیری گەورەی یۆنانی (ئەناسێرۆن)ن کە زیاتر شیعرەکانی لەبارەی سۆزو ڕێزو خۆشەویستین‌و لەو بۆنانەدا شیعری نوسیووە.

١٥٨- Sandra Sider, Handbook to Life in Renaissance Europe, First edition, Oxford New York, ٢٠٠٥, page١١٣

١٥٩- Theo d'. Hae, Literature for Europe?, Netherland, ٢٠٠٩, page٣٢٥

١٦٠- عوسمان دەشتی(د)، ماتەمنامە لە شیعری کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە١ی...، ل ١٣١.

١٦١- بوکنەرب.تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان،بەرگی ٢ ...، ل٣٩١.

١٦٢- ئاشنا جلال رفیق، لاواندنەوە لەشیعری کوردی....، ل١٦.

لەبارەی ئەدەبیاتی عەرەبییەوە، دکتۆر کامیل بە سیر دەڵێ:((مێژوو نوو سەکانی هۆنراوەی عەرەبی نەیان توانیوە سەرەتایەکی مێژووی سەردەمی پەیدابوون و لە دایك بوونی هۆنراوەی عەرەبی دە ستنیشان بکەن، هۆی ئەم نەتوانینەش لەوەوە هاتووە: نەتەوەی عەرەب لە سەردەمی جاهیلیدا کە سەردەمی پێش پەیدابوونی ئاینی ئیسلامی پیرۆزە بەدەگمەن هۆنراوەی شاعیرەکانی تۆمارکردووە))[١٦٣]، بۆ دەستنیشانکردنی قۆناغی سەرەتای پەیدابوون و سەرهەڵدانی شیعری عەرەبی هەندێ لە توێژەران بۆ چوونیان وایە کە، ((هۆنراوەی عەرەبی لە سەرەتای پەیدابوونیدا بە هۆنراوەی ڕەجەز دەستی پێکردووە. هۆنراوەی ڕەجەزیش چە شنێکی سادەیە لە هۆنراوەی عەرەبی ... ناوەڕۆکەکەی بەزۆری گۆرانی ئیشکردنەو بابەتەکانی بۆ خەمڕەوێنی و هیلاکی دەرکردن دەهۆنرێتەوە...دوابەدوای ڕەجەز هونەری قەصیدەی عەرەبی لەدایك بوو...مێژووی سامانی هونەری ڕەجەزو قەصیدەی عەرەبی لەسەردەمی جاهیلیدا لە سەدو پەنجا ساڵی پێش پەیدابوونی ئاینی ئیسلام تێ ناپەڕێ))[١٦٤]، لەگەڵ ئەوەی ڕەجەز شیعری بۆنەو کارکردن بووە، سەرهەڵدانی قەصیدەی عەرەبیش لەو سەردەمە خاڵی نەبووە لە باسکردن و گێڕانەوەی بۆنەو ڕووداو و کارەساتەکان، شاعیر لە بۆنەکاندا دەنگی بەرزو سۆزی گەرمی خێڵەکەی بووە، ((عەرەبەکان لە سەردەمی جاهیلیدا خاوەن بەهرەیەکی مەزن بوون لە هۆنینەوەی شیعردا، بابەتەکانی ئەو سەردەمەش بەزۆری بریتی بوون لە دڵداری و وەسف و ستایش و دلێری و لاواندنەوەو داشۆرین))[١٦٥]، لەسەردەمی جاهیلیدا((شاعیر دەبووایە خزمەتی هۆزەکەی و باس لە کێشەو سەرکەوتنی هۆزەکەی بکاو زمانحاڵ و نوێنەریان بێت لە کۆبوونەوەو ئاهەنگەکاندا...شاعیران بە وێنەگرتنی ئەو بارودۆخە کۆمەڵایەتییەی کە عەرەب تیایدا دەژیا، جوانترین دەقی شیعرییان داهێناوە))[١٦٦].

قەسیدەی عەرەبی لەسەردەمی جاهیلی دەبوو سێ مەبەستی سەرەکی لە خۆیدا کۆبکاتەوە، سەرەتا باسی ڕەوشتە کۆمەڵایەتییەکانیان و دواتر بۆ وەسف و دڵداری و پاشتر باس لەو بۆنەو مناسەبات و مەبەستە سەرەکییەی کە قەسیدەکەی بۆ دەنووسرا، بۆیە، ((شاعیران بۆ ڕازاندنەوەی قەسیدەکانیان سەرەتا بە گریان لەسەر پاشماوەو شوێنەواری بە جێماو ئینجا بۆ وەسفی گەشتی بیابان و ئەسپ و یان حوشترەکانیان...ئینجا چوونەسەر مەبەستی سەرەکی قەسیدەکە، جا مەبەستەکە هەر بابەتێك بێت لە ستایش، داشۆرین، شانازی، لاواندنەوە، شەڕو شۆڕو هاندان))[١٦٧].

دەبینین زۆرترین شیعری عەرەبی لە سەردەمی جاهیلی بۆ بۆنە بەکارهاتووە، لەگەڵ ئەوەشدا بەزۆری ناوەڕۆکی شیعری سەردەمی جاهیلی بریتی بووە لە باسکردنی بۆنەی خۆش و ناخۆش بە تایبەت لاواندنەوە، کە ((لە سەردەمی جاهیلیدا پلەو پایەیەکی دیاری هەبووە و بەرز نرخێندراوە یان بەشێوەیەکی گشتی شیعری فەخر و مەدح و ماتەمنامە(مەرسیە) وەکو سێ مەبەستی سەرەکی شیعری

---

[١٦٣] - کامیل حسن بصیر(د)، ڕەخنەسازی" مێژوو...، ل٣٢.
[١٦٤] هەمان سەرچاوە.. ل٣٣.
[١٦٥] - ابراهیم احمد شوان(د)، سۆفیگەری...،ل١٩١.
[١٦٦] - نەسرین ڕەئووف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر...، ل٢٦.
[١٦٧] - هەمان سەرچاوە.. ل٢٦.

کۆنی عەرەبی لەیەك چوار چێوەی گ شتیدا کۆدەکرێنەوە، لە بابەتەکانی تر زیاتر بە چاوی ڕێزەوە سەیرکراون بە شێکی گەورە لە شیعرو دیوانی شاعیرانی سەردەمی جاهیلی و کلا سیکی عەرەب پێکدەهێنن))[168]. ئەم جۆرە شیعرە هەر لەو سەردەمەوە زۆر لە شاعیرانی پێ بەناوبانگ بووە بەتایبەت شاعیرە ئافرەتەکانی عەرەب، نموونە (تماضـر بنت عمرو) نا سراو بوو بە (خنســاء)، ئەمەش زیاتر پەیوەندی بەتینی بەوەوە هەیە، کە بابەتی شینگێڕی و لاواندنەوە زیاتر پێ شەو کاری ئافرەتانە، لەبارەی کاریگەریی زیاتری شیوەن و لاوانەوە لای نوو سەر و شاعیرە ژنەکان، شاعیری ئینگلیزی ((ولیام وردس ورث ١٧٧٠_-١٨٥٠) لە ناو کتێ بە شیعر یە لاوا ند نەوە کە یدا بە ناوی (Effusion) Extempore جەختی کردۆتە سەر قور سیو ناڕەحەتی ژیانی ژن، چونکە لە((ڕووی هە ستیشەوە ژن لەناو شیعری لاواندنەوەدا دە سەڵاتیان بە سەرداگرتووەو شیعرەکانیان وەك لاواندنەوە نوو سیوە))[169]. ئەوەتا وەك دەبینین ((ژنە شاعیری دیارو ناوداری عەرەب (خنســـاء) کە لە ساڵی (٢٤) ی کۆ چیدا مردووە، هەموو دیوانەکەی لەو شیعرە شینگێڕیانە پێکهاتووە کە لە سوێی مەرگی هەردوو براکەیدا هۆنیونییەتەوە))[170].

لە سەردەمی جاهیلی مەبە ستی گرنگ و دیار لە هۆنراوەکانیان بۆ هاندانی جەنگاوەران لە شەڕو زیندوو ڕاگرتنی بۆنەو مو نا سەباتی خێڵەکانیان و هەجووکردنی دوژمنانیان و شا نازی کردن بە سەرکەوتن و پاڵەوانی هۆزو تیرەکانیان، تا ئەو ڕادەیەیی شیعرە لاواندنەوەکانیا شیان، جگەلە دەرخ ستنی خەم و نا سۆرو ناڕەحەتییەکانی دڵی شاعیرو کە سوکاری مردووەکە ئەرکی: ((وروژاندنی هۆزی بۆ تۆڵە سەندنەوەی خوێنی پاڵەوانەکان لە دوژمن و هاندانی ڕۆڵەکانیان بۆ چوونە شەڕو بەرەنگاربوونەوەی دوژمنان پێ بینراوە))[171]. دیارە تێڕوانین بۆ بابەتی شیعر و شاعیران و مەبە ستی شیعرو ناوەرۆکی شیعرەکانیان بە هاتنی ئاینی ئیسلام چووە قۆناغێکی تر، چونکە سەرهەڵدانی ئیسلام واتە سەرهەڵدانی بیرێکی نوێ، کە هەڵگری پەیام و بانگەوازێکی ئاینی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیاری بوو، خوێندنەوەی تازەی بۆ سەرجەم واتاو دەلالەت و مەبە ستەکانی ژیان هەبوو، ئاینێکی گ شتگیرو هەمەلایەن بوو، لە سەر بنـ چینەی باوەڕ بوون بەتەنهایی خوای گەورەو مل کە چکردن بۆ فەرمانەکانی و دوورکەوتنەوە لە هەموو ئەو قەدەغەکراوانەی بە پێی بنەماکانی ئیسلام دیاری دەکرێن، هاتنی ئاینی ئی سلام بۆ دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی نوێ و بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕێکی نوێ بوو، کە بە شێوەیەکی گ شتگیر لە سەر سەرجەم کایەو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگا ڤ سەو ڕا سپاردە و ئاڕا ستەی هەبوو، تا کۆمەڵگایەکی ئا سوودە و نموونەیی وەك ئەوەی پەیامی ئاینەکە دەیەوێ درو ست بکات، ئاینی ئی سلام بانگەوازی دەکرد بۆ یەکـ سانی مرۆڤەکان و توندووتۆڵکردنی پەیوەندی نێوانیان، نەهێ شتنی دووبەرەکی نێوان خێڵەکان و کاڵکردنەوەی ڕە شەی دەمارگیری و درو ستکردنی برایەتی و خوێندنەوەی

[168] - عوسمان دەشتی(د)، ماتەمنامە لە شیعری کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە١ی...، ل ١٣٠.

[169] - Angela Ester hammer, Romantic poetry, Amsterdam, Philadelphia, John benjamin publishing company, page١٩٨

[170] - عوسمان دەشتی(د)، ماتەمنامە لە شیعری ...، ل ١٣٠.

[171] - نەسرین ڕەئووف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر...، ل٢٧.

تازه بۆ ژیان و حەتمیەتی مردن و زیندووبوونەوە، ئەمانە هەموو گۆڕانی گەورەیان لە سەرجەم بوارەکاندا درو ستکرد و ئەدەب و شیعریش یەکێك بوون لەو بوارە زیندووانەی پەیامی تایبەتی لە بارەیانەوە هاتەخوارەوە: ((هەرکە ئی سلام لە نیوە دوورگەی عەرەبیدا سەری هەڵدا بارو زروفێکی نوێ هاتە ئاراوە و زۆر نەریت و ڕەوشتی جاهیلی ڕەتکردەوەو هەندێکیشی وەکو خۆی هێشتەوە، هەندێکیشی دە ستکاری کرد و وای لێکرد کە لەگەڵ پرۆگرامی ئی سلامدا بگونجێت لەو سەردەمەدا شیعر باوبوو لە گوڕی خۆی نەکەوتبوو))[172]، لە بەر ئەوەی شیعر ڕۆڵی گەورەی دەبینی و شوێنی تایبەتی هەبوو لەو سەردەمەدا، هەر کە قورئان هاتە خوارەوە بۆ پێغەمبەر، نەیارەکانی بۆ ئا سایکردنەوەو کەمکردنەوەی سەنگی پەیامە پیرۆزەکەی لەوەی کە دەقێکی ئاسمانی نییەو پەیوەندی بە خوداوە نییە، وایان ڕاگەیاند کە ئەوەی موحەمەد (ﷺ) بانگەوازی بۆدەکات و دەڵێ: قورئانە، ئەوە شیعرەو موحەمەدیش شاعیرە، خوای گەورەش ئاوا وەڵامی ئەوانە دەداتەوە {وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ} (یس ئایەتی٦٩) ، خوای گەورە بە ئایەتەکانی سورەتی (الشعراء) شاعیرانی پۆلێن کرد- { وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ (٢٢٤)أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ (٢٢٥)وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ (٢٢٦)إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا ۗ وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ(٢٢٧) }

ئا شکرایە ئی سلام ((هەموو جۆرە شیعرێکی سەردەمی نەفامی ڕەتنەکردۆتەوە و جاڕی شەڕی لەگەڵ تێکڕای شاعیرانی جاهیلی نەداوە، ئی سلام بە ڕێزەوە نۆڕیویەتە ئەو شاعیرە جاهیلیانەی کە داوای ڕەو شت و رەفتاری بەرزی مرۆڤایەتیان دەکرد، بەنموونە پێغەمبەر (ﷺ) تابلێی شیعرەکانی(ئومەییەی کوری ئەبو سەڵت و نابیغەو ئەبوکەبیری هەزلی و تورفەی کوری عەبدە)ی بە دڵ بووە، لەکاتێکدا هەر چواریشیان بێ باوەڕبوون))[173]. شیعری سەردەمی ئیسلام، ئەرکی بانگە شەی ئاینی کەوتە ئە ستۆ: ((کەواتە دەتوانین بڵێین شیعر لەسەردەمی ئیسلامەتیدا ئەرکی چاکسازی و ڕەوشتی و کۆمەڵایەتی پێ بینراوە))[174]. لێرەدا دەتوانین بەو ڕاستییە بگەین کە شیعری بۆنە بەتایبەت شیعری شیوەن ولاواندنەوە لە سەردەم و قۆناغی یەکەمی ئی سلامەتی ڕووی لە کزی کرد، ئەویش ((لە سۆنگەی ئەوەی زیاد پێ لەسەر دەمارگیری هۆزایەتی دادەگرێ و هاندەرە بۆ شەڕو شۆڕو تۆڵە سەندنەوە))[175].

لە کاتێك پێغەمبەر(د.خ)کۆچیکرد بۆ مەدینە، لە پێشوازیدا ژنان و گەنجانی ئەو شارە بەو بۆنەیەوە هۆنراوەی ((طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا - مِنْ ثَنِيَّاتِ الْوَدَاعْ - وَجَبَ الشُّكْرُ عَلَيْنَا - مَا دَعَا لِلَّهِ دَاعْ))[176]یان دەوتەوە.

لە سەردەمی پێغەمبەردا شیعری بۆنە وەك شانازی و ستایش بۆ سەرکەوتنی باوەڕداران لە جەنگەکاندا دەوتران، هەروەها شیعر بۆ هاندانی خەڵکی بۆ هاتنە ناو ئاینی پیرۆزی ئی سلام دەوترا: ((ئەگەر لە دیوانەکەی(حسان کوڕی سابت) وردببینەوە، ئەو ڕا ستیەمان بۆ بەدەر دەکەوێ کە (حسان)

---

[172]- ابراهیم احمد شوان(د)، سۆفیگەری...ل١٩٠.

[173]- إدریس الناقوري(د)، قضية الإسلام والشعر،ط١، الدار البيضاء، دار النشر المغربية، ١٩٨٢.ص٣٢.

[174]- نەسرین رەئووف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر...، ل٢٨.

[175]- عوسمان دەشتی(د)، ماتەمنامە لە شیعری...، ل ١٣١.

[176]- أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي، البداية والنهاية، المحقق: علي شيري، جزء٢، ط١، دار إحياء التراث العربي، ١٩٨٨ م، ص٢٤١.

پێ بە پێ شیعری لەگەڵ هەموو هەنگاوێکی ئەم گۆڕانکاریانەدا گوتووە))[177]. و لەلایەنی ((دا شۆڕینەوە جگە لە واتا کۆنەکانی سەردەمی جاهیلی هەندێ واتای نوێی ئیسلامیش پاڵپشتی کرد وەکو تاوانبارکردنی بتپەرستەکان بە کوفرو...تر ساندنیان بە سزای خوا، بەڵام لەلایەنی لاواندنەوەوە گۆڕانی زۆر بنەڕەتی بەسەردا هات و کەوتە چوار چێوەیەکی ئیسلامییەوە))[178]. لە پاش وەفاتی پێغەمبەر(η)، ((شیعری(الحزن)یش هاتەکایەوە، کەبریتی بوو لە لاواندنەوەی پێغەمبەر(η) دوای مردنی))[179]. عومەری کوری خەتابیش یەکێك بوو لە هاوەڵانی پێغەمبەر، زۆر حەزی لە شیعر بوو: ((گرنگی بە ڕەخنەو گێڕانەوەی شیعر دەدا، بگرە لە هەر بۆنەیەك و گفتوگۆیەکدا(عومەر)(ر.خ) شیعرێکی دەربارەی دەگوت)) ئەوەتا لەبۆنەی: ((رزگار کردنی (مەککە)دا ئەم شیعرەی خۆی خوێندەوە: الم تر أن الله أظهر دينه ، على كل دين ذلك حائد))[180]. علی کوڕی ابی تالبیش شیعر دۆست و ڕەخنەگری سەردەمی خۆی بوو، شیعری شی دەهۆنیەوە، بۆ نموونە لەکاتی دروستکردنی یەکەم مزگەوت لە مەدینە دەیگوت: ((لايستوى من يعمر المساجد ، يدأب فية قائيما و قاعيدا، ومن يرى عن الغبار حائد))[181].

لە سەردەمی ئەمەوییەکانیشدا شیعری بۆنە گرنگی هەبوو و لە پێناوی بەهێزکردنی دەسەڵات و مانەوەیاندا بایەخیان بە شیعرو شاعیران زۆر داوە، هانییان دەدان بۆنووسینی شیعر لە بۆنەکاندا، لە سەردەمی عەباسییەکاندا شاعیری زۆر بەتوانا پەیدابوون و بەسەر دووبەرەدا دابەش بووبوون، بەشێکیان لە شاعیرانی دەرباری دەسەڵات بوون و ئەوانی تر بەرهەڵستکاربوون: ((شاعیرانی عەباسی لە جەنگەکانی ڕۆمدا ڕۆڵێکی کاریگەریان هەبوو، کە بە شیعرە ئاگرینەکانیان هانی موسڵمانیان دەداو سەرکەوتنەکانی موسڵمانانیان بەشێوەیەکی جوان بە شیعرەکانیان دەڕازاندەوە، لە پێشەوەی هەموویان شاعیری گەورە ئەبولعەتاهیە))[182] هەر لەو سەردەمەدا دەبینین، ((ئیبن رۆمی لە سەردەمی عەباسییەکاندا بەکوڵ شیوەن بۆ شاری بەسرە دەکات))[183]. لەسەردەمی ئەمەوی و عەباسییەکان و دوای ئەوانیش بەردەوام شیعری بۆنە نووسراوە و وەك یەکێکیش لە مەبەستەکانی شیعری بۆنە کە بەردەوامی هەیە، ستایش و پیاهەڵدانە لە بۆنە ئاینییەکانی وەك مەولودنامەی پێغەمبەرو مناسەبەتەکانی تر.

شیعری بۆنە لە ئەدەبی فارسیدا:

یەکەمین شاعیرانی فارسی زمان ((مەبەست لە پارسی دەری و بەرامبەر فارسی میانەیە لەسەردەمی (یعقوب ليث صفاری) دەرکەوتن، هەرچەندە نموونەکان لە شیعر بەزمانی فارسی دەری،

[177] - علی صالح میران، پەیوەندی نێوان...ل٢٦.
[178] - ابراهیم احمد شوان(د)، سۆفیگەری...ل١٩٥.
[179] - هەمان سەرچاوە...ل١٩٤.
[180] - علی صالح میران، پەیوەندی نێوان ...ل٣١.
[181] - هەمان سەرچاوە...ل٣٢.
[182] - هەمان سەرچاوە...ل٩٦.
[183] - رەئووف عوسمان(د)، ئاسۆیەك بۆ ڕەخنە...، ل٢١١ .

له پێش ئەم سەردەمەوە بوونی هەبووە))[١٨٤]. هەندێ لە شیعرەکانی بۆنەی خۆشبەختی مرۆڤ باسدەکا: شیوەن و لاواندنەوە لەو سەردەمەدا ((لەئەدەبیاتی فار سیدا زیاتر لە ژێر کاریگەریی ماتەمنامەی سەرایانی عەرەبدا بووە و هەر لە دەورانی سەرەتای ئەدەبیاتی فار سی دەرییەوە، ئەم بابەتە شیعرییە بەدی دەکرێت، لەو ناوەدا (ڕۆدەکی شاعیر لە ساڵی(٢٤٤-٣٢٩) کۆچی ژیاوە) بە سەرامەدی شاعیرانی فارس لەقەڵەم دەدرێت کەلەو بابەتە شیعریان داناوە، لەو بوارەدا ئەو شیعری ماتەمنامەیەی کەوا (فەرخی سیستانی کەلە (٤٢٩)ی کۆچی دا مردووە) بۆمەرگی سوڵتان مەحموودی غەزنەوی گوتویەتی بە بەهێزترین بابەتی شیعری ماتەمنامە دەناسرێت، لەئەدەبی فارسیدا))[١٨٥].

بە شێکی هەرە گەورەی شیعری فار سی بریتییە لە لاواندنەوەو پیاهەڵدان لە بۆنەکاندا، قەصیدەی فار سی قاڵبی تایبەت بووە بە پیاهەڵدان، گەورەترین ستایش نوو سە سەرەتاییە فار سەکان لەسەردەمی غەزنەوییەکاندا (٩٦٣-١١٨٧ز) ژیاون. شیعری فارسی بەتایبەت لە شیعری (لیریکی)دا هەر لە کۆنەوە بەرز ڕاگرتنی بۆنەکان بوونی هەبووە، بەدەربڕینی سادە هە ستەکانیان دەربڕیووە، هەر لەم بابەتانەدا ((لەسەدەکانی حەوتەمو هەشتەمدا شاعیرانێکی وەك (خواجەو و سەلمانو بەتایبەت حافز) توانیویانە خاڵی زۆر ورد لە وشەکانیاندا بگونجێنن‌و خوێنەرەکەیان تووشی سەرسوڕمان بکەن، وە ئەم توانا جادووییەیە کە هۆکارێکی گرنگە تا شوێن پێ هەڵگرانی ئەوان بە تایبەتی شەیدایانی حافز، ڕێڕەوی ئەو لەو شێوازەدا بگرنە بەر))[١٨٦] ، گرنگی شیعری بۆنە لە ئەدەبیاتی فار سیدا بە جۆرێك بەردەوامی هەبووە، کە سەرهەڵدانی جۆرێکی تربوو وەك بۆنەیەکی ئاینی ، ((لە شیعری ماتەمنامە لەئەدەبی فار سی... کە لە تازیەباری ئیمامانی شیعەو ئەندامانی ئالی بەیتی پێغەمبەرەوە گوتراون و بە ماتەمنامەی مەزهەبی دەنا سرێت، ئەمە لایەنێکی گەورە لە شیعری فار سی دوابەدوای دامەزراندنی دەوڵەتی سەفەوی پێك دەهێنێت، سەر چاوەکان ئاماژە بۆ شیعرێکی تەرکیب بەندی (موحتە شەمی کا شانی لە ساڵی٩٩٦ی کۆ چی مردووە)دەکەن...کە بۆ شین و ماتەمی دوانزە ئیمامەکانی شیعە هۆنراوەتەوە))[١٨٧]. شایەنی ئاماژە پێ کردنە، ئەوەی کە تائێستاش لەئەدەبی فار سیدا بەر چاو دەکەوێ، ئەو گرنگییە لە ڕادەبەدەرەی ئەدەبیات و شیعری فار سییە بە بۆنە و یادی ئاینی و کۆمەڵایەتی و سیاسی. بەردەوام شاعیرانیان شیعر بۆ ئەو بۆنانە دەنووسن بە تایبەت شیوەن و لاوانەوەی ئیمامەکانیان و گێرانی کۆڕو مەرا سیمی جەماوەری گەورەی ساڵانە، کە وەك نەریت و کلتورێکی مەزهەبی پیرۆز سەیردەکرێ لە بۆنەکاندا.

٣- سەرهەڵدانی شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردیدا:

أ- بۆنە لە شیعری فۆلکلۆردا:

[١٨٤]- سیروس شمیسا(د) ، انواع أدبی، ویراش سوم، چاپ نهم، انتشارات فردوس، تهران١٣٨١.ص٤٣.

[١٨٥]- عوسمان دەشتی(د)، ماتەمنامە لە شیعری ...، ل ١٣١.

[١٨٦]- قربانی- کتابخانه تخصصی أدبیات- تأریخ ادبیات فارسی، سه شنبه ٢٦ اردیبهشت١٣٩١هـ.ش.

[١٨٧]- عوسمان دەشتی(د)، ماتەمنامە لە شیعری...، ل ١٣١.

فۆلكلۆر،(folklore)گۆرانی میللی: ((گۆرانییەكی باوی ناو خەڵكییە پ شتاو پ شت دەیڵێنەوەو دەیپارێزن و كەس نازانێ كێ دایناون، هەروەها ئەو گۆرانییەی شە كە گوزار شت لە ڕا ستەقینەو ژیانی خەڵكی دەكات، بۆیە بەناو خەڵكیدا بلاو دەبێتەوەو لە هەموو بۆنەیەكدا دەیڵێنەوە))[188].

گۆرانی فۆلكلۆری : ئەو گۆرانییەیە كە گەل خاوەنییەتی نەك كە سێكی دیار هەر گەلیش دانەریەتی و دەیڵێتەوە، یان دەوترێ: ((ڕەفتاری نەتەوەو هەڵسوكەوت و بۆنەو ڕووداوەكانو چیرۆك‌و سەرگوزشتەو وتە كاریگەرییەكانی كە لەبەركراون‌و دەگوازرێتەوە دەماو دەم، ئەو تۆمارە نووسراوانەش دەگرێتەوە لە ئەدەب‌و شارەزایی دە ستیو ڕەفتارو هەڵ سوكەوتی نەتەوەكان. فۆلكلۆری لە هۆنراوەدا ڕەنگدانەوەی هەموو ئەو خو ڕەفتارو هەڵسوكەوتەیە، كە لە بۆنەو غەیری بۆنەكاندا دەبینرێ.))[189].

گۆرانی كۆنترین جۆرە لە ئەدەبی فۆلكلۆر، ((هەر وەك بە شێكی دیاری هۆنراوەی لیریكە، ئەم هونەرە زۆر لە كۆنەوە پەیدابووە))[190] زیاتر بە سەرزارییەو لە ناو ڕۆڵەكانی نەتەوەیەكدا دەماودەم و قۆناغ بە قۆناغ دەگوێزرێتەوە، ڕەنگدانەوەی ڕەفتاری پێشینەكانە كە لە كاتی ڕووداوی خۆش و ناخۆشدا هەستی خۆیان دەربڕیووە، خاوەنی دیار نییە و گەل خاوەنییەتی، لەبەر ئەوەی شیعری فۆلكلۆر و میللی پەیوە ستییەكی زۆری بە ژیانی ڕۆژانەی خەڵكی سادەو ساكارەوە هەبووە و پەیوەندی توندوتۆڵی بەهەڵ سوكەوت و بابەت و ڕووداوەكانی ژیانیانەوە هەیەو لە خۆ شی و ناخۆ شییەكانیان و كارو چالاكی ڕۆژانەیان بە شداربووە، ڕۆژهەڵاتنا سی ئەرمەنی ئەبۆڤیان لەبارەی شیعری فۆلكلۆری كوردی لای كوردەكان دەڵێ: ((هەموو كوردێك تەنانەت پیرەمێردە نەخوێندەوارەكانیش گیانی شاعیرانە وا لە ناخی دەروونیاندا، هەموویان لە گۆرانی وتندا خاوەنی توانان، زۆر بە سادەیی ، لە سەر خۆ گۆرانی دەڵێن))[191]. لەبەر ئەوەی شیعر پەیوەندی بە سۆزو هەستی مرۆڤەكانەوە هەیە، بۆیە هاوبەشی شین و شایی و یاری و هەڵ چوونی دەروون و هەژاندنی سۆزەكانیان بووە:((چەندەها بۆنەو مەبە ستی جۆراوجۆر هەن بۆ وتنی شیعرە فۆلكلۆرییەكان كە هەریەكەو لە شوێن و كاتی خۆیدا گرنگایەتی و ڕۆڵی هە ستیاری خۆی بینیوە، ئەو شیعرانە توانیویانە لایەنێك لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵك پڕ بكەنەوەو قۆناغ بە قۆناغ كاریگەریی خۆیان هەبێ))[192] بە شی هەرە زۆری گۆرانی و شیعری فۆلكلۆری بە بۆنەو مونا سەبەتێكەوە وتراون ئەوەتا د.عزەدین مستەفا لە پاش باسكردنی ئەو گۆرانیانەی بۆ ئیشكردن دەوترێن، دەڵێ:((ئەو گۆرانیانە دێن، كە پەیوەندی یان بەڕەو شت و عادەتەوە هەیە، یا بە بۆنەو مونا سەبەتەوە ئەوترێن))[193]، لەوانە بە منداڵدا هەڵگوتن وجەژنی لەدایكبوونی منداڵ، یاری و گۆرانی دیلانێ، دڵداری و گۆرانی بەهارو نەورۆز، شین ولاواندنەوەو شایی و هەڵپەركێ.

---

[188] - جەمال عەبدول، فەرهەنگی ڕاگەیاندن"ئینگلیزی–عەرەبی– كوردی، چاپی یەكەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی،٢٠٠٦ ل٢٧٠.

[189] - عبدالله عثمان فدا، أرشيف منتدى الفصيح – ٣ صفحة٢١ ٨٠٢١، السبت, ١٠ تشرين٢/نوفمبر ٢٠١٢
http://www.mojtamai.com/book/almaktabah/book٢٦/home/٩٢/٤-c٨٠٢١-٣—١٧٤٨٤/١٩

[190] - عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ(د)، لیكۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی ئاراس،هەولێر٢٠١٠، ل٦٥

[191] - هەمان سەرچاوە.. ل١٣.

[192] - عەدنان عبدالرحمن تەها، شیعری فۆلكلۆری كوردی لە ڕۆژهەڵاتی كوردستاندا،نامەی ماستەر،كۆلیجی زمان زانكۆی سلێمانی،٢٠٠٩،ل٩٨.

[193] - عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ(د)، لیكۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی،...، ل٦٧ .

بۆنەی شیوەن و لاواندنەوە:

دیاردەی مردن و لەدەستچوونی خۆشەویستان و وێران بوونی خاك و وڵات و لەدەست دانی شتی بەنرخ و کارە سات و بۆنەی ناخۆش، وا دەکەن مرۆڤەکان شین بگێڕن و بە لاواندنەوە هە ست و سۆزی گەرمیان بۆ ئەو بۆنەیە دەربڕن، دیاردەی شینگێڕان پەیوەندی بە هە ستی مرۆڤەوە هەیە، بەڵام لەلای ئافرەتان زیاتر بەدی دەکرێ، ((لە شیعری فۆلکلۆریش دەبینرێت کە بەگ شتی بێژەرو خۆ شخوانی ئەم جۆرە بۆنەیە بەزۆری ئافرەتانن))[194]. ئەمەش نموونەیەکی شیوەن و لاوانەوە لە شیعری فۆلکلۆردا:

رەحیم گیان گـــوتم بووکت بۆ دێنم   تازیی (رەحمان)ی بەتــۆ دەشکێنم

خـــەبەریـــان هێنا رەحـیم کوژراوە   لـە کووچەی(سـەعدی) درێژکراوە

ئەمەش نموونەیەکی تری شیعری فۆلکلۆرییە و بە بۆنەی شیوەنی مردووە وە وتراوە:

((خەم تۆ برامی خـــــەم تۆ برامی   خەم کاروان سەرای شەو مەنزڵگامی))[195]

بۆنەی شایی و هەڵپەڕکێ:

بەزمی خۆ شی و هەڵپەڕکێ لە ناو کۆمەڵگەی کوردەواریدا هەمیـ شەو هەردەم دە ستە جەمعی بووە و خەڵکی بە سادەی و دڵخۆ شی بە شداری بۆنەی شایی و هەڵپەڕکێی یەکتریان کردووە، وەك دەگێڕنەوە لە ناو کوردەواریدا حەوت شەو حەوت ڕۆژ بۆ شایی و بوك گوا ستنەوە هەڵپەڕیون.لەهەموو ناوچەکان و بەهەموو شێوە زارەکان شیعری فۆلکلۆری بۆ شایی و ئاهەنگی بووك گواستنەوە وتراوە، ئەم شیعرە یەکێکە لەو نموونانە:

((هەی داد و بێ داد کەی وەها بووە

هــەر تەبیب بۆ لای دەردەدار چووە

ئــەی وەی لەرزانە دیدەم لەرزانە

لـــــەرزانـەکانت لەرزم لێ دێنێ

قەسیە بە جارێ ڕیشەم دەربێنێ))[196]

ئەم پار چەی شیعرەی خوارەوە لە کرمانجی خوارووددا لە کاتی (گوا ستنەوەی بووك) بەو بۆنەیەوە بەگۆرانی دەوترا، کە عادەت بوو، زاوا بەهیواشی چەند جارێك داری لە سەری بووکەکە دەدا:

ئەرێ زاوا لە بوکێ مەدە   بوکێ دانـەبەزیوە

بۆ لەماڵە خۆت دەخەی   ئەو زریوەو قریوە[197]

ب-بۆنە لە شیعری شاعیراندا:

بۆ دەرخ ستنی ڕەوتی مێژوویی شیعری بۆنە لە شیعری شاعیراندا پێوی ستە بگەڕێینەوە بۆ سەرەتای سەرهەڵدانی شیعری نووسراوی کوردی، ئێمەی کورد ((مێژوومان چەشنە ڕێڕەوێکی هەیە وای

---

[194] - عەدنان عبدالرحمن تەها، شیعری فۆلکلۆری کوردی لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا، نامەی ماستەر...، ل١١٠.

[195] - عیزەدین مستەفا رەسووڵ(د)، لیکۆلینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی،...، ل٨٢.

[196] - فاروق حەفید زادە، هەڵبژاردە لە شیعری فۆلکلۆری کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی نەورەس، سلێمانی، ١٩٨٢، ل٣٥.

[197] - هەمان سەرچاوە...ل٤٩.

کردووه، له زۆر سەردەمدا شاعیر و نوو سەری کورد، بەزمانی تر بنوو سن- له سەردەمی دەوڵەتی یەکگرتووی موسڵمانانـدا- واته لەسەردەمی ئەمەویی وعەباسیدا- کوردیش، وەك شاعیرو زانایی میللەتانی مو سڵمانی ناعەرەب، زمانی عەرەبییان کردبوو به زمانی نوو سین وخوێندن و دەربڕینی هه ست و دا چه سپاندنی کەڵ چەری خۆیان، پاش ئەو سەردەمەش شاعیرو زاناو نوو سەرمان هەیه که به زمانی فار سی وتورکی نوو سیویانه))[198]، بەڵام لەگەڵ ئەوه شدا کورد کەم تا زۆرێك بەهەر بایەخێك بووبێت، توانیویەتی بەڵگەی مێژوویی لەبارەی ئەدەبەکەیەوه ده ست بخات، هەر چەنده میللەتانی تر بەتایبەت فارس تەنگیان پێ هەڵچنیوون، بەڵام سووربوون و بەردەوامی له سەر بەرهەڵستیکردنی ئەو بۆچوونانه جۆرێك له درو ستی و پارێزگاری بۆ ئەدەبەکەمان هاتۆته بوون و بۆته مێژوویەك بۆ سەرهەڵدانی ئەدەبیمان، عەلائەدین سەجادی لەبا سی سەرهەڵدانی ئەدەبی کوردیدا دەڵێت: ((کورد یەکێکه لەو قەومانەی که له ڕۆژهەڵاتی کۆن و تازەدا شوێن هەوارو شوێن ئاگردانێکی لەو سەر زەوییەدا بۆخۆی داگیر کردووەو تیایا ستارەی گرتووه، کاره ساتی ڕۆژگار وەکو ئەدەبی قەومەکانی تری درو ست کردووه))[199]، له شوێنێکی تردا دەڵێت: ((ئەگەر ئەو شتانەی که هۆی پێ شکەوتنن و به سەر ئەدەبی قەومەکانی تردا هاتوون، به سەر ئەدەبی کوردیدا بهاتنایه، هیچ قەڵەم و زمانێك گومانی لەوەدا نەئەما، که ئەمیش تا ئێ سته یەکێ له ئەدەبه بەرزەکانی عالەم ئەبوو، لەگەڵ ئەوەش ئێ سته که سەیری لق و پۆ پە کانی بکرێ کەڵکی ئەوه ئەگرێ که ناوی بهێنرێ ته (ناو) ناوا نەوه))[200]. لێرەدا ئەوەی ز یاتر مەبەستمانه و قسەی لەبارەوه دەکەین، ئەدەبی نووسراوه بەتایبەتی شیعر، چونکه ئەدەبی سەرزارەکی میللی و فۆلکلۆری وەك سامانێکی نەتەوایەتی دیارەو لەناو هەموو میللەتانا لەباو و باپیران و هەر لەکۆنەوه سەری هەڵداوه، بەڵام سەبارەت به ئەدەبی نوو سراوی کوردی و بەتایبەتی تر شیعر له سەر چاوەکاندا چەند بۆ چوونێك هەیه، که لێرەدا ئاماژەیان پێ دەکەین بەپێی هەبوونی بەڵگەی دروست لەو بارەوه چونکه: ((تێکستی باوەڕپێکراوی شیعری به زمانی کوردی سەرەتاو سەردەمی شیعری کوردیمان بۆ دیاری دەکا))[201]، لەم بارەیەوه صدیق بۆرەکەیی له بەرگی یەکەمی کتێبەکەیدا (مێژووی وێژەی کوردی) بەم جۆره و بەپێی هێنانەوەی نموونەی شیعری، سەرەتای شیعری کوردی دەباتەوه بۆ سەدەی دووەم و سێیەمی کۆ چی، دەڵێت:((زۆربەی هۆنەرانی کوردەواری لەم سەردەمەدا سەریان هەڵداوەو به زاراوەی شیرینی گۆرانی هۆنراوەیان هۆنیوەتەوەو بەیادگار بۆ نەتەوەکەیان بەجێ یان هێشتووه.ئەو هۆنەرانەی که له سەدەی دووهەم و سێهەمی کۆچی دا ژیاون و ناونیشان و هۆنراوەیان به جێ ماوه، بریتین له: بالوولی ماهی، بابه لۆرەی لوڕ ستانی، بابەحاتەمی لوڕ ستانی، بابه نجوومی لوڕ ستانی))[202]، بەپێی بۆ چوونەکانی صدیق بۆرەکەی، نموونەی شیعری بۆ هەریەکەیان هێناوەتەوه و بەجۆرێك نی شانیداوه که مێژووی شیعری ئەو شاعیرانه پێش بابەتاهیری هەمەدانی کەوتوون. بەڵام

[198] - عیزەدین مستەفا رەسوڵ(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، سلێمانی،٢٠١١ز.ل٣٦.

[199] - عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی یەکەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنه، ١٣٩١ك.ھ ل١١٧.

[200] - هەمان سەرچاوه.. ل ١١٨.

[201] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر٢٠١٠، ل١٨١

[202] – صدیق بۆرەکەیی(صفی زاده)، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی چهر تبریز، بانه، ١٣٧٠ ك. ھ، ل٤٧

لەبەر ئەوە بەپێی سەر چاوەکانی (مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلائەدین سەجادی) و (مێژووی ئەدەبی کوردی، مارف خەزنەدار) و (مێژووی ئەدەبی کوردی، عیزەدین مە ستەفا ڕە سول)، هەموویان سەرەتای شیعری کوردی لە بەرهەمەکانی (بابە تاهیری هەمەدانی)یەوە دە ستپێدەکەن، ئەوەتا د.مارف خەزنەدار دەڵێت: ((دووبەیتەکانی بابە تاهیر بە سەرەتای شیعری کوردی دادەنرێن بە شێوەیەکی گ شتی))[٢٠٣]، هەروەها لەم بارەیەوە د.عیزەدین مە ستەفا ڕە سول بۆ چوونی مامۆ ستا سەجادی پە سەند دەکات و دەڵێت: ((لەم بارەیەوە بە وتەی ئەو دە ستپێکردن فەرزبوون لەبەر ئەوەیە، کە ئەو سەر چاوەیە یەکەم سەر چاوەی گەورەی کوردییە، کە بابەتایەری خستبێتە ناو چوار چێوەی مێژووی ئەدەبی کوردییەوە و بەیەکەم شاعیری کوردی نوو سی دانابێ))[٢٠٤]، هەروەها لە کتێبی دەروازەیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبی نوێی کوردی دا هاتووە،((کۆنترین دەقی شیعری بە جێماومان چوارینەکانی(باباتاهیری هەمەدانی)یە کە لە سەردەمی چوارەمی کۆ چی دا ژیاوە))[٢٠٥] کەواتە بە شێوەیەکی گ شتی ئەو ڕایە پە سەند دەکرێت، کە چوارینەکانی بابا تاهیری هەمەدانی بە سەرەتای شیعری کوردی ئەژمار دەکات، بۆیە ئێمەش لە توێژینەوەکەمان لە هەموو ئەو گومانانە خۆ دوور دەگرین و وەك سەر چاوە بۆ شیعری بۆنە لە بەرهەمەکانی بابا تاهیر((٩٣٧-١٠١٠ز))[٢٠٦]ەوە دەست پێ دەکەین.

ئەگەر وەك یەکەم دەقی شیعری بۆ شیعری بۆنە لە ئەدەبی نوو سراوی کوردیدا، سەرنجی چوارینەکانی باباتاهیر بدەین، دەتوانی دوو چوارینەی بۆ ئەو مەبە ستە وەك نموونە وەربگرین، کە بە بۆچوونی ئێمە تەنها ئەو دوو چوارینەیە ئەوەیان لێ دەخوێنرێتەوە، کە بۆ مەبەست و بۆنەو ڕووداوێك وترابن، کە یەکێکیان لەبارەی هاتنی شاخو شێن بۆ هەمەدان و بوونی بە میوانی باباتاهیرەوەیە، کە لەچوارینەیەکدا باس لەو میواندارییە دەکات و دەڵێ،

شام بی وە میهمان، شام بی وە میهمان

عـــالینیـان عالـــی شام بی وە میهمان

چـــەنی نهصـــــــد بـاش قـەلەندەران

بـابـاتـــاهـــیر بیم مـــیردی هـــەمـــدان[٢٠٧]

واتاکەی:(شام بوو بە میوان، منی بەرزو بڵند شام بوو بە میوان، نۆ سەد کەس لە قەلەندەران میوانم بوون، من باباتاهیری میری هەمەدان بووم). بەم پێیە شیعری بۆنەی کوردی لەگەڵ سەرهەڵدانی شیعری نوو سراودا بەدەر کەوتووە، بەڵام زۆر بە فراوانی نییە، تا لە قۆناغەکانی دواتردا لە دیوانی شاعیراندا بە شێوەیەکی بەرچاو هەستی پێ دەکەین، بۆ ئەو مەبەستە بە پێی مێژووی ژیان و بەرهەمی شاعیران چەند نموونەیەك دەخەینە ڕوو، تا دەگەینە ئەو ساڵانەی بۆ سنوری توێژینەوەکەمان

---

[٢٠٣] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم،.... ل١٨١.

[٢٠٤]- عیزەدین مستەفا رەسوڵ(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم٢٠١١ ل٥٨.

[٢٠٥]- هیمداد حوسێن(د)، دەروازەیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبی نوێی کوردی، چاپی دووەم،چاپخانەی باز،هەولێر،٢٠١٠، ل٤٥٣.

[٢٠٦] - دەڕوانرێتە مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم... ل٢٠٥.

[٢٠٧] - هەمان سەرچاوە.. ل٢١١.

دەستنیشانمان کردووە واتە (١٩١٤-١٩٤٥)، کە بەبۆ چوونی ئێمە شیعری بۆنە لەو ساڵانەدا زۆر بەفراوانی هەست بە بوونی دەکرێت، ئەویش پەیوەندی بە هەبوونی هەموو ئەو ڕووداو بۆنەو مناسەباتانەوە هەیە، کە لەو ساڵانەدا بەدیار کەوتوون و کاریگەرییان لەسەر تاقیکردنەوە و هەست و سۆزی شاعیران هەبووە و لە شیعرەکانیاندا ڕەنگی داوەتەوە.

بێسارانی(١٦٤٢-١٧٠١ز) ناوی مستەفا کوڕی مەلا قوتبەددین لە دێی بێساران لەدایك بوو، یەکێکە لە شاعیرە پایە بەرزەکانی کورد، ((ئەڵێن لە تافی جوانیدا کاتێ لە پایگەڵانا فەقێ بووە , خەریکی خوێندن بووە دڵی چووە لە ئامینەی کچی شێخ موحەممەدی پایگەڵانی...ڕۆژێك ئە چێتە سەربانی مزگەوت بۆ ئەوەی یارەکەی لە حەو شەی ماڵی باوکیا ببینێ، دارتوویەکی گەورە لە حەو شەکەدا دەبێت و ناهێڵێ بیسارانی بەو ئاواتە بگات، ئەویش لەو بۆنەدا ئەم هۆنراوە ئەهۆنێتەوە))[٢٠٨]:

چـــڵێ نـە پـەنـا، چڵێ نە پەنا

چڵێ چوون ڕەقیب مـدران نەپەنا

هۆر ئامان مدران نەڕووی تەمەنا

مەر باد قودرەت بـــدووروۆش فەنا

ئەحمەدی خانی(١٦٥٠-١٧٠٧ز) شاعیرو بیرمەند و فەیلەسوف خاوەنی شاکاری ئەدەبی بەناوبانگ(مەم و زین) بۆ چەند بۆنەیەکی جۆراوجۆر شیعری نووسیوە، یەك لەوانە:

بۆنەی نەتەوایەتی(نەورۆز)ە

کـــیژو کـــوڕ و لاو و کـــۆنە ساڵان بابیرو نـــەنك لەگەڵ مناڵان

جێژنی هەرە زل بوو جێژنی نەورۆز تا پێوە بنووسێ جێژنی پیرۆز[٢٠٩]

شایی و زەماوەند

وەسفی شایی و زەماوەند لە دەقی مەم و زیندا دەبینرێ بەم جۆرە، خانی ئەم نەریتە بە شتێکی تایبەتی دەزانێ لە نێوان ئەو دوو خۆشەویستەدا:

((هەندەك ژ وەرا بێن رجـاچی

هەندەك ژ مەرا بێن دوعاچی

بەلکە کربت خودێ موقەدەر

وە سەلامەو وەبیت مویەسەر))[٢١٠]

ڕەنجووری(١٧٥٠-١٨٠٩ز) مەلا عومەری کوری خالید بەگی زەنگەنەیە، یەکێکە لەو شاعیرانەی بۆ چەند بۆنەیەك شیعری نووسیوە، کە بریتین لە بۆنەی کۆمەڵایەتی و نیشتمانی، یەکێ لەبەرهەمە شیعرییەکانی ڕەنجوری قەسیدەیەکی درێژە کە بە بۆنەی بڵاوبونەوەی نەخۆشی ڕشانەوە لە کەرکوك نووسیویەتی، لە ساڵی(١٧٩٩ز)ئەمەش بەشیکە لەو قەسیدە:

٢٠٨- دەرِوانرێتە، صدیق صفی زادە، دیوانی بێسارانی،چاپی دووەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان سنە١٣٩٢ك هـ ل٩.

٢٠٩- ئەحمەدی خانی، مەم و زین، هەژار" کردوویەن بە موکریانی"، چاپی یەکەم، پەخشانگای ئازادی، سلێمانی ٢٠١٠،ل٢٢.

٢١٠- عیزەدین مستەفا، ئەحمەدی خانی"شاعیرو بیرمەند و فەیلەسوف و سۆفی، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی حەمدی،سلێمانی ،٢٠٠٨، ل١٧٧.

((هەیەتیێ پەی خـــەڵق نسانای بیێ چوون
مـــوانـــان نـــامش بە وەبا و تاعوون
چینیێ چوون سوپای شـــــکەست ئاوەردە
کەس نەزەر وەحاڵ هیچ کەس نەکەردە))[211]

لە شیعرێکی شدا ڕەنجوری، وەلی دیوانە(١٧٤٥-١٨٠١ز)ی شاعیر دەلاوێنێتەو و ئەم شیعرە بەبۆنەی کۆ چی دوایی ناوبراو دەنووسیێ:

سەردەن کــوورەی گەرم دەروون ئاهم
قـــەلاخین جـە دوود جەرگ سـیاهم
پەی چێش پەریێ مەرگ میرزای زەمانە
مەنشوور نەعـــالەم (وەلـــی دێوانە)[212]

لە ڕووی ناوەرۆکەوە بەرهەمی شیعری نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەم لە ناو چەی سلێمانی، باسکردنە لە ئاریشەو کێشەو خۆشی و ناسۆرەکانی کۆمەڵ و باسی خاك و نیشتمان و ئاینیش بایەخی زۆری پیێ دراوە، هەروەها کێ شەو دژایەتییەکانی تورك و عەجەم بەرامبەر بەکورد، ڕەنگدانەوەی لە شیعری شاعیراندا هەیە، لەگەڵ ئەو نامە شیعریانەی شاعیران لەنێوان خۆیاندا ئاڵوگۆڕیان کردووە، بایەخی تایبەتیان هەیە لەم بوارەدا، لێرەدا چەند شاعیرێك بە نموونە وەردەگرین.

نالی(١٨٠٠-١٨٥٦ز) شیعرێکی وە سفی هەیە، لەکاتی مە شقدا سوپای میرز شینی بابان دەبینیێ و قیافەو جل و بەرگ و ڕێکی و بەژن و باڵایان سەرنجی نالی ڕادەکێ شن و ئەم شیعرەیان بۆ دەنوو سیێ، هەر چەندە لە دیوانەکەیدا نوو سراوە، ئەم پار چە شیعرەی لە بارەی خولامە تایبەتییەکانی دەرباری بابانەوە وتووە، بەڵام ئەمین فەیزی دەڵێت: ((ئەو تاقمە مومتازە عە سکەری حکومەتی بابانە کە لە زەمانی ئەحمەد پا شادا تنظیم و تەذ سیق کراون))[213]. هەروەها مارف خەزنەداریش ((هەمان بۆ چوونی ئەمین فەیزی بە دروست وەردەگریێ))[214].

ئـــەم تـــاقمە مـــومتازە کـــەوا خاسەیی شاهن ئاشووبی دڵی مەمـــــلەکەت و قەلبی سوپاهن
سەف سەف دەوەستن بە نەزەر خەتتی شوعاعن حەڵقە کە دەبەستن وەکو خـــەرمانەیی ماهن[215]

سالم(١٨٠٥-١٨٦٩ز) یەکێکە لەو شاعیرانەی چەند دەقێکی شیعری هەیە، کە لەبۆنەو مناسەبەتدا وتراون، نموونەیەك لە شیعری بۆنەی لێرەدا دەخەینەڕوو، کە شین و شەپۆڕ دەکات بۆ کارە ساتی لە ناوچوونی سەربەخۆیی میرنشینی بابان و داگیرکردنی سلێمانی

((ئەهلی بابان گریە کەن بۆ خانەدان و ئاغەتان
نیمی مەحبووس، نیمی مەقتوول نیمەیی مەنفی کران

[211] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر٢٠١٠، ل١٤٩.
[212] - هەمان سەرچاوە.... ل١٦٧.
[213] - ئەمین فەیزی، ئەنجوومەنی ئەدیبانی کورد...ل٥٥.
[214] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی سێیەم،...،ل١٤٣.
[215] - مەلا عبدولکەریمی مودەڕڕیس و فاتیح عەبدولکەریم، دیوانی نالی...، ل٣٥١.

ئاگـــری نەگبەت لە خەرمەنهایی تالیع کەوتووە

شەمعی دەوڵەت هەر تەرەف دەکرا هەموو خامۆش کران))[٢١٦]

شیعری بەناوبانگی (گڵ ـکۆی تازە لەیلی) ئەحمەدبەگی کۆماسی (١٧٩٨-١٨٧٨ز) و لێکۆڵینەوە لەو تێکستە سنوری خاکی کورد ستانی بڕیوەو ((لە سەرەتای سەدەی بیستەم کوردنا سی ڕووس ڤلادیمێر مینۆر سکی تەواوی تێک ستی ئەم شیعرەی دە ستکەوت لە پا شا لەگەڵ لێکۆڵینەوەیەك بڵاوی کردەوە...مینۆڕسکی دەڵێ: هەستی ساکارە، بەڵام بەهێزە خەیاڵی ناوەوەی بە ڕاستگۆیی دەردەبڕێ))[٢١٧].

شاعیر لاواندنەوەی لەسەر گۆڕی خۆشەویستەکەی کردووە، کە ماوەیەکی کەم خێزانی بووە:

گڵکۆی تازەی لەیل گلکۆی تازەی لەیل

ئاوریشـــم وەسەر گـــڵکـــۆی تازەی لەیل

نەپـایەی مـــەزار ئـــەو لـــەیل پـڕ مەیل

جـە دیدەم واران ئەسرینان چوون سـەیل

لەبا سی مەولەوی(١٨٠٦-١٨٨٢ز)ی شاعیردا دەتوانین بڵێن یەکەمین شاعیرە تا سەردەمی خۆی کە شیعری بۆنەو مونا سەباتی بەو فراوانییە نوو سیوە، ((یەکێك لە خا سیەتە تایبەتییەکانی شیعری مەولەوی، جۆراوجۆری و هەمە چە شنیی بابەتەکانییەتی. مەولەوی (٣١) شیعری هەیە، کە بۆ ڕووداوەکانی ژیان و بۆنەو مونا سەباتە شەخ سی و کۆمەڵایەتییەکان وتوونی...خامەی مەولەوی لەم مەیدانە شدا هونەرێکی بەرزو کارامەییەکی باڵادە ستانەی نواندووە و گیانی نەمری بەبەر ئەم بابەتەدا کردووە))[٢١٨]. لەگەڵ ئەوانە شدا (٢٨) شیوەن و لاواندنەوەی هەیە، کە(٨) غەزەلیان بۆ کۆ چی دوایی عەنبەرخاتوونی خێزانی وتراوە، کە بە بۆ چوونی (ئەنوەر قادر) ئەو شیعرانەی بۆ لاواندنەوە نوو سیونی ئەوەندە بەرزن ((دە چنە چوار چیوەی لیریکای فەلسەفییەوە))[٢١٩]. تەنها دووپار چە شیعری بۆنەی لێرەدا دەخەینەڕوو. مەولەوی(٧) قە سیدەی هەیە بۆ لاواندنەوەی(عەبدولڕەحمانی کوری یاروەیسی) وتووە، ئەمەش بەشێکی یەکێك لە قەسیدەکانییەتی.

هەوارگـــــە ماتەم، گوزەرگە بێ ڕەنگ   شۆنەکەم پڕ خەم، سەیرانگە دڵ تەنگ

خۆیشان ڕ ـەرێشان، پەلاس نە گەردەن   توخوا بازەش ـ ـان چوون تۆش ـ ـا مەردەن   دیوانی مەولەوی، ل٣٩٧

مەولەوی چەندساڵێك پێش مردنی بینای چاوی لەدەستداوە، بەو بۆنەوە ئەم شیعرەی نووسیوە.

بینایی دیـــــدەم تـــۆ وەسلامەت

دیدەنی دیدار کەوت ئەو قیامەت   دیوانی مەولەوی، ل٩٦.

---

[٢١٦]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی سێیەم،.. ل١٩٢.

[٢١٧]- هەمان سەرچاوە... ل٤١٥.

[٢١٨]- ئەنوەر قادر محەمەد، لیریکای شاعیری گەورەی کورد"مەولەوی"... ل١٧٥.

[٢١٩]- دەڕوانرێتە: هەمان سەرچاوە... ل١٤٨.

حەریق(١٨٥١- ١٩٠٧ز) شاعیری ڕێبواری ڕێگەی سۆفیەتی و خاوەنی دڵێکی بە خرۆش و مامۆ ستای هۆنراوەی جوان، شیعری عیرفانی و سۆفییەتی بە شێکی زۆری دیوانەکەی پێك دەهێنن و شیعری بۆنەی ئاینی و کۆمەڵایەتی و کەسی هەیە، حەریق(ناوی مەلا ساڵحەو بە مەبەستی مەلایەتی و دەرس گوتنەوە دە چێت بۆ دێی (قاراوا) لە ناو چەی بۆکان، لەوێ بە هۆی چوارینەیەکەوە لە لایەن (ساڵح خانی ئیعزا مولّ مولّك ئاغای قاراوا)وە ڕێ شی دەتا شێ، ئەم ڕووداوە زۆرکاریگەریی لە سەر دڵ و دەروونی حەریق جێ دەهێڵێ و خەمی خۆی لە شیعرێکدا دەردەبڕێ و دەڵێ:

شـــادی بێگـــانەیـــە، خزمم غـــەمە گەر مردیشم

ئەوە واریس لە حیســـابی حـــەق و گۆڕ و کەفنم

گەنجی فیکرم کە لە نێو کونجی غـەما دیوە ئەوە

موڵکی شادیم هەیە تا ســـاکینی بـــەیتولـحەزەنم دیوانی حەریق، ل١١

هەروەها جارێك داوای گوێ درێژێ ئەکا لە (مەلا ئەحمەدی لا سوور) ئەویش بەهانە دێنێتەوەو نایداتێ، حەریقیش بەو بۆنەیەوە هەجوویەکی دەکات و ئەڵێ:

لەعـــــوزرا بـــوو، مـــەلا بـــۆیە جـــوابی دا وتی: نادەم

ولاخ دەس ناکەوێ، عەیبی نییە، چش گەرمنیش پیادەم دیوانی حەریق، ل٤٩

شێخ ڕەزا(١٨٣٧-١٩١٠ز) شیعرەکانی ((بە قەوارە بچووکن و بە ناوەرۆك گەورەن، کەم شاعیر وەك ئەو دەبینرێ لە گ شت مەبە ست و بابەتەکانی کلا سیکی وتبێ))[220]. بەڵام شیعری دا شۆڕین(هەجو)ی ئەوەندە زۆرە ناوبانگی پێ دەرکردووە، دیارە زۆربەی هەجووەکانی شی لە بۆنەو مونا سەبەتێکدا وتووە. جارێکیان چەند شاعیرێکی کەرکوکی ئە چن بۆ لای شێخ ڕەزا...کۆڕێك ئەگرن لە ناو خۆیانا بۆ شیعر وتن، شیخ ڕەزا شیعرەکانیان پەسەند ناکاو دەڵێ:

چونکە شاعیر زۆر بووە لەم عەسرەدا

بۆتە حەشری نێرەکەر لەم حـوجرەدا دیوانی شیخ ڕەزا، ل٢١

لە ساڵی (١٨٧٩ز) عە شیرەتی ئاکۆیان تالان دەکرێ و موراد ئاغاو موحەمەد ئاغا دەگیرێن و بەند دەکرێن، لە بەندیخانەی کەرکوك موراد ئاغا دەمرێت و شێخ ئەم شیعرە بەو بۆنەوە دەنووسێ:

بە نامەردی شەهیدیان کرد وەکو حـــەمزە و عومەر، دوژمن

موراد ئاغا کە ڕۆژی جـــەنگ و دەعوا قـــــەهرەمانێ بـــوو

کەسێ ئەم سەروی ڕەعنایەی لە پێ خست گەردنی بشکێ

چ زێبا سوورەتێ، یـــا ڕەب چ شـــیرین نـــەوجـەوانێ بوو! دیوانی شێخ ڕەزا، ل ٩١

تەوەرەی سێیەم/ پەیوەندی نێوان شیعر و کۆمەڵگا:

١- شیعر و ئاین و ئایدۆلۆژیا:

[220]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی چوارەم،... ل٣٠٣

شیعر شێوازێکی گفتوگۆکردنە لە نێوان مرۆڤەکاندا، هۆکارێکی بەهێزە بۆ کاریگەری دانان لە سەر دەروون و ویژدان و ئاڕاستەکردنیان بەرەو ئامانج و تێڕوانینێکی دیاریکراو، ئەگەر ئەمە سروشتی شیعر بێت بە شێوەیەکی گشتی، ئەوا شیعری ئاینی کاریگەریی بەهێزترو دامەرزاوترو قوڵتری هەیە، چونکە ئەم جۆرە شیعرە فیترەتی مرۆڤ ئەدوێنێ، لەگەڵ عەقڵێکی تێگەیشتوو دەدوێت، بە ئامانجی دروستکردنی گەلێکی بەهێزو یەکگرتوو، کە کە سایەتی جیاوازیی هەیەو توانای خۆڕاگری هەیە بەرامبەر ململانێکانی ژیان لەسەر بنەمایەکی ئاینی کە چاکسازیی مرۆڤایەتی بەرهەم دەهێنێت.

ئایدۆلۆژیا بەگشتی((کۆمەڵە بیروورایەکە پێداویستی و خواستە کۆمەڵایەتییەکانی تاکەکەس، تاقم، چین یان کلتورێك ئەنوێنێتەوە، ئایدۆلۆژیا وەکو زاراوەیەکی پیشەیی و تایبەت بەو کۆمەڵە باوەڕو بیرۆکە دەرهەستانە ئەگوترێت، کە لە گوتاری سیاسیدا بە تایبەت بەکار ئەبردرێ))[221]

لە سەردەمی نوێدا ستراتیژییەتی دەق و ڕەخنەگرتن جیاوازن، سەرچاوەکانیشیان جیاوازە، ئەمەش بە هۆی بوونی ئایدۆلۆژیای جیاوازەوە، پاشان بە هۆی دەرکەوتنی شۆڕشی پەیوەندییە مەعریفییەکان، بە تایبەت ڕاگەیاندن، لەم بارەیەوە (د. عبد الرحیم مراشدە) دەڵێت: ((شیعری بۆنە، زیاتر لە لایەنە کۆمەڵایەتییەکەی، ئەچێتە بازنەی دەقی ئایدۆلۆژییەوە، ڕاستە زۆرجار بۆنەکە ئاینی، کۆمەڵایەتی، میللیە، بەڵام زۆربەی جار ئەمە لە لایەن دەسەڵات و سەرۆکەوە بەڕێوە دەبرێت یان ئایدۆلۆژیاو بیرێك بەڕێوەی دەبا، بەئاراستەی ڕەواجدان بە حاڵەت و بیرو بۆچوونێکی دیاریکراو، لە بەرامبەریشدا تێڕوانینی شاعیرانیش گۆڕاوە، فیکرو بۆچوونەکان جیاوازن و ئەو مەودایەش کە شاعیران کاری تێدا دەکەن جیاوازە، لێرەوە مەسەلەیەك دێتە کایەوە، کە ڕەواج بە شاعیرێکی دیاریکراو دەدرێت بە پێی وابەستەییەکەی بە فیکرو بۆچوونێك یان دەسەڵاتێکی دیاریکراوەوە، هەروەك ئەو بابەتانەی کە شکڵی بۆنەکان وەردەگرن))[222]. ئەو پەیوەندییەی شیعرو ئاین و ئایدۆلۆژیا پێکەوە گرێ دەدات، ئەو ڕەوشت و ئاکار و بیربۆچوونەیە کە شاعیر وەك باگراوندێکی فیکری وەری دەگرێت، یان لە سەری پەروەردە کراوەو ڕەنگدانەوەی لە ژیانیدا دەبێت و شیعریش بەرهەمی ئەو کاریگەریی و ڕەنگدانەوەی لەسەرە، بۆیە دەگوترێ زۆرجار پەیامی دیاریکراو لە پشتی شیعرو بەرهەمی نووسەرەوە هەیە، ئەمەیە کە لای زۆرێك لە نووسەران و شاعیران جۆرێك لە ئیلتزام بەدی دەکرێت. بۆیە زۆرێك لە شاعیران و ئەدیبان هەرگیز ئامادە نین، مۆرکی ئاینی و نەتەوایەتی بە سەر بەرهەم و بابەتەکانیانەوە وەلانێن و دەستبەرداری فیکرو بیروباوەڕو بۆچوونەکانیان ببن.

ئاین و ئایدۆلۆژیا، دوو چەمکی گرێدراون بە ژیانی مرۆڤەکانەوە و بۆیە نووسەران هیچ کات ناتوانن بەتەواوەتی لە بیرو باوەڕو ئایدیۆلۆژی و بەشێك لە دابونەریت و کلتوری کۆمەڵایەتی خۆیان دابڕن، ئەمەیە وا دەکات، شاملۆ بڵێ:((شیعر نەك بەشێ لە ژیان بەڵکو خودی ژیانە))[223].

---

[221]- بەختیار سەجادی و محەمەد مەحمودی، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس،٢٠٠٤،ل١٦.

[222]- عبد الرحيم مراشدة(د) ، شعر المناسبات بعيدا عن الشرط الوطني.. مجرد نظم، جريدة الدستور يومية سياسية عربية مستقلة تصدر عن الشركة الاردنية للصحافة والنشر:ادباء- الأربعاء، ٢٦ نوفمبر/تشرين الثاني، ٢٠١٤ . http://addustour.com

[223]- کەریم حیکمەتی، خەسارەکانی شیعری کوردی، گۆڤاری ڕامان، ژمارە(١١٠)، ٢٠٠٦، ل١٢٠.

ئیـ سلام وەك ئاینی زۆرینەی ناو چەکە ئەم پەیوەندییە بەهێزەی لەگەڵ ئەدەب بەگ شتی و شیعر بەتایبەتی درو ستکردووە، قورئانی پیرۆز وەك سەر چاوەی یەکەمی ئەو پەیامە، جێگایەکی زۆر تایبەتی لە ژیانی مو سڵماناندا هەیەو شاعیرانی کۆن و نویٚ هەمیـ شەو بەردەوام سوودیان لە فەزای قورئانی پیرۆز وەرگرتووە ، بۆیە لە بۆنە ئاینییەکاندا هە ست و سۆزی خۆیان دەربڕیوە و بە چەندین شێوە وەك تێهەڵکێش و ئیقتباسی ناوەرۆکی ئایەت و فەرموودەکان، شیعری ئاینیان هۆنیوەتەوە.

ئەتوانین ئەمە لە شیعری شاعیرانی کورددا زۆر بەڕوونی و بەربڵاوی ببینین، هەر بۆ نموونە پیرەمێردی شاعیر وەك خوانا سێك لە چەندین دێری شیعریدا ڕەنگدانەوەی بیروباوەڕی ئاینی لە شیعرەکانیدا دەبینریٚ، پیرەمێرد خۆی خوێندەواری ئاینی تەواوی هەبووە، لەبەر ئەوە شتێکی ئا ساییە کە ئەم جۆرە خوێندەوارییە لای ئەو ببیٚ بە کەرە ستە بۆ هەندێك شیعری. لەگەڵ ئەوە شدا وەك مو سڵمانیٚ هەمیـ شە لەخەمی بیروباوەڕو شوێنە ئاینییەکاندا بووە، پیرەمێرد لە ساڵی (١٩٤١) چووەتە خورماڵ سەردانی مزگەوتی گەورەی خورماڵی کردووە کە دەبینێت زۆر پەرپووتەو لیٚی ناپر سرێتەوەو هەموو داهاتی زەوی و زاری ئەو ناو چەیە دە چێتە گیرفانی شێخانی بیارەو هیـ چی بۆ مزگەوت و ماڵی خوا سەرف ناکرێت، بەو بۆنەیەوە بەم پارچە شیعرە بێزاری و توڕەیی خۆی لەو حاڵە دەردەبڕێت:

چوومە مزگەوتی خورماڵ بەگریان

ئاخ ڕۆژی ڕەش و وێران و عوریان

تەهلیلە بوە بە چەك و کەوان

ڕیزی بەستووە ئەسپیٚ ی مریدان

هەر ماڵی خوایەو ئەبریٚ بەتاڵان

ئاساری کۆنی اسلام ڕووخاوە

بە جاڵجاڵۆکە مینبەر تەنراوە

امامی میحراب کوولەکەی ئاوە

پێخەفی کۆنی تیا هەڵچنراوە

خەڵك لەبەر بێگار هاتوونە ئامان

دەوری أصحابان سیٚ مزگەوت کران

یەکێك لە(نگلٚ) دووەم لە (کرمان)

سیٚ یەم لە خورماڵ سەرچاوەی کوردان.... پیرەمێردی نەمر، ل٣١٩.

گەلی کورد بەزۆری و بە شێوەیەکی گ شتی بە گەلێکی مو سڵمان دەژمێردریٚ، لەگەڵ ئەوە شدا لە ڕووی مەزهەبیـ شەوە زۆرێك لە کوردەکان لە ڕووی بیروباوەڕی ئاینییەوە مو سڵمانی سونین، بەڵام بە ڕێژەیەکی کەم هەندێك لە ئاین و پێکهاتەی تری تیدایە، لەلایەکی ترەوە هەر لە کۆنەوە تائێستا یەکێك لەو بابەتانەی گرنگانەی ڕۆڵی گەورەی هەبووە ، لە جیهانی شیعردا بابەتی بوونی خودایە، کە (بریتییە لە باوەڕهێنان بە بوونی خودایەکی تاك و تەنهاو خولقێنەر) ئاینی ئیـ سلام زۆر بە توندی داکۆکی لە سەر بیروباوەڕی تاك و تەنهایی خودا دەکاتەوە.

ئەدەبی کوردی((سەری دەرهێناوەو بەئەدەبی ئاینی و مەزهەبی وگیانی سۆفیزم دە ستی پێ کرد، ئەوەی ئاشکرایە، ئەوەیە کە ئەو ئەدەبە بە هەموو شێوە سەرەکییەکانی زمانی کوردی پەیدابوو و پەرەی سەند))[224]، ژمارەی ئەو شاعیرانەی شیعری ئاینی شێوەی گۆرانیان نوو سیوە، گەلێ زۆرن، ئەم شاعیرانە نوێنەری هەموو مەزهەبە مو سڵمانییەکانن ((کۆنترین شاعیرێك بە شێوەی گورانی شیعری دانابێ مەلا پەرێ شانە(نیوەی دووەمی سەدەی چواردەم و نیوەی یەکەمی سەدەی پانزدەم) بەرهەمی شیعری ئەم شاعیرە ئاینییەو شەقڵی شیعری ئیسلامی تەواوی پێوە دیارە. مەلا پەرێشان شیعری نییە لە چوارچێوەی ئاین بەدەر بێ))[225].

دەرکەوتن و سەرهەڵدانی شیعری ئاینی لەئەنجامی کاریگەری چەند هۆکارێکەوە بوو، ((لەوانەش ئایەتەکانی قورئان لەبارەی وە سفکردنی خۆ شی بەهە شت و ناخۆ شی دۆزەخ و چۆنیەتی با سکردنی مردن و جیهانبینی دوای مردن و بەکەم زانینی ژیانی جیهان و... سەرای رامانی شاعیران لە ژیانی پێغەمبەرو یارانی...هۆی چە سپاندنی شیعری ئاینی وەکو مەبە ستێکی شیعری سەربەخۆ توانی بوونی خۆی بسەلمێنێ))[226]، بە گشتی شیعری بۆنەی ئاینی لە سۆزی ئاینییانەی شاعیرانەوە سەر چاوە دەگرێ، یەکێکی تر لەو بوارانەی شیعری ئاینی ستایشە پێغەمبەرییەکانە، کە ((بریتییە لە ستایشکردنی پێغەمبەری ئی سلام(د.خ) لەبارەی گەورەیی و موعجیزات))[227]ەوە. بێگومان شیعر بەبێ وێنەی شیعری درو ست نابێ، لە شیعری ئاینیـ شدا بۆ درو ستکردنی وێنەی هونەری لە لایەنی ئاینییەوە پەنا بۆ سەر چاوەکانی ئاین دەبرێت، کە ((بریتین لە چیرۆك و رووداوەکانی ناو کتێبە ئاسمانییەکان، لە گەڵ وتەی پێغەمبەران و ژیان و بە سەرهاتیان کە زۆر جار شاعیر وەریان دەگرێ و وێنەی هونەرییان لێ دێنێتە ئاراوە))[228]، لە لای شاعیرانی کورد، پابەند بوونی ئاینی وای کردووە، جۆری کاریگەریی ئاینی زیاتر بەدەربکەوێ، زۆرجار بە شێوەی دەقئاوێزان ئەم دیاردە بەدی دەکەین لە شیعرەکانیاندا. تێکەڵاو بوون و بەیەکدا چوونی شیعری زۆربەی شاعیران، ((لەگەڵ رۆ شنبیری ئاینیدایە، بەتایبەت قورئانی پیرۆز، چونکە رێژەکە زاڵ و زیاترە لە هەموو کتێبە ئایینیە ئاسمانییەکانی دیکەو ئەمەیش کارێکی ئا سایيە))[229]، بۆ ئەو شاعیرانەی شارەزاییان لەگەڵ ئاینی ئی سلام و بەهاو پیرۆزییەکانیدا هەیە، ئەوەی جێگەی ئاماژەیە ئەم حاڵەتە لەلای شاعیران هەموو دەبینرێت، بەتایبەت شاعیرانی کلا سیکی کە زۆربەیان یان مەلا بوون یان خوێندەواری حوجرەی مزگەوتەکانی کوردستان بوون و شارەزای باشیان لە زمانی عەرەبی و زانستەکانی ئاینی ئیسلام هەبووە.

---

[224]- مارف خەزنەدار(د)، لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی "المؤسسة العراقية للدعاية و الطباعة" بغداد، ١٩٨٤ل٩٣.

[225]- هەمان سەرچاوە... ل١٠٩.

[226]- ابراهيم أحمد شوان(د)، سۆفیگەری .... ،ل١٩٤.

[227]- هەمان سەرچاوە..ل١٩٧.

[228]- سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردی دا"١٩٧٠-١٩٩١"، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم،سلێمانی،٢٠٠٤، ل٣٤٧.

[229]- شنۆ محەمەد مەحموود(د)، دەق ئاوێزان لە شیعری نوێی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی بینایی، سلێمانی ٢٠١٢، ل١٦٢.

زێوەری شاعیریش یەکێکە لەو شاعیرە خواناسانەی شیعری بۆ بۆنەی ئاینی و بۆنەی نیشتمانی و کۆمەڵایەتی ..هتد، نوو سیوە لە شیعرێکیدا بە ناوی (جەژنی مەولود)، بۆ یادی لەدایکبوونی پێغەمبەر(د.خ) ستایشی مانگی مەولود و پێغەمبەر(η) دەکات و لە بەشێکیدا دەڵێ:

ماهی ولادەتی شـــەه و سوڵتانـــەکان نییە

ماهی ولادەتی شەهـــی ئیقلیمی حیکمەتە

ماهی بڕووزی مەقدەمـــی پاکی (محمد)ە

چەژنی مووەحیدینە نیشانەی سەعادەتە[230]

لایەنێکی لاواز بۆ هەندێ لە شاعیران کاتێك دە چنە ژێرباری ئایدۆلۆژیایەك تو شی دووڕیانی لایەنگری بێ شەرت و چوونی ئەو بیرو ئایدۆلۆژیایە دەبن و دەبێت شیعریان بەوی ست و خوا ستی دە سەڵاتدارانی خاوەن ئایدۆلۆژیا بێت، یان دەبنە تەرەفی نەیارو هەموو هەڵ چوونەکانیان جۆرێك لە لایەنداری و دژایەتی تێدایە بەرامبەر دە سەڵات، هەندێ لە ئەدیب و نوو سەران، ((ئەوەندەی چوونەتە پاڵ سیاسەتمەدارو دەسەڵاتداران و ئەرکی (سیاسەت ئایدۆلۆژیا)یان لە ئەستۆ گرتووەو کەوتوونەتە ژێر باری گرانی ئایدۆلۆژیا دوور بوونە لە مەبە ست و ئیازی تایبەتی خۆیان، تا وای لێ هاتووە بەرهەمەکانیان چۆڕاوگەو وی ست و مەبە ستی دە سەڵاتداران بووە و بۆ چوونی ڕا ستەقینەی ئەدیب و نوو سەرانی تێدا بەکار نەهاتووە...هەر لەبەر ئەمەش بووە شیعر وەزیفەی ڕاستەقینەی خۆی لەدە ست داوە، هە ندێ لە بیر یاران لە شیعرو و تارەکانیان کەوتوو نە تە ناڕەزایی دەربڕین))[231]. ئەڵبە تە پابەندی(ئیلتزام) لە نێوان ئاین و ئایدۆلۆژیادا تاڕادەیەکی بەر چاو، جیاوازی هەیە. پابەندی ئاینی پەیوەندی بە لایەنی فیترەتی ئین سانەکانەوە هەیە، گوێڕایەڵی بۆ بەرنامەی خالقی مرۆڤەکان، واتە ئیلتزامی ئاینی وابە ستەی یا ساکانی حەڵاڵ و حەرامە کە بە دە ستوورێکی ئیلاهی ڕێکخراوە، جیاواز لەگەڵ پەیوە ستی بە ئایدۆلۆژیایەکی دنیایی کە دە سەڵاتێك لە پ شتیەوە هەیە زۆر جار پێوەری بەرژەوەندی ڕۆڵی تێدا دەبینێ، بۆیە ئەدەب بەگشتی و شیعر بەتایبەتی هەندێ جار وەزیفەی خۆی لە دە ست دەدات و دەبێتە پارێزەری دە سەڵات، بەڵام بۆ هەندێ شاعیران پێچەوانەکە شی ڕا ستە، شاعیری ڕا ستگۆو حەقبێژی وا مان هە یە، هەمی شە لە بەرەی داخوازی مافی ڕەوادا یەو ئە گەر بیرو ڕاو ئایدۆلۆژیایەکیش ئاڕا ستەی بکات بۆ شوێنی درو ست و گونجاوی خۆی دەڕوا وەك دەبینین: ((یەکێ لە هۆکارە سەرەکییەکانی بەرپابوونی شۆڕ شی ئی سپانیا لە ساڵی(١٩٣٦) شیعرە کاریگەرەکانی (سپندر ولی لویس و ئۆدین) بوون کە توانیان خەڵکی و شیار بکەنەوە لەو نەهامەتییەی دەرهەق بە خەڵکی لە ژێر سایەیی حوکمڕانی ئەوسای ئەسپانیا ئەنجام دەدرا))[232]، ئەمە گرنگی و بایەخی شیعرە کاتێك بە شێوەی دروست ئاڕاستە دەکرێ.

---

[230] - مەحموود زێوەر، دیوانی زێوەر، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٣، ل٢١٠.

[231] - علی صالح میران، پەیوەندی نێوان ئەدەب و ئاین...،ل٩٩.

[232] - علی صالح میران، پەیوەندی نێوان ئەدەب و ئاین...،ل١٠١.

هەندێ نموونەی شیعری بۆنەی ئاینی لای شاعیرانی کورد

مەحوی(١٨٣١-١٩٠٦ز)شاعیری خواناس و خاوەن هەستێکی بەهێزی موسڵمانێتی، پانتاییەکی زۆری دیوانەکەی لە بابەت شیعری ئاینی و سۆفیگەرییەوەیە، شیعری بۆ کۆمەڵێك بۆنەی ئاینی و کۆمەڵایەتی نووسیوە و شانازی بە نەتەوەو زمانی کوردییەوە کردووە. لەشیعرێکی دەربارەی عەقیدە باس لە بۆنەی (ئیسراو میعراج) شەو ڕەوی پێغەمبەر(د.خ)دەکا:

میعراجـــــی سابیته به نصوص و بەخەو نەبوو

تەشریفی ئەو به جیسمی شەریفه سواری زین

بۆ ئەنبـیا لە مـــەســـجیدی ئەقصـا بوە ئیمام

نۆبەی عورووجه یەعنی لە تـۆ قـوبه تێپەڕین

تا سیدره جوبرەئیلە ئەمین، ئیکـە ڕەفرەفـــە

خدمەتچیی ئەم ئەمانەتە تـا ڕەببی عالەمین...[٢٣٣]

شاهۆ(١٨٨٢-١٩٧١)ی شاعیر، نا سراو بەمەلا حە سەنی قازی، لەگەڵ ئەوەی مەلابووە، قەزاوەتی کردووە، شارەزای با شی لەبارەی ئاین و زانستی ئاینییەوە هەبووە، شیعری ئاینی بە شێك لە دیوانەکەی پێکدەهێنن، لە کاتی هێر شی داگیرکەران لە جەنگی دووەمی جیهانی و تاڵانکردن و ڕوخاندنی ماڵی خەڵکی هەژار، بەهەست و سۆزێکی ئاینییەوە لەو بۆنەیەدا شیعری(کۆمەڵێکی تازە) دەنووسێت و دەڵێ:

کۆمەڵێکی تازە پەیدابوون دژی (ئـــاین و دین)   خوێن مژی (ئالی پەیەمبەر) خوێن خواری موسلیمین

دوور لە چاکەو نالەبارو فیتنەو و شووم و تەرەس   ڕووڕەشی دیوانی (یەزدان) دۆستی شەیتانی لـەعین

لە بەشێکی تری شیعرەکەیدا دەڵێ:

ئیدیعایان وایە ئیسلامن کەچی بێسوچ و مـــاف   ئەچنە سەر خێزانی خەڵقی بۆ (خراپەو سەربڕین)

تەپ ئەکوتنە سەر منالّ و ماڵی دیهاتی هـەژار   (ماڵ ئەڕوخێنن) بە سەریانا بە تۆپی ئاگرین...[٢٣٤]

لەکاتێکدا مەعا شی مەلا زۆر کەمبوو، گرانی و شەڕی دووەمی جیهانیش بە سەردا هاتووە و لەو بۆنەیەدا، مەلا محەمەدی چروستانی شاعیر کە خۆیشی مەلا دەبێت لە هە ستێکی ئاینییەوە ئەم شیعرە دەهۆنێتەوە، ئەمە بەشێکە لە شیعرەکەی:

ئەی مەلا بوونی تۆ وەك تانە لە چاوا بوونە

ژینی تـــۆ بـــۆیە لە زوخـاوو ڕەشاوا بوونە

هەر خەسیسێ لە برەودایە لـــــەبـاوا بوونە

کاروباری ئەمەلت تـا دێ لە ســـــاوا بوونە

ڕۆژی بەختی تۆ لە گیران و لە ئاوا بوونە... دیوانی چروستانی، ل١٣٥

---

[٢٣٣]- مەلا عبدالكريمی مدرس ومحمدی مەلا کەریم،دیوانی مەحوی، چاپی دووەم چاپخانەی دارأفاق عربیە، سلیمانی ١٩٨٤ل٣٨١ .

[٢٣٤]- محەمەد ئەمین کاردۆخی، دیوانی شاهۆ، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاکام، ٢٠١٢، ل١٤٢.

له(١٩٥٨/٣/٢١) بەبۆنەی پێکەوە هاتنی ڕۆژی هەینی و یەکەم ڕۆژی ڕەمەزان و یەکەم ڕۆژی بەهارو نەورۆزەوە (چرو ستانی) شیعرێکی جوانی لەژێر ناوی(ڕۆژی (نابغە) هەڵکەوتوو) لەهە ستێکی ئاینی و نیشتمانییەوە هۆنیوەتەوە، ئەمەش چەند دێڕێکە لەشیعرەکەی:

له مێژه چەرخی گەردوون خول دەخوات و ڕۆژو شەو دێنێ

پشـــــوو نـــادا بـــە گێتی کـــارەســـاتی تـــازە دەنـوێنێ

نەمان دی ڕۆژێ وەك بیست و یەکی ئاداری پەنجاو هـەشت

بە چوار قۆڵی دوو جـــەژنی دینی یو دوو عـــادەتی بێنێ..... دیوانی چروستانی، ل١٤٠

سەفوەت(١٩٠٦-١٩٦٣ز) شاعیرو مەلاو زاناو وەرگێر، کە سایەتییەکی ڕۆ شنبیری سەردەمی خۆی لە سلێمانی هاتۆتە دنیاوە و کۆمەڵێکی شیعری ئاینی هەیەو لەو شیعرانە بۆ ستایشی پێغەمبەر نووسراون، لە یەکێك لەو شیعرانەی بۆ بۆنەی لەدایکبوونی پێغەمبەر(ﷺ) لە ساڵی (١٩٥٧) نووسیویەتی دەڵێ:

بە جـــەژنی مـــەولیدی زاتیّ ئـــەنازم

لەسایەی لـوتفی ئـەودا ســەرفـــرازم

نـــەوەك ئەو لـوتفە تەنیا بۆ من و بەس

نیگـــاهێکـــی نـــەجاتە بۆ هەموو کەس

لەکۆتایدا دەڵێ:

بـــــارێنە خــــووا بـــارانی ڕەحمەت

لەسەر خۆی و سەحابەو ئال و ئوممەت"[٢٣٥]

لە یادی میعراجی پێغەمبەر(ﷺ)دا بەو بۆنەیەوە (سەفوەت) ئەم شیعرەی هۆنیوەتەوە:

لە کـەعبەوە چووی بە شەو تاکو بەیتولـــموقـەددەس

وەك ڕۆینی مانگی چواردەی شەو لە تار و زەڵـــــەم

بۆ قـــــابەقەوسەین بڵند بوویت وا هــــەتا پـــایـــەیە

کە قەسدی نەکراو نەزانراوە بە هیچ وەخـــــت و دەم

پێغەمبەران پێش خۆیان ختی لـــــە بەیتولــــقودس

بە جەشنی پێشختنی گـــــەورە لە باقیی خـــــەدەم..... دیوانی سەفوەت، ل١٢٤

٢- شیعر و لایەنی کۆمەڵایەتی:

شیعر دوو لایەنی هەیە هونەری و کۆمەڵایەتی، ((ئەویش لەمەدا جیاوازی نییە، لەگەڵ هەر شتێکی تری کاروبارەکانی تری ژیاندا، قە سیدەی شیعریش پێش هەموو شتێك پار چەیەکی

---

[٢٣٥]- عیزەدین مستەفا ڕەسول(د)، دیوانی سەفوەت، چاپی یەکەم، دار الحریة للطباعة، ١٩٨٤، ل١٣٥و ١٣٧.

هونەرییە، بەڵام بەدانەپاڵی ئەویش دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە کە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بەوەوە هەیە، کە لەناو خەڵکدا دروست دەبێت لە پەیوەندی هاوکاری و ململانێ))[٢٣٦].

شیعری کۆمەڵایەتی هەمیشە وەك بەشێك لە ڕەنگدانەوەی ئەو واقیعەی لە دەوروبەری مرۆڤەکان ڕوودەدات ((لە دیاردەکانی ناو کۆمەڵەوە سەرچاوە دەگرێت و شاعیریش خۆی بە بەشێك لە کۆمەڵ و گیروگرفتەکانی دادەنێت و هەندێك جار هەوڵی چارەسەرکردنیان دەدات، لە سەرەتای ژیانەوە گیروگرفتی کۆمەڵایەتی هەر هەبووە، لە هەموو سەردەم و قۆناغێکدا درێژەی کێشاوە و هەوڵی چارەسەرکردنیشی هەر بەردەوام دراوە، لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا، ئەم دیاردانە لە شیعری کۆمەڵایەتیدا باسی لێوەکراوەو ئاماژەی پێکراوە))[٢٣٧].

کۆمەڵ واتە خەڵك و کاری ئەدەبی پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە، چونکە هەمیشە کۆمەڵ لە بەرهەمی ئەدەبیدا ئامادەیی هەیە.((ئەدەب بۆ خۆی خاوەنی دیدێکی کۆمەڵایەتییە، ئەمەش ڕێگەی خۆشکرد، کە ئەدەب بە چەمکێکی کۆمەڵگاوە پەیوەست بێت، پێزانینی ئەم لایەنەی ئەدەبیش وای کرد، کە زانایانی سۆسۆلۆژیاش درك بەم بایەخ و گرنگییەی ئەدەب و جەماوەر بکەن و لەو باوەڕەدان هەموو ئیلهام و داهێنانێك و هەموو بەرهەمێکی هونەری دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵ))[٢٣٨]، زانایانی تیۆری ڕەنگدانەوەش جەخت لە سەر((دەلالەتی کۆمەڵایەتی کارە ئەدەبی و هونەرییەکان و پەیوەندی نێوان ئەدەب و کۆمەڵ دەکەنەوە))[٢٣٩]، دەبینین کاتێك شاعیرێك باس لە دیاردەیەکی دواکەوتووی کۆمەڵ دەکات، مەبەستیەتی ئەو بابەتە بخاتە ڕوو و لایەنە نابا شەکانی باس بکات و ڕەخنەی ئاڕاستە بکات، زۆرجار چارەسەریشی بۆ دیاری بکات، هەروەها کاتێك شاعیر هاوشانی تاکەکانی تری کۆمەڵ، لە بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی بەشدار دەبێت خۆشی بێت یان ناخۆشی، ڕووداو و کارەسات و مردن بێت یان بۆنەی شایی و ئاهەنگگێڕان یا کێشەی ژنان و هەژاران و چەوساندنەوە و دواکەوتووی کۆمەڵ، هەست و سۆزی خۆی دەردەبڕێت، ئەو بۆنە کۆمەڵایەتییانە دەخاتە چوارچێوەی دەقی شیعری و بەمەش شیعری بۆنە کۆمەڵایەتییەکان لەدایك دەبێت و((بابەتەکانی لە ناوجەرگەی کۆمەڵەوە ڕێچکە دەگرن و پێکەوە ئاوێتە دەبن و لەیەکتر جیانابنەوە))[٢٤٠]. شاعیر و ڕەخنەگری ئەردەنی مەهدی نەصیر ئەڵێ: ((شاعیری سەردەمیش کوڕی ژینگەکەیەتی و زۆرجار لەژێر باری یاساو مەرجەکانیدایەو لێی یاخی دەبێ و لە ڕێی وەڵامدانەوەی ئەو ڕۆحە شاراوەیەی کە هەیەتی و ئەگەڕێ بە دوای کەشێکدا کە بتوانێ تەعبیری لێ بکا...شاعیری سەردەمیش ناتوانێ خۆی بە دوور بگرێ لە ڕووداو و بۆنە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگەکەی، پێویستە بە ڕۆحێکی شیعری دەری ببڕێ، نەك تەنها وێنەیەکی بێ گیانی فۆتۆگرافی بۆ بکێشێ، شاعیرە گەورەکانی ئەم سەردەمەش لەگەڵ کێشەو بۆنەکانی کۆمەڵگاکانیاندا بوون و بە شیعری جوان و مرۆیی

---

[٢٣٦]- عەلی وەردی(د)، ئەفسانەی ئەدەبی باڵا، وەرگێڕانی کامیل مەحمود، چاپی یەکەم، چاپەمەنی گەنج، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل٦٠.

[٢٣٧]- شنۆ محەمەد محمود، ڕۆڵی سوارەی ئیلیخانی زادە لە نوێگەری شیعری کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٧، ل٧٨.

[٢٣٨]- ئاوارە کەمال سالّح، ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و پراکتیزەکردنی لە شیعرەکانی گۆراندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢،ل١٨.

[٢٣٩]- شکری عزیز الماضی(د)، تیۆری ئەدەب،...، ل٩١.

[٢٤٠]- شنۆ محەمەد محمود، ڕۆڵی سوارەی ئیلیخانی زادە لە....، ل٧٨.

گەورە دەریان بڕیوە))[٢٤١]، لە ئەنجامی ئەو پەیوەستییەی شیعر و ئەدەب بەلایەنی کۆمەڵایەتی و گرنگی ڕووداوەکانی ناو دەقی شیعری و ئەو ڕەنگدانەوە واقیعییەی لە ئەدەبدا بە دیدەکرێ بۆ توێژینەوەی مێژوویی، د. عەلی وەردی دەڵێ: ((لە ڕا ستیدا ئێمە دەتوانین بۆ لێکۆڵینەوە سوود لە شیعر وەربگرین، مەبە ستم لە مێژوو، لێرەدا مەبە ستم لە مێژووی گەلانە نەك مێژووی سوڵتانەکان، بۆ مێژووی سوڵتانەکان شیعر سوودێکی زۆرمان پێ ناگەیەنێت، چونکە ئەو واقیعەمان بۆ وێنا دەکات، کە خۆی ئارەزووی دەکات و بەمەش حەقیقەتمان لێ ون دەکات، بەڵام لە مێژووی گەلاندا شیعر وێنای بەها کۆمەڵایەتییەکانمان بۆ دەکات کە باڵادە ستە بە سەر خەڵکدا))[٢٤٢]، و هەموو تاکێکیش لە((ڕێگای بەشداریکردنی کۆمەڵایەتییەوە وێنەیەکی خۆی بەدەست دێنێ))[٢٤٣].

زۆرێك لە بابەتی ئەدەبی و مەبەستی شیعری، ((زادەی ژیانی کۆمەڵایەتین و بێگومان سروشتی کۆمەڵایەتییان هەیە. ستایش و شیوەنیش خاوەنی ئامانجێکی کۆمەڵایەتین و مەبەستیان ئەوەیە کە لە نێو چین و توێژە جیاوازەکانی کۆمەڵدا ڕەواج پەیدابکەن، لێکۆڵینەوەی گۆڕان و پێ شکەوتنی شار ستانییەتەکانیش کاریگەریی ژیانی کۆمەڵایەتی لە چۆنیەتی دەرکەوتنی شیعرو ئەدەبیات پیشاندەدەن، ئەو میللەت و نەتەوانەی، کە لە ڕەوتی گۆڕانی ژیانی جووتیارییەوە پێگە شتوون، شیعرو ئەدەبیاتیشیان لەگەڵ ئەو میللەتانەی کە هێشتا لە قۆناغی شوانکارەییدان جیاوازی هەیە، هەروەها ئەو میللەتانەی لە قۆناغی بازرگانیدان، لەگەڵ ئەومیللەتانەی لە قۆناغی پێشکەوتوودان وەك یەك نین))[٢٤٤]. زۆربەی بیروڕاکان لە سەر بوونی پەیوەندیی توندوتۆڵن لە نێوان ئەدەب و کۆمەڵگا، ((کێ بیروڕاکانی ئەفلاتوون و ئەر ستۆو تۆمای ئەکوینی و مادام دی ستایل و مارکس ڕەتدەکاتەوە، کە باس لە پەیوەندی نێوان ئەدەب و کۆمەڵگا بەشێوەیەکی بابەتی دیاریکراو دەکەن))[٢٤٥].

شیعر لە ناوەڕۆکدا تاکە کەسییەو پەیوەستە بە ڕۆحە باڵاکانی گەلان و نەتەوەکان، بۆیە شیعر دەربڕی بەها باڵاکانی مرۆڤەو بەتەنها دەربڕینێکی کاتی نییە بۆ بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی یان سیاسی یان ئاهەنگ گێڕانێك ((لەگەڵ ئەوەشدا لە خوێندەوەماندا بۆ شیعری کۆن تێبینی ئەوە دەکەین، کە بەشێکی زۆری شیعری ڕا ستەقینە، بابەتەکەی لە چیرۆکێکەوە هاتووە کە بۆ بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی یان سیا سی یان ئایینی نوو سراوە))[٢٤٦]. واتە شیعر((دابڕاو نییە لە واقع و کۆمەڵەو دەورووبەری، هەندێ جار دەق کەرە ستەکانی و بابەتەکەی لە واقعە کۆمەڵایەتییەکەیەوە وەردەگرێت، ئەمەش بۆ ئەو پەیوەندییە بەردەوامە دەگەڕێتەوە، کە شاعیران بە ژینگەو کۆمەڵەکەیانەوە لە هەموو بارێکدا و لە هەموو کارەساتی خۆ شی و ناخۆ شی و نەهامەتیدا ئەو شیعرەی درو ستکردووە))[٢٤٧] . ئەمە جۆرێك لە واقعییەتی

---

[٢٤١]- مهدي نصير، شعر المناسبات بعيدا عن الشرط الوطني.. مجرد نظم، جريدة الدستور يومية سياسية عربية مستقلة تصدر عن الشركة الاردنية للصحافة والنشر:ادباء- الأربعاء، ٢٦ نوفمبر/تشرين الثاني، ٢٠١٤. /http://addustour.com/١٧٤١١

[٢٤٢]- عەلی وەردی(د)، ئەفسانەی ئەدەبی باڵا،...، ل١٢٣.

[٢٤٣]- مەنوچێهر موحسنی، دەروازەکانی کۆمەڵناسی، وەرگێرانی ڕێبوار سیوەلی و ئەوانی تر، چاپی سێیەم، دەزگای ئاراس، هەولێر٢٠٠٧، ل١٠٧.

[٢٤٤]- هیمداد حوسێن(د)، دەروەزەیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبی... ، ل٢٣.

[٢٤٥]- کەمال مەعروف(د)، تیۆرە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی لەریا، سلێمانی،٢٠١٢، ل٣٣.

[٢٤٦]- مهدي نصير، شعر المناسبات بعيدا عن الشرط الوطني.. مجرد نظم، جريدة الدستور..../تشرين الثاني، ٢٠١٤

[٢٤٧]- شنۆ محەمەد مەحموود(د)، دەق ئاوێزان،لە شیعری...، ل ١٤٧.

ڕووداوەكانی ناو بەرهەمی شیعری دەخاتەڕوو، چونكە لە نێوان كاری واقیعی و ئەو پابەندییەی لەلای نوو سەر دێتە ئاراوە، وادەكات، نزیكییەك لە نێوانیاندا هەبێ، چونكە: ((كاری واقعی ئەوەیە كە وێنەی ئەو ڕووداوانەمان بۆ دەكێ شێ كە بە حەقیقەت ڕوویانداوە و ئیلتیزامیش بریتییە لەوەی كە داوا لە نوو سەر بكرێت وێنەی ڕووداو و كێ شە كۆمەڵایەتییەكان بكێ شێ، واتە ئەدەبەكەی بوە ستێتە سەر وێنەكێشانی غەمە كۆمەڵایەتییەكان))[٢٤٨].

كەواتە: ئەدەب بە شێوەیەكی گ شتی هەر لە سەردەمی لە دایكبوون و سەرهەڵدانییەوە ((وەك دەزگایەكی كۆمەڵایەتی سەیری كراوە یان بە دەزگایەكی كۆمەڵایەتی چوێندراوە، لە كۆمەڵگای سادە هەندێ جار زۆر زەحمەت بووە یان زەحمەتە جیاوازی بكەین لە نێوان شیعرو مەرا سیمی ئاینی یان كۆمەڵایەتی، یا شیعر و ئەف سانە...لە هەمان كات، ئەدەب وەزیفەیەكی كۆمەڵایەتی دیكەی هەیە بەو مانایەیی سوود و بایەخێك دەگەیەنێ، ئەمەش هەر پێوەندی بە تاكە كە سەوە نییە، گ شت كۆمەڵگا دەگرێتەوە...ڕا ستە نوو سەرێك تاقیكردنەوەو ڕوانینی خۆی بۆ ژیان بەگ شتی دەكاتە سەر چاوەی ئەدەبەكەی، بەڵام نا شێ و درو ست نییە و لەگەڵ هەقیقەت ناگونجێ، بڵێین ئەمە هەموو ژیانە، یان ژیانی سەردەمێكە بە هەموو ئاڵۆزی و قورسایی خۆی))[٢٤٩].

شاعیر و نوو سەر ناتوانن دابڕاوبن لە ژینگەو دەورووبەر، ((شاعیر ڕەگی لە ژینگەو سەردەمی خۆیدایە، ئەگەر ژینگەو سەردەمەكەی سادەو ساكاربێ ئەوا ڕەنگدانەوە شیعرییەكە سادەو ساكاردەبێت، خۆ ئەگەر ژینگەو سەردەمەكە ئاڵۆزبێ، تەژی نیگەرانی فیكری بێ و یەكپار چە نا سەقامگیری دەروونی و ڕۆحی بێ ئەوا ڕەنگدانەوە شیعرییەكە ئاڵۆز و تەمومژاوی و قورس دەبێت))[٢٥٠].

ئەو ڕا ستیەش دەبێ ئاماژە پێبكرێ، كە هەموو بۆ چوونەكان لە مەڕ پەیوەندی شیعرو ئەدەب و لایەنی كۆمەڵایەتی چوون یەك نین، هەموو لەسەر ئەوە كۆك نین شیعر دەنگدانەوەو ڕەنگدانەوەی ئەو ژینگەو واقیعە ببێ، كە تیایدا لە دایك دەبێ، دوو بۆ چوون لەم بارەوە دەردەكەوێت: ((گروپێك پێیانوایە، كە هو نەرو ئەدەبیات تەنیا ئامێری پروو پا گە ندە یە، بەپێی ئەم بۆ چوو نە، ئەركی هو نەر لەوەدا كورتدەبێتەوە كە لە ململانێی هاو چەرخ و لە خەباتی كۆمەڵایەتیدا هەڵ سووڕاوانە دەور بگێڕێت و خاوەن هەڵوێ ست بێت، لە وەها دۆخێكدا، هونەر دەبێت بـ چێتە خزمەت بزافێكی كۆمەڵایەتی تایبەت و پ شتیوانی لێ بكات...گروپی دووەم پێیانوایە، كە هونەرو ئەدەب بۆ خۆیان ئامانجن، یانی پەیوەندییان بە ڕووداوە كۆمەڵایەتییەكانەوە نییە))[٢٥١]. بەڵام ئەوەی زیاتر پ شتیوانی لێ دەكرێ، ئەو بۆ چوونەیە كە واقعیی كۆمەڵایەتی و سیا سی و ئابووری و ڕۆ شنبیری ڕۆڵی كاریگەر و بەر چاوی لە سەر گە شە كردنی بیروبۆچوون و ڕۆشنبیری تاكی نووسەرو شاعیر هەیە و هەر ئەمەش وادەكات، هەمان كاریگەریی لەسەر بەرهەم درو ست ببێ ((ئەو ژینگەیەی كە شاعیری تێدا دەژی، ئەو ڕیالیتە كۆمەڵایەتی و ئابووری و

---

[٢٤٨] - شكری عزیز الماضی(د)، تیۆری ئەدەب...، ل٨٣.

[٢٤٩] - موحسین ئەحمەد عومەر(د)، ئەدەب و كۆمەڵگا، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٠٥)، ٢٠٠٦/٢/٥، ل١١٨.

[٢٥٠] - حەمەكەریم عارف، دەربارەی شیعرو شاعیری، ٢٠٠٧ WWW.partwk.com

[٢٥١] - تیۆدۆر ئەدۆرنۆو كۆمەڵێك نوسەری تر، كۆمەڵناسی ئەدەبیات، وەرگێڕانی هادی محەمەدی، چاپی یەكەم، چاپ و بڵاوكردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ٤١.

سیا سییەی کە تێیدا فیکری شاعیر گە شەی کردووە، ئەو فاکتەرە سەرەکیانەن کە جگە لە حاڵەتە دەروونییەکانی ناوەوەی شاعیر، بڕیار دەدەن لە درو ستکردنی وتاری شیعری یان بە واتایەکی تر لە داڕشتنی پەیامی شیعریدا))[٢٥٢].

بێکەس(١٩٠٥- ١٩٤٨ز) دەڵێ: ((تەمە سیلێك کرا بۆ مەنفەعەتی مەکتەبەکانی سلێمانی، لەو حەفلەیەدا چەند شیعرێکم خوێندەوە، لەدوای ئەوە نزیکەی(٢٠)ڕۆژ تەوقیف کرام، بەهەزار حاڵ ڕزگارم بوو، دەڵێ: کە لە حەپسخانە دەرچووم ئەو شیعرە(توشی لافاوی عیلم بووم...)م بەو بۆنەوە نووسی))[٢٥٣]:

تووشـــی لافـــاوی عیلم بـــــووم و بەڵام زوو دەرپەڕیم
سواری واپۆڕی جەهـــل بووم و بەنـــــاویـــا تێپـــەڕیم
سەد شوکر ئۆخەی نـەجـــــاتم بـوو لەباسی عیلم و فەن
نامگرن جارێکی تـر بـۆیـــە لـــە کـــــەیفاهەڵـــپەڕیم
گەرچی تا ئێستا وتـــوومـــە: تێبگـــــەن زوو پێ بگـــەن
بەو قسانەم قەتعیيەن بـــاوەڕ مەکەن، سەگ بووم وەڕیـم...

یەکێك لەو بابەتە کۆمەڵایەتییەی شاعیران هەمی شە بۆ چوونی تایبەتییان لە بارەوە هەبووە، مەسەلەی ئافرەتان و ڕۆشنبیرکردنیان بووە ((ڕوناکبیرانی کوردیش لە کوردستانەوە بەتایبەت شاعیران بەڕا ستەوخۆ داوایان کرد ئافرەتانی کورد...ڕوو لە خوێندگاکان بکەن، ڕەنگە با شترین نموونەی ئەم جۆرە شیعرانە ئەوەی پیرەمێردی نەمر بێت، کە خوازیاری ئەوەیە کچان ئاراستەی خوێندن بکرێن))[٢٥٤].

لەئەنجامدا دەگەینە ئەو ڕایەیی کە دیاردەی   شیعری کۆمەڵایەتی دەرخ ستنی ئێش و ئازارو خۆ شی و شادی کۆمەڵ و ناخۆ شییەکانی تاك و میللەت و گەلە بەگ شتی، شیعر وەك کەرە ستەیەکی زیندووی جوڵاو لەو کات و سەردەمەدا سەرهەڵدەدا و لە ئەنجامدا لەگەڵ تەواوی کایەکان تێکەڵ دەبێت و شیعر لە منالٌدانی ئەو ڕووداو بۆنەو کارەسات و شایی و شیوەن و ناسۆرو خۆشییەکاندا لەدایك دەبێ و سۆز و هەستی خوێنەر دەوروژێنێ جا یان شادیان دەکات و دەیانخاتە پێکەنین یان ماتەمباریان دەکات بۆیە بەم پێیە ئەرکی کۆمەڵایەتی شیعر((وێنەگرتنی ئێش و ئازاری خەڵکە بەگشتی کە هەموو میللەت پێی کاریگەر دەبن و هەروەها بریتییە لە شۆڕبوونەوەی شاعیر بۆ ناخ و قوڵایی کۆمەڵگاکەی کە تیایدا دەبێتە نوێنەری هیواکان و ئازار و هەستەکانی))[٢٥٥].

---

[٢٥٢]- فازیل کەریم ئەحمەد و نووسەرانی تر، خەیاڵ و ڕۆح"چەند تێڕوانینێك بۆ شیعری کوردی، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی٢٠٠٤،ل٢١٦.

[٢٥٣]- محەمەدی مەلا کەریم، دیوانی فایەق بێکەس، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، ٢٠٠٨، ل ١٦٤.

[٢٥٤]- ئیسماعیل ئیبراهیم سەعید(د)، ڕووداوەکانی کوردستان لەئاوێنەی ئەدەبدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠١٠، ل٣٢.

[٢٥٥]- نەسرین ڕەئووف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر لە...، ل١٥٤.

*- لە مێژووی ئەدەبی کوردی مارف خەزنەدار، بەرگی پێنجەم، لاپەرە(٤٧٥) دا مێژووی لەدایکبوون و مردنی شاعیر بەو جۆرە دیاری کراوە، بەڵام لە دیوانی (ئەحمەد مختارجاف)دا هاتووەکە لە ساڵی ١٣١٦ی کۆچی کەرێکەوتی هەردوو ساڵی(١٨٩٨–١٨٩٩ز) دەگرێتەوە لە دایکبووە و لە (١٩٣٤ز)ی کوژراوە، دەڕوانرێتە: عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، دیوانی ئەحمەد موختار جاف، چاپی یەکەم،چاپخانەی ئەدیب، بەغداد، ١٩٨٦.

هەندێ نموونەی شیعری بۆنەی شیعر و لایەنی کۆمەڵایەتی:

ئەحمەد موختار جاف (١٨٩٨-١٩٣٥)* لە شیعرێکی بۆنەی کۆمەڵایەتیدا کە بەبۆنەی ژنهێنانی حەسەن فەهمی بەگی عەلی بەگی خوشکەزایەوە نووسیویەتی دەڵێت :

ئەی حەسەن ئەم کاغەزەم تەبریکی عەیش و شادی یە
پڕ لە مـــەعنایـە ئەگـــەر چـی بـۆ مـوبارەك بـادی یە
کەیفە، بەزمە، دەنـگی ســازە، نــاڵیی عـوود و نـەیە
جـــەژنـە ئـــەمرۆ مـــاچ و مـوچە، مەوسیمی ئازادی یە...[٢٥٦]

مەلا مـ ستەفای کوڕی مەلا ڕە سوڵ(١٨٨٥-١٩٧٥ز) نا سراو بەعا صی شاعیرێکی باوەڕدارو نیـشتمانپەروەربووە، بەبۆنەی کۆ چی دوای شێخ لەتیفی شێخ مەحموود لە ساڵی ١٣٩٢کۆ چی دەقێکی شیعری بۆ ستایش و شیوەنی ناوبراو دەنووسیت کە ئەمە بەشێکە لەو شیعرە:

لەناو زومرەی مەلەك ئیمڕۆ عەجەب گریان و غەوغا بوو
کــــە نــــوری دیدەیی زەهرا بە وێنەی زوهرە ئاوا بــوو
دڵۆپەی چاوەیی ئاسمان هەناسەی ساردی غەمخـواران
بەهـــاریان کـــــردەوە زستان فەلەك میزانی گۆڕابوو[٢٥٧]

بێزاری شاعیر(سید شێخ محێدین)(١٩٠٧-١٩٦٤ز) لە شیعری دا شۆڕیندا دە ستێکی باڵای هەبووە، لەساڵی ١٩٣٨ موتەسەریفی سلێمانی پیاوێکی تورکی دڵڕەق دەبێت بەرامبەر خەڵکی شارو بەتایبەت باری ڕۆ شنبیری ئەو ڕۆژگارە، یەکێك لە کارە خراپەکانی داخ ستنی ڕۆژنامەکەی پیرەمێردە، کە خەڵکی سلێمانی پەست و تورە دەکات و (بێزار)ی شاعیریش لەو بۆنەیەدا بەم شیعرە هەجووی ناوبراو دەکات:

پێی بڵێن بێدەنگ بیێ، ئەتکی ئەکەن ئەو گوێ لەقە
کـــورد(لرن) کافر(لرن) پامالٚ ئەکەن ناموسی ئەو
بـــا بزانیٚ مـــەردە کــــورد. ئیتر نـەکا ئەم ناحەقە
سەقڵی سواغدا بە سڵقاو ژێر خـۆی پڕکــــرد لـە گوو
حەقنەیەك لازم نەبوو، وێستا کە چـــاوی هـــەر زەق...[٢٥٨]

٣- شیعر و نەتەوە و نیشتمان:

هە ستی نەتەوایەتی و نیـ شتمان خۆ شویـ ستن حاڵەتێکی جۆ شگرتووی دەروونی ڕەهای تاکە، کە لەناوەوەی هەموو مرۆڤێکدا بوونی هەیە، هەستێکی مەزن و گەورە خواستنە بۆ بەرزڕاگرتنی نیشتمان.

چەمکی نـەتەوە، گوزار شتە لە پێکەوە بوونی کۆ مە ڵە خەڵکێك کە زمان و کلتور و بیرو باوەڕو بەرژەوەندی و خاکیان هاوبە شە، کارلتۆن هیس دەڵێ: ((نەتەوە، کۆمەڵێکی سەربەخۆی سیا سییە کە بیروباوەڕ و کلتوورێکی هاوبەشی هەیە، یان بوبگی دەڵێ: گەل کۆمەڵە خەڵکێکە کە خاك و ئاو و خوێن،

---

[٢٥٦] - عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، دیوانی ئەحمەد موختار جاف، چاپی یەکەم،چاپخانەی ئەدیب، بەغداد، ١٩٨٦.ل١٥٩.

[٢٥٧] - عەزیز گەردی، دیوانی عاصی، چاپی یەکەم، نوسینگەی تەفسیر بۆ بلاوکردنەوەو ڕاگەیاندن، هەولێر،٢٠٠٨، ل٢٣٤.

[٢٥٨] - مارف ناسراو، دیوانی بێزار، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون، ٢٠٠٧،ل٧و٨.

یان زمان یان کلتورو مێژوو پێکەوە گرێیان دەدەن))[٢٥٩]، سەرەتای سەرهەڵدانی نەتەوایەتی وەك بیروباوەڕی سیاسی و کۆمەڵایەتی بۆ سەرەتاکانی سەرهەڵدانی شۆڕشی فەرەنسا دەگەڕێتەوە، ((جان جاك رۆسۆ بەیەکەمین هەڵگری پەیامی نەتەوایەتی دادەنرێ، چونکە پێداگری لە سەر ئەوە دەکرد کە دەبێ چین و توێژ و تیرەو هۆزەکانی گەل یەك بگرن))[٢٦٠]. لە پێناسەیەکی تردا هاتووە کە((گوزارشتێکی سیاسییە مەبەست لێی ئەوەیە کە تاکەکان هەست بکەن سەر بە یەك نەتەوەن، ئەمەش بەمانای ئەوەی کە دۆستایەتییان بۆ یەك نەتەوە هەبێت و شانازی بە ڕۆشنبیری و مێژووی ئەو نەتەوەوە بکەن لە زۆربەی کاتەکاندا، واتە حەزکردن بە سەربەخۆیی نیشتمان))[٢٦١]. لە بارەی شیعری نەتەوەیی و نیشتمانییەوە، عەبدوڵڵا ئاگرین دەڵێ: ((شیعری نەتەوەیی و نیشتمانی بۆن و بەرامی خاك و خۆڵی وڵاتی لێ بەرز دەبێتەوە، دەنگی ڕەسەنایەتی هەستە پیرۆزەکەی ڕۆڵانی نەتەوەیە و بە دنیای ئەگەیەنێ و هەوێنی پاکێتی و دڵسۆزی تیا ئەژی))[٢٦٢].

ئەم هەستە کاتێك بوون و کیانی نەتەوە و نیشتمان مەترسی دەرەکی و ناوخۆیی ڕووبەڕووی دەبێتەوە، ئەو کات هەر تاکێك هەڵوێستی لە ئاست بوون و شوێن و کاریگەریی دەردەکەوێت، بۆ پاراستن و بەرگریکردن، ئەم دیاردە جاری وایە زیادەڕۆیی تێدا دەبێت و گیانی ئەم بەرزڕاگرتنە دەبێتە خۆ گەورەکردن و لوت بەرزی بەسەر نەتەوەکانی تردا.

شاعیری عێراقی (عبدالقادر ڕشید ناصری ١٩٢٠ - ١٩٦٢ ز) دەڵێت: ((هۆنراوەی نەتەوەیی ئەوەیە کە کۆمەڵگە بازاڕی بێت و لە ناڕەحەتیەکانیدا پشت لە کۆمەڵ نەکات، هەروەك (علی طه) ئەمەی کردووە لە کاتێکدا هاتووەتە ناو گەل بەهەستی خۆی گۆرانی چڕیوە، لە جوانترین هۆنراوەکانیدا بۆ بۆنەی نەتەوایەتی بووە . کە ئەم هۆنراوە پێی دەوترێت هۆنراوەی بۆنەکان))[٢٦٣].

ئێمە ئەگەر باسی هەستی نەتەوایەتی و نیشتمانی لای شاعیران بکەین، ئەوە بێگومان ئەبێ لەوەوە دەست پێبکەین، ئەوەی کە زیاتر لە زۆرێك لە چینەکانی کۆمەڵ ئەو هەست و سۆزەیان تیدا لەدایك دەبێت شاعیرانن، بە پێوەری ئەوەی چینێکی ڕۆشنبیرو چاوکراوەی کۆمەڵن و شیعریش پەیامی لە دایکبووی ئەو باگراوندە ڕۆشنبیرییەیە کە شاعیران خاوەنداری دەکەن، بۆیە پەیامی شیعر لە مەسەلەی نیشتمانپەروەریدا جگە لە هۆشیارکردنەوە، ئەرکی پاراستنی زمان و پێشەنگی خەباتی گەلە بەتایبەت بۆ میللەتێکی وەکو کورد، شیعر حزووری لە هەموو بۆنە نیشتمانی و سیاسی و نەتەوایەتییەکاندا هەیە، لە ناو نەتەوەی کورددا پەیامی نەتەوایەتی لە شیعری شاعیرانماندا بە ئاشکرا بەدی دەکەین و ئەتوانین پێشەنگایەتی ئەم کاروانە لە شیعرەکانی ئەحمەدی خانیدا ببینینەوە.

خانی کوڕی سەدەی حەڤدەهەمەو ئەو سەدەیەش ((سەدەیەکی پڕ لە کێشەی تیژە لە نێوان میرنشینەکانی کورد و هەردوو ئیمپراتۆریەتی فارس و عوسمانیدا کە دەیانویست کوردستان داگیربکەن،

---

[٢٥٩]- عەلی باپیر، سۆزی نەتەوایەتی و بیری ناسیۆنالیزم لە ترازووی ئیسلامدا، چاپی دووەم، سلێمانی ١٩٩٨، ل٧٦

[٢٦٠]- هەمان سەرچاوە... ل٧٧.

[٢٦١]- عبدالطيف أحمد مصطفى، الفرقة الاسلامية و غيرها، ط٢، مطبعة الامان، ٢٠١١، ل ٢٠٥.

[٢٦٢]- محەمەد فازیل مستەفا(د)، دەنگی پیرەمێرد.... ل١١٨

[٢٦٣]- عبدالقادر رشيد ناصرى، مجلة الرسالة، عدد٩٦٩،ص٤٢ https://ar.wikisource.org/wiki

سوود له داگیرکراویی بگرن))[264]. کێشەی نەتەوەیی و ئامانج و ئاواتەکانی نەتەوەی کورد، ((له لای خانی هەر خەوی   شاعیرێك و ئاواتێك نییه بۆ ڕزگاربوون له داگیرکردنی عوسمانی و فارس، بەڵکو بینینێکی زانستی ئەو مەسەلەیەیه کە لەگەڵ واقیع و توانای سەردەمدا ڕێك دەکەوێت...خانی گەوهەری مەسەلەی کورد لەسەردەمی خۆیدا بەزاڵ بوونی دوو ئیمپراتۆری فارس و عوسمانی لەهەندێك بەشی کوردستان و هەوڵدانی له ناودانی دەسەڵاتی میرنشینەکانی کورددا دەبینی...ئەگەر کوردستان یەکگرتوو بوایه بەڕای خانی هیچ زاڵبوونیان به خۆیانەوە نەدەدی))[265].

وەك دەبینین   شیعر له خەباتی نەتەوایەتی گەلی کورددا ڕۆڵی بەر   چاوی هەبووە((له نیوەی دووەمی سەدەی حەڤدەم بەو لاوە تادوا سالانی سەدەی بیستەم شیعری کوردی له خەباتی نەتەوایەتی ئەو   سەردەمانە له مێژووی میللەتی کورددا دەوری دیاری هەبوو، مێژووی ئەدەبی کوردی ناوی دوو شاعیری گەورەی کوردمان بۆ دەور دەکاتەوە، یەکەمیان ئەحمەدی خانی(١٦٥٠-١٧٠٦) و دووەمیان حاجی قادری کۆیی(١٨١٥-١٨٩٧)، ئه ما نه داهێ نەری لا یەنی بەر هەمی ئەدەبی خه باتی نه تەوا یەتی ونیـ شتمانپەروەری و کوردایەتی ڕۆژگاری خۆیانن))[266] شیعرلەو سەردەمانەو تا ئێ ستاش له ئەدەبی کوردیدا هاو شانی خەباتی نەتەوایەتی   چەکێکی کاریگەربووە و زامنی پارا ستنی زمان و کلتورو ڕۆ شنبیری کوردی له ئه ستۆ بووە، ((ئەو هۆیانەی کوردیان له تواندنەوە پارا ست زۆرن، دیاره لێرەدا ئێمه مەبەستمان ڕوونکردنەوەی هۆیەکی یەکجار گرنگه ئەویش ئەدەبی کوردییه، بەسەرهاتی سیاسی و ژ یانی کۆ مەلا یەتی بوو نه هۆی ئەوەی ئەدەب دەورێکی گرنگی له ما نەوەی کورددا هەبێ ، ئەدەب ئاوێنەیەك بوو ڕەنگی خەباتی کوردی تێدا دەبینرا، ڕووناکییەك بوو ڕێی ژیانی ڕۆ شن دەکردەوە، له دژی دەست تێوەردانی دەرەوە و ڕوونکردنەوەی ئەدگارە نەتەوەییەکانی کورد دەوەستا))[267].

وەك چۆن کورد ستان دوو چاری حاڵەتی چەو سانەوە بووە له لایەن داگیرکارانەوە، بەدرێژایی مێژووی پار چەکردن و دابه شکردنی له دوای جەنگی   چاڵدێران له ساڵی١٥١٤ز((لەپاش سەرکەوتنی عوسمانلییەکان...لەو ماوە کورد ستان بوو به دوو بەش، به شێکی کەوته ژێر دە سەڵاتی سەفەوییەکان و به   شەکەی تری لەژێر دە سەڵاتی عوسمانلییەکان بوو))[268] و دواتر له دوای جەنگی یەکەمی جیهانی و دابه شکردنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕا ست له لایەن هاوپەیمانەکانەوە، کورد ستانیش یەکێك بوو لەو ناو چانەی دابەشکرا. ئەم دابەشکاری و پارچەبوونەی کوردستان و ناسۆرییەکانی لەشیعری شاعیران ڕەنگی دایەوە:

حاجی قادری کۆیی(١٨١٥-١٨٩٧) لەقۆ ناغ و   سەردەمی(قو تا بخا نەی   شیعری با بان)بووە و خا سیەتەکانی ئەو قوتابخانەیەش به سەر شیعری حاجی تا له کۆیەو کورد ستانی عیراق و ئێران بوو، دە سەپێندرا، بەڵام ((کاتێ کە   چووە شاری ئه ستەنبووڵ و بیرو باوەڕی کوردایەتی لەلا پەروەردە بوو،

---

[264] - عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ(د)، ئەحمەدی خانی...، ل٧٤.

[265] - هەمان سەرچاوە...ل١٠٧.

[266] - مارف خەزنەدار، ڕەنگدانەوەی خەباتی کورد لەپیناو مافی نەتەوایەتی لەئەدەبی کوردیدا، گۆڤاری ڕامان، ژمارە(١٤٦)، ٢٠٠٩/٧/٥،ل٦٨.

[267] - هەمان سەرچاوە...ل٦٩.

[268] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم...، ل٣٠.

ورده ورده ڕێبازی شیعری گۆڕا...حاجی دەستی لە باسی زوڵفی درێژو چاوی بەخەو هەڵگرت و کەوتە سەر چارەسەرکردنی مەسەلەی نەتەوایەتی کورد و کۆمەڵایەتی میللەتەکەی))[٢٦٩].

لەڕۆما کەوتـــە بـەرچاوم کەسێکی هـــائیم و حەیران

بەهەیبەت تێگەیم کـــوردە بـــە شێوە ئەهلی کوردستان

کە چوومە خدمەتی پرسیم: برادەر خەڵکی کام جیگای

لەکام لاوە هاتووی؟گریا!گوتی:بـــابـــان!گـــوتم بابان؟.... حاجی قادری کۆیی، ل١٠٠

لە ساڵی (١٩٤٧) چوار ئەفسەرەکەی کورد پاش هەرە سهێنانی کۆماری مەهاباد گیران و ڕادە ستی ڕژێمی پا شایەتی عێراق کران و لە سێدارەدران، بە بۆنەی هێنانەوەی تەرمی دوان لەو ئەفسەرانە بۆ شاری سلێمانی بێکەسی شاعیر و نیشتمانپەروەر شیعری(قەومی کورد)ی نووسیوە:

قەومی کورد ئیسپاتی کرد بۆ عالەمی سەر ڕووی زەمین

میللـــەتێکی قـــارەمـانن هـــەر ئـەبێ سەربەست بژین

میللەتێ لاوی لە ڕێگـــەی ســـــەربەخـــۆیی نیشتمـــــان

بێتە بەر سێدارە بێ تـرس، دەم بـــــەخـەندەو پێکەنین

قەومی وا نامرێ، ئـەژی بـــا دوژمنی هەر شـــەق بـەرێ

ساحێبی ڕۆڵەی نەبەردە، خـــــاوەنـی عەزمی مەتین... دیوانی بێکەس، ل٨٢

هەڵوێستی شاعیرانی کورد هەمیشە مایەیی سەر بڵندییە، هیچ کاتێ نەبووە لە ڕیزی خەباتی نیشتمانی بەدوور بووبن، بەڵکو بە گیان و قەڵەمەکانیشیان لە ڕیزی پێشەوەی خەباتی بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکاندا بوون و زۆر بەکەمی ستایشی دەسەڵات و سەرۆکەکانیان کردووە، مەگەر سەرکردەیەك لە ڕیزی نیشتماندا بووبێ، وەگەر نا بەپێچەوانەوە ڕەخنەشیان لە کەمووکورتی دەسەڵات گرتووە، بێکەس یەکێکە لە شاعیرە چاونەترس و ئازاکانی میللەتی کورد بە شیعرەکانی هەردەم بەرەو ڕووی ناحەزانی کورد وەستاوەتەوەو شیعرە پڕ لە شەهامەت و بوێریەکەی (بیست و حەوت ساڵە)ی کە وەك ناپاڵمێك بەڕووی (ئەدمۆنز) تەقاندیەوە، شاهیدی گەورەیی و بەهێزی و دلێری بێکەس و شاعیرانی تری کوردە.

بیست و حەوت ساڵە من ئەڕەتێنی

بە فـــــڕوفیشـــــــاڵ ئەم خەڵەتێنی

ڕۆژی نەوعێکم هـــــــەڵ ئەپەڕێنی

کە ئیشت نەمـــــا وازم لێ دێنی... دیوانی بێکەس، ل٧٨

لەبەر ئەوەی ڕەمزی سەربەرزی شاعیران ئەوەیە کە لەهەموو کات و قۆناغێکدا شاعیر پەیوەندی خۆی بە نیشتمان و خاکەکەیەوە پاراستووە، لە ژێر چەکمەی هەر دەسەڵاتێکدا بووبێ، نەیتوانیوە ئەو خۆشەویستییە بشارێتەوە، هەر ئەمەش خاڵی جەوهەری بووە و وای کردووە بەردەوام لە هەموو

[٢٦٩]- دەروانرێتە: سەردار حەمید میران و کەریم موستەفا شارەزا، دیوانی حاجی قادری کۆیی،چاپی یەکەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنە، ١٣٩٠ك.هـ، ل٢٧.

قۆناغ و سەردەمێكدا گیانی نەتەوایەتی و نیشتمانپەروەری لە شیعری كوردیدا و لەلای شاعیرانی كورد بایەخی گرنگ و زۆری هەبووە.

دەبینین شاعیران بەتایبەت دوای جەنگی یەكەمی جیهانی و دابە شكردنی خاكی كورد ستان گرنگی زیاتریان بە لایەنی شیعری نەتەوایەتی و نیشتمانی داوە، عەلائەدین سەجادی لە بارەی شیعری نیـ شتمانی پیرەمێردی شاعیرەوە دەڵێت: ((پیرەمێرد لە با سی شیعری نیـ شتمانی و لاواندنەوەی نیـ شتمانییەوە، پێغەمبەری ئەو مەیدانەی سەدەی بیـ ستەمی كوردە))[٢٧٠]. هەر لەم بارەیەوە محەمەد رە سوڵ هاوار دەڵێ: ((شیعرە نیـ شتمانییەكانی هەمووی لە هە ستێكی پاك و دەروونێكی خاوێنەوە هەڵقوڵاون، خۆ شەوی ستی نیـ شتمانەكەی بە جۆرێك لە دڵیا جێگیربووە زۆرجار كە لە بابەتێكی تریش شیعری وتبێ دواییەكەی چەند دێڕێكی نیـ شتمانی تێهەڵكێش كردووە))[٢٧١]. پیرەمێرد ئەوەنە پەرۆش ئەبێ بۆ نیشتمان دوای ئاوارەیی بۆ ماوەی(٢٥) ساڵ لە كاتی گەڕانەوەی لە ئەستەمبوڵەوە بۆ كوردستان ئەم شیعرە پڕ لە سۆزە لەو بۆنەدا دەنووسێ:

ئەوا ڕوومكردە تۆ ئەی دایكــی موشفق بیست و پێنج ساڵە
لــــە غـــــوربەتدا بەیـــــادی تۆ ئەژیم خوا شاهیدی حاڵە
بەیانیدا، نەســـــیم لای تــــــۆوە هــات، بۆنی وەتەن پێوە
ئەوا نووسرایەوە پیرانـــــە، ســــەر عومرم لــــەسەر نــــوێوە...

پیرەمێردی نەمر، ل٦٧

لەو سەردە ما نەدا شیعر وەك((مـ ید یاو كە ناڵێكی ئەدەبی لە بارو گو نجاو بە كار هێنراوە، شاعیران...بارودۆخی سیاسی و ڕووداوی مێژوویی و بەسەرهات و دابونەریت و كەلتووری نەتەوایەتییان بە شیعر نووسیوەتەوە، یەكێك لەو تەوەرە سەرەكییانە هەست و سۆزی نەتەوایەتی بووە))[٢٧٢].

---

[٢٧٠] - عەلائەددین سەجادی، مێژووی ئەدەبی كوردی....ل٤٥٧.

[٢٧١] - محەمەد رسول (هاوار)، پیرەمێردی نەمر، چاپی یەكەم، چاپخانەی (ألعانی) بەغداد،١٩٧٠، ل٩٧.

[٢٧٢] - حەمەنووری عومەر كاكی(د)، شكستی میرنشینی بابان لە شیعری "سالم"دا، گۆڤاری زانكۆی گەرمیان، ژمارە٣ی ساڵی ٢٠١٤، ل٤١.

بەشی دووەم: ڕەگەزو شێوازو ناوەرۆکی شیعری بۆنە

تەوەرەی یەکەم:
ڕەگەزەکانی شیعری بۆنە

تەوەرەی دووەم:
شیعری بۆنە لە ڕووی شێوازەوە

تەوەرەی سێیەم:
جۆرەکانی شیعری بۆنە لە ڕووی ناوەرۆکەوە

تەوەرەی یەکەم/ ڕەگەزەکانی شیعری بۆنە:

شیعر لە چەند ڕەگەزێك پێكدێت، ڕەگەزەكان لە شیعردا بە جۆرێك تێكدەئاڵێن و ئاوێتەی یەكدی دەبن، كە دەبنە هۆكاری ڕازاندنەوەی شیعرو لە ڕووی هونەرییەوە وا دەكەن شیعر لە دەق و نووسراوەكانی تر جیاوازبێت، ئەوەی لێرەدا دەیخەینە ڕوو، ڕەگەزەكانی شیعرە بەگشتی و لە باسی ئەو ڕەگەزانەشدا ئاماژە بەوە دەكەین، هەریەكە لەو ڕەگەزانە لەشیعری بۆنەدا جۆرە سیمایەكی تەكنیكی و هونەری جوان بەدەق دەبەخشن و تا ڕادەیەك تایبەتمەندی خۆیان هەیە، چونكە ڕووداو و بۆنەش بەشێكی گەورەی بنیاتی شیعر پێكدەهێنن، بۆنە لە شیعردا زادەی هەموو ئەو ڕووداوانەیە كە لە ژیانی خودی و كەسی شاعیر و دەورووبەردا ڕوودەدەن، شیعر بۆ خۆی ئەزموونی ژیانی شاعیر و دەورووبەرەو سۆزێك دەیوروژێنێ و بە بیرێكی گونجاو دادەرێژرێت و بە ئەندێشەو خەیاڵی شاعیرانە لە شێوازێكی گونجاودا دەڕازێنرێتەوە، هەروەك د. كامیل بەسیر دەڵێت: ((تێكستی وێژەیی لەیەكەم هەنگاوی لە دایك بوونییەوە سۆزو هەڵچوونێكە لە دڵی وێژەردا، ئەم سۆزو هەڵچوونە وێژەرەكە ڕادەكێشێ بۆ بیرۆكەیەكی تایبەتی بەهۆی بەرپابوونییەوە، ئەمجا ئەو وێژەرە پەنا دەباتەبەر دەربڕینی و شەو ڕستە بەزمانی ئەندێشەو دەست دەكا بەدەربڕین لەو بیرۆكەو هەڵچوون و سۆزە بە شێوازێكی تایبەتی گونجاو كە بە بەرهەمەكە دەوترێ تێكستی وێژەیی))[٢٧٣].

هەر ئەمەیە وادەكات، بەپێویستی بزانین لەم لێكۆڵینەوەیەدا، ئاماژە بەو ڕەگەزانە بكەین كە بنیادی هونەری شیعر پێكدەهێنن، چونكە بیرو هەموو لایەنەكانی سۆزو هەستو نەستو خەیاڵ لە قاڵبێكی تایبەتدا وێنەیەكی هونەری جوان بە شیعر دەدەن، شیعری بۆنەش لەم جوانییە بێبەش نابێت.

١- سۆز:

لەزانستی دەروونیدا، سۆز ((بارێكی دەروونی یەو لایەنێكی ژیانی مرۆڤەو بریتییە لەو كۆمەڵە هەڵچوونانەی كە لە هەردوو دیوی دەرەوەو ناوەوەی مرۆڤدا هەستی پێ دەكرێت، جا كە هەڵبەستیش لە هەموو جۆرەكانی تری هۆنراوە زیاتر پەیوەندی بەخودی شاعیرو دەروونی شاعیرەوە هەبێت، ئەوا تاقیكردنەوەكان بۆ خۆیان بەرپاكەری(سۆز)ی شاعیر دەبن))[٢٧٤]. یان دەوترێ ((سۆز ئەو هەڵچوونو كاردانەوە دەروونییەیە كە شاعیر بەهۆی ڕووداوێكەوە لە خۆیدا هەستی پێدەكاتو دەیەوێت، لەو هەستو سۆزەی خۆیدا خوێنەر یان گوێگر، لەگەڵ خۆی بەشداری و هاوبەش بكات))[٢٧٥].

سۆز لەجیهانی هەستدا وەك دەریایەكە، كاتێ لەناكاو دەست بەهەڵكشان و داكشان دەكات، شەپۆلە دژوارەكانی ئەوەندە بەخێرایی بەرەو كەناری ڕۆح دە چن، سەراپای دەروون پڕدەكەن لە وزە. سۆز، وەك ئەو خۆرە وایە، كە لە ئاسمانەوە دەڕوانێتە زەوی و هەموو بنجو بنەوانێكی ڕووناك دەكاتەوە و تیشكی گەرمای بەناخی شتەكاندا ڕەت دەكات و میهرەبانی لێ هەڵدەوەرێ (د. وەحیدی صوبحی)

---

[٢٧٣]- كامل حسن بصیر(د)، ڕەخنەسازی...، ل١٤٥.

[٢٧٤]- دلشاد علی(د)، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی كوردیدا، چاپی یەكەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ١٩٩٨، ل٤٣.

[٢٧٥]- محمد رضا شفیعی كدكنی(د)، صور خیال در شیعری فارسی، انتشارات آگا، چاپ ٩،تهران ١٣٨٣، ل ٢٤.

لەبارەی سۆزەوە دەڵێ: ((وێنە بەبێ سۆزی گەرم ناتوانێت کاریگەریی لەنێو دەروونی خوێنەر بەجێ بهێڵێت. وەك چۆن سۆز ڕەگەزێکی گرنگی شیعرە لە هەمان کاتدا گوزارشت کارێکی حەقیقەتەکانی نێو دەقە شیعرییەکەشە، بەواتایەکی دیکە، ئەگەر گیانی سۆز لە دەقە شیعرییەکان بسەنرێتەوە، ئەوە گیانی دەقەکە دەکەوێتە گیانەڵاوە))[276]. یان سۆز((ئەو هێزە سیحرییەیە کە لە هە ست و نە ست و ناخ و دەروونی مرۆڤەوە، بە هۆی کۆمەڵێ هۆکاری کاریگەرو وروژێنەر دروست دەبێ و لە چاوگەیەکی قووڵ و ڕاستەوە هەڵدەڕێژرێ و بە توندی مرۆڤ دەتەزێنێ یان دەیخاتە جۆش و خرۆشەوە))[277].

ڕۆمانتیکییەکان ((هە ست و سۆزیان لە سەرووی عەقڵەوە دەبینی و بە با شتر و جوانتریان دەزانی، هەروەها مەیلێکی زۆریان هەبوو بۆ دەربڕینی خەم و پەژارەو ماتەمین کە دواتر ئەم خەم و پەژارە و ماتەمینە باڵی کێشا بەسەر هەموو ئەدەبیاتی ڕۆمانسیدا و بووە یەکێك لە نیشانەکانی تەنیایی و گۆ شەگیری و ڕە شبینی و خا سیەتی دیاری ڕۆمانتیکەکان))[278]. هەر بۆیە لەلای ڕۆماذ سییەکان سۆز دنیایەکی تایبەت و سەربەخۆی هەیە، ((سۆز لە شیعری ڕۆماذ سیزمدا لە گوزار شتکردنی شتەکان و وێنەگرتنی بیرو هزرەکاندا ڕۆڵێکی کاریگەر دەگێڕێ و جووڵەو زیندویەتی پێ دەبەخ شێ، لەم ڕێبازەدا بە پێ چەوانەی کلا سیکییەکان ڕۆڵی هۆش کەم دەبێتەوە، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە سۆز لای ئەوان بنەمای سەرەکی شیعر بووە، بۆیە دەبینین ڕۆمانتیکییەکان هەوڵی ئازادکردنی هە ست و سۆزیان ئەداو جوانییان لە دیمەنە سرو شتییەکان و ژیانی ساکاری دێهاتەکاندا دەبینی))[279]، هەروەها لەبارەی سۆز و کاریگەرییەکانی لە شیعری تازەدا، گۆرانی شاعیردەیەوێت سۆز تەنها لە سنوری داخوازییە کەسییەکاندا بەکار نەهێنرێت، سۆز پەیامی جوانکردنی ژیانی لێ بەئەنجام بێت و دووربێت لە ڕەشبینی بۆیە دەڵێت: ((سۆزی شیعری تازە نابێ کە سی بێت و تەنیا بە شوێن بەرژەوەندی بوێژ خۆیا ب سوڕێتەوە، نابێ هە ستەکانی خەم و خەفەت بە جۆرێك بن ژیان لەبەر چاوی مرۆڤ بکەن بە دۆزەخی ئازار و بێ هیوایی))[280].

سۆز هێندە کاریگەریی لەسەر خوێنەر هەیە، بەجۆرێك ((ئەو دەقەی کە سۆزی کەمی تێدابێت خوێنەر هەریەك جار دەیخوێنێتەوە بۆ جارێکی تر ئارەزوو ناکات چاو بەو دەقەدا بخشێنێتەوە، چونکە هیچ تاموو چێژێکی پێنەبەخشیوەو گەرای لە نێو دڵ و دەروونی هەڵنەڕشتووەو تێنوێتی پێنەشکاوە تا کەڕەتێکی تر تینووبێتەوەو حەز بکات، بەرەو کانیاوی سۆزی ئەم دەقە هەنگاو بنێت. جگە لەوە سۆز هەستێکی مرۆڤایەتییە، ئەو هەستە نییە پەیوەندی بەجەستەی مرۆڤەوە هەبێ، بەڵام هەست کردنێکی دوورو درێژە، لەگەڵ ئەقڵ و سۆزی مرۆڤدا شوێنی خۆی کردۆتەوە وەك کانیاوێك لەناخی دڵ و دەروونەوە هەڵ دەقولێت))[281]، بۆ ئەو شیعرانەی لە بۆنەیەکدا لەسەر خواستێکی دەرەکی لە دایك دەبن

---

[276] - تاریق سالح، وێنەی هونەری لە هەندێ شیعری گۆران دا، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٩٩)، ٢٠١٣/١٢/٥،ل٦٣.

[277] - ڕزگار عومەر فەتاح، ڕۆمانسیزم لە شیعری هێمن و محەمەد نووری دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی موکریان، هەولێر،٢٠١٣، ل١٥١.

[278] - فەرهاد پیربال، ڕێبازە ئەدەبییەکان...، ل٦٢.

[279] - ڕزگار عومەر فەتاح، ڕۆمانسیزم لە شیعری...، ل١٥١.

[280] - سامان عەزەدین سەعدون، دەقە شیعرییەکانی گۆران لە....، ل١٢٨.

[281] - هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەسدا، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی٢٠٠٩، ل٦٧.

و سۆزی ڕاستەقینەو هەڵچوونێکی ڕاستگۆیانەی شاعیریان لە پشتەوە نییە، یان ستایشێکی دەسەڵات و سوڵتانەکانەو سۆز پاڵنەر نییە بۆ سەرهەڵدانی و هۆکارو پاڵنەر شتگەلێکی ترە، لەو شیعرانەدا، وێنەکان بێ هێزو کرچ و کاڵن، لەناخەوە بەسۆزێکی بەکوڵ لەدایك نەبوون. بۆیە بەناتەواوی لەدایك دەبن، دیارە ((هەموو مرۆڤێك سۆزی هەیەو بەبینینی دیمەنەکان دەوروژێتو سۆزی دەبزوێت، بەڵام سۆز هەموو یەك شێوە نییە، بەڵکو جیاوازی هەیە، لە نێوان سۆزی مرۆڤێکی ئاساییو شاعیرێکدا، تەنانەت جیاوازی هەیە لە نێوان سۆزی شاعیرێكو شاعیرێکی تردا(سۆزی وێژەیی کاریگەرترە لە سۆزی ئا سایی، چونکە سۆزی وێژەیی کاریگەریی لە سەر دەروونی خوێنەر هەیە) ڕۆدە چێتە نێو ما سولکەو دەمارەکانی دڵو گرژو خاویان دەکاتەوە، تا سەو مەیلو گەرمو گوڕی ڕا چەنینو خەموو شادی بەخوێنەر دەبەخ شێت. (سۆز العاطفة) کلیەو گرێکە ئەکەوێتە دڵو ڕای ئەچلەکێنێت، یاخود سەرچاوەیەکی ڕوونە لە ناخی دڵەوە هەڵدەقوڵێت))[٢٨٢].

سۆز و هەڵ چوونەکان پەیوەندی بە باری دەروونی کە سەکانەوە هەیە، بۆیە لە کە سێکەوە بۆ یەکێکی تر جیاوازە، ئەوەش پەیوەندی بە سرو شتی ژیان و شوێنی ژیان و ئەو بارودۆخ و ڕووداوانەوە هەیە دەوروبەری کە سەکەیان داوە و بوونەتە دیاردەو حاڵەتێکی بەردەوام، یان جۆری ئەو حاڵەتە کتوپڕانەی سەرهەڵدەدەن لە کارە سات و ڕووداوی سرو شتی و سەربازی و....هتد. هەر ئەم سۆزو هەڵچوونەشە لای شاعیر وادەکا دەقی شیعری لە دایك ببێ(وۆردز ورث) دەڵێ: ((شیعر لافاوێکی بەهێزی ڕا ستەوخۆی سۆزەکانە))[٢٨٣]، هەر سۆز وادەکا، شاعیر بە تێروانینی جیاواز خوێندنەوەی بارودۆخ و ڕووداوەکان بکات، چونکە پەیوەندی بە ڕادەی ئەو سۆز و هەڵچوون و کاریگەرییانەوە هەیە، کە لە سەر دەروونی شاعیر بەجێی دەهێڵێت و زیندویەتی بە دەقەکەی دەبەخشێ، ئەمەش لەگەڵ ئاستی ڕۆشنبیری شاعیر یەکدەگرێتەوە بۆ دەربڕین و توانای هونەری و ڕازاندنەوەی شیعرەکە، زۆرجار دەبینین شیعرێك لە پەیامێك و وتارێك کاریگەریی زیاتری هەیە، چونکە سۆزێکی ڕاستگۆیانە دەیجولێنێت.

لایەنێکی تر کە کاریگەریی لەسەر سۆزو هەڵچوونەکان هەیە، لایەنی ڕۆشنبیری و گرنگی ئاستی ڕووداوەکانە. سۆز بەشێوەیەکی رەها کاریگەریی بە سەر هەموو تاکێکەوە هەیە، ئاشکرایە هیچ کەسێك نییە لە ڕەفتارو ئا ستی هەڵچوون و هە ستو سۆزی لە کە سێکی تر بچێت، با شاعیریش بێت، هەروەك چۆن پەیامی سۆزداری شیعربێت یان پەخشان یان وتارێك، کاریگەرییەکەی لەسەر جەماوەری خوێنەرو گوێگر ڕێژەییەو لەیەکێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێت، دەبینین ((شیعری سۆزداری کاریگەریی بە سەر هەموو کە سێکەوە دەبێت، بەتایبەتی ئەو کە سانەی کە بابەتی شیعرەکە لەگەڵ ژیانو بە سەرهات و دەردە دڵەکانیاندا بگونجێت و یەکانگیر بێتەوە))[٢٨٤]، بەڵام دیسانەوە ڕادەی ئەو کاریگەرییە هەر جیاوازی تێدایە، یان لە کارە سات و ڕووداوێکی مرۆڤایەتیدا شیعرێك بۆ بۆنەیەك دەنوو سرێ کاریگەریی لە سەر سۆزو هە ستی خوێنەرو گوێگر بە جێدەهێڵێت، هەندێ جار تاڕادەی گریاندن، بەهەمان شێوە لە

---

[٢٨٢] - هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ...ل٦٨.

[٢٨٣] - ڕزگار عومەر فەتاح، ڕۆمانسیزم لە شیعری هێمن و محەمەد ... ، ل١٥١.

[٢٨٤] - دەڕوانرێتە: هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ...، ل٧٠.

بۆنەیەکی شایی و خۆشی و شادیدا سۆز خەڵکی دەخاتە پێکەنین و هەڵپەڕکێ، کەواتە سۆز لەبەرهەمی ئەدەبیدا وێ ستگەی کاریگەریی و هێز و پێزی جوانی دەقە. لەگەڵ ئەوانە شدا بۆ گوزار شتکردن لە دەربڕینی سۆز ((جیاوازی زۆرە لە نێوان کە سێك خەمو خەفەتەکەی بە فرمێسك دەربڕیوەو کە سێکی تر دانیـ شێت گۆرانیەك بنوو سێت یان پار چە سیمفۆنیەك دابنێت، بۆ ئەوەی ئەم خەمو خەفەتە دەربڕێت، حاڵەتی یەکەمیان دەربڕینی سرو شتییە، بەڵام هی دووەمیان دەربڕینی دەروونییە. کە تێیدا سۆز وێنەیەکی هونەری بۆ بەرجە ستەکردنی خۆی بەدە ست هێناوە، دیارە هەموو کە سێك هە ستو سۆزی هەیە، بەڵام کە سی هونەرمەند لەپاڵ فرمێسك ڕ شتنیش زۆرجار سۆزەکەی سەردەکاتو دەگاتە ڕادەی وروژاندنو داڕشتنی شیعر))[285].

دەقی شیعری بریتییە لە شارۆی هەڵچوونی شاعیر بەرەو ئامانج و ئاراستەیەکی دیار، کە ڕەنگە ئەرێنی یان نەرێنی بێت، هونەریش وەك ئەرکێك لای خۆیەوە بەهەمان شێواز و ناوەرۆکەوە بۆ خوێنەرو گوێگری دەگوێزێتەوە، ئەم حاڵەتە زۆر بەڕوونی لە شیعری بۆنەدا بەدیار دەکەوێت، بۆیە سۆز وا دەکات، هەمان کاریگەریی کە لەسەر دەقنووس دروست بووە، لەسەر خوێنەرو گوێگریش ڕەنگدانەوەی هەبێ، لە خۆشەویستی، ڕقلێبوونەوە، ڕازیبوون، خەمو خۆشی یان هەر شتێکی تر.

سۆز لەدەروونندا ڕا ستی و کاریگەریی دەیوروژێنێ، بۆیە :((پەیامێکە، کە ڕا ستییەکانی ژیانمان بۆ دەگوێزێتەوە، واتە مرۆڤی شاعیر چۆن هە ست بەو ڕووداوانە دەکات بەهەمان شێوە دەیانگوێزێتەوە، ئەو هە ستانەی کە تێکەڵ بە کە سێتی خۆیو سرو شتی دەروونیو ئەو خوونەریتە جیاوازانەی کردووە، کە هەڵیگرتوون))[286]. هەروەها((سۆز لەخۆیەوە درو ست نابێت، بەڵکو چەند وروژێنەرێکی ئەکتیف هەیە لە چۆنێتیی گەڵاڵەبوونو دەرکەوتنیدا))[287].

گۆرانی شاعیری هە ست نا سك یەکێکە لەو شاعیرانەی سۆزو عاتیفە هێندە بە سەریدا زاڵە، بەئاشکرا لە زۆربەی وێنە شیعرییەکانی و لە دەقە شیعرییەکانیدا سۆزێکی ناسك و گەرم بەدی دەکرێت بۆ(یادی پیرەمێردی بویێژ) ئاوا هەست و سۆزی دەروونی دەردەبڕێت و لە بەشێکی ئەو شیعرەیدا بۆ ئەو بۆنەیە نووسیویەتی دەڵێ:

پاش بەهارێ،
کاتێك: ڕۆژی لای نیوەڕۆ
دەرزی داخی لێ ئەبارێ،
ڕێبوار تك تك ئەتوێتەوە..
لەو کاتەدا گوڵی هێرۆ
لەناکاو ئەشەکێتەوە،
سرنجێك ئەگرێتە ڕێ و بان

[285]- هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ...، ل٦٨.
[286]- ئازاد عەبدلواحید کەریم(د)، شیعریەتی دەق، وانەکانی خوێندنی باڵا ماستەر، زانکۆی گەرمیان، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان و وەرزش،خانەقین سکوڵی زمان/ بەشی زمانی کوردی، ساڵی خوێندن"٢٠١٤-٢٠١٥".
[287]- هەمان سەرچاوە

فێنك وەك ئاو، وەك بای كوێستان!
هێرۆم بۆیە لا پەسەندە:
لەسەر ڕەگێكی قووڵ بەندە
بەسەر دڕكی ژینا زاڵە،
تا ئەمرێ، سەر لقی ئاڵە دیوانی گۆران ل٢٥٤

سۆزی وێژەیش بەوە دەنا سێنرێ، كە ((هێزێكە لە دەروونی خوێنەری وێژەدا بەهۆی خوێندنەوەی تێك ستی وێژەیی بەرپا دەبێت و پەیوەندییەكی ویژدانی و بیری لە نێوانی ئەو خوێنەرەو دانەری تێكستە وێژەییەكەدا بنیات دەنێ))[٢٨٨].

كاكەی فەلاح لە شیوەنێكیدا بۆ مەرگی هیوای خوشكەزای بە سۆزێكی گەرم بەشێك لە چیرۆكی ژیان و مردنی دەخاتەڕوو، ئەیەوێ غەمەكەی لەسەر شان سووك ببێ، ئەمە بەشێكە لەشیعرەكەی:

گوێ شل بكا بۆ شـــیوەنی گـــەرم وگـــوڕی ڕۆڵـە ڕۆ
دایك و باوك و خوشك بەتۆ ڕەنج بـــابردووی ڕەنـــجەڕۆ
ئاخ كۆستی تۆ، وەك گوللە كە، چزا بـــەســـەر دڵـمانا
كولانەوەی زامی نـــاســۆر هەر ئــەژی لە گـــــــەڵـمـانا دیوانی كاكەی فلاح، ل٢٣٣.

٢- ئەندێشە:

شم سی قەیـ سی رازی لە كتێبی (المعجم فی معایر ا شعار العجم) لە پێنا سەی شیعردا دەنوو سێت ((بزانە كە شیعر لە بنەمای زماندا زانستە، دەربڕینی واتاو گومان و ڕاستیو هۆكاری ڕاستییە، لە ڕووی زاراوەییەوە قسەیەكی خەیاڵاوی ڕێكو پێكی واتاییو یەكسانو پیتی كۆتاییان وەك یەكە))[٢٨٩]

ئەندێ شە ئەو هێزە ئەف سوناوییەیە كە توانای جیاكردنەوەی دەقی ئەدەبی هەیە لە قـ سەی ئا سایی ڕۆژانە، لەبارەی گرنگی ئەندێ شەوە لە بابەتی ئەدەبیدا شۆپنهاوەر دەڵێت: ((ئەندێ شە یەكێكە لەو كەرەستانەی هەرگیز هونەرمەند لێی تێر نابێت، چونكە ئەگەر بەیارمەتی ئەندێشە نەبێت هونەرمەند ناتوانێت بۆ چوونی و تێڕوانینی بۆ بابەتو ڕووداوەكان لەوێنەی بەهێزو زیندوودا بەرجە ستە بكات))[٢٩٠]، یان دەوترێ ((خەیاڵ ئەوەیە كە شاعیر بەخەیاڵی ئەتوانێت با سی هەموو لایەنەكانی ژیانی بكاتو سۆزەكانی دەروونو بارەكانی بخاتەڕوو))[٢٩١]، لەناو دەقی ئەدەبی بەتایبەت لە شیعردا ئەوەی ئەركی ڕازاندنەوەی دەربڕینی و شەو كەرە ستەو ڕەگەزەكانی تری لەئە ستۆ گرتووە، ئەو ئەندێشەیە كە هە ستی جوانی و نا سكی بە دەقەكە دەبەخـ شێ، بۆیە ((دەبێ خەیاڵ لە تێكـ ستی ئەدەبیدا هە ستپێكراو

---

[٢٨٨]- كامل حسن بصیر(د)، ڕەخنەسازی...، ل١٧٢.
[٢٨٩]- شمس قیس رازی، المعجم فی معاییر أشعار العجم، انتشارات زوار،١٣٧٣، ص١٦٩.
[٢٩٠]- محەممەد كۆردۆ، گەڕان بەدوای شیعرو جیاوازیدا،چاپی یەكەم، چاپ و بڵاوكردنەوەی سلێمانی٢٠٠٦، ل٤٢.
[٢٩١]- مسعد محمد زیاد(د)، ارشیف : ١١٣٢٠، .... http://www.alfaseeh.com

بێت))[٢٩٢]، لەبەر ئەوەیە بە گەوهەرو ڕەگەزی گرنگی شیعر لەقەڵەم دەدرێت و لە درو ستکردنی وێنەی هونەریدا ڕۆڵی گەورەی هەیە هەر لەوبارەوە وتراوە: ((ئەندێ شە گەوهەری سەرەکیو ڕەگەزی نەگۆڕی شیعرە، بابەتێکە کە لە وزەی خەیاڵ کردنەوە بەرهەم دێت))[٢٩٣].

ئەندێشە لای شاعیران و فەیلەسوفان و ڕەخنەگرانی کۆن و نوێ بایەخی زۆری پێدراوە: ((سوکرات دەڵێت: (ئەندێ شە جۆرێکە لە شێتیی باڵا) و (ئەر ستۆتالیس)، ئەندێ شەی بەرز ڕاگرت، کە توانای کۆکردنەوەی وێنەکانی هەیە...ئەندێ شە لای (ئیبن عەرەبی) تیۆرێکی تەواوەو...دەڵێت: ئەوەی پلەو پایەی ئەندێشە نەزانێت بەتەواوی نەزانە...بەشێکی گەورەی داهێنانەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەندێشەکاری واتە ئەو شێوازەی بە ئەندێشە دروستکراوەتەوە، بۆنموونە وێنەی شیعری، ئەندێشەی توخمەکانی لەبەر هە ستەوە وەردەگرێت، چ ڕا ستەوخۆبێت یان ناڕا ستەوخۆبێت))[٢٩٤]. زۆرجار لە جیهانی ئەدەب و دەقی شیعریدا شاعیر و نوو سەر واقیع بە ئەندێ شە دەردەبڕن و وێنەکانی واقیع ڕا ستەوخۆو پڕاوپڕ ناگوازنەوە، تا بتوانن لایەنی هونەری کارەکەیان بەرز ڕاگرن و خۆیان لەلا سایيکردنەوەی دەقاودەقی سرو شت و واقیع بپارێزن، بۆئەوەی بتوانن چێژی زیاتر بە دەقەکەیان ببەخ شن، کە بێگومان پەیامی دەق پێش سوود، چێژە یان چێژو سوودە پێکەوە، بۆیە لەم پێناوەدا لە جیهانی ئەندێ شەدا واقیعێکی نوێ دەخوڵقێنن، کە دووربێت لە وێنەگرتنەوەی فۆتۆگرافیانە.

شاتۆبریان(١٧٦٨-١٨٤٨)بەهێزی ئەندێشە توانیویە ئافرەتێك بخوڵقێنێت و شەیدای بێت. لەم بارەیەوە دەڵێت:((ئەندێ شە کڵپەگرتووەکەم و شەرم و گۆ شەگیریم لە خەڵك، هۆیەك بوو بۆئەوەی تەنیا بم و تێکەڵ خەڵك نەبم، لەو کاتەیدا پێوی ستم بە خۆ شەوی ستی ڕا ستەقینەبوو بەهۆی هێزی پێداوی ستی و داخوازی جە ستەم، نازانم گەر لە مێژووی دڵ و لە مێژووی مرۆڤایەتیدا کەس هەبووبێت بەم ئەزموونەدا چووبێت! بۆخۆم بەئەندێشە ئافرەتێکم ئەفراند))[٢٩٥].

ئەندێ شە ((لەبواری ئەدەبدا بەگ شتی و شیعریش بەتایبەتی شوێنێکی گرنگی هەیەو یەکێ لە کۆڵەکە بنەڕەتییەکانی شیعرییەتە))[٢٩٦]، و ئەندێ شە ((بەزاندنی ئەم یا سایانەیە کە مرۆڤ بە خەیاڵ بەرەو جیهانێکی تر دەڕواو مەبە ستەکانی تیا بنیاد دەنێت، بۆیە ئەو کاتەی کە مرۆڤ دەکەوێتە خەیاڵکردنەوە لەو دونیایە دادەبڕێتو بەرەو دونیایەکی تر دەڕوات و لەو دونیایەش بەئارەزووەکانی دەگاتو نەخشە بۆ ژیان دەکێشێتو هەست بەوە ناکات، ئێستا لە کوێیەو لەکوێ وەستاوە کاتێك بەهۆش خۆی هاتەوە، ئیتر خەیاڵەکەش دەپ چڕێت. ئەو شتەی لە واقیعدا نەکرێتو بوونی شی نەبێت، مرۆڤ بەخەیاڵ پێی دەگات، کەواتە مرۆڤ لەبوونی خۆی حەز بە خەیاڵ کردن دەکات))[٢٩٧].

---

[٢٩٢] - نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی، چاپخانەی بینایی، ٢٠١١، ل٢٧.

[٢٩٣] - محمد رضا شفیعی کدکندی(د)، صور خیال...، ل١٨ .

[٢٩٤] - دەڕوانرێتە: محەمەد وەسمان، فەلسەفەی سۆفیگەری...، ل٣٥٠.

[٢٩٥] - هەمان سەرچاوە...ل٣٥٠.

[٢٩٦] - ئەحمەدی مەلا، شیعر تەنیا هەر بنەمایە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٢٤.

[٢٩٧] - هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ...، ل٥٤.

د. شوكريه ڕەسول لەبارەی ڕۆڵی ڕەگەزی ئەندێشه لەشیعردا دەڵێ: ((ئەگەر ئەندێشه نەبێت بەیان و ئەدەب ئەوەستێ، چونکه گەر ئەندێشەکه نەچێ پەیکەری بۆ دروست بکا، پاشان وشەکان دەری ببڕن، و شه بەتەنها ناتوانێ بـچێ ئەو گوزارانه بێنێت و به شێوەیەکی کاریگەر بیانخاته ڕوو))[298]، هەروەها بەم جۆره پێنا سەی شیعر دەکا: ((شیعر بەرهەمی مرۆڤێکی بەهرەداری به ئەندێشەیه، که به ترپەو ئاواز تاقیکردنەوەکانی خۆی وەکو مرۆڤێکی ئەندامی ناو کۆمەڵگایەك له دوو توێ ی چەند وشەو ڕستەیەکی پڕ واتاو خەیاڵێکی فراواندا تۆمار دەکات))[299]. هەڤاڵ ئەبوبەکریش ئاوا لەبارەی ئەو پەیامه نەمرەی که ئەندێ شه به شیعری دەبەخ شێ، دەڵێ: ((خەیاڵ بنەمایەکی تری دەقی شیعرییه، شیعر بەرەو ئەندێشەو بیرکردنەوەو وێناکردنی هەموو ئەو خواست و ئارەزوو بیرانەمان دەبات که زۆر جار له دنیای واقیعدا بەدییان ناکەین، شیعر له ڕێی خەیاڵەوە بەرەو واقیعی نەستمان دەبات، یان بەشێوەیەکی تر له ڕێی بنەمای خەیاڵەوە شاعیر بڤەکانی نه ست دەخاته واقیعەوە، بۆیه تەڕی و پاراویی و زیندویی و سەوزیی هەمیشه له شیعردا دەدرەوشێنەوەو جۆرێك له نەمری پێدەبەخشێ))[300].

ئەوە ڕوونو ئا شکرایه که ((خەیاڵ هێزێکی گەورەیه له ناو شیعرو شیعری با شیش بەهێزی خەیاڵو قووەتی درو ست بوونی دەنا سرێتەوە))[301]، شیعر لەئەنجامی خولقاندنی ئەندێ شەوە لەناوەوەی دەقەکەدا هەموو ئەو هه ست و نه ستانەی شاعیر دەڕازێنێتەوەو دەربڕینەکانی له زمانی ئا سایی دوور دەخاتەوە، چونکه شیعر((کلێ شەیەکه بۆ ڕۆحی ڕامانەکانی ناوەوەی مرۆڤ و وروژاندنەکانی خودی شاعیر، له ڕێگەی کارتێکردنه هەستییەکانەوە، له بۆتەی زمانێکی چڕو ڕەنگیندا بەرجەسته دەبێت))[302].

کولیردج(١٧٧٢-١٨٣٤) دەڵێت: ((خەیاڵ بەرهەم هێنەو شتی تایبەت بەخۆی بەرهەم دێنێت لەو کاتەی کەوا یا ساکانی شی زۆر بەهێزن لەگه شەکردنو بەرهەم هێناندا...لەکاری هۆنراوەدا، ئەندێ شه ڕۆڵێکی گەلێك گرنگ دەبینێت، هەر بەهۆی ئەندێ شەوە، گەلێ بەرهەمی نا سكو نایاب لەلای هۆنەران لەدایك دەبن، خوێنەرانیش چێژ لەو ئەندێشەیه وەردەگرنو ئاسۆی بیرکردنەوەیان فراوان دەکات بەرەو خەیاڵاتیان دەبات، چونکه مرۆڤ ئارەزوو لەخەیاڵ کردن دەکات، شیعری خەیاڵاویش هۆکارێکه بۆ تێرکردنی ئەم ئارەزووە))[303].

کۆلیردج وای بۆ دە چێت که خەیاڵ ((بیر خستنەوەی شتێك نییه، که پێش ئەو کاته هه ستمان پێ کردبێ و دەرچووبێ له گشت پەیوەندێکی کات و شوێن و گشت پەیوەندییەکانی و پەیوەستییەکانی،

---

[298] - شوکریه رسول(د)، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی .....،ل١١.

[299] - هەمان سەرچاوە...ل٢٥.

[300] - هەڤاڵ ئەبوبەکر حسەین، چەشنه ئەدەبی و رۆژنامەنوسییەکان و ڕەنگدانەوەی له "ژیان و ژین"دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل٤٨.

[301] - هاوژین سلێوه عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری له شیعری شێرکۆ...، ل٥٧.

[302] - فازیل کەریم ئەحمەد و نووسەرانی تر، خەیاڵ و رۆح"چەند تێڕوانینێك...، ل١٩٢.

[303] - هاوژین سلێوه عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری له شیعری شێرکۆ...، ل٥٤.

هەروەها کۆکردنەوەی ئەو پاژانەش نییە لە پێشدا هەستی پێ کرابێ بۆ پێکهێنانی شتێك، کە هەستی پێ نەکرێت، بەڵام لە واقیعدا خەیاڵ داهێنانێکی تازەیە))[٣٠٤].

لەڕۆماذ سییەتدا چەمکی ڕەتکردنەوەی واقیع و پەنابردنە بەر خەیاڵ کاری لە سەر دەکرێت، ((لە خەیاڵدا چەندین جیهانی جوان و هێمن دەکێشێت، کە هاوکاری و برایەتی و دادو یەکسانی تیایدا بەر قەرارەو لێبوردن هەیە...بۆیە بەنا چارییەوە پەنا وەبەر خەیاڵ دەبەن، کە ئەلتەرناتیڤی واقیعە))[٣٠٥]. بەم پێیە ڕۆماذ سیەت لە جیهانی خەیاڵدا هەموو جوانییەکان دەبینێت و ئەو خۆ شیانەی شاعیر لە جیهانی واقیعدا ناتوانێ پێیان بگات، لەڕێگەی خەیاڵەوە بەو ئاوات و ئامانجانە دەگاو ساتێك لەگەڵ چێژی ئەو خەیاڵانەدا دەژی و دەیخاتە چوارچێوەی تێکستێکی شیعری وخوێنەریش زیاتر چێژ لەو دەقانە دەبینێت، کە بەخەیاڵ ڕازێنراونەتەوە، چونکە خەیاڵ ئەو جیهانەیە بێ ناڕەحەتی و ماندووبوون هەموو کەس ئە سپی بیری خۆی تیا تاو دەدات و ساتێك لە جەنجاڵییەکانی واقیع بەدوور دەبێت و چێژ وەردەگرێ. د.عادل گەرمیانی لەو بارەیەوە دەڵێ: ((ئەندێ شە بنەمایەکی گرنگی پێکەوەنانی چێژی دەقە، کەوا بە هۆیەوە دەق کاریگەریی خۆی بەسەر خوێنەرەکەیدا دەنوێنێ))[٣٠٦].

لە بارەی جۆرەکانی ئەندێ شەوە، کۆلیردج وای دەبینێ خەیاڵ دوو جۆرەو دەڵێ: ((من وای دەبینم، کە خەیاڵ یا سەرەکییە یان لاوەکییە، بەبۆ چوونی من خەیاڵی سەرەکی ئەو هێزە چالاکەیە یا سەرەکییەیە، کە وادەکات، کە درککردنی مرۆڤ مومکن بێت... خەیاڵی لاوەکی سەدای خەیاڵی سەرەکییە... خەیاڵی سەرەکی ئەوەیە، کە هەموو خەڵك هەیانەو تیایا هاوبەشن، بەڵام خەیاڵی لاوەکی خەیاڵی شیعرییە، کە تەنیا شاعیران هەیانە، خەیاڵی سەرەکی ئەو هێزەیە کەوا لە خەڵك دەکات، کە درك بە شتەکان بکەن واتە ڕێگایەکە بۆ گەشتن بە زانیاری و حەقیقەت،...بەڵام خەیاڵی لاوەکی یاخود شیعری گرنگی بە پاژەکانی شتی درك پێکراو نادات...خەیاڵی لاوەکی دەبێت ئامادە نەبێ(غائب بێ) واتە شاعیر وێنەی شتەکەمان دەداتێ وەك چۆن بۆی دەچێ یان دەیبینێ یاخود لە شێوەیەك لە شێوەکان مەزەندەی دەکات))[٣٠٧]. هەروەها دەوترێ ئەندێشەی لاوەکی((تایبەتە بە شاعیرە هەڵکەوتووەکان...لەبەرئەوەی هێزی دروستکردنی شیعری تێدا بەدیار دەکەوێت، ئەم جۆرە لەلای کانت بەخەیاڵی ئێستاتیکی ناو دەبرێت.... لێهاتوویی و داهێنەری شاعیرەکە دەخاتە ڕوو، کۆلیردج جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوەو دەڵێت: شیعر بەرهەمی ئەندێشەی نا سەرەکییە، بەم جۆرە دەردەکەوێت کە خەیاڵ ڕەگەزێکی سەرەکی شیعرەو یەکێك لە نهێنییەکانی شیعریش وێنەی شیعرییە، کە لە سەر بنچینەی خەیاڵ بنیات دەنرێت))[٣٠٨]. لەبارەی ئەوەی کە خەیاڵ جەستەی شیعر و بابەتەکانی تری هونەر دەخوڵقێنێ و پێزیان دەداتێ دەوترێ: خەیاڵ یەکێکە لە ڕەگەزە سەرەکییەکان لە پێکهاتەی

٣٠٤- شکری عزیز الماضی(د)، تیۆری ئەدەب،...،ل٥٥.

٣٠٥- هیمداد حوسێن(د)، ڕێبازە ئەدەبییەکان، چاپی سێیەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٤، ل٩٧.

٣٠٦- عادل گەرمیانی(د)، پێناسەکانی ئەدەب، گۆڤاری ڕامان، ژمارە ١٨١"٢٠١٢/٦/٥"، ل١٠٧.

٣٠٧- شکری عزیز الماضی(د)، تیۆری ئەدەب،...،ل٥٧.

٣٠٨- هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ...، ل٥٩.

شیعردا، بەڵام ئایا ئەوەندە کارایە کە شیعر بەبێ وی درو ست نەبێ؟ د. سەلاح فتد سوە دەڵێ:((بەڵێ تێڕوانینی هونەری کاری خەیاڵە، بۆ بەرهەمهێنانی بابەتەکانی و   شیعرو تەواوی بەرهەمە ئەدەبی و هونەرییەکانی دیکە بابەتەکانی خۆیان لە خەیاڵ وەردەگرن و بەخەیاڵیش لێیان دەدوێن))[٣٠٩].

لە ڕوویەکی ترەوە بەپێی بۆ   چوونی   سایکۆلۆژی ستەکان، خەیاڵ بۆ ((سێ جۆر دابەش دەکرێت))[٣١٠]، کە بریتین لە:

١- خەیاڵی داهێنانکار: ئەو جۆرەیە، کە چەند وێنەیەکی نوێ لە هەستی خوێنەردا پێکدەهێنێت، ڕەگەزەکانی لە یادەوەریی ئەدەبیدایە، هەرچەندە لە سنوورێکی مادیدایە، بەڵام واقیعی دەرەوە پیشان نادات، بەڵکو بە شیوەیەکی تازەتر پێشکەشی دەکات.

٢- خە یاڵی پێکهێنراو (درو ستکراو): لە دەقی ئەدەب یدا، جۆرە خە یاڵێکە لەنێوان ش تە لێک چووەکاندا هەیە، گەر لە یەك   چوار چێوەی   سۆزدا بێت، یان لە حاڵەتێکی دەروونیی هاوشێوەدا بێت.

٣- خەیاڵی ڕوونکاری، یان ڕاڤەیی: ئەم جۆرە لە خەیاڵ وەسفی شتەکانی دەرەوەو دەوروبەر ناکات، بەڵکو هەوڵی ڕاڤەکردنی دەدات، وەك ئەوەی شاعیرێك سرووشت لەمرۆڤێکدا بەرجەستە بکات، یان لە ک چێکی جواندا بینوێنێ، یان بەپێ چەوانەوە جوانی و سرو شت و وە سفی ئافرەت لە سروشتدا ببینێ یان بەرجەستەی بکات.

بەڵام د. کامیل بە سیر ئاوا با سی ئەندێ شە دەکات و جۆرەکانی دە ستنی شان دەکا ((ئەندێ شە...ڕەگەزێکی ئێجگار گرنگە لە ڕەگەزەکانی وێژە،   چونکە بەهۆیەوە ئەم   چالاکییە ئادەمیزادیانە لە زاد ست جودا دەکرێتەوە، لەبارەی جۆری ئەندێ شەوە دەڵێت: ڕەخنە   سازەکانی هاوچەرخمان بە چەشنێکی گشتی دوو جۆر لە ئەندێشە دەستنیشان دەکەن))[٣١١].

یەکەم: ئەندێشەی داهێنراو یاخود ئەندێشەی خوڵقێنراو:

ئەم جۆرە لە ئەندێ شە بەوە دە ست نی شان دەکرێ، کە هێزێکی قووڵ و بەتەوژمە وێژەر بە هۆیەوە لە ڕەوان کردنگەکەی و تۆمارگای یادگارە تایبەتییەکانییەوە وێنەی هونەری تازەی وا   سازدەکا، کە وەکو خۆیان بەر چاوی خوێنەران نەکەوتبێت و لەهەمانکاتدا لەگەڵ ڕا ستییەکانی ژیاندا گونجابن و بە پێچەوانەی شوێنەوارە هەست پێکراوەکانی ئەم جیهانەمان نەبێ.

دووەم: ئەندێشەی سادەو پێکهێنراو:

ئەو ئەندێ شەیە کە ڕووکە شانە وێنەی هونەری هە ست پێکراوی ئا شنا لە ژیانی ڕۆژانەدا دووبارە دەکاتەوەو هە ستیاری خاوەن ئەم ئەندێ شەیە هیچ بەرهەمێکی تازە پێ شکەش ناکات، بەڵکو لە فەرهەنگ و سەرچاوە بەربڵاوەکانەوە وەکو کلێشە لێکچواندن و خوازەو خواستەو درکە دروست دەکات.

---

[٣٠٩]- سەنگەر قادر و هیمداد حسین، بوونی شیعر لە ئەدەبی کوردیدا(شیعرەکانی ڕەفیق سابیر و کەریم دەشتی بەنموونە)، گۆڤاری زانکۆی سەلاحەددین، ژمارە(٥٠)ساڵی ٢٠١١، ل ١٩٩.

[٣١٠]- ئازاد عەبدلواحید کەریم(د)، شیعریەتی دەق، وانەکانی خوێندنی باڵا ماستەر، زانکۆی گەرمیان...ساڵی خوێندن"٢٠١٤–٢٠١٥".

[٣١١]- دەڕوانرێتە: کامل حسن البصیر، ڕەخنە سازی ...، لاپەرەکانی١٥٦ و١٥٩و١٦١.

یەکێك لەو ئاماژانەی لە شیعردا بەڕوونی دەبینرێ، پەیوەندی توندوو تۆڵی نێوان ئەف سانەو شیعرە، حەمەکەریم عارف لەبارەی ئەو پەیوەندییەوە دەڵێ: ((ئەفسانەو شیعر پەیوەندییەکی یەجگار توندیان لە نێواندایە و بێ یەکدی هەڵناکەن و دووڕووی یەك پارچە دراون...هەڵبەتە ئامرازی پێکهاتەی هەردووکیان (ئەف سانەو شیعر) خەیاڵە، جا ئەم بەکارهێنانە هاوبە شەی خەیاڵ زمانێکی هاوبە شی لە نێوا ندا درو ست کردووە، ئەویش ز مانێکی با ڵداری هێ مایی و دوور لە شەرح و شرۆ ڤەو ڕوونکردنەوەیە))[٣١٢].

گرنگی خە یا ڵە کە دەتوانێ بەهۆی کاریگەریە کانییەوە لە واقیع و لە ڕابردوو مان دوور بخاتەوەو هەمی شە لە ناو واقیع و ڕابردوودا بۆ ئایندەمان بگەڕێ، بۆیە هەر شاعیرێك توانای خەیاڵکردنی نەبێ و هۆش و بیری تەی نەکات بە گوزەراوەکان و ئەوەی ئێ ستا هەیە توانای پێ شبینی کردنی نابێ و شیعریش جە ستەیەکی بێ گیان دەردە چێت. خەیاڵ لەداهێنانی بیری تازەو وێنەی شیعریدا ڕۆڵی گرنگ دەگێڕێ: ((خەیاڵ پێکهێنەرێکی گرنگی نێو بۆتەی شیعرییە، لە داهێنانی بیری تازەو خولقاندنی وێنەی هونەری دەسەڵاتێکی بەرفراوانی هەیەو سنووری شتەکان دەبەزێنێ))[٣١٣].

سوارەی ئیلیخانی زادە(١٩٣٧-١٩٧٧ز) شاعیرێکی نوێ خوازی کوردە، هەر چەندە تەمەنێکی کورت ژیاوە، بەڵام خزمەتی باشی بە زمان و ئەدەبی کوردی کردووە، لە شیعرێکی بۆنەدا کە بۆ مەرگی گۆرانی شاعیری نوو سیوە، بە ئەندێ شەیەکی بەرز و بە تێهەڵکێ شی دێرێکی شیعری گۆران و مامەڵکردنێکی جوان لەگەڵ وشەی شیعرەکەی گۆراندا هەستی خۆی بۆ ئەو کۆچەی گۆران دەردەبڕێت.

گۆران دەڵێت:

گیـــانی من بــۆ تەڵێ وەنەوشە پەرۆشە

کــە لــە ژێر سێبەری تــووترکا خامۆشە! دیوانی گۆران ل٦٥

سوارە دەڵێت:

((حەیف نەماوی تەماشاکەی، کوردستان چەندە جوان و خۆشە!

ئێستا لـــەبن(تـــوترکی ســــوور) وەنـــــەوشە بۆتۆ پەرۆشە!

ئەوسا کێ بە (سیحری نەغمە) لەگـــــەڵ ڕۆحـــم سکاڵاکا؟!

وشکا ڕووی سووتاوی زەوقم، پڕ گوڵی ئـــــاڵ و واڵاکـــــا؟!

کێ بەزمانی ئاشنای دڵ باش لـــــەگـــەڵ گیـــانم بدوێ؟!

خۆزگا! گوڵی ڕەشی نیسان لە ســــەحــرای ژیـــانم بڕوێ

سوارە وا هە ست دەکا، لە دوای ئەم مەرگە ئیتر کۆمەڵێ لە دیاردەو گیانلەبەرەکانی سرو شت لە خۆشی و ژیان دەوەستن و هیچ شتێك ناتوانێ برینی هەڵقرچاوی شاعیر ساڕێژبکات))[٣١٤].

---

[٣١٢]- حەمەکەریم عارف، دەربارەی شیعرو شاعیری(هەزار توێی شیعری نوێخوازی)٢٠٠٧ WWW.pertwk.com-ktebxana/nod.

[٣١٣]- تاریق سالح،.... گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٩٩)، ٢٠١٣/١٢/٥،ل٦٤.

[٣١٤]- شنۆ محەمەد محمود، ڕۆڵی سوارەی ئیلیخانی زادە لە....، ل٥٢.

٣- بیر:

بیر بریتییە: ((لەو واتایەی کە دەق دەگرێتەخۆی جا ئەو دەقە شیعر بێ یا پەخشان، دیارە واتاش گرنگییەکی گەورەی هەیە لەناو دەقدا هەرچەند واتا بە پێزبێ دەقەکە بە پێزتر دەبێ، بە پێچەوانەشەوە هەر چەند واتاکە لاواز بێت، ئاستی دەقەکەش لە گەڵیا نزم دەبێتەوە))[٣١٥].

شاعیری بلیمەت ئەوەیە کە بەهەموو بیرکردنەوەیەك بیربکاتەوەو بەهەموو هەستکردنێك هەست بکات، واتە ((شاعیر دەبێت هەم بیربکاتەوەو هەم هەستی هەبێت))[٣١٦].

بیر ((لە هەموو شاکارە ئەدەبییەکاندا بەهای تایبەتیی خۆی هەیە، دەقی ئەدەبی سۆزو خەیاڵو بیرۆکەو گوزارشتەو چەندین جۆری پووختی هەیە، وەك شیعر، کە سۆز ئامانجەکەیەتیو بیرۆکە سەرچاوەی پشت پێبەستراو و پاڵپشتێتی، هەروەها جۆری گشتی هەیە، کە بیرۆکە تیایدا پێشکەوتووەو شوێنی سۆزی گرتۆتەوە، وەك پەخشان، چونکە بیرۆکە ئامانجی یەکەمێتیو سۆزیش هۆکارێکە جوانی بە حەقیقەت دەبەخشێتو سیفەتێکی ئەدەبی جوان پاڵپشت بە داڕشتنەکەی دەدات))[٣١٧].

ڕەگەزی بیر نابێت لە شیعردا زۆر زەق بکرێتەوە، چونکە چێژی شیعر لاواز دەکات، لەگەڵ ئەوەشدا نابێت لێی دابڕێت بەهەمان شێوە هەر کەموکورتییەك لە بیردا، شیعر لە گرنگی خۆی دوور دەخاتەوە، بۆیە زاڵکردنی هەریەکە لەڕەگەزەکان نەك تەنها بیر دەبێتە هۆی جۆرێك لە لاسەنگی، بۆیە پێویستە ڕەگەزەکان هەموویان لە شیعردا هاوسەنگ بن و بیرو سۆز و ئەندێشە تێکەڵ بە تاقیکردنەوەکانی شاعیر بکرێت و جیهانێکی جوان بۆ شیعر فەراهەم بکرێت، هەربۆیە ڕەهاکردنی هەر ڕەگەزێك بەتەنها جوانی دەقی شیعری دەشێوێنێ و بەتایبەت ئەگەر بیر لە ناو ڕەگەزەکانی تری شیعردا زاڵ بکرێ، ئەوا شیعر بەهای ئێستاتیکی لەدەست دەدات. هەروەك دەوترێت: ((بیر تیشکێکە بە عەقڵی شاعیردا دێت، ئەگەر نەخشەی بۆ دانەڕێژێتو بەرز نەبێتەوە بەرەو خەیاڵو پێکهاتەکانی تری وێنەی هونەری بەشداری تێدا نەکەن، ئەوا وەك هەموو ئەو بیرانەی لێدێت، کە ڕۆژانە بە نێو مێشکی کەسانی ئاساییدا دێتو نابن بە شیعر))[٣١٨].

بنیاتی شیعر بیرو ئەندێشەو سۆزی شاعیرە، شاعیر لەڕێی شیعرەوە بیرێك بەرجەستە دەکات، واتە شیعر بەبێ ڕەگەزی بیر نابێت، بیرو باوەڕو ئایدۆلۆژیایەك لە پشتی شیعرەوە هەبێت دەیکاتە خاوەن پەیام وکرۆك، بیر لە شیعردا وەك هەر ڕەگەزێکی تر گرنگەو خۆشی بەخوێنەری شیعر دەبەخشێ، جا ئەو بیرە لە قاڵب و وێنەیەکی هونەری جوان و ڕازاوەدا نیشان دەدات، زۆر جار خوێنەر زیاتر بەرەو بیرەکە ڕادەکێشێت وا دەکات، زیاتر بەدوایدا بگەڕێت، تا بگاتە مەبەست. چونکە هیچ شیعرێك بێ مەبەست و ئامانجێك نییەو ئەوەشی پێ شەنگی ئامانج و مەبەستی شیعر دەکات بیرە. سەبارەت بە بیر لە دەقی ئەدەبیدا دەوترێ : ((ناکرێ دەقێکی ئەدەبی بەبێ بنەمای هزری وێنا بکرێ،

---

[٣١٥]- سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری...، ل٨٣.

[٣١٦]- مسعد محمد زیاد(د)، ارشیف : ١١٣٢٠، .... http://www.alfaseeh.com

[٣١٧]- ئازاد عەبدلواحید کەریم(د)، شیعریەتی دەق، وانەکانی خوێندنی باڵا ماستەر، زانکۆی گەرمیان...ساڵی خوێندن"٢٠١٤-٢٠١٥".

[٣١٨]- هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ...، ل٤٨.

چونکە ئەگەر دەقێکی ئەدەبی بێ مانا یان بیرۆکەیەکی جوان بوو، ئەوا سەرەڕای گرنگیی بیرۆکە لە کاری ئەدەبیدا، دەقەکە دەبێتە وڕێنە))[٣١٩].

بیروبۆ چوون یان بڵێین بیروباوەڕو ئایۆلۆژیا لە هەموو بابەت و کایەکاندا داینەمۆن و بزوێنەرن، شیعریش ئەو باڵادە ستییەی بیروباوەڕ لە سەری کەم نییەو هەموو شیعرێك پێوی ستی بەو بزوێنەرە هەیە تابیخاتە جوڵەو زیندویەتی پێ ببەخ شێ، بیر لە شیعردا جەوهەری سەرەکییە، هەڵبەتە شاعیری سەرکەوتوو ئەو شاعیرەیە باش بیر دەکاتەوە، تابتوانێ بەزمانێ شیعر بنووسێ، کە لە چوار چێوەی ئەو بابەتانە بسوورێتەوە کە بابەتی ڕۆژن، هەرچەندە هەندێك بەلایانەوە وایە، کە شیعر تەنها هەر لایەنی ئێستاتیکایە و هیچی تر، بەڵام هەندێك جار شیعر دەبێت ڕێگای چارەسەر بۆ دواکەوتووییەکانی کۆمەڵ بدۆزێتەوەو تیر شك بخاتە سەر جوانییەکانی ژیانو بیری نوێو ئاڕا ستەی نوێ لە مێ شکی خوێنەراندا بچێنێت.

شاعیر هەمیشە بەبیری بەرزو جوان وێنەی بەرزو ڕازاوە پێکدەهێنێ، چونکە وێنەی شیعری بەرهەمی بیری فراوان و ئەندێشەیە، هەروەها ئەو شێوەیە کە سۆزی شاعیر تێیدا دەخرێتەڕوو، شاعیر لەو ڕێگەیەوە بەرجەستەی بیرو ڕاکانی دەکاتو پەیامی خۆی دەخاتەڕوو، کە دەیەوێت بیگەیەنێت.

بیر وەك ((چرۆی درەختێکی تازە پ شکوتووەو خەندەی ئایندەیەكو داهاتوویەکی پڕ گەڵای سەوزو بەری جوانی پێوەیە، ئەگەر ئەم چرۆیە پەروەردە نەکرێت، ئەوا هەر زوو دەچێتەوە ناو قاوغی خۆی و زەرد هەڵدەگەڕێتو و شك دەبێتەوە، بۆیە ئەم چرۆیە پێوی ستی بە ئاوو خۆراکی ئامادەکراو هەیە، ئەم ئاوو خۆراکەش سۆزو ئەندێ شەو پێکهاتەکانی تری وێنەی هونەرییە...هەموو شیعرێك لە پێکهاتەیدا بیری تێدایە کە چوارچێوەی شیعرەکە پیشان دەداتو دەبێتە بابەتی شیعرەکە))[٣٢٠].

ئەوەی لە کاری ئەدەبی بەگ شتی و شیعر بەتایبەتیدا قسەی کۆتاییە، ئەوەیە هیچ بەرهەمێکی ئەدەبی بەبێ بیر نابێت: ((بیر بۆ لەدایکبوونی شیعر سەر چاوەی سەرەکییە، چونکە کاتێ مرۆڤ دەگەڕێتەوە دواوەی خۆی و ساتێك بە نێو ژیانی ڕابردووی خۆیدا گوزەردەکات، بیر لەو شتانە دەکاتەوە، کە ڕۆژێك لە ڕۆژان بەخۆ شی و ناخۆ شی بە سەری بردوون، ئیدی لەوێوە ڕێگە بەخەیاڵی دەدات بێتە مەلێکی باڵڕەنگین و خۆشی ببێ بە گەردوونێکی ئارام))[٣٢١].

بیر ((هەوێنی هەموو ژانرێکی (ئەدەب)ییە، چونکە هەر ئەو بیرە، چیرۆکنووسێ ئەتوانێ بیکات بەهەوێن بۆ نوو سینی چیرۆکێك، لە هەمان کاتدا لەلای شاعیرێك دەبێتە تۆوی سەرهەڵدانی شیعرێك (وێنەکێش)ێك دەتوانێت بیکات بە تابلۆیەك تا ئەو ڕادەیەی ڕازاندنەوەو دەربڕینی پەیامەکە لەلای هەریەکێکیان بە جۆرێك سەرهەڵدەدات))[٣٢٢]، سەرکەوتووی بەرهەم پەیوەندی بەتوانای هەریەکەیانەوە هەیە، کە تا چ ڕادەیەك دەتوانن بەرهەمێکی با شی لێ بەدە ست بهێنن، زۆرجار بیرێکی بەهێز دەکەوێتە

[٣١٩]- ئازاد عەبدلواحید کەریم(د)، شیعریەتی دەق، وانەکانی خوێندنی باڵا ماستەر، زانکۆی گەرمیان...ساڵی خوێندن"٢٠١٤-٢٠١٥".

[٣٢٠]- هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە...، ل٤٨.

[٣٢١]- تاریق سالح،....گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٩٩)، ٢٠١٣/١٢/٥،ل٦٢.

[٣٢٢]- دەڕوانرێتە: هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری ...، ل٤٨.

قاڵبی بابەتێکی سادەوە شیعر بێت یان هەر بەرهەمێکی تری هونەری بۆیە دەوترێ: ((هەموو دەقێکی ئەدەبی خاوەن پەیامی خۆیەتی، ئەو پەیامەش بە بەرجە ستەکردنی بیری دەقنووس دادەنرێت. هەموو نوو سەرێکی دەق خاوەن جۆرە بیرکردنەوەو بۆ چوونی تایبەتی خۆیەتی...زۆر جار بیری نوو سەری دەق ڕەنگدانەوەیەکی ڕاستەوخۆی بیروباوەڕی سەردەمی نووسەرەکەیە))[٣٢٣]. یەکێك لەو شتانەی لە دەربڕینی بیردا پێویستە ڕاستی بیرو بۆ چوونەو دەبێت لە پەیامی دەقەکەدا هە ست بەبوونی بکرێت، چونکە لای خوێنەرو گوێگر کاریگەریی بە جێدەهێڵێت: ((ڕا ستگۆیی بیرو بۆ چوون لە ڕازیبوونی خوێنەرە، بەو واتایانەی کە بیرۆکەیەك لە چوارچێوەی کارێکی ئەدەبیدا خۆی دەبینێتەوە، بەو مەرجەی ئەو بیرۆکانە ڕاستگۆبن لە هەستو نەستدا))[٣٢٤]. یەکێك لەو چەمکانەی بیر کە زۆر لە دەقی شیعریدا ڕەنگ دەداتەوە، بیری نەتەوایەتی و ئاینییە و بە شێوەیەکی بەربڵاو لە شیعری شاعیرانی کورددا، بەتایبەت لە شیعری بۆنەدا بەئاسانی هەست بە بوونی دەکرێت.

٤- تاقیکردنەوە(ئەزموون):

گشت ڕووداوو کارە سات و ئەزموونە تاڵ و شیرینەکانی ژیانە، هەموو بیرو بۆ چوونێکە، هەموو جووڵەو بزاوتنێکە، کە ڕووبەڕووی مرۆڤ دەبێتەوە، شاعیریش وەك تاکێك لەو ئەزموونانەدا بەشدارە.

هەڤاڵ ئەبوبەکر ئاوا باس لە تاقیکردنەوە دەکات: ((ئەزموونی شاعیر لەگەڵ دەوروبەرو کارتێکردنی ڕووداو لە شاعیرو بەرجەستەکردنی ئەم هاوکێشەیە لە دەقی شیعرییدا، تایبەتمەندییەکی تری شیعرە، بۆیە بەپێی چەمکە هاو چەرخەکانی هۆنراوەی ئەورووپایی شیعر تەنها لە هە ستەوە سەر چاوە ناگرێت، بەڵکو وابە ستەی تاقیکردنەوەو ئەزمونی شاعیر دەبێت، لەم ڕووەوە (ریلکە)دەڵێت: هۆنراوە تەنها بریتی نییە لە هە ست وەك خەڵکی بۆی دە چن، بەڵکو تاقیکردنەوەیە، پێویستە مرۆڤ بۆ نوو سینی تاکە بەیتێك شاران و خەڵکی جیاوازو شتی جیاواز ببینێت و شارەزای گیانلەبەرو پۆلی مەلان بێت و توانای ئەوەی هەبێت بیری بەرەو ڕۆژانی مناڵی بەرێتەوە))[٣٢٥].

ئەزموون و تاقیکردنەوە لە دیدی ڕەخنەگراندا جیاوازی هەیە. ((دیارترین کێ شە دەربارەی تاقیکردنەوە لە ڕەخنەی هاو چەرخدا ئەو کێ شەیەیە کە دەربارەی سیما خودی و مرۆڤایەتییەکەی بەرپاکراوە. بەلای هەندێ ڕەخنەگرەوە*مەرجە تاقیکردنەوەکان کە سی بن و ڕا ستەوخۆ ڕووبەڕووی شاعیر بووبنەوەو شاعیر لەناویاندا ژیابێ، هەندێکی تریش بۆ ئەوە دە چن، کە شاعیر دەتوانێ تاقیکردنەوەی کەسانی تریش وەربگرێ و لە هەڵبەستەکانیدا ڕەنگیان بڕێژێ))[٣٢٦].

[٣٢٣]- عادل گەرمیانی(د)، پێناسەکانی ئەدەب، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٨١)ی٢٠١٢/٦/٥، ل١٠٨.

[٣٢٤]- ئازاد عەبدلواحید کەریم(د)، شیعریەتی دەق، وانەکانی خوێندنی باڵا ماستەر، زانکۆی گەرمیان...ساڵی خوێندن"٢٠١٤-٢٠١٥".

[٣٢٥]- هەڤاڵ ئەبوبەکر حسەین، چەشنە ئەدەبی و ڕۆژنامە.....ل٤٩.

*- سەبارەت بەو ڕەخنەگرانەی پیان وایە دەبێ تاقیکردنەوەکان خودی و کەسی بن، هۆراس دەڵێ: ((ئەگەر ویستت فرمێسکم پێ بڕێژی دەبێ لە پێشدا خۆت هەست بە گەزینی ئازار بکەیت، تەنیا ئەو کاتەش چەرمەسەرییەکانت خەمبارم ئەکەن)) دەڕوانرێتە:هۆراس، هونەری شیعر، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە– حەمید عزیز، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی،٢٠٠٥، ل٢١

[٣٢٦]- دلشاد علی(د)، بنیاتی هەڵبەست لە....، ل٤٣.

تۆوی ئەزموونی شیعری دە شێت فاکتەری ناوخۆیی یان دەرەکی بێت، شاعیر هەروەك چۆن لەگەڵ ئەزموونە کە سییەکانی خۆیدا دەژی ئاوەهاش کە سێکی دابڕاو نییە لە دەورووبەر و دەتوانێت ئەو تاقیکردنەوە مرۆڤایەتییانەی دەورووبەریش لە هە ست و سۆزی خۆیدا ئاوێتە بکاو ڕەنگی کە سی پێ بدات و لە دەقی شیعریدا دەریببڕێت، د. دڵشاد عەلی لەم بارەیەوە دەڵێت: ((بەگشتی هەروەك چۆن تاقیکردنەوە تایبەتییەکانی شاعیری ڕە سەن، ڕا ستەوخۆ پەیوەندی بە خوێنەرو گوێگرەوە دەبێت، بەو پێیەش هەڵگری شەقڵی تایبەتی گەلەکەی و بەها مرۆڤایەتییەکانە هەر بەو جۆرەش تاقیکردنەوە مرۆڤایەتییەکان لە خودی خۆیدا دەتوێنێتەوەو ڕەنگی کە سێتی خۆی دەبەخ شێت پێیان، بەم ڕەنگەش تاقیکردنەوەکان بابەتی هەڵبەست ئەنجام دەدەن و بیری بەرهەمەکە گەلاڵە دەکەن))[٣٢٧].

ئەوەی ئەزموونە لە ژیانی شاعیردا ئەو واقیعەیە کە دەگوزەرێت و شاعیر و دەورووبەر ئاڕاستەی تاڵی و شیرینی و خۆ شی و ناخۆ شییەکانی ژیان دەکات، بەرهەمی ئەو واقیعەیە زۆر جار چارەنوو سی مرۆڤەکان دە ستنیـ شان دەکات، شاعیریش لەو ئەزموونانە دەدوێت، کە هە ست و سۆزی دەوروژێنن. بۆنەش بە شێکە لەو ئەزموونانەو لەئەنجامی ئەو هە ست و سۆزە وروژاوەی شاعیر لەبۆنەیەکدا شیعری بۆنە لەدایك دەبێ.

شاعیر ناتوانێت خۆی لە واقیع دووره پەرێز بگرێ، چونکە شاعیر وەك تاکێك بەشێکە لە گشت، ڕا ستە شاعیر لە هە ست و هەڵچوونەکانی دەروونی خۆی دەدوێت، بەڵام ((مە شاعیرەکانیـ شی لە واقیعی کۆمەڵگاوە سەر چاوە دەگرن. هەر کە سێ گە شت بەناو...ئەدەبیاتی هەر نەتەوەیەکدا بکات، تەنانەت بگەڕێتەوە بۆلای کۆنترین شاعیریش ئەوە دەبینێ، کە کۆنترین شاعیریش هەر چەندە شیعرەکانی خەیاڵاوی بن، ئەوە ناچار بووە، گەڕاوەتەوە سەر واقیع، نەیتوانیوە دەست بەرداری واقیع بێت. سەبارەت بە ئەرکی شیعر (ئەلیوت) لەو بڕوایەدایە، کە دیارترین ئەرکەکانی شیعر وروژاندنی چێژەو دەبێت سەرباری ئەو چێژەش شاعیر ئامانجێکی تری هەبێت، ئەو ئامانجەش تایبەت نەبێت بەخودی خۆی، بەڵکو بۆ کۆمەڵ و خوا ستەکانی کۆمەڵ بێت، بەڵام ئەگەر تایبەتیش بێت بەخۆی ئەوا خۆ شی تاکێکی ناو کۆمەڵگایەو وەك لقە ڕووبارێك دەڕژێتە ناو دەریا چەی کۆمەڵگاوە، چونکە واقیعی ژیانی تاکە کەسێك لەهەمان کاتیش واقیعی ژیانی دەیان تاکە کەسی ترە))[٣٢٨].

دیلانی شاعیر لە بارەی پەیامی شیعرەوە بۆ چوونی وابووە، کە ((پەیامی شیعر یان ڕا ستتر ڕێڕەوی شیعر ئەبێ بریتی بێ لە ئاوێنە یەك بۆ دەرخ ستنی ئازارە کانی گەل، نیـ شا ندانی دەردە سەرییەکانی، ئا شکرا کردنی دوژمنەکانی، هەڵ سەنگاندنی دۆ ستەکانی، ئەبێ ئاوێنەیەك بێ بۆ هاندان و بۆ خەباتکردن، بۆ بەگژ داگیرکەرا چوون))[٣٢٩]، دەبینین هەموو ئەو خوا ستانەی بیروبۆ چوونی دیلان نیشاندەدەن هەمان ئەو پەیامانەن شیعری بۆنەی کۆمەڵایەتی و نیشتمانی وەك ئەرك لەئەستۆی گرتووە و لە ئەزموونەکانی شاعیرو دەورووبەرەوە دەخرێتەڕوو، لێرەشدا خستنە ڕووی تاقیکردنەوە لە

---

[٣٢٧] - دلشاد علی(د)، بنیاتی هەڵبەست لە....، ل٤٣.

[٣٢٨] - هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە.... ل٦١.

[٣٢٩] - دڵشاد عەلی(د)، دیلان و تاقیکردنەوەی شیعری، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم،سلێمانی، ٢٠٠٧، ل٤٥.

شیعردا پەیوەستە بە توانای هونەری شاعیرو هەرئەو توانایەشە کە پێزو هێز بە شیعرێك دەبەخشێ، چونکە زۆر جار دەکرێت، تاقیکردنەوەو ئەزموونێك هی دەورووبەر بێت و دوو شاعیر بێن لە دوو دەقی شیعریدا تەوزیفی بکەن و هەریەکەیان بە جۆرێك بیروڕاو سۆزی لە سەر دەربڕێ. کەواتە ((داهێنانی هونەری بە پلەی یەکەم بۆ سرو شتی نوو سەرو توانا هونەرییەکانی و ڕادەی زاڵ بوونی لە سەر ئەزموونەکەی و توانای لەسەر ڕەگەزە هونەرییەکان دەگەڕێتەوە))[٣٣٠].

لێرەدا ئەوە دەخەینە ڕوو کە ئەزموونی شیعری پەیوە ستە بە هەموو ڕووداوێکی خۆش و ناخۆش، خودی و کە سی بێت و پەیوەندی بەژیانی نوو سەرەوە هەبێت یا لە دەورووبەریدا بێ. سەرچاوەی لەدایکبوون و سەرهەڵدانی شیعرو بابەتی تری ئەدەبییە و زیاتر لە شیعردا چڕدەبێتەوە و بە ئاشکرا لە هەڵسەنگاندنی دەقی شیعریدا وەك ڕەگەزێکی بەرچاو پێویستە هەست بە بوونی بکرێت. (دلا سل ابر کرومبی) دەڵێ: ((تاقیکردنەوە بە مانای هەوڵدان نایەت، بەڵکو ئەو ڕووداو و کارە سات و هزرو هە ستانە دەگرێتەوە، کە ڕووبەڕووی مرۆڤ دەبنەوە. کەواتە ئەو ڕووداوانە لە ژیانی شاعیردا ڕوودەدەن، خۆش بێت یان ناخۆش، هە ستی شاعیر دەوروژێنێ و کار لە دەروونی دەکات، هەر لێرەوە ڕەگەزی تاقیکردنەوە لەشیعردا تایبەتمەندی خۆی دەبێت))[٣٣١].

دەبینین چەمکی ئەزموون لە شیعردا زۆر نزیك دەبێتەوە لەو پێنا سەیەی بۆ شیعری بۆنە لە ڕووی چەمك و زاراوەوە کراوە یان بەڕوونتر دەتوانین بڵێین چۆن شیعری بۆنە بە شیوەیەکی گ شتی ڕەنگدانەوەی واقعی کۆمەڵایەتی و سیا سی و نەتەوەیی و سرو شتی و کە سییە کە لەهە ستی وروژاوی شاعیرەوە سەر چاوە دەگرێت و دەبێتە ئەزموونێکی خودی لە ژیانیدا، ئەزموونەکەش هەمان حاڵەت دەردەخات وەك چەمك و واتا و بەرهەمەکەی پێ دەوڵەمەند دەبێ و بەو پێیە ((هەرئەزموونێکیش وێنەیەکی نوێ بخاتە ڕوو، بە سەر چاوەیەکی خودی لەقەڵەم دەدرێت))[٣٣٢]، هەموو ئەمانە دەبنە تاقیکردنەوە لای شاعیر. ئەوەی لە دەورووبەردا دەیبینێ تۆوی سەرهەڵدانی دەقە شیعرییەکەیەتی و لەگەڵ ئەوە شدا دەتوانین بڵێین ((ڕەنگدانەوەی تاقیکردنەوەکان دەبێتە هەڵگری کە سێتی شاعیر و ڕەنگپێدەرەوەی موعانات و گوزارشت لە خۆشی و شادی دەکات، ئەم جۆرە گوزارشتکردنەش بێگومان کار لە دەروونی خوێنەریش دەکات و لە ناخەوە دەیوروژێنێ))[٣٣٣].

بەم پێیە ئەزموون و تاقیکردنەوە چەمکێکی شێوازی شیعرەو ڕەگەزێکە لە بنیاتی شیعردا، کە ڕەنگپێدەرەوەی کە سییەتی خودی نوو سەرەکە و دەوروبەرەکەیەتی و لە بەرهەمەکەیدا بەرجە ستەی دەکات.

---

[٣٣٠]- شکری عزیز الماضی(د)، تیۆری ئەدەب،...، ل٦٨.

[٣٣١]- ڕێزان سالح مەولود، ئەندێشەی شیعریی لە نێوان ڕێبازی کلاسیك و ڕۆمانتیکی کوردی لە کرمانجی خوارووا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩، ل٩٩.

[٣٣٢]- سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری...، ل٢٧٩.

[٣٣٣]- ڕێزان سالح مەولود، ئەندێشەی شیعریی...، ل١٠٠.

له كاتی هێنانەوەی تەرمی شێخ مەحموود بۆ شاری سلێمانی، دیلان لەو بۆنەدا شیعر دەڵێ، تاقیکردنەوەی کە سی و ئەزموونی تاڵی گەلی کورد و مە سەلەو خەمە گەورەکەی میللەتەکەی لە شیعرێکدا بەرجەستەدەکا و لەبەشێکیدا دەڵێ:

بـــــەرانـــان دیارە قوڕگـــــــت گیراوە

چـــاوت لـــیخنی خـــوڕی گـــــریـــانە

ســـەرت چــــەپۆکی کۆچی بێ وادەی

شێـــخ خـــولی داوە ســـتی فـــــغانە

بـــــــەڵام بەرانـــــان گـــوێم لێ ڕاگرە

من کوردم کـــوردیش گـــــەلە، ئینسانە

هـــــەزار ئـــــەوەنـــدە بخـــــرێتە بینی

دەســـتی گـــــەردوون و چنگی زەمانە... دیوانی دیلان، ل٢٧.

کاکەی فەلاح (١٩٢٨-١٩٩٠)یش ، لە شیعرێکدا(بۆ شارە جوانە مەرگەکە) کە بەبۆنەی کارە ساتی کیمیایی بارانی هەڵەبجەوە نوو سیویەتی، باس لە حاڵی میللەتی کورد دەکات، کە چۆن بە کۆمەڵ لەناودەبرین، شاعیر لە دەربڕینی حاڵی کەسییەوە بۆ ئەزموونی دەوروبەر دەچێ :

لەبەشێکی شیعرەکەیدا دەڵێ:

ئەبێ بۆ کورد قڕان بگرین

بۆ شاری خامۆشان بگرین

لەپڕ بگرین

بەخوڕ بگرین[٣٣٤]

دڵداری شاعیر(١٩١٨-١٩٤٨) یەکێکە لەو شاعیرانەی وێنەی واقیعی دەوروبەری لە شیعرەکانیدا کێشاوەو تاقیکردنەوەی خودی و دەوروبەری بەهەستی کەسی خۆی خستۆتەڕوو. شیعری(نامەیەك بۆ دڵزار) نیو شاندانی وێنەیەکی واقیعی حاڵی کەم دە ستی خۆی و حاڵی هاوڕێکەی کە دڵزاری شاعیرە دەخاتەڕوو، ئەویش بەوبۆنەوە نامەیەکی شیعری بۆ وەڵامی نامەکەی (دڵزار)دەنێرێتەوە، کە داوای قەرزی لێ کردووە، لەبەشێکیدا دەڵێت:

ئەڵێی شەش سەدو کسوور قەرزاری ئــــایا بۆ پـــــارە زۆر گیـانە هاری؟

زرنگ و هـــۆری درهـــــەم و پـــارە بۆ من خەیـــاڵی خەونی بـــــەهارە

درهەم بزانێ لە جێ یی من هـــەم بەگوڕ ڕا ئەکا لەم چـەم بۆ ئەو چەم...[٣٣٥]

---

[٣٣٤]- بنەماڵەی شاعیر، دیوانی کاکەی فەلاح، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٣٥٣.

[٣٣٥]- کوردستان موکریانی، دیوانی دڵدار، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧١، ل٧٥.

تەوەرەی دووەم/ شیعری بۆنە لە ڕووی شێوازەوە:

ئا شکرایە کە شیعری بۆنە بە شێکە لە شیعرو تایبەتمەندییەکانی، لە ڕووی شێوازەوە لە جۆرەکانی تری شیعر جیانابێتەوە، هەر لەبەر ئەمەش کە باس لە شێواز دەکەین، بەگشتی باسی دەکەین و شیعری بۆنە تایبەتمەندی جیا نییە لە شیعر بەگ شتی، بەڵام دیارە شیعری بۆنە پەیوەندییەکی گرنگی بە هەڵ چوونی دەروون و سۆزی شاعیرەوە هەیە، کاتێك لە بۆنە خۆش و ناخۆ شەکان یان لە ڕووداو و کارە ساتەکاندا، ئەوەی پەیوەندی بە خودی شاعیرو دەوروبەرەکەیەوە هەیەو هە ستی دەبزوێنن، بەزمانێك و شێوازێك ئەم هە ستەی دەردەبڕێت، جیاواز لە دەربڕینی کەسانی ئاسایی، بەلای ئەرستۆوە ((شێواز جۆرەکانی شیعر لەیەك جیادەکاتەوە، هەروەها دەڵێ شیعر زمان و کێش و ئیقاعە))[٣٣٦]. لە بارەی جۆری سۆز و پەیوەندی بەدەربڕینەوە (بالی) وای دەبینێ: ((کە پەیوەندی هەیە لە نێوان دەربڕین و بیرو سۆز، ئەو شێوازەش لەدەربڕین، کە بە شێوەیەکی تایبەت لە زمانی ئاخاوتندا پێشکەش دەکرێت، ئەوە ئا شکرا دەکات کە پەیوەندییەکی شێوازگەری لە نێوان شێوازو ئەو حاڵەتە عاتیفییەی غەمباربوون، یا سەر سامی، یا دڵخۆ شی هەیە))[٣٣٧]. دەوترێ ((شیعر هونەرێکی زمانییەو دەربڕینی بەهۆی دەنگە و چەشە لێ وەرگرتنی بەبیستنە، ڕیتم و کێشیش دەوری سەرەکییان تێدا هەیە))[٣٣٨].

شێوازیش ئەو ڕێگا تایبەتەیە کە شاعیر یان نو سەر دەتوانێت ((لە داڕ شتنی تایبەت بەخۆی و زمانەکەیەوە بیرەکانی پێدەردەبڕێت و بە پێی بابەت و نووسەر دەگۆڕێت))[٣٣٩]، ئەمەیە وادەکات لە باسی شێوازی شیعری بۆنەدا، هەموو ڕەگەزە کاریگەرەکانی شێوازی دەربڕین و نوو سینی دەقێکی شیعری سەرکەوتوو بخەینە ڕوو. بۆیە لێرەدا باس لە ئاوازی شیعری و وێنەی شیعری و زمانی شیعری دەکەین، چونکە ((پێکهاتەو ڕەگەزە بنەڕەتییەکانی هەرتێکستێکی شیعری بریتییە لە زمان و ئاواز و وێنە))[٣٤٠]، کە سەرچاوەی بوونیان زمانە، بەڵام جیاواز لە زمانی ئاسایی ڕۆژانە.

ڕەخنە سازانی یۆنانی لە ئەنجامی ئەو ڕکابەری و کێبەرکێیەی لە نێوان فەلـسەفەو شیعردا هەبوو، کاریان لە سەر ئەوە کرد، کە گرنگی و بایەخی شیعر بـسەلمێنن، تا شیعریش ڕۆڵی خۆی پێبدرێت، وەك دەردەکەوێت لە سەرەتادا زیاتر تویژینەوەو هەڵ سەنگاندنیان لە ڕووی شێواز و لایەنی ئێ ستاتیکی شیعرەوە بووە، لەیۆنانی کۆندا لەبەر ئەو گرنگی و بایەخەی بە شیعر و شاعیران دەدرا، فەیلەسوفەکان بێ ئەوەی پەیڕەوی یا سای هۆشمەندی و لۆجیك بکەن، ((هونەری هەڵبە ست و هۆنراوەیان بە کارێکی بێ کەڵك تەما شاکرد، بەڵام کۆمەڵێك لە ڕەخنە سازان وەڵامی ئەو فەیلە سوفانەیان دایەوەو هۆنراوەیان وەکو هونەرێکی میتافۆری لێکدایەوەو بەرگریان لە وێژەرەکان کرد...بۆیە دەستیان کرد بە شیکردنەوەی هۆیەکانی جوانی هۆنراوە، لە ئەنجامدا ئەم جوانییەیان لە مۆ سیقای هۆنراوەدا بەدی هێناو ئاوازەکانی

[٣٣٦] - دەڕوانرێتە: ئەرستۆ، هونەری شیعر(شیعرناسی)، وەرگێڕانی عەزیزگەردی، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی،٢٠١١، ل١١٨و ١٣٠.

[٣٣٧] - ئیدریس عەبدوڵلا(د)، شێواز و شێوازگەری، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠، ل٢٧.

[٣٣٨] - عەزیز گەردی، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٩، ل٧٥.

[٣٣٩] - فازیل مەجید مەحمود(د)، سروشت لە شیعری گۆران دا، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل١١٥.

[٣٤٠] - عوسمان دەشتی(د)، لەبارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر،٢٠١٢، ل٣٥و٤٦.

کێ شیان لێکدایەوەو بە سەر چەند چە شنێکدا دابە شیان کردو پەیوەندی هەر چە شنێکیان بە واتاو بابەتێکەوە دە ستنیـ شان کرد، هەروەها ئەو جوانییەیان لەزماندا بەدی کردو سەلماندیان کە زمانی هۆنراوە، لە زمانی ڕۆژانە بە ڕێك و پێکی و و شەی میتافۆڕی و وێنەی هونەری جیادەبێتەوە))[٣٤١]. ئەمە سەبارەت بە شێوازی شیعرو گرنگی و بایەخی لایەنەکانی ئاوازو زمان و وێنەی شیعری. ئێمە توێژینەوەکەمان لەبارەی شیعری بۆنەیە لە نێوان سالآنی هەردوو جەنگی جیهانی بۆیە پێمان با شە تیشکێك بخەینەسەر شێوە و ناوەڕۆکی شیعری کوردی لەو ماوەیەدا.

لە ماوەی سالآنی نێوان (١٩١٤ - ١٩٤٥)ز ماوەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی، شیعری کوردی و ((بەگـ شتی ئەدەبی کوردی ماوەی نێوان هەردوو جەنگی گێتی زیاتر چووە ناو ژیانەوە، وێنەی ڕاستەقینەی ڕەنگڕێژ کرد، هەروەها کەوتە گەڕان بەشوێن هەستی دەروونی ناوەوەی ئادەمیزاد...ئەدەبی کوردی نوێ لەماوەی گۆڕانیدا بە دوو پلەی دیار تێپەڕبوو: یەکەمیان قۆناغی گۆڕانی ناوەڕۆك بووە، شێوە و قالبی کلا سیکی وەك خۆی مایەوە، وەك ئەوەی کە ڕ ستەی کۆن بەکارئەهێنرا، بەلآم ئەوەی تازەبوو لەو شیعرەدا ئەوەبوو ناوەڕۆکی تازە کەوتە ناوەوە، واتە قالبە کۆنەکان بۆ ناوەڕۆکی نوێ بەکار دەهێنران. جوانترین و بەرزترین نموونەی ئەم شیعرە نوێیە بەرهەمی نوێنەرانی نەوەی کۆنی شاعیرانی کوردی هاو چەرخ بووە، وەکو هی: ئەحمەد حەمدی ساحێبقران و ئەحمەد موختار جاف و عەلی کەمالی باپیر و هی دیکە))[٣٤٢]. هەروەها قۆناغی گۆڕانکاری دووەم،((پلەی دووەمی گۆڕانی شیعری کوردی لە بینای بنـ چینەیی شیعردا بوو: لە ڕوخـ سار و ناوەڕۆك، لە هەموو کەرە ستەکانی شیعر، لە زمانی کوردی پەتی و ڕەوانبێژی و کێـ شی سیلابی خۆمالّی و قافیەی ڕەنگاوڕەنگ. شیعری نەوەی شاعیرانی تازەی کورد وەکو: نووری شێخ سالّح و عەبدولآ گۆران و ڕە شید نەجیب و بێکەس و دلّدار و هی دیکە، نموونەی ئەدگاری شیعری کوردی نوێی ئەم قۆناغە بوون. کەچی بەرهەمی نوێ لە شاعیرانی دیکەی کورد گەلێك تێکەلآوە، یاخود لە چەند پلە و قۆناغێکی جیاواز پێکهاتووە، ڕەنگدانەوەی کۆمەلّێك قوتابخانە و بیروباوەڕ و ئیدیۆلۆجییەتی جیاوازە، ئەمە لە شاعیرێکی وەکو پیرەمێرد و هی تر دەردەکەوێ))[٣٤٣]. هەر لەو قۆناغەدا دوو ڕێـ چکەی جیاوازی کێش بەدی دەکرێت، ڕێـ چکەی یەکەمیان ئەو شاعیرانە بوون، کە لە سەر پەیڕەوی شاعیرە پێـ شینەکان بوون و لە سەروا شدا قالبەکانی شیعری کلا سیکی کوردییان بەکاردەهێنا (غەزەل، قە سیدە، تەرجیع بەند، تەرکیب بەند، چوارین، .....هتد) ڕێـ چکەی دووەمیش ئەوانە بوون بەرەو تازەکردنەوەی شیعری کوردی ڕۆ شتن و بەناوەڕۆکی تازە قالبە کۆنەکانیان بەکاردەهێنا، لەگەلّ ئەوە شدا دەبێت ئاماژە بەوە بکەین، هەر لەو شاعیرانەی لە نێوان سالآنی(١٩١٤-١٩٤٥) دا شیعریان نوو سیوە، هەندێکیان پابەند بوون بە ڕێـ چکە وکێش و قالبی شیعری کلا سیکی کوردی و بە شێکی تریان بەقۆناغی شیعری کلا سیکدا ڕۆ شتوون و شیعریان نوو سیوە لەو قۆناغەداو دواتر لەگەلّ گۆڕانکارییەکاندا هەولّی تازەکردنەوەی شیعری کوردیان داوە بەتایبەت لە ڕووی

[٣٤١]- کامل حسن عزيز البصير(د)، زانستی ئاوەلّواتا، چاپی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بغداد،١٩٨١،ل١٢.

[٣٤٢]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، چاپی دووەم،چاپخانەی ئاراس،هەولێر،٢٠١٠،ل٢١.

[٣٤٣]- هەمان سەرچاوە...ل٢١.

شێوازەوە سەرکەوتوو بوون، نموونەی شیعری ئەو قۆناغە پڕە لە شیعری بۆنە کۆمەڵایەتی و ڕامیاریی و نەتەوایەتی و نیشتمانییەکان. پێمان گونجاوە لێرەدا باس لە شێوەی شیعری کوردی بکەین و نموونەی بەپێی قۆناغەکە بۆ بخەینە بەردەست.

١- ئاواز(مۆسیقا)ی شیعری:

جۆرێك لە ئاواز پێکهاتەیەکی ئێ ستاتیکییەو ئەوەیە کە لە شیعردا تایبەتمەندی ئاهەنگی هەبێ و خاوەن کاریگەریی بێت لە ڕووی جوانی دەق و دەربڕین و گوزار شتکردن، ئاوازی شیعری دەوری گرنگی هەیە لە هەژاندن و بزواندنی هە ستی مرۆڤەکان، بەلای ئەفلاتۆنەوە ((هۆنراوە لقێکی ئاوازەو نەغمەو و شەو ترپە سێ بنەڕەتی گرنگی هۆنراوەن و پێویستە لەگەڵ یەکدا بگونجێن))[٣٤٤] بۆ چوونی ئەر ستۆش لەو بارەیەوە وایە، کە مۆ سیقا ((پایەیەکی بەرزو سەرەکی لە تراجیدیا دا هەیە))[٣٤٥]. شیعر تا ئاوازی بەهێزی تێدا بێت دەتوانێت کاریگەریی زیاتر درو ست بکات. چونکە ئاوازو ڕیتم ئەو هێزەن توانای جوڵاندنی هە ست و سۆزی خوێنەرو گوێگریان هەیەو هەر ئەوانیش دەتوانن ببنە یەکێك لەو پێوەرانەی دە ستنیـ شانی جۆری ئەو کاریگەرییە بکەن کە دەقی شیعری بەرپای دەکات. مۆ سیقا پێکهاتەیەکی زمانییە: ((بەڵام نەك زمانی پیت و و شە، بەڵکو زمانی ئاوازو پلەکانی پەیژەی مۆسیقا...زمانی مۆسیقا نەك تەنیا سۆزو هەست و دەروون وناخی مرۆڤ دەدوێنێ، بەڵکو دەیهەژێنێ و دەربڕی خۆ شی و ناخۆ شی و هێمنی و توڕەیی و هەر نەریت و ڕەفتارو بیرکردنەوەیەکییەتی))[٣٤٦]. لە بارەی ئەو لایەنە ئێ ستاتیکییەی مۆ سیقا لە شیعردا دەیخولقێنێ، هەڤاڵ ئەبوبەکر دەڵێ:((ئاوازی دەق، یان مۆسیقای دەق، یان تۆنی دەق لە شیعردا، جوانیی و کاریگەریی دەق بەرجەستە دەکەن...مۆسیقا لە شیعردا دەقی شیعری ڕووەو داهێنانی هونەری دەبات))[٣٤٧]. لەبا سی کاریگەریی مۆ سیقا لە شیعردا، د.ابراهیم أنیس دەڵێ: ((شیعر مۆسیقی نەبێ، کاریگەریی نابێ و لای گوێگر لاواز دەبێ، چونکە مۆسیقا لایەنێکی گرنگە لە شیعرا))[٣٤٨]، لە لایەکی ترێ شەوە، ((پەیوەندییەکی تایبەتیش لە نێوان مۆ سیقاو شیعردا هەیە، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە شیعر هونەرێکی زمانییەو دەربڕینی بە هۆی دەنگەوەیەو چێژ لێوەرگرتنی بە هۆی بیـ ستنەوەیە، ئەمانەش هەموو لە مۆ سیقادا جێیاندەبێتەوە، بەتایبەتی کە دەنگ ئاواز بەرهەم دەهێنێت))[٣٤٩].

لە بارەی پەیوەندی پتەوی نێوان مۆ سیقاو هۆنراوە دەوترێ:((مایە(مادە)ی هۆنراوە و شەکانە، مایەی وێنە ڕەنگەکەیە، مایەی سازو ئاواز دەنگەکەیە، و شە گەڵێ جار ئە چێتە بەرگی دەنگەوە، ئەم دەنگ و شەیە وردە دەماری هەست و چەشە ئەجوڵێنن زیاتر لە وێنە، تەنانەت ئەتوانین بڵێین سازو

[٣٤٤]- دلشاد علی(د)، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوە...، ل٨٦.

[٣٤٥]- ئەرستۆ،هونەری شیعر(شیعرناسی)، ....، ل١٩٢.

[٣٤٦] – دەڕوانرێتە:حوسێن کەلاری، شێواز لە هۆنراوەکانی فەرهاد شاکەلی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی،٢٠١١ ل.٦٧

[٣٤٧] – هەڤاڵ ئەبوبەکر حسەین، چەشنە ئەدەبییەکان.....، ل٤٤.

[٣٤٨]- فازیل مەجید مەحمود(د)، سروشت لە شیعری گۆران دا....، ل١٤٢.

[٣٤٩] – هەڤاڵ ئەبوبەکر حسەین، چەشنە ئەدەبییەکان.....، ل٤٤

ئاواز كۆنترە لە وشەيەك كەمايەی هۆنراوەيە، چونكە لە پێشا دەنگەكە هەبووە پاشان پۆشاكی وشەی كردووە بەبەريا... كەوابوو پەيوەندی مۆزيقاو هۆنراوە زياتر بوو لە پەيوەندی وێنەو هۆنراوە وە يا مۆزيقاو وێنە))[350]. هەروەها دەوترێ پەيوەندی نێوان ئاوازو هۆنراوە، يەكێك بووە لە تێڕوانينە ڕەخنەييە دێرينەكان و كەم و زۆر لەبەرهەمی ڕەخنەگراندا ڕەنگی داوەتەوە، ((دیارترین هۆی ئەم گرنگی پێدانەش لەوەدا بووە، كە هەردووكيان سەر بەو چە شنە هونەرەن، كە بە هونەرە دەنگییەكان ناو دەبرێن، تەنانەت لەگەڵ پێناسەكردنی ئاوازدا، دەستنيشانی چەمكە وێژەيی يەكەشی دەكرێت و بەو نەغمانەی دادەنێن، كە ئەديبان و بەتايبەتی شاعيران لە هۆنراوەكانياندا پێكی دەهێنن و دەيكەنە ڕەگەزێكی سەرەكی بنياتی بەرهەمەكانيان و شاكاری هونەری پێ ئەنجام دەدەن))[351].

مۆسيقا ((بەشێكی گرنگە لە شيعردا هەر لە شيعری كلاسيكەوە تاوەكو ئێستاش، مۆسيقا لە بوونی خۆيدا سيحرێكی تێدايە، كە خوێنەر بۆلای خۆی ڕادەكێشێ، بەشێكی دروستبوونی شيعر لە مۆسيقادايە، واتا شيعر لەپاڵ وێنەو خەياڵ و هە ست و نە ست و...هتد، مۆ سيقا ڕۆڵێكی كاريگەر دەبەخ شێت لە بەخ شينی ئي ستێتيكا بەدەقی شيعر، مۆ سيقای شيعری كلا سيك جياوازە لە مۆ سيقای شيعری نوێ، شيعری ئازاد ياخود پەخشانە شيعريش مانای ئەوە نييە بێبەشە لە تريەو مۆسيقا))[352].

بێگومان وەك چۆن زمانی شيعری كۆن و نوێ جياوازيان هەيە، مۆسيقاش بە هەمان شێوە لە كۆن و نوێدا لە ئەنجامی ڕەنگدانەوەی وێنەی هەژاندندا جياوازن، ((بناغەی مۆ سيقای شيعری هاو چەرخ، بريتييە لە بونياتی ڕيتمی تايبەت و بە حاڵەتی هەست و شعوری شاعير دەبەسترێتەوە، ئەم حاڵەتەش لە وێنەيەكی ورووژاو(مهوَش) ڕەنگ ناداتەوە، وەك ئەوەی لە شيعری كۆندا بەدی دەكرا، بەڵكو ئەم مۆ سيقايە لە وێنەيەكی تەواو گونجاو بە حاڵەتی هە ست و شعوری تايبەت دەنگ دەداتەوە، دەبێتە ناوەندێكيش بۆ ئەوەی خوێنەر لە قاڵبی هە ست و شعوری خۆيدا بيگونجێنێت و بێ ئاريشە لەگەڵيدا بەردەوام بێت))[353].

هەموو دەزانين، كە باس لە گۆرانی دەكرێت، مۆ سقاو ئاواز وەك كەرە ستەيەكی گرنگی ئەو بابەتە سەير دەكرێت، هەروەها خاڵی هاوبەش لە نێوان گۆرانی و شيعردا هەيە، سەرباری ئەوەی زۆرجار كەرە ستەی گۆرانی شيعرە، لە گەڵ بوونی پەيوەندی پتەو لەنێوانيان شيعرو گۆرانی لە مۆ سيقادا هاوبەشيان هەيە، بەڵام هەريەكەيان بەجۆرێ. شيعر و گۆرانی ((پێكەوە لە سۆزو عاتيفەوە دەردەچن و گوزار شتی لێدەكەن، هەروەها هۆكارەكانی گۆرانی هەمان هۆكارەكانی شيعرن، لە گۆرانيدا مۆ سيقای ئاوازەكان هەيەو لەشيعريشدا مۆسيقای وشەكان و كێشەكان))[354]. لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانين بڵێين مۆسيقا ((چێژی تايبەتی هەيەو خوێنەر هە ستی پێدەكات، بەڵام بەو مانايەش نا كە هەموو شيعرێك دەبێ

---

[350] – عەلائەدين سجادی، نرخ شناسی، چاپی يەكەم ، چاپخانەی مەعارف، بغداد،١٩٧٠، ل٦٧.

[351] - دلشاد علی(د)، بنياتی هەڵبەست لە هۆنراوە...، ل٨٦.

[352] - هاوژين صليوە عيسا، ڕەهەندی دەروونی لە شيعرەكانی لەتيف هەڵمەتدا، نامەی دكتۆرا، فاكەڵتی زانستە مرۆڤايەتی و كۆمەڵايەتييەكان زانكۆی كۆيە،٢٠١٣، ل١٤٤.

[353] – نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی.... ل٨٤.

[354] – ئاسۆ عمر مستەفا، بەها ئيستاتيكييەكانی شيعر، چاپی يەكەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٩، ل١٠٧.

مۆسیقایەکی بەهێزی تێدابێت، چونکە زۆرجار وێنەی نوێ و ئەفرێنەر بەشێوەیەك لە شێوەکان کزی و لاوازی مۆ سیقاش پڕدەکاتەوە))[٣٥٥]، شان بە شانی شێوازی دەربڕین لە شیعرو ناوەرۆکی شیعر، مۆ سیقا پێوەری جیاکردنەوەی شیعرە لە پەخ شان ((لێکۆڵەران مۆ سیقای شیعر بەخاڵی جیاکەرەوەی نێوان شیعرو پەخ شان دادەنێن و بڕوایان وایە کە ئەوەی شیعر لە پەخ شان جیادەکاتەوە، تەنها مۆ سیقایە، چونکە کێش تایبەتییەکی بنـ چینەی نا سینەوەی شیعرە، کە ئەمە لە پەخ شاندا نییە یان بەو جۆرە نییە))[٣٥٦].

ئاوازی شیعری دوو لایەن دەگرێتەوە:*

أ. **ئاوازی دەرەوەی شیعر**: هەموو ئەو لایەنانە دەگرێتەوە، کە ئەرکی ڕێکخـ ستنی ڕووکاری دەرەوەی شیعر لە خۆدەگرن، کە بریتین لە کێش و سەروا.

ئاوازی دەرەوەی شیعر((گرنگی زۆری هەیە بەتایبەتی لە شیعری کلا سیکیدا، چونکە شیعری کلا سیکی دەبێت کێش و سەروای تێدابێت، بۆئەوەی بەجوانی خۆی پیشان بدات))[٣٥٧].

لەنێوان شیعرو ئاوازدا پەیوەندییەك و وابە ستەییەکی تۆکمە هەیە ((زۆر جاران دەگوترێت(کەوا شیعر لە هەقیقەتدا بریتییە لە ئاوازی و شەو بێژەکان)...ئینجا لە پێناوی هاو سەنگبوونی مۆ سیقاو ئاوازی شیعرەوە، پەنا بۆ کێش واتە هاو سەنگی چەندایەتی دەنگ و بڕگە(یاخود و شەو بێژەکان) دەبەین، بەم شێوەیە کێش و پێوانەی دەنگ دەبنە بنەما بۆ بەرپابوونی جۆری یەکەمی ئاوازی شیعری کە بە ئاوازی دەرەوە(الموسـیقی الخارجیة) دەنا سرێت، ئەم جۆرە ئاوازەش تایبەت دەبێت بە شیعری کێشراو یاخود کێشدار، جا عەرووزی بێت یاخود بڕگەیی و خۆماڵی...سەبارەت بە سەروا(قافیە)...وەك یەکێك لە دەرکەوتەکانی کێش یا تەواوکەری کێش حـ سابی بۆکراوە))[٣٥٨]، لە پێکهێنانی ئاوازی دەرەوەی شیعردا. مۆسیقای شیعر شتێکی لەخۆوە و دروستکراو نییەو لکێنرابێت بە شیعرەوە، بەڵکو ڕەگەزێکی گرنگی شیعرییەو زمان و و شەو دەنگەکان ڕۆڵیان هەیە لە پێکهێنانیدا، بۆیە لە ڕووکاری دەرەوەی شیعردا لە کێش و سەروادا بەدی دەکرێت، مۆ سیقای شیعری لە جە ستەی شیعردایە((شتێك نییە لەدەرەوە هێنرابێت و خرابێتە ناو شیعرەوە، بەڵکو لە ناخی شیعرەکەدایەو هەڵقوڵاوی هە ست و سۆزو بیری شاعیرەکەیەو لێی جیانابێتەوە، بۆیە بەیەکێ لە ڕەگەزە سەرەکییەکانی شیعر دادەنرێت...(شێرکۆ بێکەس) ڕای وایە ئەگەر مۆ سیقاو ئاهەنگی ڕ ستەو و شەو بڕگەو هەنگاوەکانی لە شیعر دەربێنین،

---

[٣٥٥] - هاوژین صلیوە عیسا، ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا، نامەی دکتۆرا...، ل١٤٦.

[٣٥٦] – ئاسۆ عمر مستەفا، بەها ئیستاتیکییەکانی....ل١٠٧.

*– عوسمان دەشتی(د) باسی سێ جۆر ئاوازی کردووە ئەوانیش((ئاوازی دەرەوە و ئاوازی ناوەوەو ئاوازی لاتەنیشت)ە دەڵێ: هەندێ لێکۆڵینەوە ڕەخنەییە تازەکان لەپاڵ ئەو دووجۆرەی ئاوازدا باسی ئاوازی لاتەنیشتیان کردووە" وەك دەڵێ:((لە ڕەخنەی تازەداو لە سۆنگەی ئەو ڕۆڵە ئاوازییە گرنگەی کە هونەرەکانی سەروا، لە وێنەی(سەروا، پاش سەروا، هاوسەروا) لە هۆنراوەدا دەیگێڕن، بۆیە وەکو بەرپاکردنی جۆری سێیەمی ئاوازی شیعری، (ئاوازی لایەکان– الموسیقی الجانبییە) دەناسرێت، کەلەسەر تەوەرەی هاونشینی(ئاسۆیی) دێڕی شیعر کاردەکات)) دەڕوانرێتە: عوسمان دەشتی، لەبارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر...، ل٣٥و٤٦.

[٣٥٧] - هاوژین سلێوە(د)، خۆری دەق و ئاوێزەی ڕەخنە، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣، ل٤١.

[٣٥٨] - عوسمان دەشتی(د)، لەبارەی بنیاتی زمان ... ل٦٩.

سەرەنجام شیعرەکە لە شیعرێتی دەکەوێ، لە شتێکی ڕەق و تەق بەولاوە هیچی تری لێنامێنێتەوە))[359].

شیعر بەبوونی مۆ سیقاکەی نە شئەیەکی خۆ شی بەخش بە دڵ و دەروون دەدات، لەکاتی خوێندنەوەو گوێ لێبووندا هەست بە جۆرە ئاهەنگێك دەکەین فێنکی و خۆشی بە دڵ و دەروونمان دەبەخشێ، کاتێك تێکەڵ بە ڕۆحی شیعر دەبین و وێنە شیعرییەکانی دەقێکی شیعری وامان لێدەکات، لە جیهانی خەیاڵدا پەرواز بکەین و تێکەڵ بە جیهانە جوان و هە ست و سۆز وروژێنەکەی شیعر ببین، ئەمەش پەیوەندی بەوەوە هەیە ئاواز و ترپەو ڕیتمی شیعر کاریگەریی لە هە ستی ئارامی و دەروونمان دەکات، بۆیە جاری وایە دەقێکی شیعر چەند جار دەیخوێنینەوە و لێی بێزار نابین، واتە تا ئاوازو مۆ سیقای شیعر بەهێزبێت شیعر زیاتر و زۆرتر دە چێتە ناخەوەو کاریگەریی زیاترە. ئاماژەمان بەوە کرد، کە ئاوازی دەرەوە کێش و سەروا دەگرێتەوە، بەڵام ئەوەی لە پەخ شانە شیعردا دەبینرێ، سەبارەت بەئاوازی دەرەوە((کێش سنوور بۆ بە شەکانی دەقەکە دیاری ناکات، ڕیتمی ناوەوە ئەرکی سەرەکی دەگێڕێت، چونکە شیعر لێرەدا هاوتای کێش نییە، لێرەدا هێزی گەیەنەری وێنە شیعرییەکان و ڕێکخ ستنی بزووتنەوەکانییەتی، ئەم ئەنجامەش بەزەحمەت لە دۆخی زاڵبوونی ڕیتمی دەرەوەدا بە سەربە ستی ئەنجام دەدرێت))[360]. ئاواز لە شیعردا ئەرکی چێژو ئاهەنگ بەخشینە هەروەك چۆن ((مۆسیقای شیعری لە قە سیدەی کۆندا، خۆ شی و چێژێکی تایبەتی خۆی هەبوو، مۆ سیقایی شیعری هاو چەرخیش، چێژو خۆشییەکی تایبەتی خۆی هەیە))[361]. لەخوارەوە دێینە سەر باسی لایەنەکانی ئاوازی دەرەوەی شیعر:

یەکەم: کێش:

کێش: کۆڵەکەی سەرەکی ئاوازی دەرەوەی شیعرە، کە ڕەگەزێکی بنەڕەتی شیعر پێکدەهێنێ، هیچ شیعرێك بەبێ کێش نابێت، یان کێش ئەوەیە، ((کە ئاهەنگی شیعری لەڕێگەی ئەوانەوە ڕادەگوێزرێت))[362]. لە سەر بنەمای سەرەکی کلا سیك: ((شیعر پەیامێکی خەیاڵاویو کێشدارە، بەڵام لە ڕا ستیدا ئەوەیە کە ئەمڕۆ ناتوانرێت شیعر بە ڕا ستی پێنا سە بکرێت، تا ئەو شوێنەش باوەڕ وایە کە ناتوانێت پێنا سەیەکی گ شتی بۆ شیعر بە دە ست بهێنێت))[363]. عەزیز گەردی لە بارەی کێ شەوە دەڵێ:((کێش لەهەر زمانێکدا بریتییە لە چوارچێوەیەکی گشتی دەرەوەی ئاوازی شیعرو بۆ تەواوکردنی مۆ سیقای شیعر، ڕیتم کە لە خا سیەتە تایبەتییەکانی هەر زمانێك و هەر شاعیرێکەوە پێك دێ، دەوری خۆی دەبینێ، ڕیتم گیانێکی زیندوو بە کێ شەکە دەبەخ شێ و قوڵترو خە ستتری دەکاتەوەو ئەدگاری کۆتایی بەئاوازی شیعرەکە دەدا))[364].

---

[359]- پەخشان عەلی ئەحمەد، شێوازی شیعری گۆران، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل٥٣.

[360]- محەمەد بەکر(د)، کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل٤١.

[361] – نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی.... ل٨٤.

[362]- لی مۆرگان، بنەماکانی ڕەخنەی ئەدەبی، وەرگێڕانی ساماڵ ئەحمەدی....،ل٥٠٠.

[363]- کورش صفوی، شعرو نظام های انگیخته زبانی"شعر از دیدگاه زبان شناسی"، نشریه فرهنگ و هنر، خرداد و تیر ١٣٧٨، شماره ٣.

[364]- عەزیز گەردی، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی... ، ل٧٣.

خواجه نصرالدين طوسی دەڵێت: ((لە قسەکانی (ابن سينا) لە کتێبی (شيفاء) بەيا سای ئەرەستۆ شيعر (وتەيەکی خەيالاويە کە لە وتەی کێشداری يەکسان دروست بووە)، خواجە نصرالدين سەبارەت بە پەيوەندی شيعرو موسيقا بەم شێوەيە دەڵێ: (تێڕوانين لەکێشی ڕاستييە بە شێوەيەکی گرنگ پەيوەندی بە زانستی مۆسيقاوە هەيە، بە شێوەيەکی مەجازی پەيوەندی بە زانستی عەروزەوە هەيە، وە تێڕوانينی تايبەتی خەياڵی شاعير، وە کێش لەو سەرەوە گرنگی هەيە کە بە خەياڵ کۆتايی بێت، کەواتە شيعر لە دەستورو عادەتی کۆمەڵگا قسەيەکی خەياڵيەوە لە ياساو ڕێسای کۆندا قسەيەکی کێشو سەروادار بووە، بەڵام لەم دوايانەدا شيعر قسەيەکی خەيالاويە، هەر چەند کێشێکی حەقيقی نەبووە))[٣٦٥].

عەبدولرزاق بيمار بەم جۆرە باسی مۆسيقای شيعرو ڕۆڵی کێش دەکات: ((مۆسيقاش هەستکردنی خوێنەر يان گوێگرە بەو ئاوازانەی دەنگەکانی وشەکان و جۆری هەست و سۆزی دەروون و مانای وشەکان لە ئەنجامی ترپەی بڕگەکان و پێکهاتنی پێيەکاندا بەکێشی هەڵبەستەکەی دەدەن))[٣٦٦]، لە کلاسيکيدا شاعير هەميشە تووشی جۆرێك لە پابەندی دەبوو، دەکەوتە بەر ئاريشەو زەحمەت:((پێش دانانی شيعرەکەی دەبوايە بيری لە قاڵبی کێشەکەی بکردايەتەوەو پێشەکی ئەو قاڵبەی ئامادە بکردايە، ئينجا بکەوتايەتە بەرهەم هۆنينەوە. بێگومان ئەم چەشنە خۆئامادەکردن و دەستنيشانکردنی کێشی دياری کراوە خۆی لە خۆيدا جۆرە بەستنەوەو ملکەچی و بەندايەتييەك دەنوێنێت...بەڵام کێشی خۆماڵی زوترو ئاسانتر بەدەست هونەرو بەهرەی شاعيرەوە دێت و شيرازەی هەست و بيرەکەی ناپچڕێنێت و بە پێی مەبەست و واتای و شەو خواستی شاعير هەناسەی کورت و درێژ لە بڕگەکانەوە سەرهەڵدەدات))[٣٦٧]. بۆيە شاعيران ڕوويان لەکێشی خۆماڵی کردو لەو کاتەوە((هەڵبەستی تازەی کوردی بەزۆری چووەتەوە سەر کێش(وەزن)ە نەتەوەييەکەی، لە کاتێکدا کێشی هەڵبەستی کۆن عەرووز بوو، کە تا ئەو کاتەو ئێستاش لايەنگری لەناو شاعيراندا ماوە...جگە لەوە دەبێت ئاماژە بە ڕۆڵی شاعيری بەناوبانگ مەولەوی و شاعيرانی تری شێوەی گۆران (هەورامی) بکەين کە لەو سەردەمەشدا شيعرەکانيان بە کێشی خۆماڵی هۆنيوەتەوە نەك عەرووز))[٣٦٨]. يەکێك لەو شاعيرانەی لەو قۆناغەدا ڕۆڵی بەر چاوی هەبووە لە کێشی خۆماڵيدا (گۆرانی شاعيرە)، وەك خۆی دەڵێ:((شيعرە تازەکان بەوەزنی پەنجە(هيجا) هەڵبەستراون، کە هەر چەندە شيعر دۆستەکانی کۆن بە خوێندنەوەيان ڕانەهاتوون، بەڵام لەبەر ئەوەی وەزنی تايبەتيی نەتەوەيمانەو لەگەڵ خەسائيسی زمانەکەمان چاتر ڕێك ئەکەوێ، بە پێويستم زانی لەماوەی تەقەلای ئەدەبيی خۆما، ڕۆژ بەڕۆژ بەرەو لايەنی بەکارهێنانی ئەم وەزنە بچم، تا لەم چەند ساڵەی دوايدا وەزنی عەرووزم بەتەواوەتی - لام وايە بۆ ئێگجاری- بەرەڵاکرد، مەگەر پێويستييەکی هاندەری ڕووبدا))[٣٦٩].

---

[٣٦٥]- محمد فشارکی، ابتکارات خواجة نصر در عروض و فنون شعری، بايگاه مجلات تخصصی،٤٤ در ١٨ ديسامبر٢٠١٣.

[٣٦٦]- عبدالرزاق بيمار، کيش و مۆسيقای هەڵبەستی کوردی، چاپی يەکەم، چاپخانەی دار الحريه، بەغداد، ١٩٩٢، ل١١.

[٣٦٧]- حەمە حەمە ئەمين قادر(کاکەی فەللاح)، کاروانی شيعری نوێی کوری...، ل٣٦.

[٣٦٨]- دەڕوانرێتە: ئامر تاهر، نيما يوشيخ و عەبدوڵڵا گۆران(نوێکردنەوەو دابڕان)، چاپی يەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠٠٦.ل١٠٤.

[٣٦٩]- محەمەدی مەلاکريم، ديوانی گۆران، سەرجەم....ل٤٠.

لەو قۆناغەی سنووری توێژینەوەکەی ئێمەیە، دەتوانین بڵێین شاعیرانی کورد بەچەند شێوازێك کێ شیان بەکارهێناوە، هەندێکیان پابەندبوون بە بەکارهێنانی کێ شی عەرووزی عەرەبی و هەندێکیان کێشی سیلابی خۆماڵیشیان بەکارهێناوە و هەندێك جاریش بەتێکەڵ کێشی عەرووز و کێشی خۆماڵیان بەکارهێناوە ئێمەش بەپێی توانا نموونەیان بۆ دەهێنینەوە.

<u>نموونەی شیعری بۆنە بە کێشی عەرووز لە شیعری کلاسیکی کوردیدا:</u>

بەزۆری لە شیعری کوردیدا ئەم کێ شانەی عەرووز بەکار هاتوون((هەزەج، ڕەمەل، موزاریع، ڕەجەز، خەفیف، موتەقارب، بە سیت، بەپلەی یەکەم لەلای شاعیرانی کورد، کێ شی هەزەج زۆر بەکار هاتووە، چونکە کێشێکی سووك و ئاوازدارە))[٣٧٠].

دەقێکی شیعری کە شیعرێکی بۆنەیەو لە شیعر کلا سیکییەکانی (گۆران)ە بە کێ شی ڕەمەڵ نووسراوە(شیعری داخی دڵ) شیوەنە بۆ نامیق کەمال:

ئەی مرووەت پیشە ئەی ساحیب هیمەم قەدری فەزڵی تۆ ئەزانن گشت ئومـەم دیوانی گۆران، ل٣٤٨

ــ ب ــ ــ / ــ ب ــ ــ / ــ ب ــ ــ ب ــ ــ / ــ ب ــ ــ / ــ ب ــ

فا عــلا تن/ فا عــلا تن/ فا عــلن فا عــلا تن/ فا عــلا تن/ فا عــلن

عاصی شاعیر بەبۆنەی کۆچی دوای شێخ عەلائەدینی بیارە لە ساڵی(١٣٧٣ك)لاواندنەوەیەکی پڕ لە ستایشی بۆ وتووە، کە بە کێشی (ڕەمەڵی هەشتی مەقسوور) هۆنراوەتەوە:

کۆچی کرد ئیمرۆ لە دونیا وا لە جەنبەی ڕۆژهەڵات

شەهســواری عــەرسەگاهی دینی فەخری کائینات

نائیبی فەخری ریســالەت مەزهەری ئەلتافی حەق

مورشیدی ڕێگەی هیدایەت مەسدەری ئەعلا سیفات... دیوانی عاصی، ل١٤٣

فـا عــلا تن/ فــا عــلاتن/ فـاعــلاتن/ فاعلان

بێخود(١٨٨٧-١٩٥٥)ی شاعیر کێشی شیعرەکانی هەمووی ((لەسەر بەحرەکانی عەرووز ڕێکخراون و لە سەر دە ستووری کلا سیکی ڕۆ شتووەو لەیەکییەتی قافیە لای نەداوە))[٣٧١]. ئەمەش شیعرێکی بۆنەیە لەسەر بەحری هەزەجی هەشتی هۆنیویەتەوە:

ســەید نەســەبیێ لە نەسلی زەهـرایی بــەتوول

یەعنی نەتەوەی عەلی فوحوولی ئیبنی فوحوول[٣٧٢]

ــ ــ ب / ب ــ ب ــ/ ب ــ ــ ب/ ب ــ

مفعول مفـا عــلن مفا عیل فعول

---

[٣٧٠] - دەڕوانرێتە: پەخشان عەلی ئەحمەد، شێوازی شیعری گۆران...، ل٥٨.

[٣٧١] - دەڕوانرێتە: مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی شەشەم، چاپی دووەم، ٢٠١٠، ل٨٠.

[٣٧٢] - محەمەدی مەلا کەریم، دیوانی بێخود، چاپی یەکەم، چاپخانەی سلمان الاعظمی، بغداد١٩٧٠، ل١٤٥.

نموونەی شیعری بۆنە بە کێشی خۆماڵی لە شیعری کوردیدا:

کێشی سیلابی خۆماڵی یان کێشی بڕگەیی ئەوکێشانەن شاعیرانی کورد بۆ تازەکردنەوەی شیعری کوردی لە دوای قۆناغی کلا سیك کەڵکیان لێ وەرگرتووە و شیعرەکانیان پێ هۆنیوەتەوە، د.دل شاد عەلی دەڵێ: ((پێش ئاوڕدانەوە لەتایبەتییەکانی کێ شی بڕگەیی با شتر وایە، دەربارەی هاتنە ناوەوەی و چۆنییەتی بوژانەوەکەی لەسەرەتای ئەم سەدەیەماندا ئەو ڕاستییە بخەینەڕوو، کە پەیڕەوی کردنی ئەم کێ شانە ئەنجامی هەوڵ و کۆ شـ شی شاعیرانی کورد خۆیان بووەو لەئەدەبی میللەتانی ترەوە وەرنەگیراوە))[٣٧٣]. دوای یەکەمین شەڕی جیهانی ((شاعیرانی ناودار کوردستانی باشوور وەك: پیرەمێردو بێکەس و شێخ نووری و گۆران و...هتد، زۆر ئازایانەو بە شێوەیەکی وردەکارانە تازەگەریان هێنایە نێو ئەدەبی کوردی بەتایبەت شیعر ، دیارە یەکێکیش لەو تازەکردنەوەیە خۆقوتارکردن بوو لە کێ شی عەرووز و بایەخدان بوو بە کێ شی خۆماڵی، بە چاوخ شاندنێك بەدیوانی شیعری شاعیراندا دەتوانین بـ چوکترین یەکە پێکهێنەرەکانیان لەڕووی کێ شەوە دە ستنیـ شان بکەین، کەبریتین لە یەکە سیلابییەکانی(٣و ٤و ٥) بڕگەیی. کەرەستەی بنەڕەتی کێشی بڕگەیین...وە کێشی دە بڕگەیی لە شیعری کوردیدا ئەوەندە باوە زۆر بەئاسانی ئەتوانین ناوی لێ بنێین کێشی نەتەوەیی شیعری کوردی))[٣٧٤]، لەگەڵ ئەوە شدا شاعیرانی کورد هەرلەکێ شی (٥)بڕگەییەوە تا (١٦) بڕگەییان بەکارهێناوە، بەڵام بەزۆری(٨) بڕگەی و(١٠) بڕگەییان بەکارهێناوە:

شێخ نووری شێخ ساڵح(١٨٩٦-١٩٥٨ز) یەکێکە لە ڕابەرانی شیعری نوێی کوردی و بەشێکی زۆری شیعرەکانی بەکێ شی خۆماڵی هۆنیوەتەوە، کامەران موکری لەبارەیەوە دەڵێ: شێخ نووری((شۆڕ شێکی گەورەی بەرپاکرد یان بەوردی بڵێین سەرکردایەتی شۆڕ شێکی ئەدەبی کرد لەگەڵ مامۆ ستا گۆران و نوو سەرو شاعیرە نوێ کەرەوەکانی ترا))[٣٧٥]. شیعری (بۆ مێژوو)ی شاعیر بەبۆنەی دانانی (عەمەرعەلی) بە وەکیلی موتەسەریفی سولەیمانی و کارەکانی وەك نموونەیەك لەشیعری کێشی بڕگەیی دەخەینەڕوو:

عومەر عەلی کە نێراوە
لەوێ نەخشەی بۆ کێشراوە
دوژمنی کورد هەرچی بکا
نابێ کوردێ باسی بکا
بۆ صاڵح کۆیی یە لۆمە
ئەم سێ شیعرە لەگەڵ تۆمە
ئەوەتی دونیا دونیایە
ئادەمیزادی وا تیایە (کێشی ٨ بڕگەیی) دیوانی شێخ نووری، ل٢٨٩

---

[٣٧٣]- دلشاد علی(د)، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوە... ، ل١٣٦.

[٣٧٤]- دەڕوانرێتە: ئامر تاهر، نیما یوشیخ و عەبدوڵڵا گۆران"... ، ل١٠٦و١٠٧.

[٣٧٥]- ئازاد عبدالواحد، دیوانی شێخ نووریی شێخ ساڵح، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی الجاحظ، بغداد،١٩٨٩، ل٢٨.

نموونەی شیعری بۆنە بە کێشی ڕەنگاو ڕەنگ:

یەکێك لە تایبەتمەندی تازەکردنەوەی شیعری کوردی ((بەکارهێنانی کێشی ڕەنگاو ڕەنگە، واتە مەرج نییە وەك شیعری کلاسیك پارچەکە لەسەر یەك کێش بڕوات))[٣٧٦]. یان دەوترێ تێکەڵکردنی کێشی عەروز وکێشی پەنجە یان تێکەڵکردنی دووکێشی خۆماڵی یان زیاتر کە شاعیرانمان لەو قۆناغەدا ئەم شێوازی تێکەڵکردنی کێشەیان بەکارهێناوە، لەوانە شێخ نووری و گۆران...هتد.

گۆران لەهەندێ لە شیعرەکانیدا زۆر شارەزایانە کێشی ڕەنگاو ڕەنگی بەکارهێناوەو دوو کێشی تێکەڵاو بەیەکتر کردووە، ئەمەش سەرکەوتوویی و کارامەیی گۆرانە، کە توانیویەتی چەند کێشێك لەیەك شیعردا بەکاربهێنێت، لەگەڵ ئەوەشدا بەم هەوڵانەی خزمەتی بە لایەنی ئێستاتیکی شیعرەکانی کردووە:

شیعری (بۆ لاوان)ی گۆران بەبۆنەی (میهرەجانی هەشتەمی لاوانی جیهانەوە بۆ ئاشتی و برایەتی) نووسیویەتی نموونەیەکی ئەم جۆرە بەکارهێنانەی کێشی ڕەنگاو ڕەنگە.

بۆ لاوان

ئەی لاوانی گشت دنیا!

هەلسینکی،

باخچەی زەمەقی سپی،

کە لە گەرمەی هاوینا

ناسکیی بەهار دیارە،

ئەمجارە

جێگای میهرەجانتانە!

وەك درێژی و ڕووناکیی

شەبەقی،

مێشکتان پڕە لەبیر،

وێنەی گوڵی زەمەقی

دڵتان پڕە لە پاکی،

پاکی ڕەنگی سپیی شیر

لەکۆتاییدا دەڵێ:

ئەی لاوان!

ئەوسا چوار وەرزەی ژیان،

بۆ گەلان

گشت، جەژن ئەبێ و میهرەجان! دیوانی گۆران، ل٢٤٥و٢٤٨.

---

[٣٧٦]- خورشید ڕەشید ئەحمەد، ڕێبازی ڕۆمانتیکی لەئەدەبی کوردی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی الجاحظ، بغداد،١٩٨٩، ل١٣٣.

دووەم: سەروا

سەروا بنەمایەکی تری مۆسیقای دەرەوەی شیعرییە ((کە لایەنی ئێستاتیکی و جوانی و مۆسیقایەکی ڕەوان بە دێڕە شیعرەکان دەبەخشێ و بریتییە لە دەنگێك یاخود کۆمەڵە دەنگێك کە لە کۆتایی هەموو دێڕەکاندا یان دوو نیوە دێڕدا یاخود کۆپلەیەکدا دووبارە دەبێتەوەو ئاوازو مۆسیقایەکی جوان دەبەخشێتە سەرجەم شیعرەکە))[٣٧٧]. هەر لەبارەی ئەو پێناسانەی بۆ سەروا دەکرێت، دەوترێت:((سەروا دواترین دووپیتی وێستاوی کۆتایی دێڕە، لەگەڵ ئەو پیتە بزواوانەی کە وان لە نێوانیانا، ئەگەر نێوانیان هەبوو، لەگەڵ پیتی پێش یەکەم وەستاویان))[٣٧٨]، یان سەروا:((بریتییە لەو پیتانە(بەدەنگ یا بێ دەنگ) کە ئاوازەکانیان وەکوو یەکەو کەوتوونەتە دوایی هەردوو نیوە هۆنراوەکەوە، ئەمە لە کاتێکدا وایە کە سەراپای هۆنراوەکە دووتاکی بێ، خۆئەگەر دووتاکی نەبوو ئەوە دیارە دوایی دوونیوە هۆنراوەی یەکەم و دوای نیوەی دووەمی هۆنراوەکانی تر هەموو لەم سەروادا وەکوو یەك ئەبن))[٣٧٩].

سەروا لە شیعری کلاسیکدا((بەجۆرێکی یەکگرتوو هاتۆتە خوارەوەو قەسیدەکەی پێ تەواوکراوە، ئەم هونەری وشەی قافیە دۆزینەوەو ڕیزکردنە بەشێکی زۆری لە بەهرەو سەلیقەو ڕەنج و کاتی شاعیر بۆ خۆی بردووەو داگیرکردووە))[٣٨٠]، لەگەڵ ئەوەشدا دەبینین شاعیرانی کورد لەو قۆناغەدا(١٩١٤-١٩٤٥) کەم تا زۆرێك ئەم نەریتەیان بەزاندووە و خۆیان لەم کۆت و بەندەی قافیە رزگارکردووە، کاکەی فەلاح لەباسی گۆران دا دەڵێ: ((جا قافیەش، ئەگەر چی دیارەو مایەی بایەخ پێدان و نرخێکی تایبەتی بووە لەلایەن گۆرانەوە، بەڵام ئەم لە تەقەلای شیعری خۆیدا، چەشنی یەك قافییەیی شێواند و هەرەسی پێ هێناو زۆرتر دوو دوو قافیەیی بەکارهێناوەو جارجارەش بۆ دەربڕینی مەبەست ئاڵوگۆڕی دوور و نزیکی بەقافیە کردووە))[٣٨١].

جۆرەکانی سەرواو قاڵبەکانی شیعر:

١) سەروای یەکگرتوو:

سەروای یەکگرتوو یان یەکێتی سەروا: ((لە شیعری کلاسیکدا یەکێك لەمەرجە بنچینەییەکانی شیعر، یەکێتی سەروا بووە، کە بە شێوەیەکی یەکگرتوو هاتۆتەخوارەوەو شیعرەکەی پێ تەواوکراوە...بۆیە پێشی وتراوە سەروای یەکگرتوو، چونکە سەرواکە لە سەرەوە هەتا خوارەوە بەیەك شێوەی یەکگرتوو داڕێژراوە، بەشی زۆری شیعری کلاسیك بەم جۆرە سەروایە هۆنراوەتەوە))[٣٨٢].

---

[٣٧٧] – ئاسۆ عمر مستەفا، بەها ئیستاتیکییەکانی....، ل١١٨.

[٣٧٨]- نووری فارس حەمەخان، عەرووزی کوردی....، ل٢٥٤.

[٣٧٩]- عەلائەدین سجادی، نرخ شناسی......، ل١٠٤.

[٣٨٠]- حەمە حەمە ئەمین قادر"کاکەی فەللاح"، کاروانی شیعری نوێی کوری... ، ل٣٦.

[٣٨١]- هەمان سەرچاوە.. ل٣٧.

[٣٨٢]- دەڕوانرێتە: عوسمان دەشتی(د)، لەبارەی بنیاتی زمان و ...، ل١٣٤.

موفتی پێنجوێنی(١٨٨١-١٩٥٢ز) شاعیرێك بووە، بە شیعرەكانی با سی ڕووداوە ڕامیاری و كۆمەڵایەتی و كارە ساتەكانی ڕۆژانەو سەردەمەكەی ومنا سەبەو بۆنەیەكی كردووە كە ((گرنگی و كاریگەریی لە كۆمەڵدا هەبووبێ، شیعری زۆری نی شتمانی هەیە ونی شتمانپەروەرێكی دڵ سۆزبووە و شیعری دڵداری نەنووسیوەو لەگەڵ ئەوەشدا تێكۆشەرێكی ڕێگەی سەربەستی ئافرەت بووە))[٣٨٣].

شیعری بۆنەی(ئۆخەی) بەبۆنەی (دامەزراندنی كۆماری كورد ستان) وە هۆنیویەتەوە وەك نموونەیەك لە شیعری شاعیر كە بەسەروای یەكگرتوو هۆنراوەتەوە دەخەینەڕوو:

ئەمڕۆ كە لە خۆشی وەتەنم هەر وەكـــــو منداڵ

دڵ پێ ئەكەنێ ئێستە كە كـــــەوتۆتە گـــڕوگاڵ

بۆ خزمەتی ئاڵایە كە سەوزەو سپی یەو ســـــوور

ئەیكەم بە فیدای قەوم و كەس ڕۆح و سەرو ماڵ... دیوانی موفتی پێنجوینی، ل٦١

٢) جووت سەروا(مەسنەوی):

قاڵبێكە لە شیعری فار سی، لەم قاڵبەدا ((هەر بەیتێك خاوەنی سەروایەكی جیاوازە هەر لەبەرئەوەیە پێی دەوترێت (مە سنەوی) دووبەیتی))[٣٨٤]. مارف خەزنەداریش دەڵێ:((بریتییە لەو شیعرەی هەموو دێڕە شیعرێكی قافیەیەكی تایبەتی ئەبێ، واتە هەردوو نیوە دێڕە شیعری بەیت لەسەر یەك قافیە ئەبن))[٣٨٥].

گۆران بە بۆنەی مردنی بێكە سی هاوڕێی شێوەنێكی شیعری نوو سیوە، كە بەم قاڵبە هۆنراوەتەوە، واتە هەر بەیتێك خاوەنی سەروای خۆیەتی:

بەڵێ بێكەس نابووت بوو، جارجار برسی بوو، ڕووت بوو

بەڵام كام تێر، كام پۆشتە وێنـــــەی ئـــــەو ئـــەی فریشتە

بێباك وەستــا بەرامبـــــەر نوكی ســـــونگیی ستەمگەر؟.. دیوانی گۆران، ل٩٣

٣) تاك:

قاڵبێكی كۆنی شیعری فار سییە كە ((لە بەیت، واتە دوو نیوە بەیت پێكدێت، لە هەندێ كاتدا دەكرێت بگاتە دوو بەیت، هەر بەیتێك سەروای جیاوازی هەیە زیاتر... سعدیو صائب تبریزی لە بەناوبانگترین نوو سرەكانی تاك بەیتین))[٣٨٦]. هەر لەم بارەیەوە مارف خەزنەداریش دەڵێ:((تاك بریتییە لە دێرە شیعرێك لە نیوەدێری یەكەم و نیوە دێڕی دووەم پێكهاتووە))[٣٨٧].

---

[٣٨٣]- دەڕوانرێتە: ئومێد ئاشناو عەبدالكریم موفتی، دیوانی موفتی پێنجوینی، ل١٠ و١٦و٢٠ .

[٣٨٤]- جلال الدین همایی، فنون بلاغت و صناعات أدبی، جلد أول"صنایع لفظی بدیع وأقسام شعر فارسی"، چاپ سوم، انتشارات توس، تهران،١٣٦٤.

[٣٨٥]- مارف خەزنەدار، كێش و قافیە لە شیعری كوردیدا، چاپی یەكەم/ چاپخانەی الوفا، بەغداد، ١٩٦٣، ل٦٣.

[٣٨٦]- لغت نامە دهخدا، با كمكی أفروزدن متن كلیات سعدی ، https://fa.wikipedia.org

[٣٨٧]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی كوردی، بەرگی سێیەم .....ل٧٩.

سەید عەلی ناوێك لە شاری سلێمانی هەبووە بە (سەید بسم الله) ناوی دەرکردووەو هەرکەسێ لە لای ئەودا بیوتایە(ب سم الله) زۆر تووڕە دەبوو (حەمدی) بەبۆنەی ئەو توڕە بوونەیەوە ئەم تاك شیعرەی وتووە:

من لە دیوانا حیکایەی (سەی عەلی)م قەید کردبوو

ناوی (بسم الله)م کە نووسی وەك جنۆکە دەرپەڕی[388]

٤) چوارین و چوارخشتەکی:

بەمانای چوارتایی، یەکێکە لە قاڵبەکانی شیعری فار سی((قاڵبێکی شیعری ئێرانییە کە زمانەکانی تر سوودیان لێ وەرگرتووە))[389]، بەپێی جۆری سەرواکانیان چەند پێکهاتەیەکی هەیە، بەڵام چوارینی تەواو: ((ئەوەیە هەرچوار لەتە دێڕەکەی هاوسەروابن))[390]. دەوترێ چوارینە، ((فۆرمێکی باوی شیعری ڕۆژهەڵاتییەو لە شیعری کوردیـ شدا لە زوویەکەوە بەر چاو دەکەوێ))[391]. عەزیز گەردی دەڵێ:((چوارینە پارچەیەکی چوار لەتییە، کێش و سەروای تایبەتی خۆی هەیە...زۆرجاریش پارچەیەکە لەهۆنراوەیەکی دووردرێژ کە بەسەر چوارینەدا دابەش بووە، (لەکۆتای ئەم پێناسەیەدا)دەڵێ: ئەمەیان بە چوار خـ شتەکی ناوبراوە))،[392] بەڵام بەبۆ چوونی د. عوسمان دە شتی کێـ شەی (چوارین-روباعی)،(چوارخشتەکی- تربیع)...لەڕووی فۆرم و کێش و سەرواوە لەئەدەبی کوردیدا هێشتا یەکلایی نەبۆتەوە. ناوبراو لە سەر بۆ چوونەکەی بەردەوام دەبێت و دەڵێ: پێ چەوانەی ڕای هەریەکە لە مامۆ ستایانی بەڕێزم،((د.دڵشاد عەلی و د.عەزیز گەردی چوارخشتەکی بەوە تێدەگەم، کە دوو شاعیر دەستیان هەبێ لە دارشتنیدا بەگوێرەی سیستەمێکی تایبەتی وەکو چۆن لە (پێنج خشتەکی- تخمیس)دا پەیڕەو دەکرێت))[393].

شیعرە دلگیرو بەناوبانگەکەی (لەوڕۆژەوە ڕۆیـ شتووە)ی بێخودی شاعیر بەم قاڵبە(چوارین)ە هۆنراوەتەوەو شیعرێکی بۆنەیە، کە برازایەکی خۆی دەلاوێنێتەوە، لە ڕووباری دیجلە خنکاوە*.

لـــەو ڕۆژەوە ڕۆیشتـــووە تـــۆراوە دڵـــی مـــن،

هەرچەند ئەگەڕێم بێ سەرو شوێن ماوە دڵی من

ئـــــاخـــۆ بە چ شـاخێکەوە گیرساوە دڵی من

یـــــاخـــۆ بە چ داخێکـــەوە سووتاوە دڵی من... دیوانی بێخود، ل٦٦

---

[388] - جەمال محەمەد محەمەد ئەمین، دیوانی حەمدی ،چاپی یەکەم، چاپخانەی ئۆفیسی سەرکەوتن، سلێمانی، ١٩٨٤،ل١٨٧.

[389] - جلال الدين همايي، فنون بلاغت و صناعات أدبی..... تهران،١٣٦٤.

[390] - نووری فارس حەمەخان، عەرووزی کوردی.......ل١٧٦.

[391] - عوسمان دەشتی(د)، لەبارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر...، ل١٧١.

[392] - عەزیز گەردی(د)، سەروا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٩، ل٢٠٤.

[393] - دەڕوانرێتە:عوسمان دەشتی، لەبارەی بنیاتی زمان و ... ل٢١٢و٢١٣.

*- مارف خەزنەدار(د) دەڵێ: لە شیعری چوارینە بەندی (لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە)دا بێخود...برازایەکی دەلاوێنێتەوە لە ڕوباری دیجلە لە بەغدا خنکاوە. دەڕوانرێتە: مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی شەشەم، ل٨٦.

٥) **پێنج خشتەکی :**

ئەوەیە کە هۆنەر پارچە هۆنراوەیەکی هۆنەرێکی تر وەربگرێ و هەردێڕێکی سێ نیوە دێڕی بۆ زیاد بکات ((بەو مەرجەی لە سەر هەمان کێش بن و سەروای هەر سێ نیوەکە لەگەڵ سەروای نیوەی یەکەمی هۆنراوە وەرگیراوەکە یەك بێت و دیارە سەروای گشتی هۆنراوەکەش هەردەمێنێ، بەکورتی چامەکە بەش بەش دەبێت و هەربەشەی دەبێتە پێنج نیوە هۆنراوە... چوار نیوەی بەرایی لەسەر یەك سەروا دەڕۆن و نیوەی پێنجەم سەروای تایبەتی خۆی دەبێ کە لەگەڵ سەروای گشتی هەموو پێنج خشتەکییەکە تێك دەکاتەوە))[٣٩٤].

سەفوەت لە شیعرێکی بۆنەدا لە ڕۆژانی دوای شەشی ئەیلولی ١٩٣٠ بە بۆنەی چوونی وەفدێك(بەناوی وەفدی کورد ستانەوە)بۆ بەغداد پێنج خشتەکییەکی هۆنیوەتەوە لە سەر شیعرێکی پیرەمێرد کە لەو بۆنەیەدا نووسیویەتی:

نـە حــەیا مـــاوە، نــە دین، نـــە ئیمان
گشتــی بـــــار کـــــرا بــرا بـــە تالان
بـــۆ لــەبیرتان چـــوو کوشتــاری لاوان
"وەفدی کـــوردستان، میللەت فـرۆشــان
هـــەرزە وەکـیلی شاری خامۆشـــان !!
وەفــــدی لـــیواکـــان گشتی رێـکـخرا
هەر کەس بە پێویسـت دیـــاریـی بۆ کـرا
ئێــوەیش لازمــــن بۆ دەسـت ئـومـەرا
"دەسکێ لــەو گــوڵەی باغەکەی سـەرا
کــــــەوا بـــە خـــوێنی لاوان ئـاودرا"

دیوانی سەفوەت، ل٦٣.

٦) **موستەزاد :**

موستەزاد بریتییە لە چوارینەیەك یان غەزەلێك یان قەسیدەیەك، ((کە لە دوای هەرلەتێك لە لەتەکانی زیادەیەکی کێشدار دێ کە نە ماناو نەکێشی شیعرەکە پێویستیان پێی نییە، ئەم زیادانە لەگەڵ یەکتردا هاو سەروان و مانایان بەجۆرێکی وا پێکەوە بە ستراوە کە دەتوانین بەهۆنراوەیەکی جیاوازتری سەربەخۆیان دابنێین))[٣٩٥]. عەلائەدین سەجادی لەبارەی مو ستەزادەوە دەڵێ: ((ئەگەر هۆنەر وی ستی لە سەر یەکێ لە سەرواکان ڕاوە ستێ، ئەوا ڕاوە ستاوەکە کەرتەکانی جیاکردەوە ئەوانەی پێ شوو خۆیان کێشی تەواو و گوزارەی تەواو و سەروای تەواویان ئەبێت، کەرتەکانیش کە بخرێنە سەر یەك، ئەوانیش وەکو ئەسڵەکە کێش و گوزارەو سەروایان ئەبێت))[٣٩٦].

[٣٩٤]- عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لەئەدەبی کوردیدا، بەرگی دووەم(جوانکاری) چاپی یەکەم، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر،١٩٧٥، ل٥٥.

[٣٩٥]- عەزیز گەردی، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی...، ل٢٤٤.

[٣٩٦]- علاالدین سجادی، خۆشخوانی(گوزارەکاری. ڕوانکاری. جوانکاری) چاپی یەکەم، چاپخانەی مەعارف، بەغداد، ١٩٧٨، ل١٤٥.

کەمالی(١٨٨٦-١٩٧٤)عەلی باپیر ئاغا، نوو سەر و شاعیری هە ست نا سك و نیـ شتمانپەروەری کورد، شیعرێکی بۆنەی کە بۆ (شینی شێخ مەحموودی نەمر)ە و بە شێوەی مو ستەزاد هۆنراوەتەوە، وەك نموونە دەیهێنینەوە. لە بەشێکی شیعرەکەدا دەڵێ:

یـــا شێخ تەشریفت برد تۆ بۆ جەننەت	بـــە شـــادمانی
ئێمـــە مـــاینەوە بـــۆ دەرد و مەینەت	لە دونیـــای فانی
تـــەئریخی ســـاڵی وەفـــاتت لە دڵ	کـــەپرسیم من زوو
وتـــی: بنووســـە ئـــەی پیری عـــاقڵ	غەرقی ڕەحمەت بوو[٣٩٧]

دیوانی کەمالی، ل١٥٩

٧) تەرجیع بەند :

بنیاتێکی تری ئاوازەیی لەڕێبازە کلا سیکییەکەدا کە ((قافیەی هەمەڕەنگ پێکیهێناوە، بنیاتی تەرجیع بەند بووە، کە لە چەند بەش یاخود بەند پێکهاتووەو بەهۆی دووبارەکردنەوەی بەیتێکی دیاریکراوەوە پەیوەست کراون و پێکەوە گرێدراون))[٣٩٨].

لە قاڵبەکانی شیعری فارسی لە غەزەلێکی چەند دێڕی کە هاو کێشن پێکدێت ((بۆ پەیوەستی ئەم غەزەلانە بەیەکترەوە لە دێڕێکی دووبارەکراو سوود وەردەگیرێت ئەم بەیتە بە بەیتی ترجیع یا گەڕانەوە ناو دەبرێت بەهەر یەکێك لە غەزەلەکانی بەش یا ڕ شتە دەوترێت، هەرخانە (٥ تا ٢٥) دێڕە هەندێك جار کەمتر یا زیاتر پێکدێت))[٣٩٩].

٨) تەرکیب بەند :

کۆمەڵەیەکە لە غەزەل یا قە صیدە لە سەریەك کێش کە ((هەر یەکێکیان سەروای تایبەت بەخۆی هەیە وە بەیتی جیاواز لە بەیتێکی هەر غەزەلێك دەبێتە هۆکاری بەیەك بە ستنەوەی غەزەلەکان بەیەکەوە، جیاوازی سەرەکی لە نێوان ترکیب بەندو ترجیع بەند ئەوەیە کە لە ترجیع بەند هەر دوو بەشەکان یەکسانن، بەڵام لە ترکیب بەنددا جیاوازە، سەروا هەر جارە بەشێوەیەکە))[٤٠٠].

بە بۆنەی نەورۆزی ساڵی ١٩٢٥ (حەمدی) شیعرێکی بەرزو جوانی پڕ لە شەوق و زەوقی بەم قاڵبە نووسیوە، ئەمە نموونەیەکە لەو شیعرە:

بەه بەه چە ڕۆژێکی نەوە	هەی هەی چە عومرێکی نەوە
هـــەوا دەریایی پڕ تەوە	گـــوڵ بۆ چەمەن بەسەر ڕەوە
سەوزە جڵەو کێشی ئەوە	دنیـــا وەك باخی خوسرەوە

شیرینە جێ ی سەیرانەکەم
ئەمـــا بدەی جەژنانەکەم

---

[٣٩٧] - کەمال عەلی باپیر، دیوانی کەمالی، چاپی یەکەم، چاپخانەی دار الشؤون الثقافة العامة، ١٩٨٦، ل١٥٩
[٣٩٨] - دڵشاد عەلی(د)، دیلان و تاقیکردنەوەی شیعری.........،ل٢٢٢.
[٣٩٩] - غلا محسن مصاحب(د)، دایره المعارف فارسی، جلد أول، چاپ چهارم، انتشارات أمیر کبیر، تهران، ١٣٨٣، ص٩٥.
[٤٠٠] - جلال الدین همایی، فنون بلاغت و صناعات أدبی......،١٣٦٤.

سەحرا هەموو سەوزو سووورە   چەشمە مەنابیعی نووورە
گڵی وەك كلی كێوی طوورە   نەغمەی نەسیمی سەمتوورە
زەمین بەهەشتی پڕ حووورە   عالەم غەمی دڵ دوورە
جاریٚ بدە جەژنانەكەم
ئەوسا وەرە سەیرانەكەم...   دیوانی حەمدی، ل١٦١

٩) پاش سەروا:

قەیسی ڕازی بەم جۆرە پێناسەی پاش سەروا دەكا: ((پاش سەروا وشەیەكی سەربەخۆیە، جیایە لە سەروا، دوای تەواوبوونی سەروا دیٚ، چونكە شیعرەكە لەبارەی كێش و ماناوە پێویستی پیٚ هەیە، پاش سەروا بەهەمان مانا لەكۆتایی هەموو دێڕەكاندا دووبارە دەبێتەوە، پاش سەروا مەرج نییە، هەر یەك و شە بێت، د. محموود نورەددین دەڵیٚ: پاش سەروا بریتییە لەو شەیەك یان زیاتر دوای سەروا لە كۆتایی هەموو دێڕەكان دووبارە دەبێتەوە))[401].

١٠) مولەمەع:

بریتییە لەوەی شاعیر لە شیعرەكەی خۆیدا نیوە دێرێك یان زیاتر ((بەزمانێكی تر یان دێڕێك لەم و دێرێك لەو زمانە بەكاربێنێت و شیعرەكەی پیٚ بهۆنێتەوە))[402]. مولەمەع بەو شیعرانە دەوتریٚ، كە ((بەزیاتر لەزمانیٚ دەنوو سریٚ، واتە بەدوو زمان یا زیاتر...مەیدانی مولەممەع، تەنیا ئەدەبی كلاسیكی تەقلیدی كوردی نییە، كەئەدەبی كۆنە، بەڵكو ئەدەبی تازەشی گرتۆتەوە))[403].

زێوەر(١٨٧٥-١٩٤٨ز) یەكێكە لەو شاعیرانەی شیعری بۆنەی كۆمەڵایەتی و نەتەوەیی و ئاینی زۆری هەیەو لەبارەی عەشق و غەرامیاتیشەوە شیعری جوان و بەهاداری نووسیوە، ئەمەش نموونەیەك بۆ شیعری مولەممەع: كە شیعرێكی بۆنەیەو لە ساڵی (١٩٣٨)بۆ ناجی بەگی هورمزی نوو سیوە، كە قایمقامی مەركەزی سلێمانی بووە:

قال الوطن العاجز لی أین عیلاجی؟
قلت لە: بشراك لقد جاءك ناجی!
ئەم جارە بەكوردی وتی: ئەو زاتە بڵندە
تەعریفی تەواوی بكە بۆم چۆنە میزاجی؟   دیوانی زێوەر، ل٢٢٨.

---

[401]- عەزیز گەردی(د)، سەروا،...ل١٦٢.

[402]- دەڕوانرێتە: ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا(د)، لایەنە ڕەوانبێژییەكان لە شیعری كلاسیكی كوردیدا، چاپی یەكەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١، ل٢٦٨.

[403]- مارف خەزنەدار(د)، لەبابەت مێژووی ئەدەبی كوردییەوە... ل١٩٩.

١١)سەرواى ئازاد:

عەزیز گەردی ئاوا باس لە سەرواى ئازاد دەكا: ((سەرواى ئازاد ئەوەیە خۆى بەهیچ قاڵبی دەرەوە نابەستێتەوە، هاتنى بە پێى یاساى دەرەوە نییە، بەپێى هەست و نەستى شاعیرە، بەپێى دەلالەت و دابەشبوونى ڕستەو دەستەواژەى شیعرەكەیە، شاعیر كەى ویستى و بە چاكى زانى سەرەتاى سەروا دادەمەزرێنێ و كەى بۆى گونجا، بێ زۆر لەخۆكردن سەرواكە دووبارە دەكاتەوە، بەڵام لەهەمان كاتیشدا هەوڵدەدا سوود لە ڕەگەزى ترى دەنگ و وشە وەربگرێ بۆ قوڵكردنەوەى ڕیتمى شیعرەكەو پتەوكردنى سەروا... گۆران بە پێشەنگى بەكارهێنانى سەرواى ئازاد دادەنرێت، ئیتر لە دواى ئەوەوە شاعیرانى كورد ڕوویان كردە ئەم جۆرە سەروایەو پەرەیان پێ دا))[٤٠٤].

گۆران لە شیعرى (بۆ لاوان) بەبۆنەى میهرەجانى هەشتەمى لاوانى جیهانەوە وتوویەتى ئەم جۆرە سەروایەى بەكارهێناوە:

ئەى لاوان،

كچان، كوڕانى ڕووى ئەرز!

با گۆرانیتان ئاسمان

كەڕ كات بە شەپۆلى بەرز!

بە سەد زمانى جیا جیا،.... دیوانى گۆران، ل٢٤٥.

١٢)قەسیدە و غەزەل:

قەسیدە بەگشتى زۆر درێژە كە زیاتر ((لە (١٤) دێڕە، زیاتر بۆ پیاهەڵدانو بەزمو پرسەو وەسفى سروشت دەنووسرێت، ئەم جۆرەى شیعر بەیتى یەكەم لەگەڵ بەیتە جووتەكان هاوسەروان، جیاوازى قەسیدە لەگەڵ قاڵبى غەزەل لە ژمارەى دێڕەكانو بابەتى ناوەرۆكى شیعرەكەدایە كەم یا زۆرى بەیتەكان))[٤٠٥]، هەر لەبارەى قەسیدەو غەزەلەوە گەلێك پێناسە هەیە كە لە یەكێك لەو پێناسانەدا وتراوە:((غەزەل بەو پارچە شیعرە دەوترێ كە ژمارەى دێڕە شیعرەكانى یەكەم و نیوەدێڕى دووەم لە پێنج دێڕ كەمتر نەبێ، ئیتر بەزۆرى ئەم جۆرە شیعرە لە حەوت دێڕ یا نۆ دێڕ یا دە دێڕ یا دوانزە دێڕ پێك دێ، هەندێ كەس دەیگەیەننە هەژدە تا بیست دێڕیش، ئەگەر ژمارەى دێڕە شیعرى غەزەل لەمە تێپەڕبكا قەسیدەى پێ دەڵێن))[٤٠٦].

لە ساڵانى كۆتاییدا لە ناوەڕاستى دەهەى هەفتا ((دەركەوتنى غەزەلى پۆست مۆدێرن لەگەڵ تێكەڵ بوونى تەكنیكو ئەندێشەى شاعیران، ڕەوانبێژى و مۆدێرنو قاڵبى غەزەل ڕێگایەكى تازەى لە غەزەلى هاوچەرخدا گرتەبەر، هەرچەندە دژ بە غەزەلى بێژانى كۆن ڕووبەڕوو بوونەوە))[٤٠٧].

٤٠٤- عەزیز گەردی(د) سەروا...ل٣٠٥.

٤٠٥- جلال الدين همايى، فنون بلاغت و صناعات أدبى......،١٣٦٤.

٤٠٦- مارف خەزنەدار(د)، مێژووى ئەدەبى كوردى، بەرگى سێیەم .....ل٧٧.

٤٠٧- مصلح عبدالله، غزل هاى سعدى، تصحيح و توضيح، دكتر.غلا محسن مصاحب، انتشارات سخن، تهران، ١٣٨٥،ص٦.

ب. **ئاوازی ناوەوەی شیعر(ڕیتم):** ئاوازی ناوەوەی شیعر ((کە ڕیتمی شیعر پێکدەهێنێ لایەنێکی گرنگی مۆ سیقای شیعرییەو لەگەڵ مۆ سیقای دەرەوەی شیعردا مۆ سیقای گ شتی هەڵبە ست پێکدەهێنن، مۆسیقای ناوەوەی شیعر خۆی لە ڕێکخستنی وردو جوانی و شەکانی ناو دێڕە شیعرو پاش و پێ شکردنیان و دووبارەکردنەوەیاندا دەردەخات و بەمەش ئاوازێکی ڕەوان بە شیعرەکە دەبەخ شێ، کەهەندێ جار لە مۆ سیقای دەرەوەی شیعر کاریگەرترە))[٤٠٨]. ڕیتمی شیعری ((بنچینەکەی (زمانی شیعرییە)، کە لەتەك ڕیتمی مۆ سیقای هۆنراوەدا لەپەیوەندییەکی گونجان یەکانگیر دەبن و یەك دەگرنەوەو ئاوێزانی یەکتر دەبن))[٤٠٩].

شیعر گفتوگۆ لەگەڵ مێ شکدا دەکات لە ڕێی ناوەندێکی مۆ سیقییەوە، زمانی مۆ سیقایەو لە چەندین دەنگی جیاواز پێکهاتووە، کە دەکرێت بە ڕوونی ببیـ سترێت، کاتێ شیعرێك بەدەنگێکی بەرز دەخوێنرێتەوە یان دەبیـ سترێت لە لایەن گوێگرێکەوە. ئەم دەنگانە مۆ سیقایەکی جوان درو ست دەکەن کە بۆ جوانترکردنی مانای شیعرەکە هاوکار دەبن و دەنگی شیعر تەنها لە هە ستدا نییەو بمێنێتەوە، بەڵکو دەیشیگەیەنێت. دەنگی مرۆڤ بەیەك ئا ست نەهاتووە، بەڵکو پە ستان و وە ستانی جیاوازی تێدایە، ئەم جیاوازییەش نا سراوە بە (ڕیتم) هەروەها دەوترێ: ((ئاوازی ناوەوە بریتییە لە ڕێکخ ستنی ورد و جوانی و شەو دە ستەواژەکانی ناو دێڕە شیعر، بە شێوەیەك کە پەیوەندی بەیەکەوە گونجاندن لە نێوان دەنگ یا تیپی دوایی وشەکاندا ببێت، ئەمەش هەندێ جار شاعیر بەمەبەست هەوڵی ڕێکخستنیان دەدات، هەندێ جاریش لە ڕێگەی ڕێکەوتەوە دروو ست دەبن))[٤١٠]، ئەوەی بەڕوونی با سی لێوە دەکرێ لە ئاوازی ناوەوەی شیعردا لێکدان و گونجاندنی دەنگەکانە وەك لەم پێنا سەیەدا ئاماژەی پێدراوە کە، ((مۆ سیقای ناوەوەی شیعر بریتییە لە ئاوازی دەنگەکان و لێکدان وپێکەوە گونجاندنیان و پاش و پێش خ ستنی و شەو بەکارهێنانی هەندێك لە ئامرازە زمانییەکان بە جۆرێك کە زۆر جار لە کێ شەکان کاریگەرتر دەبن))[٤١١]، بۆیە لەگەڵ با سی ئاوازی ناوەوەدا، ڕیتم پەیوەندی نێوان دەنگەکان دەخاتە ڕوو، هەموو زمانێك خاوەنی ڕیتمی جیاوازی خۆیەتیو ڕێگای جیاوازیش دەگرێتە بەر بۆ بەکارهێنانی، بەپێی کات ((ئاوازیش بریتییە لە دە ست پێوەگرتنی ئەو وزەیەو بەخ شینی ئاوازێکی ڕێكوپێك بەو و شەیەی کە ڕیتمی دەدرێتێ))[٤١٢]. ئەوەی چێژی شیعری دەبەخشێ و هەست و سۆز دەجوولێنێ بە شێوەیەکی فراوان یەکخ ستنی ئەو دەنگ و و شانەیە لە شیعردا دێن تا نەغمەو ئاوازێك ببەخ شن، چونکە ئاوازی ناوەوە:((بریتییە لە نەغمەی دەنگەکان و لێکدان و پێکەوە گونجاندنیان))[٤١٣] کە لەگەڵ خەیاڵی گوێگرو خوێنەردا تێکەڵ بە ئەو وێنە شیعریانە بن و خوێنەر بتوانێ لەگەڵ ناوەوەی دەقەکەدا بژی، مۆ سیقا

---

[٤٠٨]- ئاسۆ عمر مستەفا، بەها ئیستاتیکییەکانی....، ل١٣٠

[٤٠٩]- عوسمان دەشتی(د)، بنەماکانی شیعریەت لە تێکستی (یادگارو هیوا)ی ئیبراهیم ئەحمەددا، گۆڤاری ئەکادیمی،ژمارە(١٦)ی ساڵی٢٠١٠،ل١٥٥.

[٤١٠]- فازیل مەجید مەحمود(د)، سروشت لە شیعری گۆران دا... ، ل١٤٢.

[٤١١] – ئاسۆ عمر مستەفا، بەها ئیستاتیکییەکانی....، ل١٣٠

[٤١٢]- Rutgers Derek Attidge Cambridge, Poetic Rhythm: An introduction, Rutgers Cambridge, United Kingdom University, ١٩٩٥.

[٤١٣]- دلشاد علی(د)، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوە...، ل٨٩.

به شێوەیەکی بەر چاو دەتوانێ ئەو ڕۆڵەی هەبێ، بۆیە بە لە دایکبوونی شیعری ئازادیش لایەنی مۆ سیقای ناوەوەی پ شتگوێ نەخ ست و شاعیران گرنگیان پێدا لەڕێگەی دووبارەکردنەوەی دەنگەوە، چونکە هەر بۆخۆی ئاوازی ناوەوە ((لە چەند بارەبوونەوەی دەنگەکان دروو ست دەبێت(ئاوازی ناوەوە باشترین ڕێگایە بۆ دەربڕینی هەست و سۆز، خوێنەریش لەڕێگەی ئاوازی ناوەوە چێژێکی زۆر لە دەقەکە وەردەگرێت) ڕیتم پەیوەندی بەلایەنی دەروونی مرۆڤەوە هەیە، کاتێك مرۆڤ شیعرێکی ئاوازەدار دەخوێنێتەوە ئارامی و ئا سوودەیی پێدەبەخ شێ و هە ستی دەبزوێنێ و دە چێتە ناخی شیعرەکەوەو نزیکی دەکاتەوە لە مانای شیعرەکە))[414]، لەبارەی ئەو ڕۆڵ و ئەرکەی ڕیتم لە شیعردا دەیگێڕێ وتراوە ((ڕیتم ڕەگەزێکی سەرەکی بنیادی دەقی شیعرییە، کە بەهاو چە شەی تایبەتی خۆی هەیەو پێوەندییەکی پتەوی لەگەڵ ئا ستەکانی (پێکهاتەیی و دەلالی) لە دەقەکاندا هەیە، دیارە ڕیتم لەڕووی زاراوەو چەمکەوە لە چەندین هونەردا بوونی هەیە...خۆی لە هەردوو سی ستم و دەنگدا دەنوێنێت...، ئەگەر لە هونەرەکانی تری ئەدەبدا ئەرکی جیاوازی هەبێ ئەوە ڕیتم لە شیعردا ئەرکی بەهێزکردنی مۆ سیقای شیعرە، چونکە مۆ سیقای شیعر مادەیەکی زمانییەو لە زنجیرە دەنگێك پێکدێت، بە هۆی کرداری ئەو هێزەی لە ئەندامی ئاخاوتنی مرۆڤ دەردەچێت))[415]. شیعری بۆنە دەربڕینی هەست و سۆزی شاعیرەو ڕەنگدانەوەی باری دەروونییەتی، بۆیە((ئاوازی ناوەوە بە چاکترین ڕێگا دادەنرێت بۆ دەربڕینی هە ست و سۆزو پێوی ستە ئەم هە ست و سۆزەش لە سەر بناغەی مۆ سیقای ناوەوەی شیعرەکە لێی بکۆڵرێتەوە، چونکە هەست و سۆزو تاقیکردنەوەی شاعیر بەهۆی ئاوازی ناوەوە دەردەبڕێن))[416]. ئەوەی بە شێوەیەکی گشتی ئاوازی ناوەوەو ڕیتم پێکدەهێنێت: ((دووبارە بوونەوەیەکی ڕێکی دەنگێك لە یەکە هاوکاتەکاندا، ئەمەش بەو ئەنجامەی دەگەیەنێت ڕیتم بەو جۆرە پێنا سە بکات: بریتییە لە گەڕانەوەی دیاردەیەکی دەنگی لە کاتی چوونیەکدا، ئەگەر سێ جار لە شتێکت داو لە جاری چوارەمدا ئەو لێدانەت بەهێزتر بوو بە دووبارەکردنەوەی ئەو کارە ڕیتم درو ست دەبێت))[417]. عەزیز گەردی باس لە پەیوەندی تندوتۆڵی نێوان و شەو ئاواز دەکاو دەڵێ:((پەیوەندی و شەو ئاوازو مۆ سیقا ئەوەندە بنجی و بەهێزە کە هەر لەگەڵ ئەوە وشەیەك لەناو مێشکدا سەرهەڵدەدا مۆسیقایەکی لەگەڵ دروست دەبێ کە مانای وشەو کاریگەریی و شەکە تەواو دەکا))[418]، شاعیران هەروەك چۆن لە ئاوازی دەرەوەی شیعر شێوازی نوێیان گرتۆتەبەرو لە زۆر لایەنەوە خۆیان لە کۆت و بەندی کێ شی شیعری کلا سیکی دەربازکردووە، ئاوەهاش بە هاوتەریبی((ئاوازی ناوەوەی دەقە شیعرییەکانیان بە شێوازی هونەریی ڕەنگاو ڕەنگ ڕازاندۆتەوە، بۆ تەواوکردنی ئاوازی ناوەوە ڕوویان لەگەڵێ هونەری ڕەوانبێژی کردووە))[419].

---

[414] - هاوژین سلێوە(د)، خۆری دەق و ئاوێزەی ڕەخنە...، ل٣٩.

[415] - شاخەوان فەرهاد محەمەد، شیعرێتی کورتیلە شیعر لەڕووی تیۆرییەوە، گۆڤاری ڕامان، ژمارە(٢١٠)ی ٢٠١٤/١١/٥، ل٧٢.

[416] - پەخشان عەلی ئەحمەد، شێوازی شیعری گۆران....، ل١٣٢.

[417] - محەمەد بەکر(د)، کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی...، ل٥٨.

[418] - عەزیز گەردی، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی...، ل٧٥.

[419] - حەمەنووری عومەر کاکی(د)، شێوازی شیعری نوێی کوردی"١٩٢٠–١٩٧٠"، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی ٢٠١٢، ل١٢٦.

ئەوەی ئاوازی ناوەوەی شیعر پێکدەهێنێت، کە بریتییە لە دووبارەکردنەوەی دەنگ و وشە، لێرەدا باسیان لێوە دەکەین:

١. دوو بارەبوونەوەی دەنگ:

ئاوازی ناوەوەی شیعر گرنگی و بایەخی زۆری هەیە لە زیندوویەتی دەقی شیعرو ڕازاندنەوەی، یەکێك لە ڕێگاکانی پێکهێنانی ئاوازی ناوەوە، دووبارەکردنەوەی دەنگە:((هەستکردن بەجوانکارییەکانی زمان و نرخ و بەها دەنگی و پێکهاتەکانی لە ڕێگەی گرنگی دان بەدەنگی دووبارە و بەکارهێنانی لە شیعردا، هەمیشە جێگای سەرنج و بایەخی لێکۆڵەرەکان بووە))[420].

دووبارە بوونەوەی دەنگی لە سەر ئاستی دێڕە شیعردا تێبینی دەکرێت، ((دیارترین دەرکەوتەی دەنگی هەر دێڕە شیعرێکیش بریتییە لەدەنگە سەروا، سەروا سازی خۆی یەکێکە لە بنچینەکانی هۆنراوەو لە ئاستی مۆسیقای دەرەوەدا شیکاری بۆ دەکرێت، ئەمە ئەوە ناگەیەنێت، کەوا سیستەمی سەرواسازی ئاستێکی دابڕاوە لەڕیتم و لەم بوارەدا حسابی بۆ ناکرێت))[421] .

کاکەی فەلاح لە دەقی شیعری (بۆ چلەی مەفتونی هاوڕێم)دا ئاوازی ناوەوەی بەهۆی (دووبارەکردنەوەی چەند دەنگ)ێکەوە، جوانترو دەنگدارو ڕازاوەترکردووە.

ئەی پێنووسی دەســـتی وەفـــاو پێ زانین
هەڵبەستێکم ئەوێ ڕەش پۆش وەکـــو شین
پرسە بگرێ بۆ کـــۆچی جوانـــە مـــەرگێك
ڕەنجەڕۆ بوو لە وچـان و خـــۆشی ی ژیـن
بۆ مەفتوونی هـــــاوڕێـــی دەمی قوتـابیم
ئارەق ڕێژی تینووی فـــێربوونی چین چین
ئێستەش قاقای پێکـــەنینی ئـــەو دەمـەی
لە گوێ ی منا دەنگ ئەداتەوە یـــەك بین
ئێستەش قسەی ساکـــارو بێ فێڵـــی ئەو
لەبەر چاوم نەخشە وەك باخچەی ڕەنگین
وەك بلبلێ وێڵی گـــــوڵی خوێندن بـــوو
لە پاریس و لـــەلـەندەن و لــــە بەرلیـــن
لە ڕێ ی بـــەرزی کـــوردایـەتی پیـــرۆزدا
بەشداری بوو لە ڕیزی دەستـــەی پێشین....

دیوانی کاکەی فەلاح، ل٢٢٨

دووبارەکردنەوەی دەنگە دیارەکان لە تەواوی هۆنراوەکەدا بەم جۆرەیە (دەنگی بزوێنی(ی)٥٥ جارو بزوێنی(ێ)٢٢ جار/ دەنگی (و)لەگەڵ(وو) ٣٤ جارو دەنگی (ا)٢١ جار...هتد.

[420]- دەڕوانرێتە: حەمەنووری عومەر کاکی(د)، شێوازی شیعری نوێی کوردی....، ل١٢٦.

[421]- عوسمان دەشتی(د)، بنەماکانی شیعریەت لە تێکستی (یادگارو هیوا)....، ل١٥٦.

٢. دووباره بوونەوەی وشە:

دووباره بوونەوەی و شە زۆرجار بۆ دووپاتکردنەوەو دڵنیابوونی شاعیر و پێداگرییەتی لە سەر بابەت و مەبەستێك تا ئەوەی ئەیەوێت بیگەیەنێت، لەگەڵ ئەوەشدا شاعیر مەبەستی جوانی تەکنیکی و هونەری بەو دووبارەکردنەوە هەیە لە   شیعرەکەیدا، یەکێکیش لەو مەبە ستانە بەخ شینی ئاوازی ناوەوەیە بە شیعرەکەی، چونکە یەکێك لە ڕێگاکانی پێکهێنانی ئاوازی ناوەوەی شیعر دووبارەکردنەوەی و شەیە((یەکێ لە ڕەگەزەکانی پتەوکردنی سەرواو ئاوازی شیعر دوبارەکردنەوەیە، ئەم دووبارەکردنەوە لە ئا ستی و شەدا، کە شاعیر زۆرجار پەنای دەباتە بەر، بەتایبەت لە سەرەتاو کۆتایی هۆنراوەدا ئەگەر چی زۆرجار لە ناوەڕاستیشدا دێ، جا دووبارەکردنەوەکە چ لە ئاستی ستونیدا یا لە ئاستی ئاسۆیی دابێت بۆ جەختکردنە سەر ئاواز و چەمك و مۆ سیقای شیعرەکەیە))[٤٢٢]. هەروەها دەوترێ دووبارەکردنەوەی و شە((دیاردەیەکی ڕەوانبێژی تایبەت بە شێوازی گوتن و نوو سین نا سراوە، ئەمەش بریتییە لە دووبارەکردنەوەی و شە...لە شیعری کۆن و هاو چەرخی کوردی))[٤٢٣]، ئەم جۆرەی دووبارەکردنەوەیە لە شیعری شاعیران بە ڕوونی دەبینرێ. شیعرێکی گۆران وەك نموونە:

گۆران لە شیعری (شیوەنی گوڵاڵە) کە بە بۆنەی مردنی کچەکەیەوە نوو سیویەتی (١١) جار و شەی (کچ) دووبارە دەکاتەوە، لەگەڵ دووبارەکردنەوەی وشەی تر لەوانە وشەی(داد- چ زوو- هەیهات...هتد) کە یارمەتی جوانتر کردنی مۆسیقای شیعرەکە دەدات .

کـچــم، مــایــەی ژیــانم، یــادگــاری   شــەبــابم، نــۆبــەرەی شیرینی داری
غــەرامی کــەمــدەوامــی عومری لاویم،   دڵــۆپی خــوێنی گــەرمی ئــاگراویم!
جگەر گۆشەی عـەزیزم، نــوری چــاوم،   سەری تاڵــە دەزووی ئـامــالی خــاوم!
چ زوو مردی؟ کچــم هەیهات کچی خۆم،   چ زوو مــردی؟ چ زوو کــەوتییە بن گۆم؟
دەمێ پشکووتی تێر بــۆنم نــەکــردی،   گــولاڵەی خۆشەویست دەر لەحـزە مردی!
ئەجەل داد! ئاسمان داد! عەرشی خودا داد!   حـەکیم عیلمی بەشەر، دەرمـان، دەوا داد!
کچێکم بوو، کچێ، تەنیـا کچــێ، بــەس!   ئـەویشت ئاخری کوشت چــەرخی ناکەس!

لە دێرێکی تردا بە چاڵی تاریکی قەبر دەڵێ:

لە دەورت هــەڵچنیم خــوشك و برا پاك،   کچێکــم بــوو ئــەویشت کـردە خۆراك!

لە کۆتایدا دەڵێ:

کــچم خــۆ تــۆ نــەماوی تــا ببینی   کــە بــاوکت چــەن بــە ناسۆرە برینی!
نــە تــۆی پێ دێتەوە نە عــەقڵی ئەبرێ   لەسەر تۆ کــام یەخە کــام ئەستۆ بگرێ؟
کــچم تــەنیا گــوڵم، نــەشئەی ژیانم،   دڵــی شــادم، تــروسـکەی چاوەکانم
کچم ڕۆحم، کــچم، هــەیهات! هــەیهات!   چ کۆچێ بوو! چ کـۆچێ؟ واکش و مات؟!

دیوانی گۆران،ل٩٩.

---

[٤٢٢]- دەڕوانرێتە: عەزیز گەردی، سەروا،.... ل٣٠٩.

[٤٢٣]- موحسین ئەحمەد عومەر(د)، فەرهەنگی ئەدەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی،٢٠١٢، ل١١٤

٢- زمانی شیعری:

زمان سەرەکیترین هۆیە کە مرۆڤەکان هەیانە ((سوودی لێوەردەگرن بۆ درو ستکردنی پێکگە شتنی ناو کۆمەڵگا، بەم پێیە زمان وەك سیـ ستمێك وایە، کە بوار بۆ بەیانکردنی گوتارێکی دیاریکراو لەناو کۆمەڵێکی دیاریکراو لەمرۆڤەکاندا دەرەخـ سێنێت))[٤٢٤]. یەکێك لەو هۆکارە گرنگانەی بەرگری لە زمان و مانەوەو بەردەوامی زمان دەکات، ئەدەبە، چونکە زمان لە جە ستەی ئەدەبدا بە ڕۆحی ئەدەب دەژمێردرێ، دەقیش هەمیـ شە بەزمانەوە جوانە بەتایبەتی شیعر. زمانی شیعر، وەکو زمانی ڤـ سەکردنی ڕۆژانە بەپێی کات گە شە دەکات، هەموو کاتێ و شەی نوێ و دەربڕینی نوێ بەرهەم دەهێنێت، ئەمانە وادەکات ڕێگای نوێ سەرهەڵبدات بۆ بەرهەمهێنانی دەنگێکی مۆدێرنو جیاواز، هەربۆیە بەرەو پێشەوەچوون و داهێنانی بواری شیعر، بەشێکی بەرچاوی لە ڕۆڵی گەشەی زماندا خۆی دەنوێنێ ، لەشێوازو بابەتی شیعریدا ئەم گەشەیە بەدی دێت.

گرنگترین مەسەلەش ((کە پرۆسەی شیتەڵکارییەکەی لەسەر بنیات دەنرێت ئەوەیە، کە شاعیر وەکو زۆربەی کە سانی دی ڤـ سە ناکات، بەڵکو زمانی شاعیر زمانێکی جیاوازەو ئەو جیاوازییەش شێوازی دەربڕینەکەی دە ستنیـ شان دەکات))[٤٢٥]. لەبارەی ئەو شێوازەی کە زمانی شیعر ڕۆڵی تێدا دەبینێت بۆ ناسینەوەی خاوەنی دەقەکەی، دەوترێ:((فەلسەفەی شاعیر هەرچییەك بێت، مەودای واتاکانی هەرچەند فراوان بێت، لەڕێگەی زمانەکەیەوە دەناسرێتەوە))[٤٢٦].

و شەو زمانی شیعری لە شیعری بۆنە، بەتایبەت بۆنەو ڕووداوە شۆر شگێری و نەتەوەیی و نەبەردییەکان پـشکۆی داگیرساو و باری سەرنج و هەڵوێستی ئازایانە و ڕۆڵی قارەمانانەی شاعیر و گەل نیـ شا ندەدات، کاریگەریی خۆی لە سەر گوێگرو خوێنەر دەبێت، ((دوێنەری سۆف ستایی بەناوبانگ(جۆرجیاس) دەربارەی کارتێکردنی وشە لە مرۆڤدا دەڵێت: وشە هێزێکی بێ سنوورە کاری بێ هاوتا ئەنجام دەدات. هەر چەندە بەڕواڵەت نرخێکی ئەوتۆی نییە، بەڵام لە کردەوەدا جڵەوی ترس ڕادەگرێت و خەفەت دەرەوێنێ و خۆ شی و بەختیاری دەبەخـ شێت و دەروون لە پەرمۆدەو دڵنیایی پڕدە کات و هۆ شمە ندی دە خا تە داوی جادوو گەرییەوەو هە ندێ جاریش دڵ و دەروونی مرۆڤ داگیردەکات))[٤٢٧]. جۆری دەربڕین لە شیعردا پێوانەی هە ست و سۆز و وروژاندنەکەیە، ڤالیری((پێ شتر لەمیانەی زمانەوە کارلێکەریی دوو دەربڕینی دیاری کردووە ، بۆیە گوتویەتی: (گەیاندنی ڕووداو، ئەرکی دیکە.. وروژاندنە)... شیعریش لێکدانی نێوان ئەو دوو ئەرکەیە))[٤٢٨].

لەو قۆناغانەو ئێ ستاش، هەموو شیعرێك وەك چۆن کە سی بووە، بابەتیو کۆمەڵایەتیش بووە...لە زمانی شیعری ساڵەکانی پێشوو هەندێ زاراوەی ڕەنگرێژی ئەو ساڵانەو باسی نەهامەتییە کەسییەکان و

---

[٤٢٤] - مەنوچێهر موحسنی، دەروازەکانی کۆمەڵناسی، وەرگێرانی ڕێبوار سیوەلی....، ل١١٠.

[٤٢٥] – جان کۆهین، بونیاتی زمانی شیعری، وەرگێرانی ئازاد عەبدولواحید، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئارابخا، کەرکوك، ٢٠١٢،ل٦.

[٤٢٦] - محەمەد کوردۆ، گەڕان بەدوای شیعرو جیاوازیدا، چاپی یەکەم، چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٦، ل٢١.

[٤٢٧] - کامل حسن عزيز البصير(د)، زانستی ئاوەڵواتا...ل١٤.

[٤٢٨] – دەروانرێتە:جان کۆهین، بونیاتی زمانی شیعری، وەرگێرانی ئازاد عەبدولواحید......، ل٦٣.

گ شتییەکانی ئەو کاتانە دەکەن، ڕێژەی ئەم نی شان دانانە دەبێتە فاکتەری بەهێزی پێنا سەکردن بۆ ناوەڕۆك و شێوازی قۆناغەکە، بۆیە ئەم و شە وە سفیانە بەم جۆرە دەبینرێن. هەر ئەمەیە وادەکا لە شیعری بۆنەدا زمان ڕۆڵی خۆی نیشان بدات لە دەربڕین و پێنا سەکردنی جۆری هە ست و سۆزەکان، بۆ نموونە زمانی شیعری شیوەن و لاوانەوەو ئاهەنگی خۆشی و بۆنەی کۆمەڵایەتی و کەسی و نیشتمانی و هەتا سرو شتییەکانیش جیاوازن، زمان لە شیعری لاواندنەوەدا تەعبیرە لەنا سۆرو غەم و مەینەتییەکان لەگەڵ ئەوەی لە بۆنەیەکی نیشتمانی و نەتەوەیی، زمانی حەماسەت و هەست و سۆزی گەرم و هەڵچوون و...هتد. لەهەموو ئەمانەدا شیعر زمانی سۆزە لەم بارەیەوە (ڕیچاردز) وتوویەتی: ((شیعر بنەمایەکی ڕەخنەیی ئەدەبی هەیە. بۆیە شیعر بالاترین فۆرمی زمانی عاتیفەیە))[٤٢٩].

شیعرو زمان بە دڵنیاییەوە بە پەیوەندییەکی توند پێکەوە بە ستراون، زمانی شیعری جیاوازە لە زمانی ڕۆژنامەو زمانی ق سەکردنی ئا سایی، هەتا جیاوازە لە زمانی فەیلە سوفو زۆربەی بابەتە ئەکادیمیەکان، ئەم زمانە عادەتەن کورتەو ڕا ستە. ئەم زمانە وێنەی ئەندێ شەیی تێدایە، یان وێنەی فکریی، کە هە ستو مەودای بیرکردنەوەی ئێمە ورد ئەکاتەوە بۆ بابەتی شیعرەکە، (ڕاڵف والدۆ ئمێر سن(١٨٠٣-١٨٨٢) کە شاعیرو وتار نوو سیکی ئەمریکییە، جارێکیان تێبینی ئەوەی کرد ((هەموو زمانێك پاشماوەی شیعرە، ئەم وشانە وێنەی ڕاستی تێدایە))[٤٣٠].

ئەگەر بەشێوەیەکی گشتی زمان بریتی بێت لەو هێماو واتایانەی کە لە ژیانی ڕۆژانەدا مرۆڤەکان بۆ لەیەکتر گە شتن و پەیوەندیکردن و پێشخستنی ژیانیان بەکاری دەهێنن، ئەوا بنەڕەتترین ئامانجی زمان گەیاندنە، بۆگەیاندنی بیروباوەڕو هەڵچوون و هەست وئارەزوو، لە شیعریشدا زمانی شیعری خوڵقاندنی هێماو واتای نوێیە بە جۆرێك کە و شەکان لە شیعردا بەهایەکی زۆرتریان هەیە لە بەهای هەمان و شە لە کاتی ق سەکردندا، توێژینەوەی بواری زمانەوانیش ئەو ڕا ستییە دەردەخەن، کە کاری ئەدەبی بە زمانێکی تایبەت و هەڵبژێردراوەو جیایە لە زمانی ڕۆژانە، جیاوازیەکەش لەوەدایە لە ناو زمانی ئا سایی ڕۆژانەدا شیعر واتاو دەلالەتی نوێ پێکدەهێنێت، چونکە شیعر ئەو شتانە دەردەخات، کە لەنێو زمانی ئا سایی دا شاردراونەتەوە، ((زمان لەدەروونی مرۆڤدا، کۆمەڵە یەکەیەك لە خۆدەگرێت، ڕەنگە لەدەرەوەی سنووری زمانی شیعریدا، ئەم یەکانە تەنیا واتای لێك سیکی فەرهەنگی سادە بگەیەنن، هەروەها لەبابەتەکانی دیکەی دژ بەئەدەبیش، بۆئەوەی بەها بنەڕەتییە بونیاتەکەی خۆیان لەدە ست نەدەن، وەك شتێکی زانیاری گەیاندن بەکاردێن. هەرچی شیعرە، بەهاریکاری ڕایەڵەکانی زمان لە شتێکی خوڵقاوەوە، با بەتێکی درو ستکراوی دیکە بونیات دەنێت، لەڕێگای زمانی تایبەتیەوە وا تا فەرهەنگییەکەی ون دەکات و واتایەکی تری پڕ لەدەلالەت، بەسروشتێکی تایبەتییەوە پێك دەهێنێت))[٤٣١]، هەروەها ((گەیاندن وئامانج دوو هێڵی تەریبی زمانی شیعرن، شیعریش لەدەروازەی ڕەمزو نیگاوە مامەڵە لەگەڵ واقیع دەکات و لەژیان دەڕوانێت، داهێنانی زمانی و بابەتی بەئەنجام دەگەیەنێت، هەر

[٤٢٩] – جان کۆهین، بونیاتی زمانی شیعری، وەرگێرانی ئازاد عەبدولواحید......، ل٦٣.

[٤٣٠] - Jay Parini, The Wadsworth Anthology of Poetry, Webcam, Ltd: First, ٢٠٠٦,p٤٧

[٤٣١] - ئازاد ئەحمەد مەحمود، بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردی،چاپی دووەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر٢٠١٢،ل١١.

بەمەبەستی دەربڕین و گەیاندنی واتا، مۆسیقاو شیعر دوو شەپۆلی یەکسانی و هارمۆنین، زمان و شیعر لە یەکتر نزیك دەکەنەوە))[٤٣٢]، جیاوازییەکانی نێوان زمانی شیعری و زمانی ئاسایی پەیوەندی بەچۆنییەتی بەکارهێنانییانەوە هەیە کە((بێگومان جیاوازی نێوان زمانی شیعر و زمانی ئاسایی بەهۆی وشە و زاراوە و دەستەواژەکانەوە نییە.... بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ شێوازی بەکارهێنان و ڕێکخستنی وشەکان لە ناو سیاقی ڕستەدا، شاعیر هەوڵدەدات واتایەکی قوڵ وتایبەت بداتە وشەکانی ناو شیعرەکەی))[٤٣٣]، بەپێی ئەم بۆ چوونە لە دەقی شیعریدا، زمان شێوازێکی گرنگی دەربڕین و پێکهاتەی هونەرییەو ئەم گرنگییەش لە تایبەتمەندیی زمانەوە دێ، وەك ئەوەی زمان کەرەستەیەکی بنەڕەتی دەق پێکدەهێنێت، ئەو کات زمان دەچێتە ناو پێکهاتەی دەقەوە و دەگۆڕێ و دەبێ بەزمانێکی جیاواز تر لە زمانی ئاسایی.

ئەفلاتۆن هەر چەندە شیعر بەکەرەستەیەکی خراپ لەقەڵەم دەدات، لەگەڵ ئەوەشدا شیعر بەجۆرێکی تایبەت لە بەکارهێنانی زمان دادەنێ و لەبارەی زمانی شیعرییەوە دەڵێ: ((شاعیر بەهۆی وشە و ڕستەکان ڕەنگی گونجاو دەبەخشێتە هەریەك لە پیشە جۆراوجۆرەکان کە چی جگە لە تەقلید زیاتر کارێکی تری نەکردووە))[٤٣٤]، ئەرستۆ لەم بارەیەوە لە هونەری شیعریدا دەڵێت: ((گەورەترین خاسیەتی چاکی زمانی شیعری ئەدەبی ئەوەیە کە ڕوون و ئاشکرابێت، بێ ئەوەی سوواو بێ... لەلایەکی ترەوە ئەو زمانە شیعرییەی وشەی ناباوی تێدا بەکاربێت، بەرزی و شکۆمەندی تێدایەو لەسەروی ئاستی زمانی ڕۆژانەوەیە. مەبەستم لە بەکارهێنانی (وشەی ناباو) و وشەیی خوازراوە و وشەی درێژکراوەو هەر شتێکی ترە کە لە حاڵەتی ئاسایی بەدەر بێ، بەڵام تەنیا ئەگەر ئەم جۆرە وشانە بەکار بهێنرێن ئەمە دەبێت بە هۆی دروستبوونی مەتەڵ، ئاڵۆز وبڵۆزی))[٤٣٥]، ئەمەش بەگشتی ئەوە دەردەخات، کە ئەرستۆ زمانی شیعری بەزمانێکی تایبەتی داناوەو بایەخی بە جۆری بەکارهێنانی زمانی شیعری داوە وجیای کردۆتەوە لە زمانی ڕۆژانە، ((بایەخدان بەزمانی شیعرو جیاکردنەوەی لەزمانی ئاسایی خەڵك و دیاری کردنی سروشت وخاسییەتە تایبەتییەکانی ئەو زمانە هەر لەکۆنەوە لەلایەن ئەفلاتوون و ئەرستۆوە باسکراوەو لێی کۆڵراوەتەوە، ئینجا ئەو باس و لێکۆڵینەوانە لەگەڵ سەرهەڵدانی قوتابخانە ئەدەبی و ڕەخنەییەکان پەرەیان سەندووە و فراوان بوونە))[٤٣٦]، بەردەوامبوون لەسەر جیاکردنەوەی زمانی شیعری لە زمانی ئاسایی خەڵك، ئەو بۆچوونەی هێنایە ئاراوە، کە زمانی شیعری زمانێکی تایبەتییەو لە ئەنجامی بەکارهێنانی تایبەتی زمانەوە لەلای شاعیر دروست دەبێت بۆ گەیاندنی مانایەکی نوێی جیا لە مانا ئاساییە بڵاوەکەی ناو خەڵك، لەم بارەیەوە د. عادل گەرمیانی دەڵێ:((زمانی دەقی شیعری دەبێت جیاوازبێت لە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵکی لەڕووی بەکارهێنانی وشەی

٤٣٢ - ئازاد ئەحمەد مەحمود، بونیاتی زمان لە شیعری... ل١١.

٤٣٣ - ئاسۆ عمر مستەفا، بەها ئیستاتیکییەکانی .... ل٨٤.

٤٣٤ - هەمان سەرچاوە....ل٨٤.

٤٣٥- ئەرستۆ، هونەری شیعر(شیعرناسی)، وەرگێڕانی عەزیزگەردی....،ل٨٣

٤٣٦ - پەرێز سابیر،رەخنەی ئەدەبی کوردی ومەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر،چاپی یەکەم، دەزگای چاپخانەی ئاراس هەولێر ٢٠٠٦.ل٢٨١

فەرهەنگیی واتادارو کاریگەر))[٤٣٧]. کەواتە((زمانی شیعر لەهەموو سەردەمێکدا زمانێکە کۆمەڵە خاسییەتێکی تایبەتی هەیە، بەمانای ئەوەی زمانەکە پەیڕەوی هەمان یاساو دەستوورەکانی زمان دەکات، بەڵام بەپێی ئەو بارودۆخە نوێیانەی کە لەئەنجامی یا ساکانی گۆڕان و پەرە سەندنی ژیانەوە ڕوودەدەن، ئەویش لەهەر سەردەمێکدا مانای نوێ پەیدادەکات و تەعبیر لەدەلالەتێکی نوێ دەکات کەلەگەڵ سەردەمەکە بگونجێت))[٤٣٨]، زمانی شیعری بە شدارە لە پرۆ سەی داهێنان و سەرهەڵدانی و شەی نوێوە، لەگەڵ ئەوە شدا تەنها بە شدار نابێت لە جوانکاری لەڕووی دەربڕین و سنعەتی و شەوە، بەڵکو بەهۆی و شەوە ئاوازی هۆنراوە بەگ شتی ڕێك دەخات، کە بە شدارە لە پێدانی هە ست و ئاهەنگ و سۆز بە شیعرەکە، هەروەها وێنەی شیعریش پێکهاتەکەی لەڕێی زمانەوەیەوە جوانی بەشیعر دەبەخشێ.

تایبەتییەکانی زمانی شیعری:

١. زمانی شیعری زمانێکی پاراو و داڕێژراو و پڕلە جوانی و ئێ ستاتیکایە، شێخ نوری شێخ ساڵح ((بناغەی جیاکردنەوەی هەر نوو سینێکی ئەدەبی لەنوو سینی ئا سایی بە ستۆتەوە بەمەرجی دابینکردنی لایەنی ئێستاتیکی لە نووسینە ئەدەبییەکەدا))[٤٣٩].

٢. زمانێکی تایبەتە و لە ڕووی ڕێکخستن و گونجاندنی وشەکانەوە جیاوازە لە زمانی ئاسایی ((شاعیر لە ڕێگەی زمانەوە هەوڵ دەدات، جیهانێکی پڕ لە جوانی تاسەبەخش بونیاد بنێت))[٤٤٠] .

٣. زمانی شیعری هۆکاری گەیاندنە وەك ئەو ئەرکەی لە ئە ستۆی زمانی ئا ساییەو لەهەمان کاتیشدا ئامانجە کە گەیاندنی پەیامی جوانی و ئێستاتیکییە.

٤. زمانی شیعری ئەرکی گەیاندنی چێژ وخۆ شییە بە خوێنەران، ئەم خە سڵەتەش بەدەربڕینی شیعر مە سۆگەر نابێت، بەڵکو بەڕایەڵەکانی چۆنیەتی دەربڕین لەناو دەقێکدا دەردەکەوێت و زمانی شیعرییەکە دەکاتە سیمای بەهێزی و لاوازی دەق.

٥. زمانی شیعری لە ڕێگای هێماو ئاماژەو چڕییەوە مانای ناوازە و گونجاو بەدەق دەبەخشێ، چونکە ((لە داهێنانی دەقی شیعر، شاعیر لەسەریەتی ڕۆڵێکی گرینگ و چالاك بەرامبەر بەوشە ببینێت))[٤٤١].

٦. زمانی شیعری ((هۆکاری گەورەی داهێنانە لە بواری زماندا، چونکە ئەرکی شاعیر بەرزکردنەوەی زمانە لە شێوە گ شتییەکەیەوە بۆ دەنگێکی تایبەتی، چەند بە توانا بێت لە خولقاندنی زمانی تایبەتیدا، ئەوەندە زیاتر داهێنانی بەردەکەوێت.

٧. زمانی شیعری نەك هەر ڕە سەنە وەك زمان و دەوری کەرە ستە زمانییەکان لە ڕ ستەدا، بەڵکو پڕە لەداهێنان، ڕەسەنی و داهێنان بەیەکەوە زمانی شیعرییان گەیاندۆتە لوتکەی ئاڵۆزی و ئاوێتەی))[٤٤٢]

---

[٤٣٧] - عادل گەرمیانی(د)، خەسڵەتەکانی زمانی شیعری کوردی هاوچەرخ، گۆڤاری هەنار، ژمارە(٩١)ی ئۆگیستی ٢٠١٣، ل١٣.

[٤٣٨] - پەرێز سابیر،رەخنەی ئەدەبی کوردی ومەسەلەکانی ....، ل٢٨٥.

[٤٣٩] - هەمان سەرچاوە...ل٢٨٨.

[٤٤٠] - ئازاد ئەحمەد مەحمود، بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردی... ،ل١٠.

[٤٤١] – هەمان سەرچاوە... ل١٠.

[٤٤٢] – دەڕوانرێتە، محمد معروف فتاح، لیکۆلینەوە زمانەوانییەکان، ئامادەکردنی،(شیروان حسین خۆشناو– شیروان میرزا قادر)، چاپی یەکەم،هەولێر،٢٠١٠، ل٤٣٦.

زمانی شیعری کۆن و نوێ:

١) زمانی شیعری کۆن زمانێکی تێکەڵاو لە و شەو زاراوەی بێگانە، بەتێڕوانینێکی گ شتی لە زمانی شیعری کلاسیکی ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە زمانێکی تێکەڵ بووە لەوشەو زاراوەکانی بێگانە، بەڵام   شیعری نوێ، هەنگاونان بوو بەگوێرەی توانا بۆ دوورکەوتنەوە لە بەکارهێنانی و شەی بێگانە بەتایبەت عەرەبی و بایەخدان بە وشەی پەتی کوردی بوو.

نموونەی دێڕە شیعرێکی کلا سیکی(شیعری بۆنە) بە بەکارهێنانی و شەی بێگانە: هەموو ئەو وشانەی هێڵیان بەژێردا هێنراوە وشەی عەرەبین، بێخود لەو تاکە دێڕەدا بەکاری هێناوە.

(جەمال فەهمی) کە صالۆنی زەفافی پڕ تەدارەك بوو

(بحمد الله) بە تەئریخ (کـــاری خێری موبارەك بوو)* دیوانی بێخود، ل١٥٨

٢) زمانی   شیعری کلا سیکی زمانێکی ئاڵۆز بووە، بەڵام زمانی   شیعری نوێ بەزمانێکی   سادە وپڕلەجوانی دەنووسرێت، کە خوێنەر بەباشی لێی تێدەگات.

٣)   شیعری کلا سیکی ((بایەخ بە یا سا وڕێ سای دامەزراندنی پەیوەندی بیر وزمان دەدات، بەڵام شیعری تازە دەیەوێ ئەو پەیوەندییە ب شکێنێت و و شەکان بتەقێنێتەوە، بەم پێیە و شەکان پەیوەندی بیر و زمان دێننە کایەوە نەك پەیوەندییەکە وشەکان بهێنێتەکایەوە))[٤٤٣].

بەزۆری زمانی شیعری، لە شیعری بۆنەدا بەجیاوازتر لە زۆربەی مەبە ستەکانی تر جۆرێك لە سادەیی و ئا سانی پێوە دیارەو ئەمەش بەمانای ئەوە نایەت، کە لەڕووی هونەرییەوە لاوازبێت، بە پێچەوانەوە زۆر دەقی شیعری بۆنەمان هەیە لەڕووی هونەریەوە پایەیەکی گرنگیان هەیە، شاعیر زیاتر لەوەی مەبە ستی ڕازاندنەوەو بەکارهێنانی و شەو دە ستەواژەی گران بووبێ، ئامانجی گەیاندنی پەیامی هە ست و   سۆز و هەڵ چوونی دەروونی بووە،   شاعیر مەبە ستی بووە تاقیکردنەوەی خۆیی و دەورووبەرەکەی ڕاستگۆیانە بگوازێتەوە بەتایبەت لە بۆنە کۆمەڵایەتی و نیشتمانییەکاندا.

مامۆ ستا زێوەری شاعیر بەبۆنەی خانەنشینی خۆیەوە لە ساڵی(١٩٤٠) ئەم شیعرەی وتووە، شیعری(خانەنشین) ئاوێنەیەکە بۆ تاقیکردنەوەی ژیانی وەزیفی شاعیرخۆی، جۆرێك لە ناڕەزامەندی خۆی بەرامبەر ئەو ژیانە تاڵە دەربڕیوە، گلەیی لە ڕۆژگار دەکا، دەبینین زمانی شیعرییەکەی تێکەڵێکە لە وشەی بێگانەو بەسادەیی باسکردنە لەحاڵی خۆی و دەربڕینی ناسۆرەکانی، لەو ڕووەوە دەڵێ:

موددێکە کە مەحکوومی گەلێ ناکەس و کەس بووم

وەك بولبولی کەم دانەیی ناو کـــونجی قەفەس بووم

مەحکوومی هەموو نەوعە مـــوفــــەتیش کـــە دەهاتن

گۆیا(وسوو أغا)ن و منیش عــــەینی حـــەرەس بووم

تــــەســـدیـــقی بــــەیانانم ئەکـــردن کـــە درۆش بوو

دوو ڕوو سیفەتیم گرتبوو وەك عــــەینی عــەدەس بووم... دیوانی زێوەر، ل٨٠.

---

*- شیعرێکی بۆنەیە بەبۆنەی ژنهێنانی (جەمالی کوڕی ئەحمەد فەهمی جوانڕۆیی وتراوە لە ساڵی(١٣٧٣ی کۆچی).

٤٤٣- پیتەر هاڵبێرگ و دانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی...،ل٣٣.

٣- وێنەی شیعری:

جیهانی شیعر جیهانێکی دەستکردە، بەڵام بۆ ئێمە لە هەر شیعرێکدا بەهۆی وێنەکەیەوە مانایەکمان لە جوانی ژیان دە ست دەکەوێت، وێنە لە شیعردا یەکێکە لە هۆکارەکانی گوا ستنەوەی چێژی ئەو سرو شتەی لەدەوروبەردا هەیە بە گوێگر لە ڕێگەی وێنەکردنی ژیان بە و شەو دەربڕینەکان. وێنەی شیعری (الـ صوره الـ شعریه)، هەندێ جار پێی دەڵێن ((وێنەی هونەری، بەڵام وێنەی هونەری فرەلایەن و فراوانترە، هەموو هونەرەکان دەگرێتەوە))[٤٤٤].

وێنە لە ڕەخنەی ئەوروپیدا(image) کە و شەیەکی ئینگلیزییە، بەواتای (image)دێت، ((ئاماژە بۆ ئەو ڕەگە هاوبە شە دەکات، کە لەگەڵ و شەی خەیاڵدا(imagination) هەیەتی، کە بۆتە هۆی هاوبە شییان لەیەك بواری مەعریفیدا و ئەو پەیوەندییە بەتینەی کە لەنێوان خەیاڵ و وێنەدا هەیە، بەو پێیەی وێنە گرنگترین بەرجەستەکانی خەیاڵە لە شیعردا))[٤٤٥].

وێنە، یان ((بریتییە لە بەرجەستەکردنی ماتریاڵی، وەك ئەو وێنەیەی پەیکەر تاشێك لە هەڵکەندنی پەیکەرێکدا دەری دەخات، یان ئەو وێنەیەی نیگار کێ شێك لە تابلۆیەکدا بەرجە ستەی دەکات، یانیش بریتییە لە خەیاڵ کە ئەدیب لە خەیاڵی خۆیدا دروستی دەکات و بە وشە دەری دەبڕێت، لە یەکەمیاندا وێنە بە چاو دەبینرێت و ماتریاڵ و هەست پێکراوەو خەیاڵ دەوروژێنێت، بەڵام لەدووەمیاندا خەیاڵێکی ڕووت دەبێتە درو ستکەری وێنەکە، لەهەردوو حالەتەکەدا خەیاڵ بوونی هەیە و هە ست و سۆز دەوروژێنێت))[٤٤٦] .

وێنەی شیعری ڕەگەزێکی گرنگی تری شیعرە لە پاڵ ڕەگەزەکانی ئاواز و زمانی شیعریدا، نەبوونی وێنە لە شیعردا مانای لەدە ستدانی بە شێکی جوانی و خەیاڵە لە شیعرەکە، چونکە وێنە ((ئەو هێزە جادووییە پێکهاتووەیە، کەتەنها خەیاڵ دەتوانێ درو ستی بکات، هەر بۆیە خەیاڵ ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینێ لە پێکهاتنی وێنەدا، چونکە یەکەم توخم لەتوخمەکانی پێکهێنانی وێنەی شیعری خەیاڵە، کە هەڵدە سێ بە ڕۆڵی سەرەکی لە پێکهێنانیدا لە ڕێگەی کۆکردنەوەی توخمە جیاوازەکانی تر لە سەر چاوەکانیانەوەو دووبارە گونجاندن لە نێوانیاندا بۆ ئەوەی ببێتە وێنەیەکی جیهانی شیعری تایبەت بە شاعیرێك، کە گوزار شت لە هە ستەکانی و دەروونی بیری، واتە گوزار شت لە هەڵوێ ستی بکات))[٤٤٧]. بەشداری کردنی وێنە لە پرۆسەی داهێنانی شیعریدا ڕۆڵی هەیە لەم بارەیەوە د.دڵشاد عەلی دەڵێت: ((پرۆسەی داهێنانی شیعری پێ کامڵ دەبێت))[٤٤٨]، بابەتەکانی ڕەوانبێژی سەرچاوەی پێکهێنانی وێنەن لە شیعردا. ((وێنە لە شیعردا دەبێت بە خوازەو میتافۆر و لێکچواندن، لێرەدا وێنەی شیعری پشت بە خەیاڵ و هەست دەبەستێت، هەروەها پشت بە عەقڵ و ڕۆشنبیری دەبەستێت، وێنە لە شیعردا

٤٤٤ – نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ....،ل١٩٣

٤٤٥ –سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری لە...،ل٢٥.

٤٤٦ – نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی.... ل١٩٣

٤٤٧ – ئاسۆ عمر مستەفا، بەها ئیستاتیکییەکانی....، ل١٣٧.

٤٤٨ – دڵشاد عەلی(د)، دیلان و تاقیکردنەوەی شیعری.... ل١٦٨.

وێنەیەکە خەیاڵی شاعیر بە وشە دروستی دەکات، شاعیریش وەك نیگارکێش وایە و وێنە دەکێشێ، بەڵام کەرەستەی وێنەکێشانی شاعیر جیاوازە، شاعیر بەهۆی زمان و هونەرەکانی ڕەوانبێژی و شێوازگەرییەوە، لەتەك پ شت بە ستن بە خەیاڵ، وێنە دەکێ شێت بۆیە دەوترێت: شیعر وێنەیەکی ڤ سەکەرە و تابلۆش شیعرێکی بێدەنگە))[449] .

وێنە لە شیعردا پەیوەستە بە باری دەروونی شاعیرەوە ئەگەر ئەو شاعیرە لە حاڵەتێکی ئاسایی و لە ساتەکانی خۆشیدا بێت و ڕووداو و بۆنەکانی خۆش بن ئەوا وێنە شیعرییەکان جوان و ڕەنگپێدەرەوەی حاڵەتی گە شبینی دەبن، بەڵام ئەگەر لە حاڵەتێکی دەروونی ئاڵۆز و خەماویدا بێت، ئەو سا وێنەکانیش ڕەنگدانەوەی ئەو بارودۆخە دەبن، ئەمەش بۆ خۆی وێنەی شیعرییە لە شیعری بۆنەدا، چونکە((ئەرکی وێنەی شیعری تەنیا ڕازاندنەوەو بەخشینی چێژی هونەری نییە، بەڵکو چەند ئەرکێکی دیکەی هەیە، وەکو وێنەگرتنێکی ڕا ستەوخۆی واقیعی کۆمەڵی مرۆڤایەتییە یا بەرجە ستەکردن و خ ستنەڕووی کێشەکانی ژیانی هاوچەرخی ئادەمیزاد لە ڕێی چەند وێنەیەکەوە))[450].

وێنەی شیعری هەندێ جار وێنەیەکی واقعییەو دیمەنی سرو شتێك وەك خۆی دەکێ شێت کە لە واقعیدا بوونی هەیە، بەڵام هەندێ جار بە پێ چەوانەوە لە خەیاڵدا زیادەڕۆیی دەکرێ و بە ڕادەیەکی زۆر لە وێنەی واقیعی دادەبڕێت، ((جوانترین وێنەی شیعری ئەو وێنەیەیە کە خەیاڵ تیایدا ڕۆڵی فراوانکردن و...ورووژاندنی هە ست و سۆزی دەبێت، بەو پێیە وێنەی خەیاڵی لە شیعردا جوانی سەرنجڕاکێ شانێکی کاریگەر دەخوڵقێنێت کە زۆر جار لە وێنە ڕا ستەقینەکە کاریگەرترو هە ست پێکراوتر دەبێت، لێرەدا ئەو وێنەیە هەم بیرۆکەی ڤە سیدەکە دەوڵەمەند دەکات، هەم خوێنەرو وەرگریش دەجوڵێنێت و دەیباتە نێو کەشێکی خەیاڵی جوان، جوانتر لەو واقیعەی تیایدا دەژی))[451].

یەکێك لەو ڕە گەزە گرنگا نەی شیعر پ شتی پێ بە ستووە وێنە یە، لەوکا تەوەی شیعر لەدایکبووە تا ئەمرۆ وێ نەی واڤ یع و خەیاڵی درو ستکراوی نوو سەرەکان ڕەنـ گی تـ ێدا داوە تەوە، بەڵام بەکارهێنانی لە شاعیرێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕ ێت، دە شێت بەهێزی وێ نەی شیعری ئا ستی داهێ نانی شیعرەکە جیابکا تەوە، ((ئە گەر بە شێوەیەکی گ شتی سەرنـج لە جۆرە کانی وێ نە بدەین، چ شێوەکاری یان فۆ تۆگرافی یان فەلـ سەفی یان شیعری، هەموویان بە چالاکی مرۆڤا یەتی دادە نرێن، هەریە کە لەو جۆرا نە بەپێی ڤۆنا غەکانی مـ ێژوو، گۆڕاڹ یان بە سەردا هاتووە، هەر لە نوو سینی وێ نەیی، ڕە مزی، هێڵ کاری، نیگار...وێ نە بەگ شتی هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە، یەکێك بووە لە کەرە ستەکانی دەر بڕین، بۆگەیا ندنی بیر ێك و بەرجە ستەکردنی هە ستێکی نا خەوەی دەروو نی مرۆڤ، ئەو وێنا نەی لە سەر د یواری ئەشکەوتەکانن، بەسەرەتای مێژووی هونەری شێوەکاری دادەنرێن))[452].

---

[449] – نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی.... ل١٩٤.

[450] – حوسێن کەلاری،شێواز لە هۆنراوەکانی ....ل٧٥.

[451] – نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی.... ل١٩٥.

[452] – دەروانرێتە، عادل گەرمیانی(د)، وێنەی بیری لە هزری مرۆڤی کۆندا، گۆڤاری کاروان، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ژمارە ١٧١ی ساڵی٢٠٠٣، ل٥.

هەروەها لەشیعریشدا، ((لە شیعری کۆن و نوێدا وێنەی شیعری جیاوازی هەبووە لەمیانەی ئەو بۆچوونەی پێشوودا بۆ شێوەو وێنەی شیعری نوێ دەر کەوت، کە ئەم فەلسەفەی جوانیەی لەمدا هەیە جیاوازە لەوەی لە شیعری کۆندا یە، دیارترین شتێك کە تیایدا بەدیت (زیندویەتیە)، ئەم مەش لەبەر ئەوەی پێکدێت بە پێک هاتێکی ئەندامیێتی، تەنها کۆمەڵە یەکی پتەو نییە لە چەند ڕەگەزێکی وشك و وەستاو))[453].

لە وێنەی شیعریدا، کەرەستەکانی شاعیر بریتیین لە وشەی جوان و ئەندێشەو خەیاڵ و هەڵچوونی دەروون، کە بە هۆیەوە شاعیر باری سەرنج و ئەزموونی بەردەوامی خۆیی و تێڕوانینی بۆ ژیانی ڕۆژانە و سروشت و دەوروبەر، لە چوار چێوەی دەقێکی شیعریدا، دەخاتە ڕوو، خوێنەر کاتێ دەقەکە دەخوێنێتەوە هەمان وێنە لە بیروخەیاڵیدا دەکێشرێتەوە .((وێنەی شیعری بە زمانی شیعری و ئەندێشە دروست دەبێت و ئەم دوانەش لە بەکارهێنانی خوازەوە دروست دەبن، وێنەی شیعری یەکێکە لەو ڕەگەزە سەرەکییانەی کە بنیاتی دەقی شیعری پێکدێنێت و سیمایەکی هونەری جوان و کاریگەریی پێدەبەخشێت. مەبەست لەوێنەی شیعری، بەخشینی جوانییە بە ڕوخسارو ناوەرۆکی شیعری بەکامێرای چاو و ئەندێشەو لە تاقیگەی وشەدا ئەو تابلۆیە دەنەخشێنرێت))[454]، وێنە لە شیعری نوێدا ڕەگەزێکی گرنگە، کە تەنها بۆ ڕازاندنەوەو جوانی شیعرەکە داناهێنرێت، بەڵکو شاعیر بەهۆی ئەندێشەی بەهێز و خەیاڵی داهێنەرانەیەوە، وێنەیەکی بەرجەستەکراوی هەست و نەست و باری دەروونی دەخولقێنێت، کەئەمە لە زۆر ڕووەوە دەبێتە مایەی تێگەیشتن و نزیکبوونەوە لە فەزای گشتی شیعر، وێنە لەخودی خۆیدا بەرزی و بڵندی و ژیانی شیعرە، هەروەها دەبێتە کلیلێك بۆ کردنەوەی کۆدو هێماکانی. لە شیعری کلاسیکی دا بایەخێکی زۆر بە هونەرەکانی ڕەوانبێژی دراوە، چونکە وێنە دەتوانرێ لەرێگەی لێکچواندن و خواستن و درکەوە پێك بهێنرێ، ئەگەر چی ئەم هونەرانە لە ڕەوانبێژی کلاسیکدا هەن، بۆیە دەبینین وێنەی شیعریش هەر لە سەر پایەکانی ئەو هونەرە وەستاوە و بەهۆی ئەو هونەرەوە دروست کراوە، لە زۆر ڕووەوە تەنها بۆ جوانی و ڕازاندنەوەی دەقە شیعریەکە بەکار هاتووە، ((بەلام تایبەت نین تەنها بەم ڕەوانبێژییەوە، چونکە ئەم هونەرانە لە ئەدەبیاتی کۆن و نوێی جیهاندا بەر چاو دەکەون))[455]. لەگەڵ ئەوەشدا ((لە شیعری نوێدا ئەم چوار چێوەیە دەشکێت و وێنە شیعرییەکان گرنگییەکی زیاتر پەیدا دەکەن. دەتوانین بڵێین هونەری(مەجاز- میتافۆر)یەکێکە لەو هونەرە گرنگانەی کە لە شیعری کۆن و نوێ و هەروەها لە ڕەخنەی کۆن و نوێشدا، شوێنی بایەخ پێدانێکی گەورەیە، چونکە شیعر تا ئەندازەیەکی زۆر لەسەر مەجاز ڕادەوەستێت. ڕەخنەگری ئینگلیزی هێربەرت رید(١٨٩٣-١٩٦٨)، کە لە بارەی شیعرو هونەری شێوەکاریش دەنووسێت، دەڵێت: بۆئەوەی بتوانین بە تەواوی شاعیرێك هەڵبسەنگێنین، دەبێ هەمیشە سەیری هێزی مەجاز بکەین لە شیعرەکانیداو لەوێوە

[453]- مسعد محمد زياد(د)، ارشیف : ١١٣٢٠، .... http://www.alfaseeh.com

[454] – حوسێن کەلاری، شێواز لە هۆنراوەکانی... ل٧٧.

[455] – ئاسۆ عمر مستەفا، بەها ئیستاتیکییەکانی....، ل١٤١.

ڕە سەنایەتی شاعیرەکە بدۆزینەوە))[٤٥٦]. وێنەی شیعری بە چەند جۆرو شێواز بونیاد دەنرێت بەگشتی توێژەران چەند جۆرێکیان دەستنیشانکردووە لەوانە بەڕێگای (لێکچوواندن و خواستن و درکە)

١) **لێکچوواندن و وێنەی شیعری:** لێکچواندن هونەرێکی ڕەوانبێژییەو یەکێکە لەو ڕەگەزانەی توانای بنیادنانی هەیە لە وێنەی شیعریدا،((لێک چواندن، بە ستن و پەیداکردنی وێک چوونێکە لە نێوان دوو شتا بەهۆی هاوبەش بوونیان لەیەك سیفەتا یان زیاتر بۆ مەبە ستێك یان چەند مەبە ستێکی دیار))[٤٥٧]. دیارە لە شیعری بۆنەدا وێنەی شیعری ڕەنگدانەوەی بابەتی بۆنەکەیەو بەهۆی ئەم هونەرەی ڕەوانبێژییەوە زۆرێك لەو وێنانە پێکدەهێنرێت، بە تایبەت ئەو شیعرانەی بەزۆری بۆ لاواندنەوەو وەسف و ستایش بەکاردەهێنرێن:

سەلامی شاعیر لە شیوەنێکیدا بۆ مەرگی(کاکە حسەینی شێخ عەبدالکریمی گرێچنە)ی نووسیوە، لە بەشێکی ئەو دەقەدا دەڵێ:

ئــــاهو هــەناسەی قـــەوم و ئەقرەبا بوو بە هـــەورو تەم
هەڵسا چین بەچین کەوتە ڕووی سەما بـــاران بــە خوڕەم
چەن لە لام خۆش بوو دانیشتی لەلام وەك شێری زەمـان
دانیشـــتن بە جـووت تۆو خاڵە سەلام خـــاکم بـەدامان....[٤٥٨]

لەم چەند دێڕەدا وێنەی شیعری لە سەر بنەمای لێک چواندن درو ست بووە (هەنا سەی قەوم و ئەقرەبا وەك هەورو تەم، دانیشتی تۆ لەلام کە مەبەستی کاکە حسەینە وەك شێری زەمان)ە.

٢) **خوا ستن و وێنەی شیعری:** خوا ستن هونەرێکی ڕەوانبێژییە و یەکێکە لەو هونەرانەی توانای بنیاتنانی وێنەی هەیە لە شیعردا، خواستن((واتە سیفەتێکی شتێك دەگوێزینەوە بۆ شتێکی تر یان بۆ مرۆڤ، یان لە سروو شتەوە بۆ مرۆڤ و بە پێ چەوانە شەوە، ئەمە بەربلاوترین ڤیـ چەری زمانە، کەتیایدا یەك شت، بیر، یان کارێك بە و شەو دەربڕین دەگەڕێنرێتەوە بۆ شت، بیر، کارێکی تر، چونکە هەندێ خاسییەتی هاوبەشیان هەیە))[٤٥٩]، یان خواستن ((ئەوخوازەیەیە کە پەیوەندییەکەی لێک چوون بێت))[٤٦٠]. خوا ستن لە شیعردا، یانی گوا ستنەوەی زمانی زات بۆ زمانی هێمایی، لەو پرۆ سەی گوا ستنەوەیەدا ، زمان لە ئا ستی یەکەمدا (ماناکەی) لە دە ست ئەدات، بۆ ئەوەی لە ئا ستی دووەمدا سەرهەڵبداتەوە، ئا شکرایە وێنەی هونەریش هۆکاری گەورەی درو ستبوونی لە ڕێگەی بەکارهێنانی زمانەوەیە.

---

٤٥٦ – نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی.... ل١٩٦.

٤٥٧ – عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی،بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی الجاحظ،بەغداد،ل١٩٧٢، ل٢٢.

٤٥٨ - ئومێد کاکە ڕەش، دیوانی سەلام، چاپی دووەم، چاپخانەی الحوادث، بەغداد، ١٩٩١ ـ ل٢٢٣.

٤٥٩ - پیتەر هالبێرگ ودانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی... ل٧٩.

٤٦٠ - کامل حسن عزیز البصیر(د)، زانستی ئاوەڵواتا...،ل٨٤.

له سالّی (١٩٤٧) چوار ئەف سەرەکەی کورد پاش ڕووخانی کۆماری کورد ستان تە سلیم بەڕژێمی پاشایەتی عێراق کران و له سێدارەدران، هێنانەوەی تەرمی دووان لەو ئەفسەرانە بۆشاری سلێمانی بووە هۆی خرۆشانی شارو پیرەمێردی شاعیر لەو بۆنەیەدا شیعری(کۆستی نوێ)ی نووسی. باس لەهینانەوەی ئەو دوو تەرمە دەکات. لەم شیعرەدا لەڕێگەی هونەری خواستنەوە وێنەیەکی شیعری جوانی پێکهێناوە:

دیسان وا کۆستی نوێمان کەوتەوە

گەڕی گەردوونە کوردی گرتەوە

ئەم دوو دار تەرمە دوو نەڕە شێرە

زنجیریان پچڕان گەینەوە ئێرە.... پیرەمێردی نەمر، ل٣٣٤

دەبینین سیفەتی(ئازایەتی شێر)ی گوا ستووەتەوە بۆ ئەو دوو ئەف سەرەی لە بری ناوهێنانی شەهیدەکان نەڕە شێری خواستووە، واتە پەیوەندییەکی لێکچوون هەیە لە نێوان شەهیدەکان و شێردا کە ئەویش سیفەتی ئازایەتییە.

جیاوازی نێوان خواستن و لێکچواندن ئەوەیە، کە((لێکچواندن دوو بنەڕەتی هەیە- لێچوو، لەوچوو، کەچی خواستن یا تەنها لەوچوو ئەوترێ یا لێچوو ئەوترێ و پەیوەستێکی لەوچووی ئەدرێتێ))[٤٦١].

٣) **درکە و وێنەی شیعری:** هونەرێکی ڕەوانبێژییە، بە شدارە لە پێکهێنان و درو ستکردنی وێنەی شیعریدا،((شێوەیەکی ئاخاوتنە، کە جێگەی ناوی شتێك بەناوی چەند شتێکی تر دەگرێتەوە، کەیەک سەر ئەوت بیردەخاتەوە))[٤٦٢]. یان دەوترێ:((درکە بریتییە لەوەی شتێك بخەیەڕوو، مەبە ستت لێی شتێکی تر بێت))[٤٦٣]. عەلائەدین سەجادیش لە پێنا سەیەکدا دەڵێ: ((وتراوە ئەگەر شتێك لە ئارادا نەبوو کە و شەکە ببڕێ بە سەر گوزارە ڕە سەنی و نەژادیەکەدا ئەوە درکەیە))[٤٦٤]، درکە ئەو گوزارەیەی دەردەبڕێت مەبەست پێی شتێکی ترە.

گۆرانی شاعیر لە شیعری(جەژنی نەورۆز)دا لەو هۆنراوەیەدا کۆمەڵێك وێنەی شیعری جوانی پێکهێناوە و چێژو دیمەنێکی ڕازاوەی بە هۆنراوەکە بەخشیوە:

بەســـــوڕێکی تــــــر ئەستێرەی ئینسان گر! قەومی کۆنی خستەوە جەژنی ئاگر

کام قەومی کۆن کام جەژنی بەرزو پیرۆز قەومی مادی! جەژنی بڵندی نەورۆز... دیوانی گۆران،ل١٥٤

شاعیر لەڕێگەی هونەری (درکە)وە وێنەی شیعری درو ست کردووە لەم شیعرەدا (ئە ستێرەی ئینسان گر درکەیەو مەبە ست لێی زەویە، هەروەها قەومی کۆن درکەیەو مەبە ست لێی میللەتی کوردە، جەژنی ئاگر درکەیەو مەبەست لێی نەورۆزە، جەژنی بەرزو پیرۆز درکەیە مەبەست لێی نەورۆزە).

---

[٤٦١]- عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی،بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم....، ل٧١.

[٤٦٢]- کامل حسن عزیز البصیر(د)، زانستی ئاوەڵواتا....،ل٨١

[٤٦٣]- ئیدریس عەبدوڵلا مستەفا(د)، لایەنە ڕەوانبێژییەکان ....،ل٢٠٥.

[٤٦٤]- علاالدین سجادی، خۆشخوانی" ....، ل٦١.

تەوەرەی سێیەم/ جۆرەکانی شیعر لە ڕووی ناوەرۆکەوە:

ئەوەی شتێکی بنەڕەتییە لەشیعردا کە ئاماژەی پێبدەین ئەوەیە، شێوەو ناوەرۆك دوو شتی لێك جیانەکراوەن، شیعرێکی باش ماناکەی لە شێوازە ئەدەبی یان ڕەوانبێژیەکەیەوە بەدە ست دێنێت، هەروەها لەو بابەتەی ئاماژەی پێدەکات، بە شێوەیەکی نموونەیی شێوازەکە یارمەتیدەری ناوەرۆکەکەیە بە دەربڕین یان تێرکردنی بیروڕاکان، ئەویش بە پێکەوە گرێدانی ئەزموونی شاعیر لە گەڵ ئەو تاقیکردنەوەی شاعیر و دەورووبەرەکەی پێیدا تێدەپەڕێت، کە لە ناوەرۆکی شیعرەکەدا بەرجە ستە دەبێت، ئەوەی ئێمە ئاماژەی پێدەکەین بەتەنها ناوەرۆکی جۆرێکی شیعر نییە، بەڵکو نیشاندانی هەموو جۆرەکانی شیعرە بەپێی ناوەرۆك ئەوانیش (دا ستان- لیریکی- درامی- فێرکاری- پەخ شانە شیعر- تەنز " ساتیرا")، هەر چەندە م. عەلائەددین سەجادی جۆرەکانی شیعری دابە شکردووە بۆ سێ جۆر((شەرو شۆڕ(ملاحم)- گۆرانی(غنائی) لا سایی (تمثیلی)))[٤٦٥]، د. شوکریە ڕە سول ئەو جۆرانەی شیعر بۆ((گۆرانی، داستانی، درامی، فێرکردن دابەشکردوە))[٤٦٦] بەڵام لە ئێستادا جۆرەکانی لەو پۆلێنە کە پێشتر کراوە زیاتر بووە لێرەدا دێینە سەر باسکردنیان:

١- شیعری داستان:

دا ستان: بریتییە لە چیرۆکێکی شیعریی درێژ کە ((با سی پاڵەوانێتی نەتەوایەتی دەکات و ڕووداوەکانی لەڕا ستی و خەیاڵەوە ئاوێتەن. کە سەکانی ناو دا ستان، لەبارەی لەش و ئاوەزەوە لەکە سانی ئاسایی جیان، لەوان بەرزترن...داستان ئەفسانەو هەقایەتی میللی و شارستانێتی نەتەوایەتی و مێژووی دێرین و شەڕوشۆڕو داب و نەریت و گیروگرفت و بیروباوەڕی سروشتی و ئەودیو سروشتی تێدایە))[٤٦٧].

یان دەوترێ شیعری دا ستانی ((کە لە شێوەی گێڕانەوەدایە، دەتوانێ لا سایی چەند ڕووداوێك بکاتەوە کە هەموویان بەیەکەوە لەیەك کاتدا، ڕوو دەدەن و ئەگەر بێت و ڕووداوەکان پەیوە ست بن بەبابەتەکەوە سەنگی داستانەکە زیاد دەکەن و سیمای شکۆمەندیی و بایەخی جۆراوجۆری ڕووداوەکانی پێ دەبەخشن))[٤٦٨].

٢- شیعری لیریکی:

لیریك دەربڕینێکی هونەری واقیعیە ((لە ڕووخ سارێکی ئەندێ شەو هە ست و نە ست ئامێزدا و بەهۆی زمانەوە دەردەبڕدرێ. لەبەر ئەوەی ئەرکی شاعیری لیریك دەربڕینی ئازارو ئاواتی مرۆڤە، لە ڕێگەی وێنەی هونەرییەوە، بۆیە جۆرە زمانێکی چڕو ئامێرێکی دەربڕینی هە ست و نە ست بزوێنی پێوی ستە))[٤٦٩] یان بەم جۆرە پێنا سە دەکرێ: ((ئەو چە شنە هۆنراوەیە لە دڵ و دەروون و ویژدانی

[٤٦٥]- عەلائەددین سجادی، مێژوی ئەدەبی کوردی،....،ل١٦٥.

[٤٦٦]- دەروانرێتە:شوکریە رسول(د)، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی....، ل٨٦.

[٤٦٧]- ئەرەستۆ، هونەری شیعر...، ل١١٢.

[٤٦٨]- هەمان سەرچاوە...، ل٩٢.

[٤٦٩]- پیتەر هاڵبێرگ و دانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی و....، ل٦١.

شاعیرەوە هەڵدەقوولێ و بەسۆزێکی خەست و خۆڵەوە لە چوارچێوەی باسەکانی خۆشەویستی و ڕەنج و دەردو مەینەتیدا دەردەبڕێت))[٤٧٠]، واتە باسی ڕووداوە خۆش و ناخۆشەکانی ژیانی مرۆڤەکانە.

یەکێك لە تایبەتمەندییە دیارو بەر چاوەکانی شیعری لیریکی ئەوەیە، کە((ڕا ستەوخۆ تاقیکردنەوەیەکی کە سیی دەردەبڕێ، هەر ئەمە شە لە جۆرەکانی تری دادەبڕێ، چونکە جۆرەکانی تری هۆنراوە زیاتر بابەتین و ڕاستەوخۆ باس لە موعاناتی شاعیر ناکەن))[٤٧١]، لەشیعری لیریکیدا چەند گرنگی بەلایەنی بابەتیش بدات و لەبارەیەوە بدوێت، ((هێ شتا هەر بە شێوەیەکی بەردەوام و ڕا ستەوخۆ لەناو موعاناتی کەسی و لە چوارچێوەی تێڕوانینێك لە تێڕوانینەکانی ناوەوەی شاعیردا دەمێنێتەوە))[٤٧٢]، یان دەوترێ:((زۆر جاریش لە ڕێگەی ئەم خودیەوە شۆڕ دەبێتەوە بۆ ناو کۆمەڵ و تاکێتی ئەتوێتەوەو بزر دەبێ و دەبێتە بەشێك لە گشت))[٤٧٣].

شیعری لیریکی شیعری سۆزو حەزو هە ست وروژاندنی دەروونی شاعیرە لەبارەی ئەو بابەت و ڕووداوە خۆش و ناخۆ شانەی دەقە شیعرییەکەی لەبارەوە دەهۆنێتەوە، لە شیعری لیریکدا بەهۆی تێکەڵبوونی تاقیکردنەوەی شاعیرو دەورووبەر بە ناوەرۆکی شیعرەکە بەئا سانی هە ست بە بوون و حزووری شاعیر دەکرێت لە ناویدا، کەمەبەست لە خۆویستی شاعیر نییە، بەڵکو هەڵچوونی ڕاستەوخۆی ویژدانی شاعیرە، بۆیە سەرجەم مەبە ستەکانی شیعر لە شیعری لیریکدا سەرهەڵدەدەن د. هیمداد دەڵێ:((هەموو ئەو مەبەستە شیعریانەی بەکاریان هێناوە دەچنەوە خانەی شیعری لیریك))[٤٧٤].

وەك باسکرا شیعری لیریکی تایبەتمەندییەتی ئەوەی هەیە خودییەو سەرچاوەی هەست و سۆزە کەسییەکانەو ئەزموونی شاعیرو دەورووبەرەکەی هۆکاری لەدایکبوونی ئەم جۆرەی شیعرە، لەبەرئەوەی شیعری بۆنەش کە بابەتی سەرەکی توێژینەوەکەی ئێمەیە زیاتر وەستاوەتەوە سەر ئەو هەست و سۆزو ئەندێشەو هەڵچوونە دەروونیانەی کە تۆوی لەدایکبوونی دەقە شعرییەکانن، بۆیە بەشێوەیەکی بەربلاو لەبا سەکەماندا نموونەی ئەم جۆرە شیعرەمان بەکارهێناوەو لەجۆرەکانی تری شیعر تاڕادەیەك دوورکەوتووینەتەوە. لەگەڵ ئەوە شدا ناتوانرێت بگوترێ جۆرەکانی تری شیعر لە بۆنە و مونا سەبات خاڵین، بەڵام دیارو بەرچاونین، بەو شێوەیەیی کە لە شیعری لیریکدا دەبینرێن.

لێرەدا بۆ نموونەی شیعری لیریك پار چە شیعرێکی جوان و بەرزی (ئە سیری شاعیر) ، (شینی صالح زەکی بەگی صاحیبقران) بەنموونە دەهێنینەوە کە بەبۆنەی مردنیەوە لە ساڵی ١٣٦١ی کۆچی، کە دەکاتە ساڵی ١٩٤٢ز نووسیویەتی، لە بەشێکیدا دەڵێ:

پیاوی لەشکری زاناو هۆشەنگ

کەلێنی خستە قوڵلەی گەل نەمانت

---

[٤٧٠] - عوسمان دەشتی(د)، لەبارەی بنیاتی زمان و...، ل٦٤.

[٤٧١] - دڵشاد عەلی(د)، بنیاتی هەڵبەست لە....، ل٢٢.

[٤٧٢] - هەمان سەرچاوە... ل٢٢.

[٤٧٣] - شوکریە ڕەسول(د)، ئەدەبی کوردی وهونەرەکانی...،ل٢٨.

[٤٧٤] - هیمداد حوسێن(د)، ڕێبازە ئەدەبییەکان....ل٦٤.

لەشت گەرچی نەما، گوم بوو لەبەر چاو

دەمێنێ تاكو و كورد مابێ نیشانت...[٤٧٥]

هەروەها موفتی پێنجوینی بەبۆنەی ئاوارە بوونیان لە (بومەلەرزەی پێنجوێن)داو چەند جارەی ئەو بومەلەرزانە، چەند دەقێکی شیعری نوو سیوە، کە ئەمە بە شێکی یەکێك لەو دەقانەیە، بە ناوی (سۆزی پێنجوێن) کەهەست و سۆزی شاعیر بۆ ئەو کارەسات و ئاوارەییە نیشان دەدات:

داخەکەم پێنجوێن کـــەوا ئەمڕۆ لە تۆ دوور و جیاین

تۆ بەهەشت و ئێمە وەك ئـــادەم لە ناوتا دەرکراین... دیوانی موفتی پێنجوینی، ل١١٣.

٣- شیعری فێرکاری:

ئەم هۆنراوەیە تەنیا بۆ مەبە ستی فێرکردنە. هەندێ جار چیرۆك و پەند و سەرگوز شتەش دەهێنرێتەوە، لەڕووی دارشتنی هونەرییەوە شاعیر زۆر مەبەستی ڕازاندنەوەی نییە ، زیاتر بۆمەبەستی زانیاری بەخشینەو وەك هۆیەکە بۆ فێرکردن، بۆیە لەبارەی مەبە ستی ئەم جۆرە شیعرەو پێنا سەکەی لەئەدەبیاتدا دەوترێ: شیعری فێرکاری((هەوڵدانێکە بۆ خ ستنە ڕووی بابەتە ئەخلاقیی و ئاینیی و مەزهەبیی و زان ستیی و فەل سەفییەکان، لە چوار چێوەی ئەدەبدا، نموونەی ئەم جۆرە لەئەدەبی جیهانییدا، لەبەرهەمی (لەبەردرگای سرو شتدا)ی (لۆکرتیۆس)ی شاعیرو فەیلە سوفی ڕۆمییە، کەلە چەرخی یەکەمی پێش زایندا داینـاوە، دواتریش بیروباوەڕەکانی فەیلە سوفی یۆنانی (ئەپیکور)و لەعەرەبیشدا ئەلفییەی (ئیبن مالك)دەبنە نموونەی ئەم جۆرە شیعرە))[٤٧٦].

لە ئەدەبی کوردیـ شدا (نەوبەهاری) ئەحمەدی خانی و(ئەحمەدی) شێخ مارفی نۆدێ نموونەی شیعرێکی فێرکارییـن، (ئەحمەدی) لەلایەن (شێخ مارفی نۆدێ) وە دانراوە، لەساڵی ١٨٩٥ز وتراوەو لەساڵی ١٩٣٦ز بۆیەکەم جار چاپکراوە، ئەم فەرهەنگە شیعرییە لەلایەن شیخ مارفەوە بۆ ئەوە دانراوە، تا کوڕەکەی فێری زمانی عەرەبی بکا: ئەمەش نموونەیەکە لە شیعرەکەی:

(رأس): سەرە. (عین): چاوە (بدن): قالیب. (اسم): ناوە

(أنف): لووتە. (حاجب): برۆ (فخذ): ڕانە: (ركبة): ئەژنۆ....[٤٧٧]

٤- شیعری درامی(شیعری شانۆیی):

شیعری درامی: ((ئەم جۆرە شیعرە جیاوازە لە جۆرەکانی تر، چونکە دیمەنێکی بینراوی لەگەڵ دەبێت، لەم جۆرە هۆنراوەیەدا توخمە بابەتییەکە بە تەواوی دەبێتە بنەمای جیاکەرەوەی. شاعیر لە خودیـیەت بەرەو بابەتیـیەت هەنگاو دەنێت، لە کۆمەڵ و کۆمەڵگە نزیك دەبێتەوە، کێ شە کۆمەلایەتییەکان دەبنە بابەتی شیعریی و دەمەتەقێ و گفتوگۆ دروست دەبێ لەگەڵ دیمەنەکەدا. وشەی

[٤٧٥]- مستەفا عەسکەری، دیوانی ئەسیری، چاپی یەکەم، چاپخانەی الحوادث، بەغداد ١٩٨٧، ل١٢٥.

[٤٧٦]- هەڤاڵ ئەبوبەکر حسەین، چەشنەئەدەبی...،ل٦١.

[٤٧٧]- شێخ مارفی نۆدێ، أحمدی، لەسەر ئەرکی کتێب فرۆشی عبدالرحیمی محمودی لەچاپ دراوە، سنە، ١٣٦٥، ل٣ و١١.

دراما به واتای کار، یان جووڵه دێت، هەربۆیەش خوێنەر بە ڕێگای زەینەوە لەناو شیعرەکەدا هەست بە جووڵەو کردارەکان دەکات. شیعری درامی چەند ڕەگەزێکی تێدایە، ئەوانیش: پاڵەوان، گفتوگۆ، ڕووداو، ململانێ، کات و شوێن... ئەم ڕەگەزانەش بنەمای سەرەکی درامان. سەرەتای ئەم جۆرە شیعرە دەگەڕێتەوە بۆ لای یۆنانییەکان))[٤٧٨].

سەبارەت بە سەرهەڵدانی شیعری شانۆیی لە ئەدەبیاتی کوردیدا، دەبێت لەو دەقانەوە با سیان لێوە بکرێ، کە لە ئەدەبیاتی فۆلکلۆردا هەبوون و بە شیعر وتراون و بنەماو ڕەگەزەکانی درامییان تێدابووە و بە شێوەی دیالۆگ خراونەتەڕوو، ((لە دەرئەنجامی ئەفسانەو باوەڕی کۆن، یا بەجێگەیاندنی مەرا سیمی ئاینی یەوە یاخود لە گۆرانی و هەڵپەڕکێ و سەماو شیوەن و کۆتەڵ و کار و کردەوەکانی ڕۆژانەیان هاتۆتەکایەوە... سیماو ڕەگەزو بنەماکانی شیعری شانۆیی تێدا دیارو بەر چاوەو دواتریش بوونەتە ڕێگەخۆ شکەرێك و زەمینە سازاندنێك بۆ سەرهەڵدان و لەدایکبوونی هونەریی شیعری شانۆیی))[٤٧٩].

٥- پەخشانە شیعر:

پەخ شانە شیعرو ئەو دەقە شیعریانەی لەم بارەوە دەنوو سران بوونە مەیدانی فیکری و ڕەخنەیی و ڕەخنەی هاو چەرخیان((ئا شنای سنوورێکی ڕونتری نێوان کێش و ڕیتم کرد))[٤٨٠]، (سۆزان بێرنار) پێی وایە((مە سەلەی پەخ شانە شیعر پێوەندیی بە دۆزینەوەی زمانێك و ملکە چکردنی و شە ئاساییەکان بۆ مەبەستی زۆر تازە و نووسین لە پێناوی ئەفراندنی جیهانێکی نوێوە هەیە))[٤٨١].

٦- شیعری ساتیرا(تەنز):

ئەم زاراوەیە بە شیعر یان بەبەیتێك دەگوترێ، کە ((لە نێوەڕۆکی جیاواز پێك هاتبێ، ڕەگ و ڕیە شەکەی(Satire)یە (لو سیوس) داهێنەری ئەم زاراوەیەیەو پا شان (هۆراس) تەواوی کردووە))[٤٨٢]. لەبواری شیعردا ئەم هونەرە بەو شیعرانە دەگوترێ بە شێوەیەکی گاڵتە ئامێزو پێکەنیناوی ڕەخنە لە نا تەواوی یە کان و کەموکورتیی یە کانی کۆ مەڵ و مرۆ ڤە کان دەگر یت، خۆی وا بە ستەی بە ها کۆمەڵایەتییەکان ناکات، هەروەها لەبارەی ساتیرا(تەنز)وە دەگوترێ: ((تەنز لە وشەدا بەمانای تانە لێدان دێت، بەڵام واتا سەرەکییەکەی کە لە کۆندا بەکاربراوە تێغی نە شتەرگەرییە. لە ئینگلیزیدا بە تەنز دەوترێ (satire) کە لە (satira)ی لاتینییەوە وەرگیراوە))[٤٨٣] لە ئەدەبیاتدا تەنز بە جۆرێك لە شیعر یان پەخشان دەوترێت ((کە هەڵە یان لایەنە نەویستراوەکانی ڕەفتارگەی مرۆڤ، گەندەڵییە کۆمەڵایەتیو سیاسیو تەنانەت بیرکردنەوە فەلسەفیەکانیش بەشێوەیەکی پێکەنیناوی ئەخاتە بەر ڕەخنەوە))[٤٨٤].

---

[٤٧٨]- پەروین عەبدوڵڵا، ڕەگەزەکانی دراما لە شیعری لیریکی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل١١٧ □ ١٢٤.

[٤٧٩]- هەمان سەرچاوە... ل٣٦٧.

[٤٨٠]- محەمەد بەکر(د)، کێش و ریتمی شیعری ...، ل٣٩.

[٤٨١]- محەمەد بەکر(د)، پەخشانە شیعری کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل٣٠.

[٤٨٢]- بوکنەر ب. تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی....بەرگی یەکەم..،ل١٣٦.

[٤٨٣]_ محمد رضا أصلانی، فرهنگ واژگان واصطلاحات طنز، انتشارات کاروان، ١٣٨٥، ص١٤٠.

[٤٨٤]- هەمان سەرچاوە.. ص١٤٠.

بەشی سێیەم/ شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردیدا لە ساڵانی (١٩١٤-١٩٤٥ز)

تەوەرەی یەکەم/ شیعری بۆنە ئاینییەکان:

تەوەرەی دووەم/ شیعری بۆنە سیاسیی و نیشتمانی و نەتەوەییەکان:

تەوەرەی سێیەم/ شیعری بۆنە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی و کەسییەکان:

تەوەرەی چوارەم/ شیعری بۆنە سروشتییەکان:

بەشی سێیەم/ شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردیدا لە ساڵانی(١٩١٤-١٩٤٥ز)

شیعر وەك یەكێك لەو بابەتە ئاڵۆزانە دێتە ئەژمار كە بوونیان هەیە، چونكە شیعر لەگەڵ زۆربەی چەمكەكاندا پێنا سەی جۆراو جۆر هەڵدەگرێ ، شیعر لەگەڵ واقیع دە ست لە ملانەو ئاوێتەی هەڵسوكەوتوو ڕەفتارو داب و نەریتی كۆمەڵایەتی و ئاین و سیاسەت و سروشتی نەتەوەكەیەتی، لەگەڵ خەیاڵیشدا باڵا گەردانی یەكتر دەبن، شیعر بەخەیاڵ دەڕازێتەوەو بنیادی هونەری جوان و پێكهاتەی ئێستاتیكی پێدەبەخشێ، شیعر هەم دەبێتە پێناسە بۆ دەورووبەرو سروشت و هەست و سۆزو هەڵچوون، هەم دەبێتە بوونێكی تەواو یاخی و سەربەخۆو خۆبەدە ستەوە نەدەر، لە چارەگی یەكەمی سەدەی بیستەم بە شێك لە ڕەخنەگران، پێیان وابوو كاری بنەڕەتی شیعر ئەوەیە گوزار شت لە ویژدانو ناخی شاعیر بكات، لەبەر ئەوەی هۆنراوە لە كرۆكی سۆزو هە ستدایە، بۆیە دەبینین ڕەخنەگران و لێكۆڵەران لە بارەی پێناسەی شیعرەوە هاوڕاو هاوبۆچوون نین. لێرەدا ئاماژە بەو ڕاستییە دەدەین كە ناكرێت تاقە پێنا سەیەكی شیعر بەهەند وەربگرین و لەو ڕوانگەیەوە بابەتێكی شیعری پێ هەڵ سەنگێنین و شیعرییەتی دەقێكی پێ بخەینەڕوو یان بیكەینە پێوەری با شی و خراپی و بەرزی و نزمی دەقێك و جۆرێكی شیعر، بۆیە توێژینەوەكەمان بەواتا گ شتگیرو فراوانەكەی لە شیعر دەڕوانێت و پێنا سەیەك و دوان و بۆ چوونێك و دوان لەمەڕ شیعر بەتەنها ناكاتە پێوەر، بۆ نموونە لە با سی شیعری بۆنەدا ئەو پێناسانەی بۆ ئەم جۆرەی شیعر كراون، چەند بیروڕایەكی جیاوازن و ڕەخنەگران و شاعیران بۆچوونی جیاوازیان هەیەو بەشێكی زۆریان سەرنجی با شیان هەیەو لایەنەكانی ئەم جۆرە شیعرە پۆلێن دەكەن و بەرزی و نزمی و ئا ستی هونەری و ڕازاوەیی شیعرەكە دەبە ستنەوە بە جۆری بۆنەو ئا ستی ڕۆ شنبیری شاعیران و تواناو لێهاتووی شاعیر بۆ هۆنینەوەی شیعرەكەو ئەو تۆوەی هۆكاری سەرهەڵدان و لەدایكبوونی دەقە شیعرییەكەیە، بۆیە بەهەر جۆرێكی تری شیعریان چوواندووە كە لە ئا ستی ئەو هەڵ سەنگاندنەدا دەینرخێنن، بۆ نموونە كە بۆ جۆرێكی تری وەك شیعرێك بۆ مەبە ستی دڵداری یان مەبە ستێكی تر وتراوە، بە شێوەیەكی گشتی سەركەوتنی دەق و بەرزی ئا ستەكەی ئەوەندەی پەیوەندی بە توانای دەربڕین و بابەتی سەرهەڵدانی دەقەكەوە هەیە، هێندە پەیوە ست نییە بە جۆری دەقەكەوە. جیا لەم بۆ چوونانە زۆرجار شیعری بۆنە وەك كەرە ستەیەكی مێژوویی كەڵك و سوودی لێدەبینرێت و مێژووی بۆنەو ڕووداوەكانی پێ دەستنیشان دەكرێت.

نابێت چاو لەوەش بپۆ شین، كە هەندێك لەڕەخنەگران بە چاوێكی بەرزەوە تەما شای ئەم جۆرەی شیعر ناكەن، ئێمە بەشێوەیەكی فراوان لە بەشی یەكەمی باسەكەماندا تیشكمان خستۆتە سەر ئەو بۆچوونانەو بەڕاشكاوانە پشتگیری ئەو بۆچوونانەمان كردووە، كە زۆربەی شیعری بۆنەی پێ گرنگ و بایەخدارەو بەخاوەن تەكنیكی بەرزو شێوازو ناوەرۆكێكی بەهێز لەقەڵەمی دەدات.

لە ئەدەبیاتی كوردیدا شیعری بۆنە نەك هەر زیاد نییە، بەڵكو لە قۆناغێكی شیعری كوردیدا پێویستییەكی حەتمی بووەو توانیویەتی زۆر چالاكانە بەشدار بێت لە گواستنەوەی پەیامی شۆڕشگێڕی و دەرخ ستن و چارە سەری هەندێ گرفتی كۆمەڵایەتی و تۆماركردنی ڕووداو و كارە ساتەكان، هەروەها

بەشداربێت لە بۆنەی خۆشی و ناخۆشی میللەتی کوردو ڕۆڵەکانی ئەم گەلە، ڕوداو و کارەساتەکانی ئەم گەلە بەجۆرێك بووە، وایکردووە شیعری بۆنە خۆی بـ سەلمێنێت و کەڵك و گرنگی زۆر لە خەبات و تێکۆ شانی میللەتی کورددا ببینێ و ببێتە یەکێکی تر لە کەرە ستە گرنگەکانی شۆڕش و بەرخودانی ڕۆڵەکانی دژی چەوسانەوە و زوڵم و ستەمی داگیرکەرانی کوردستان، بەتایبەت شیعری بۆنە نیشتمانی و نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتییەکان، ئەو شیعرانە لە قۆناغی خەباتی کورددا لە نێوان هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانی ساڵانی(١٩١٤-١٩٤٥) ئەرکی وریاکردنەوەو هاندان و لێبڕان بۆ تێکۆشان و هەندێ جاریش چارەسەرکردنی دەردو گرفتەکانی دواکەووتویی کۆمەڵگایان لە ئەستۆ گرتبوو.

کورد میللەتێکی ژێردە ستەو چەو ساوەو خاك دابە شکراو داگیرکراوە، بۆیە بەدرێژایی مێژوو بەتایبەت لەو قۆناغەی دە ستنیـ شانمانکردووە بۆ سنووری توێژینەوەکەمان، شیعر توانیویەتی وەزیفەیەکی گەورەو گرنگ لە ئەستۆ بگرێت و هاوشانی هەموو جۆرە بزاوتن و جوڵەو تێکۆشانێك وەك کایە یەکی ڕۆ شنبیری لە کاروانی خەبات دوانەکەوێت و ئەنجامی دڵخۆ شکەر لەبواری خزمەتی هەمەلایەنە بۆ دۆزی کورد دە ستەبەر بکات، خاڵێکی تری گرنگ ئەوەیە، ئەدەب بەگـ شتی و شیعر بەتایبەتی توانای زیندوو ڕاگرتن و بەرەو پێشەوە بردن و پاککردنەوەی زمانی کوردی هەبووە. هەروەها لەگەڵ ئەوە شدا شاعیرانیش وەك ڕۆڵەی بەئەمەك و خەباتکارو تێکۆ شەر هەمیـ شە لەبەرەی خەباتی میللەتەکەیان دانەبڕاون و بەشیعرەکانیان بۆنەو مناسەبەتەکانیان بەزیندووی ڕاگرتووە.

لەم بە شەدا کە بە شی سێیەمی توێژینەوەکەمانە، کە زیاتر لایەنی پراکتیکی توێژینەوەکە لە خۆ دەگرێت، شیعری کۆمەڵێك شاعیر دەخەینەڕوو کە لە نێوانی ساڵانی(١٩١٤-١٩٤٥) شیعریان بۆ بۆنەو منا سەباتی ئاینی و نیـ شتمانی و کۆمەڵایەتی و ڕۆ شنبیری و کە سی و سرو شتییەکان نوو سیوە، لەگەڵ ئەوەشدا چەند خاڵێك وەك سەرنجی گشتی لەسەر شێوازی خستنەڕووی ئەو دەقە شیعریانە بە گرنگ دەزانین:

١- لەبەر خۆپارێزیمان لە فراوانبوونی لە ڕادەبەدەری توێژینەوەکە لەڕووی چەندییەتییەوە، بواری ئەوەمان نییە، کە شیعری بۆنەی هەموو شاعیرانمان بخەینە بەردەست، هەروەها ناتوانین سەرجەم شیعری بۆنەی ئەو شاعیرانە تۆماربکەین کە لەو ماوەیەدا شیعریان بۆ بۆنە جۆراوجۆرەکان هۆنیوەتەوە، ئەمیش لەبەر ئەوەیە بوونی ڕوداوگەلی خۆش و ناخۆش و کارە سات و بۆنەی جۆراو جۆر کە دوو چاری ژیانی ڕۆڵەکانی گەلەکەمان هاتووە لەئەدەبی کوردیدا وای کردووە شیعری بۆنەمان زۆربێت، لەبەر ئەوە بۆ هەر بۆنەیەکی گرنگ و بەر چاو و ڕووداوی دیاری میللەتەکەمان چەند نموونەیەك دەکەینە بەڵگەی ئەو بابەت و بۆنەیەیی، کە باسی لێوە دەکەین.

٢- زۆرجار بۆ هێنانەوەی نموونە تەنها بەیتێك یان چەند بەیتێکی دەقە شیعرییەکە تۆماردەکەین، تەنها لەو بابەتانەدا نەبێت، کە پێویـ ست بێ تەواوی دەقێکی شیعری بخەینەڕوو، تا پەیام و مەبەستی بۆنەکە بدات بەدەستەوە.

هەروەها زیاتر مەبە ستمانە شیعری چەند شاعیرێکی ناوداری گەلەکەمان نیـشان بدەین تا ئەو ڕا ستییە تۆکمەتر بێت، کە شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردیدا گرنگی و بایەخی هونەری و مێژووی و

ڕۆ شنبیری هەیەو بەجۆرێکی بەر چاو ڕەنگدانەوەی واقیعی ژیانی سیا سی و کۆمەڵایەتی و زاڵ ستی و ڕۆ شنبیری گەلەکەمان لە خۆدەگرێ، ئێمە ئەوەندەی مەبە ستمانە گرنگی و بایەخی شیعری بۆنە لەقۆناغی ژیانی میللەتەکەمان نیـ شان بدەین، هێندە مەبە ستمان نەبووە، زۆرو بۆری بکەین لەم بابەتەدا، ئەو شاعیرانەی شیعری بۆنەیان نوو سیوە و شیعرەکانیان دەکەینە بەڵگەو لەم بە شەدا دەیخەینە ڕوو(پیرەمێرد و قانع و بێخود و بێکەس و حەمدی و زێوەرو شێخ نووری و گۆران و سەلام و موفتی پێنجوینی و بەختیار زێوەرو ئەسیری و چەندانی تر)ن.

٣- ئەو شاعیرانەی شیعرەکانیان تۆمار دەکەین شیعریان هەیە بۆ هەندێ بۆنەو مونا سەبات نوو سیویانە، بەڵام ساڵانی پێش یان دوای(١٩١٤-١٩٤٥)ز نوو سراون و ئێمە ناتوانین تۆماریان بکەین هەر چەندە هەندێکیان بۆ بۆنەی مەرگی شاعیران و لاواندنەوەی سەرکردەو بۆنەی نیـ شتمانی و نەتەوەیی و ڕووداوی مێژوویی گرنگن وەك نەورۆز یان سەرکەوتنی شۆڕشێك..هتد، نووسراون.

لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت ئاماژە بەوە بکەین، کە شاعیرانمان بە تەنها بۆ بۆنەو موناسەباتی نەتەوەیی و ناوخۆییەکان شیعریان نەنوو سیوە، بەڵکو لە حاڵەتێکی ئیـ سانییەوە ڕوانیویانەتە کێ شەو کارە ساتی نەتەوەکانی ترو لەهەندێ لەو بۆنانەدا شیعریان هۆنیوەتەوە، ڕەنگە بتوانین وەك با شترین نموونە (لاوکی سور بۆکۆڕیای ئازا)ی گۆران بێهنینەوە، کە لەوبارەیەوە گۆران دەڵێت: ((هیچ کەس نەزانێت، ئێمە(دانیـ شتوانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕا ست) باش ئەوە ئەزانین، ئەمانە ئەیانەوێ کلۆڵی داگیرکراوی ژێردەستیان چۆن بژی))[٤٨٥].

تەوەرەی یەکەم/ شیعری بۆنە ئاینییەکان:

ئەگەر لە دیدگایەکی گـ شتییەوە بڕوانینە بیروباوەڕی گەلی کورد، بێگومان بە گەلێکی مو سڵمان لەقەڵەم دەدرێت. هەر لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیـ سلام، گەلی کورد باوە شی بە ئیـ سلامدا کردووە، ئاینی ئیسلام لەناو چە کوردییەکان وەك زۆربەی ناو چەکانی تر پەیامی کۆمەڵایەتی گرنگ و یەکێتی و برایەتی لە نێوان ڕۆڵەکانی گەلدا چە سپاندو دژی ڕەگەزپەر ستی و دەمارگیری و چەو ساندنەوە وە ستایەوەو ڕەو شتی بەرزی ئاینی لە سەر بنەمای یەکخواپەر ستی و خۆ شەویستی پێغەمبەر(ﷺ)و یارو شوێنکەوتووانی دامەزراندو ڕێزو پایەی مرۆڤی مو سڵمانی بەرزکردەوە، ئەمەش بوو بە هۆکاری ئەوەی ئاینی ئیسلام لە ناو زۆربەی گەلان و بە گەلی کوردیشەوە زوو گەشەبکات و خۆشەویست ببێ، ئاشکرایە ڕەنگدانەوەی ئەم کاریگەرییە لە سەرجەم کایەکانی ژیاندا سەری هەڵدا و لە ئەدەب و شیعریشدا ئاین و بیروباوەڕی ئیـ سلام ڕەگ و ڕیـ شەی خۆی داکوتا. ئەوەی ڕا ستییەکی حا شا هەڵنەگرە ئەوەیە زۆربەی شاعیرانی دێرینی نەتەوەکەمان بەهۆی وەرگرتنی زانست و زانیاری لە مزگەوتەکاندا فێری خوێندەواری بوون و لەگەڵ ئەوە شدا زانیاری با شیان لە سەر بیروباوەڕی ئیـ سلام و قورئان و ڕەو شت و ژیانی پێغەمبەران وەردەگرت و ئەمەش ڕەنگدانەوەی زۆری دەبوو لە شیعرەکانیاندا بە گەلێك شێوە شیعریان

٤٨٥- محەمەدی مەلاکریم، دیوانی گۆران، سەرجەم....ل١٨٤.

هۆنیوەتەوە کە ئەو کاریگەرییە بەدەردەخات لەوانە(موناجات و نەعت و پاڕانەوەو کاریگەریی چیرۆکە قورئانییەکان و ئەو شیعرانەی لەبارەی ستایش و خوشەویستی پێغەمبەرەوە(η) وتراون لەوانە بۆنەو یادی لەدایکبوونی پێغەمبەر(η) مولودنامە و شەو ڕەوی پێغەمبەر(η)(الاســراء والمعراج) بۆنەی جەژنەکانی ئیسلام و....هتد) هەر ئەمەش وایکردووە، کە شیعری ئاینی ((خاوەن ڕەگێکی قوڵ و پتەوبێ و بۆ سەردەمێکی کۆنی ئەدەبیاتی کوردی بگەڕێتەوە، دیارە ئەم بیروباوەڕە و دەربڕینی هەستی موسڵمانێتی شاعیری کورد لە شیعرەکانیان هەر بەردەوام بووە، بەنرخترین سەر چاوە بۆ شیعری ئەو قۆناغە(نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم) قورئان و فەرمودەکانی پێغەمبەر بووە))[٤٨٦]. دیارە ئەمەش کۆمەڵێك بۆنەو بابەت و ڕووداو لە مێژووی ئیسلامدا هەبوون شاعیران شیعریان لەبارەوە هۆنیوەتەوە، ئێمەش بە پێی پێویست دێینە سەر باسکردنیان.

پیرەمێردی شاعیر مرۆڤێکی ئاین پەروەری خاوەن ڕەوشتی بەرز، باوەڕی تەواوی بەخواو پێغەمبەرو ئاینی ئیسلام هەبووەو یەکێکە لەو شاعیرانەی سەرەتای خوێندن و وەرگرتنی زانست و زانیاری لە مزگەوتەکانی کورد ستاندا بووە. پیرەمێرد یەکێکە لەو شاعیرانەی هاو شانی شیعری نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتی گەلێك شیعری بۆ گەلێك بۆنەی ئاینی نووسیوە، بەهۆی ئەوەی لایەنی نەتەوایەتی بەهێزبووە و شیعری بۆ ئەو بۆنە نەتەوایەتییانە بە تایبەت نەورۆز نووسیوە، لەلایەن هەندێ کەسی سادەوە ڕەخنەی لێ گیراوەو بە دوورکەوتوو لە ئاین وەسفیان کردووە، ئەویش بەو بۆنەیەوە، بەم جۆرە وەڵامی داونەتەوە:

ئەوەی ئەوانن، منیش لە جوابدا ئەیڵێم
خوا لە دڵـمایە هیچ کوێ ی بۆ ناگەڕێم پیرەمێردی نەمر، ل٣٦١

پیرەمێرد بۆ یادی لەدایکبوونی پێغەمبەر(η) و لەو بۆنەیەدا چەند دەقێکی شیعری نووسیوە لەوانە:(مەولودی پێغەمبەر(η) ساڵی(١٩٣٦)، لەمەولودی پێغەمبەرا ساڵی(١٩٣٧) و بۆ مەولوودی پێغەمبەر(η)کە لە (مارتی ١٩٤٥) وتوویەتی ، هەروەها لە هەڵبەستێکی تریدا کە (لە ٢١ی مارتی ساڵی ١٩٤٢ز) وتویەتی وا ڕێکدەکەوێ، هەردوو بۆنەی نەورۆز و ڕۆژی لەدایکبوونی پێغەمبەری خودا(η) یەکیان گرتووەو پیرەمێردیش لەم بۆنەیەدا دەڵێت:

بەشێك لەو شیعرە:

ڕەبیعی عـەرەب، نەوبەهاری کـــورد
دەســت لـە ملانیان لەبەهارا کـــرد
جـــەژنی مــــەولودی پێغەمبەرمانـــە
وا مــــەولودمـــان کرد بەنەورۆزانـــە
ئەم دوو جەژنەمان کەوا یەك کەوتن
ڕێی ڕێکـــەوتـنە خـوا یەکی خستن... پیرەمێردی نەمر، ل٣٢٢.

---

[٤٨٦]- دەڕوانرێتە:نەسرین ڕەئووف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر لەئەدەبی کوردیدا...،ل١٧٠.

له دەقی شیعری (لەمەولودی پێغەمبەرا)ئاوا هەستی خۆشەویستی خۆی بۆ ئەو بۆنەیە دەردەبڕێ:

ئـــــــەی پێغەمبــەری شیریـــن کـــردەوە

کەعبەت لە ژەنگی بت پـــــاك کـــردەوە

خوا مژدەی دایتیێ بە کـــەیـف و مــــەرام

(لـتـدخــــلن المســجـد الــحـــــــرام)

(انـــــا فتحـــنا) کە ســـورەی فــــەتــحە

سەراپـــا هیوای سەربـــەرزی و مـــەدحــــــە

ئـــــەو ڕۆژە شـــێـوەی بـــڵندیت نـــــواند

کە مەککەت گـــرتوو، قـــورەیشت شکانـد... دیوانی پیرەمێرد، ل ٢٦٠

زێوەری خواناس و ئاین پەروەر لەبارەی ستایش و مەولوودی پێغەمبەرەوە(ﷺ) چەند دەقێکی شیعری نووسیوە، لە یەکێك لەو دەقانەدا بەم شێوەیە ئەو بۆنەیە بەرز و پیرۆز ڕادەگرێ:

لەهەر چوار گۆشەی دنیاوە ئەمڕۆ جەژنی مـــــەولـــــوودە

چ مەولوودێ؟ ظهوری **حەزرەتی مەحبووبی مــــــەعبوودە**

چ مەحبووبێ کە نووری چاوی جوملە ئەهلی تــــــەوحیدە

چ مەحبووبێ سەراســەر مەخزەنی عیلم و وەفـــاو جوودە

خــــوا لـەم مانگەدا ئـەو نوورە پاکەی خستـــە سەر دنیا

لەسەرمـانە ئیحترامی مـانگی وا مەطلووب **و مەقـــصودە**

کە ئەحکامی مونیری نــووری شەرعی خستە ناو عالـــەم

هەرچی ئەحکامە مەنسووخە هەرچی ئەغیارە مەطروودە... دیوانی زێوەر، ل٢٠٩.

بێخود بەبۆنەی یادی لەدایکبوونی پێغەمبەر(ﷺ) و لەستایشی ئەو پێشەواو سەروەرەدا دەڵێ:

بە ظاهیر **بوونی** طاقی **کیسرەوی نەتدی کە چی پێ هات**

قـــــەمــــەر نــازانی چۆن شەق بوو بەیەك ئیمایی پێغەممەر

بەشـــــمشێری نـــوعــووتی خۆی و ئال و صەحب و ئەولادی

ئـــەبێ شـــەقیان بـــکەم تا شەق بەرن ئەعدادی پێغەممەر

هــــــەموو ڕۆژێ بـــە باو بـــاپیرو خۆم و کەسمەوە صەدجار

لــــە ســــــەرتــاپای مـــن قـوربـانی سـەرتـا پای پێغەممەر

بجـــــووڵێنـــــێ صـــەبا تـــا سەروو شمشادی چەمەن(بێخود)

صەلاوات بێ لــــە قــــەدد و قــامەتی ڕەعنـایی پێغەممەر دیوانی بێخود، ل٣٦

یەکێکی تر لەو بۆنانەی لەلای مو سڵمانان بایەخ و گرنگی زۆری پێدراوە و ساڵانە بەبۆنەیانەوە ئاهەنگ دەگێڕن و خۆشی دەردەبڕن و شیرینی دەبەخشنەوە، دوو جەژنەکەی ئیسلام(جەژنی قوربان و جەژنی ڕەمەزان)ن شاعیرانی کوردیش وەك ڕۆڵەی مو سڵمانی ئەم گەلە بۆ هاتنەوەی ئەم بۆنانە ساڵانە

دڵخۆ شی و بەزموو شادی خۆیان دەربڕیوە و هەندێك لەو شاعیرانە بۆ ئەو دوو بۆنەیە شیعریان هۆنیوەتەوە کە بەشێك لەو شیعرانە دەخەینەڕوو:

بەختیار زێوەر(١٩٠٨-١٩٥٢ز) شیعرێکی لەژێر ناوی(جەژنی قوربان) لە ساڵی (١٩٤٤ز) نوو سیوەو بەفرسەتی زانیوە باس لە پەیامی برایەتی و شادی و خۆشحاڵی خەڵکی لە جەژندا بکات و حاڵی کوردان لەو جەژنانە بەیان بکات بەم جۆرە:

وا بـــــەرە جــــەژنانـــە ئەڕوانم زەمین

بەرگی سەوزو سوری شـــادیی کردەبــەر

کیژو کـــوڕ دڵخۆش و دەم بـــە پێکەنین

هەرزەکـــــار بۆ شایی بەستوویە کـــەمەر

گیانلەبەر گەورەو بچووك هەرچی ئەژین

هەستی خۆشی کردووەو کەوتووتە فـــەڕ

جـــەژنی قـــوربـانە، وڵات سەیرانییە

هەر بەشی من دەردو سەرگــەردانییە

لە بەشێکی تریدا دەڵێ:

جەژنی قـــــوربانە بەڵام کوردی هەژار

جەژنی هەر نوێژکردن و نان خواردنە

هەرچی خـوا فەرموویەتی نایهێننە کار

هەر لە جەژنـــــا دوودڵی و شەڕکردنە

چۆن دڵم خۆش بێ ئەبینم چەند هەزار

ئیشی هـــــەر نـــــــاکـۆکیی و ناوبردنە

تا وڵات جەژنی وەها بێ ساڵ بە ساڵ

ئــەم دڵەم جەژنان ئەبێتە کۆی زوخاڵ [٤٨٧]

شاعیری کورد لە جەژن و شادییەکانیاندا، لە بۆنەو یادەکاندا، هیچ کاتێ خەمی میللەتەکەی لە بیرنە چۆتەوەو زۆر جار شیعری نوو سیبێ بە هەر شێوەیەك بووبێ باری ژیانی گەلەکەی ڕەنگدانەوەی هەبووە لە شیعرەکانیدا: ئەوەتا (کەمالی شاعیر)یش لە جەژنی قوربانی ساڵی (١٩٣٥ز) دا کە شێخ مەحموود لە بەغداد دەست بەسەر بووە ئەم چوارینەیەی بە بۆنەی جەژنەوە بۆ ناردووە:

جــــەژنی کەسێك موبـارەکـە سەربەست و حوڕ بژی

یا بـــــەندی دەستی غــەیرە نەبێت چەشنی کوڕ بژی

کوردی هەژار ئەسیری دەستی غەیریت جەژنی چی!

کـــــەی جـــــەژنی تــۆیە بگری بڕۆ سەر بە قوڕ بژی دیوانی کەمالی، ل١٣٩.

---

[٤٨٧] - مەحموود زێوەر، دیوانی بەختیار زێوەر، چاپی سێیەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ل١٢٥.

پیرەمێرد شیعری موناسەباتی زۆر بووە، بۆ بۆنەی ئاینی شیعری نووسیوە، ئەم سێ دێڕە شیعرەی خوارەوەی بەبۆنەی جەژنی قوربانەوە نوو سیوەو هە ستی نەتەوایەتی تێکەڵکردووە لە سەر کارتێکی بچوك چاپی کردووە و بەسەر دۆست و ناسیاوەکانیدا وەك جەژنە پیرۆزە بلاوی کردۆتەوە:

خوا حەزرەتی ئیسماعیلی لەژێر تیغ هێنـــایە دەر

ساڵتان هەموو هەر بەجەژن و بەشادی بباتە ســەر

ئەو جەژنە جەژنە، میللەتی تیا شـــــادمانی بـژی

بۆیە بەهاری پەسەندە گوڵ و میوەی دێتـــە بـــەر

پێکمانەوە بێ جەژن و شـــادی

تاسەر بێ سەرو گەردن ئازادی پیرەمێردی نەمر، ل١١١.

زێوەری شاعیریش لە ساڵی ١٩٢٣ کە شێخ مەحموود حوکمداری سلێمانی ئەبێ شیعری(ڕۆژی جەژن)ی بەبۆنەی جەژنەوە بۆ ئەنوو سێ و بە شێوەیەکی گ شتی وێنەی حاڵی گەورەو بـ چوك و کاربەدەستان دەخاتە ڕوو، کە بۆ جەژنانە چیان دەوێ، لەو شیعرەدا دەڵێ:

ڕۆژی جەژن ئەطفالی وردە پوولی جەژنانەی ئەوێ

هەریـەکە لای بـاب و مامی ڕوپیە یا ئانەی ئــەوێ

دوختــەری نــەوڕستە بۆ زیادیی جوانی و زینەتی

وسمە بـــۆ ئەگریجـە، بۆ پرچی خەنەو شانەی ئەوێ

لە کۆتایدا دەڵێ:

(زێوەر)یش لـــەم ڕۆژەدا چوون دوعا مەقبووڵ ئەبێ

هــــەردەوامی ریفعـــەتی تاجی ملووکانەی ئەوێ

بــــــەرقەرار و پــــایەدارو نـــامداری کـەی خوا!!

تا فــــەلەك بـــۆ زیب و زینەت ئەم ستارانەی ئەوێ دیوانی زێوەر، ل٢٣٨

عارف عورفی(١٨٩٦-١٩٦١)ز شارەزاییەکی با شی ئاینی هەبووە، شاعیر سێ پار چە شیعری بۆ بۆنەی جەژنی قوربان نووسیوە، یەکێکیان بە شێوەزاری هەورامییەو ویەکێکی تر لەو شیعرانە دێڕە شیعرێکە کە بۆ بۆنەی جەژنی قوربان وتوویەتی، لەو سەردەمەدا بووبووە وێردی سەر زمانی هەموو خەڵکی و هەموو ساڵێك لە کاتی نزیکبوونەوەی کاتی قوربانیدا دەوترایەوە:

جـــەژنی قوربانە بە قوربان نۆبەتی قوربانییە

بۆ تۆ قوربانی بە قوربان گیانی من قوربانتە[٤٨٨]

٤٨٨- ئومێد کاکە ڕەش، دیوانی عارف عورفی، چاپی یەکەم، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی، ١٩٨٥، ل٦٠.

له دەقێکی تری شیعریدا که بۆ هەمان بۆنه هۆنیویەتەوە بەناوی(بۆ جەژنی قوربان موقابیل بۆ هەندێ دۆستان) زۆر بە جوانی واتاو مەبەستی جەژنی خستۆتەڕوو:

جەژنت پیرۆز بێ بە دڵێکی خۆشی

شـــەرابی عـــەیشی و سەفا بنۆشی

ئیمڕۆ ڕۆژەکـــەی جـــەژنی قوربانە

ڕۆژی شـــــادییەو دەس لـــە ملانە

بـــــا یەکتر بکەین گەردن ئازایی

نـــەوەك ڕوو بـــدا لـــەپڕ جـودایی دیوانی عارف عورفی، ل١٣٣.

قانع"ی شاعیر(١٨٩٨-١٩٦٥ز) دوو پار چە شیعری لە بۆنەی جەژنی قورباندا وتووە کە زیاتر وەك جۆرێك لە پێناسەکردنی حاڵی ژیانی خۆی باسی لێوە کردووە، کە چۆن توانیویەتی خواردن و نانی ئەو جەژنانە پەیدا بکات:

وەرە قوربان لەسەیری جـــەژنی قوربان   کەسەیری وای نـــەدیوە ڕوویی دەوران

لە شـــــەوالا وتـــی پێم دایـــــکی منداڵ   مـــــوهتەییابە لـــە بۆ تەجهیزی قـوربان

نەوەك ئەم جەژنەی ڕابردووم بەسەر بێ   بە کاسەی ڕەش لەگەڵ کۆشێ منالان

بە وەڵا سیی غـــــەرام ڕۆنم ئـــەوێ لێت   لـــــەگـەڵ مشتێ برنجی بێ دڕو دان

لە کۆتایدا دەڵێ:

سوئالیان کرد: چییە ئەم زرم و کۆیە؟   وتم: فریا کەون ئەهلی موسوڵـــمان

کە حاڵی بوون لەسەر ئەسپابی جەژنە   بـــرنج و ڕۆنیـــان پێدام بە ئیحســان

دە جەژنی وا خوا نەیدا بە هیچ کەس   موبارەك با نەبێ تا خەتمی دەوران[٤٨٩]

زێوەر بۆ بۆنەی جەژنی ڕەمەزان لە دەقێکی شیعریدا وێنەیەکی حاڵی مەردوم نیـشان ئەدات و بەم جۆرە لە بەشێکی ئەو شیعرەدا دەڵێ:

جـــــەژنی ڕەمـــــەزان هـــاتـــەوە ئەییامی سرووره

هەر جێگە کە من سەیری ئەکەم مەجمەعی نووره

لایێ بە نەوای عوود و نەی و چـــــەنگ و چەغانە

بازاڕو دەر و کوچـــــە ئـــــــەڵێی وادی طـــورە...   دیوانی زێوەر، ل٢١٠

لەبەر ئەوەی ڕێککەوتووە ڕۆژی مانگی ڕەمەزان کەوتۆتە هاوین، پیرەمێردی شاعیر لەو بۆنەیەدا با سی پیرۆزی و گرنگی ڕۆژوو دەکات و گەورەیی فەزڵی ڕۆژووی هاوین بۆ مو سڵمانان باس ئەکات و لە شیعرێکدا بە ناوی(مانگی ڕۆژوو) ئەڵێ:

مانگی ڕۆژوو بە چلەی هاویـــن   ئاگری جەهەنەم پێی ئەبێ بە تین

ئـــەوی بـــە ڕۆژوو ئـــەبووڕێتەوە   دەرگـــای بـــەهەشتی بۆ ئەکرێتەوە

---

[٤٨٩]- بورهان قانع، دیوانی قانع، چاپی هەشتەم، چاپخانەیدالاهۆ، تەهران، ١٣٩٣، ل٢٠٨

لێوی ڕۆژووەوان کە بەڵخ ئەگرێ   پــەردەی قـاپی خـوای بۆ لا ئەبرێ

لە کۆتایدا دەڵێ:

ڕۆژوو پەیڕەوی ڕێ ی یەزدانییە   وەك نــوێژ ڕۆژوو ریــایی تیــانییە   پیرەمێردی نەمر، ل٣٨٤.

حەمدی لە سالی(١٩٢٠ز) بە فیراری لە هەڵەبجە ئەبێت و ئەو ڕۆژە سی ڕەمەزان ئەبێ لە سەربانی کۆ شکەکەی وەسمان پا شای جاف چاوەڕێی بینینی مانگی یەك شەوەی کردووە، کە مانگ ببینن و بۆ سبەینێ بیکەنە جەژن، بەڵام مانگ نەبینراوەو بۆ سبەینێ بەڕۆژوو بوون. حەمدی لەو بۆنەیەدا شیعرێکی بەرزو نایابی هۆنیوەتەوە و بەجۆرێك لێك چواندنێکی کردووە ، لە نێوان نەبینینی مانگ لەگەڵ ڕوخساری یارەکەی لەبەشی کۆتایی شیعرکەدا دەڵێ:

مــــن فیراری دەوڵـەتم ئەمما ئەسیری زوڵفی یار

شاد و مەحزوونم کە مەشهــوورم بە دوو عینوانەوە

دەرنەکەوتی بۆیە بــەم جــەژنە بە ڕۆژوو مامەوە

جەژنی من جەژنانەیی تۆ بێ ی بەماڵ و جانەوە

توخـــــوا ڕەحـــمت ببێ بـەسیە ئیتر بنوێنە ڕوو

ئینتظاری **مانگە(حەمدی) چونکە بەم سەربانەوە**   دیوانی حەمدی، ل٣٤٤.

کەمالی شاعیر لە مونا سەبەتی جەژنی قورباندا چوارینەیەك دەهۆنێتەوە کە گرێی دەدات بە قوربانی دان و هەڵوێستێکی نەتەوەیی خەڵکی شاری سلێمانییەوە بەم جۆرە:

ســـبەینێ جەژنی قوربانە بە ئادابی موسوڵمانان

مەڕو ماڵات ئەکەن ئیسلامەکان ئێستا بە قوربانی

بزانە خەڵکە بۆ پاراستنی خاکی بەنرخی کورد

بــــە قوربانی ئەکا وا ڕۆڵەکانی خۆی سلێمانی   دیوانی کەمالی، ل١٤١.

عا صی شاعر بەبۆنەی جەژنی قوربان و جەژنە پیرۆزە لە کە سێك کە هەندێك پارەی وەك ئیحسان بۆ ناردووە و ئەم شیعرەی نووسیوە، سەرەڕای سوپاسگوزاری دەربڕین ستایشی کارە باشەکانی دەکات و دەڵێ:

موبــــارەك بێ بە دڵ خۆشی عەزیزم جیژنی قـوربـانت

بـــــەرەو خـۆشی تەرەققی بێ بە دائیم عـومرو عینـوانت

لە خــــوام داوایە تا ماوی لە گشت دەردو بـەلا دوور بی

چ گـــــەردی گەردشی دەوران نەنیشێ قەت لە دامانـت

گەیشتە دەستی من بێ شك ژمارەی دوو لە بن سفرێـك

نەبێ خــالی هـــەتا مـاوی بە دائیم دەسـتی ئیحسانت...   دیوانی عاصی، ل١٥٩.

تەوەرەی دووەم/ شیعری بۆنە سیاسیی و نیشتمانی و نەتەوەییەکان:

شاعیرو نووسەرانی کورد لە سەدەی بیستەمدا وەك هەر ڕۆڵەیەکی تری میللەتی کورد بەشداری فراوانیان لە خەباتی سیاسی و نەتەوایەتی دا کردووە، ((هەموو بابەت و قاڵب و هونەرە ئەدەبییەکانیان لە شیعرو پەخ شاندا لە پێناوی ئەم مەبە ستەدا بەکارهێناوە، بێگومان وەزعی کورد خۆی وەك نەتەوەیەکی بێ بەش لە چارەنوو سی نەتەوایەتی بۆتە هۆی شەقڵی کوردایەتی و نی شتمانپەروەری و بەرگری نەتەوایەتی و هەڵ سان و شۆڕش و ڕاپەڕین لە هەموو مەبە ستێکی تر زیاتر بەبەرهەمی ئەدەبییەوە دیارو ئاشکرا بێت))[٤٩٠].

گەر چاوێك بە مێژووی سەرهەڵدانی شیعری نەتەوایەتی کوردیدا بگێڕین و شاعیرانی ئەو قۆناغەمان بخەینە بەر چاو، ئەوا بۆمان دەردەکەوێ، هە ست و سۆزی نی شتمان لە هەموو شتێك زیاتر هەوێنی سەرهەڵدانی زۆربەی شیعری ئەو سەردەمە بووەو بەجۆرێك بووە، کە وشەی کوردو کوردستان لەو سەردەمە وێردی سەر زمانی هەموو خەڵك بەگشتی و شاعیرانمان بەتایبەتی بووە، شاعیرانمان بەبێ ئەوەی بکەونە بەر کاریگەربوون بە دەسەڵات و خواست و داخوازی دەسەڵاتداران خۆیان وەك بەشێك لە جە ستەی زیندووی نەتەوەکەیان زانیوەو لەگەڵ ڕووداو و گۆڕانکارییەکاندا ئاوێتەبوون و بەبێ چاوەڕێ کردنی پادا شت و دە سەڵات لە هیچ کە سێ شیعریان کردۆتە یەکێك لەهۆکارەکانی بەرخودان و بەشیعرەکانیان بۆنەو موناسەباتە سیاسی و نەتەوەییەکانیان زیندوو ڕاگرتووە، شاعیرانمان زۆر بەتین و دڵ سۆزییەوە لەم قۆناغەدا باوە شیان بۆ ئەم بابەتە کردۆتەوەو شیعریان بۆ نی شتمانی داگیرکراو و نەتەوەی چەوساوەی کورد نووسیوە.

شاعیران پێگەیەکی بەهێزیان لەمەیدانی خەبات و تێکۆشاندا هەبووەو تا ئەو ڕادەیەی هەندێك لە شاعیران لە پێناوی نەتەوەکەیاندا تو شی سزای گرتن و دوورخ ستنەوە و دەربەدەری هاتوون و بە فەخریشەوە لە زیندان و لەو بارودۆخە سەخت و نالەبارانەدا بۆ ساتێکیش لە تێکۆشان و هاندانی لاوان کۆڵیان نەداوە، لە ڕێگەی شیعرەوە بەردەوام ڕۆڵی پێ شرەوایەتی و پیرۆزکردنی بەرەنگارییەکانی نە تەوە یان بینیوەو ڕۆحیەتی فیداکاری و ئازایی و دلێرییان لە ناخی ڕۆ ڵەکانی میلەتی کورددا چە سپاندووە، بەمەش شیعر توانیویەتی ئەرکی گرنگی نی شتمانی لە ئە ستۆ بگرێت و زۆر ڕا ستگۆیانە خزمەتی بەو پەیامە کردووە. شاعیران لە هەموو هەڵوێ ستێکا لەبەرەی نەتەوەکەیاندا بوون و خۆیان پێ جیانەکراوەتەوە لە خۆ شیدا هاوکاریان بوون و بۆنە و مونا سەبەتەکانیان بە شیعرو هۆنراوە بۆ ڕازاندوونەتەوە و لە ناخۆشی و ڕووداو کارەساتەکانا بەتەنگیانەوە هاتوون و سۆز و هەڵچوونەکانیان لە شیعردا دەربڕیوە.

دەتوانین هە ستی نی شتمانپەروەری و گیان فیداکاری شاعیرانی کورد لەم دەقە شیعرییە بەرزو ناوازەی بەختیار زێوەردا ببینین، کە لە شیعرێکیدا بە ناوی (کاغەزێك بۆ باوکم لە بەغداوە) بە بۆنەی جەژنی ڕەمەزانەوە نامەیەکی شیعری دەنێرێت بۆ باوکی کە پڕە لە هە ست و سۆزی نی شتمانپەروەری

---

[٤٩٠] - مارف خەزنەدار، ڕەنگدانەوەی خەباتی کورد ... گۆڤاری ڕامان، ژمارە"١٤٦"، ٢٠٠٩/٧/٥،ل٧٣.

و دەربڕینی خۆشەویستی خاك و وڵاتەکەی، بە فرسەتی زانیوە لەڕێگەی ئەو نامەیەوە کە هەرچەند بۆ بۆنەی جەژن نووسیویەتی، پەیامی وەفاداری بۆ نەتەوەکەی دەربڕێت، کە ئەمە بەشێکە لەو شیعرە:

بابە! ئەگەر چـــی ساکنی بـەغـدادی دلـبەرم

هەرچەند ئەنیسی ئــەهلی مـوجیدد و دلاوەرم

ئەمما کەیادی ئەو وەتـــەنـــەم دێتەوە خەیـــاڵ

دڵ عاجزە، موشەووەشە فیکـرم، مـــوکەددەرم

بابە! بـــەیادی ئــــەو وەتەنەو ئاو و خاکـەکەی

زەڕڕاتی لەش بـــەیەکتر ئەڵێن: من موعـەتتەرم

یـــــادێکی مـــەعنەوی شـــك ئەبەم لەو وڵاتەدا

تەئسـیر ئــەکاتـە سەر دڵــی زاری موحەققەرم

ئەو خاکــە پێم ئەڵێ: بەحـەقیقەت کە گــەوهەرم

ئەو ئــاوە پێم ئەڵێ: بە تەبیــعـەت کـە کەوسەرم

لەکۆتایدا دەڵێ:

بەخوا لە دووری ئەو وەتەنەو ئەهل و خاکەکەی

ڕۆژم مـــــانگە، مانگ بەساڵ، تاجەکەی سەرم

ئەم جــــەژنە دێمــەوە بەلیقای شاد ئەبم ئەگەر

چەرخی فەلەك خراپی نەکا هەرچی شك بەرم بەختیار زێوەر، ل٣٣.

بەتینی و بەهێزی هەست و سۆزی نەتەوەیی لای ڕۆڵەکانی کورد لەوەوە سەرچاوە دەگرێت کە ژیانی میللەتی کورد بە حوکمی سرو شتی ناو چەکەی و ئەو داگیرکاری و چەو ساندنەوانەی ڕووی لە کوردستان کردووە، گەلێ کارەساتی ناخۆش و ڕووداو و بۆنەی جۆراو جۆر لە ناوچەکەدا سەری هەڵداوە، ئەمەش وای کردووە، هەموو تاکێکی کورد خۆشویستنی نیشتمان و نەتەوەکەی لە ناخیدا ریشە داکوتێ، هەر چەندە بەرگری لێ کردن و بەرەنگاربوونەوەیان زۆر جار لە توانای خەڵکی ڕەش و ڕووت و بێدە سەڵاتی کورددا نەبووە، لەوانە بە وێنەی دابە شکردنی خاکی کورد ستان و پیلانی ناحەزان بۆ لەناوبردنی گیانی شۆڕش گێڕی کوردو بەرهەڵ ستی کردنی شۆڕ شەکانی ئەو سەردەمە بەتایبەت لە ساڵانی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی، لەوانە شۆڕ شەکانی شێخ مەحموود و دامرکاندنەوەی شۆر شی کوردەکانی کورد ستانی باکورو شەهید کردنی ڕۆڵەکانی گەلی کورد و کارە ساتی (شە شی ئەیلولی ساڵی ١٩٣٠ز) و چەندان بۆنەو ڕوداوی جۆر بەجۆر.

شیعر لەو قۆناغەدا ئەرکی گرنگی کەوتبووە ئەستۆ، شاعیران سەرباری ئەوەی زۆرجار لە ڕیزی پێشەوەی ئەو فیداکارانە بوون و پریشکی ئاگری ئەو شەڕانەیان بەرکەوتووە، لەگەڵ ئەوەشدا نەترساون شیعریان لە بۆنەکاندا وتووەو دژ بە ستەم و چەو ساندنەوە وەستاونەتەوەو شیعریان کردۆتە هۆکاری هاندان و تیندان بە گیانی بەرهەڵ ستی و ڕووبەڕووبوونەوە، لێرەدا بەپێوی ستی ئەزانین شیعری ئەو شاعیرانەو بۆنەو مەبەستی هۆنینەوەی شیعرەکانیان بەپێی جۆری بۆنەکان باس بکەین:

یەکەم/حوکمداری شێخ مەحموود و شۆڕشەکەی و شیعرو هەڵوێستی شاعیران:

دامەزراندنی دە سەڵاتی سیا سی بۆ کورد لەو سەردەمەدا و ئەو شۆڕش و تێکۆ شان و جەنگانەی لەلایەن شێخ مەحموود و ڕۆڵەکانی میللەتی کوردەوە بۆ سەندنی مافی ڕەوای میللەتی کورد دەکرا، کاریگەریی و ڕەنگدانەوەی فراوانی لە ئەدەبیاتی کوردی، بەتایبەت لە شیعردا هەبوو، شاعیرانی کورد لەو قۆناغەدا تا ڕادەیەکی بەرچاو ئەو بارودۆخەی کورد و کێشە و ڕووداو و بۆنەی سیاسی و نیشتمانی نەتەوەکەیان لە شیعردا دەربڕیوە، بۆ ئەو بۆنانە کۆمەڵێك شیعری زۆر لە لایەن شاعیرانەوە نووسراون، کەهەندێك لەو شیعرانە پ شتیوانی کردنی شۆڕ شەکانی شێخ مەحموود و هەندێکی تر ستای شی قارەمانییەتی شێخ و هاوەڵەکانی بووە، کە لەو جەنگانەی دەرهەق بە داگیرکاران ئەنجامیان داوەو هەندێکی تر سەرنج و ڕەخنەو گلەیی دڵ سۆزانەی شاعیران بووە لە سەر شێوازی حوکمداری و سیاسەتکردن و دارو دەستەو پێوەندو خزمانی شێخ .

لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی، لەو ساڵانەدا میللەتی کورد بەجارێك هیچ هیوایەکی بەو بەڵێنانە نەمابوو کە لەلایەن ئینگلیزو هاوپەیمانەکانییەوە بەکورد درابوو بۆ دابینکردنی مافی ڕەوای نەتەوەی کورد، بۆیە بیر لەوە کرایەوە، بە شۆڕش و خەباتی چەکداری هەوڵ بدرێت بۆ دەستخستنی ئەو مافانە، دوای ئەوەی ئینگلیز دڵنیابوونەوە لە وی ستی شۆڕ شگێڕانەی میللەت کورد لە کورد ستانی با شوور، لە ساڵی(١٩١٨ز) شێخ مەحموود لە لایەن (ویلسن) حاکمی گشتی بەریتانی لەعێراق کرایە حاکمی سلێمانی، ((شێخ مەحموود دووجار حوکمی سلێمانی کرد، یەکەم جار لە مانگی تشرینی دووەمی ساڵی (١٩١٨ز)وە تاوەکو مانگی حوزەیرانی(١٩١٩ز) شەڕەکەی دەربەندی بازیان* و گیرانی شێخ بەدیل، دووەم جاریش لە ئاخرو ئۆخری ساڵی ١٩٢٢ز وە تا مانگی تەموزی ١٩٢٤ز کە هێزی ئینگلیز سلێمانی داگیرکرد))[٤٩١].

لە با سی حوکمداری دووەمی شێخ مەحموود هاتووە کە ((لە ڕۆژی ١٩٢٢/٩/١٤ دە ستەی حوکمڕانی دامەزراندووە...دوای ئەوەی چاویان لێ پۆ شی و عینوانی حوکمداری پێدرا بە مانگێك لە ت شرینی دووەمی ١٩٢٢دا ئەم عینوانە شی گۆڕی و ناوی خۆی نا مەلیکی کورد ستان...بەهۆی ئەو خۆنزیکخ ستنەوەی شێخ مەحموود لە تورکەکان، لەبەرەبەیانی ١٩٢٣/٣/٤ ئینگلیز شاری سلێمانی بۆردوومان کردو شێخ پەرتەوازەی ئە شکەوتی جا سەنەو گوندەکان بوو... شێخ لە ١٩٢٣/٦/١١ بە لە شکرێکەوە هێر شی هێنایەوە سەر شاری سلێمانی و ئینگلیزی دەرکرد..پا شان لە مانۆڕێکی گەورەی ئینگلیزو میریدا لە ئێوارەی ١٩٢٤/٧/١٩ شاریان داگیرکردەوە))[٤٩٢] . بە شی زۆری ئەم ڕووداوانە لە شیعری شاعیراندا ڕەنگدانەوەیان هەبووەو بوونەتە بۆنەی سەرهەڵدانی دەقی شیعری وەك لەم نموونانەدا دیارە:

حەمدی شاعیر بەبۆنەی شەری دەربەندی بازیانەوە پار چە شیعرێکی نوو سیوە، کە ستای شی ڕۆڵی قارەمانانەی شێخ مەحموودو ئازایەتی و چاونەتر سی لە حەپس و بەندیخانە دەکات و جوامێری ڕۆڵی کورد و خیانەتی دوژمنانی کورد دەخاتەڕوو، بەم جۆرە دەست پێدەکات:

---

[٤٩١]- جەمیل صائب، لە خەوما، پێشکەش کردن و لێکۆڵینەوەی جەمال بابان، چاپی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد، ١٩٧٥،ل١٦.

*- شەڕی دەربەندی بازیان لە نێوان هێزی ئینگلیزی داگیرکەر و هیزی شۆڕشگێڕی شێخ مەحموودا ڕووی دا.

[٤٩٢]- دەروانرێتە: ڕووداوەکانی کوردستان لە ئاوێنەی...ل٥١.

وەك هەوا کەوتوومە گێژی گونبەدی ئەفلاکەوە

ڕەبی ببینم وەکـــو کـــیسرا بـــە سینەی چـــاکـــەوە

بۆ کـــەسێ تاسەر وەفاداری نەبوو بێ مروەتە

سەیری ئەسکەندەر ئەکەن ڕۆیی بە مشتێ خـاکـــەوە

هەروەها شانازی بەکوردایەتییەوە دەکاو دەڵێ:

خەرقەیی شاهو عەصای مووسا لەلام بێ شەوکەتە

فەخری ئێمە وا بە کەوڵ و پۆست و دار مەششاکەوە

عیبرەتە ئەربابی غیرەت تێ بگەن من چی ئەڵێم

ئەهلی عیصمەت حەپسە سەربەستی بەلای بێ باکەوە

پاشان غەمباری و ناسۆری خۆی بەبۆنەی دەستگیرکردنی شێخ مەحموودەوە دەردەبڕێ و دەڵێ:

شەرتە تا ڕۆژی قیامەت دەس لە ئەژنۆ بەرنەدەم

سەر لە قوڕنێم بۆ سیادەت بەم دڵەی غـــەمناکـــەوە

بۆ دیاری حەزرەتی مەحموود مەمدووحی جیهان

تاقە یەك گوڵ بوو بە فەرقی پیری ئەحمەد کاکەوە... دیوانی حەمدی، ل٨٤.

حەمدی شێخ مەحموودی خۆشویستووە، بەڕادەیەك لە کاتی دەستگیرکردنیدا داوا لە خوای گەورە دەکا، داری کەلی بە هاتنەوەی شێخ وەك ڕۆژی درەخ شان لێ بکاتەوە، پێی وایە چۆن پێغەمبەر بۆ مەدینەو ئیمامی عەلی بۆ نەجەف گرنگن، داری کەلیش پێوستی بەشێخ مەحموودە وەك لەم چوارینەدا دەڵێ:

وەك مـــــەدینە بێ نـەبی بێ، یا نەجەف بێ بێ عەلی

شاری خەزنەش ئێستە بێ مەحموودە وەك داری کەلی

حەیفە ئەوجی ئـــــــاسمان بێ زینەتـــی خورشیدو ماه

سا خوا بیکەی وەکو خورشید درەخشـــــان مـــــوتجەلی دیوانی حەمدی، ل١٨٢

(عاصی)شاعیر یەکێك بووە لەو شاعیرە نیشتمانپەروەرانەی لە بۆنە جۆراوجۆرەکاندا هەست و سۆزی خۆی دەربڕیوە، لە شیعرێکدا کە لە کاتی دەستگیرکردنی شێخ مەحمووددا لە ژێر ناوی (لەوەختی ئە سیرکردنی شێخ مەحموود) نوو سیویەتی، بە شێوازێکی بەرزی هونەری توانیویەتی پێنا سەی حاڵی بێزاری و غەم و ناسۆرەکانی کورد بکات لەو بۆنەیەدا، لەبەشێکی شیعرەکەیدا دەڵێ:

دەزانـــن بۆچ مـــوبەدەل بـــوو جیهـــان ئیمرۆ بـــە زوڵمانی

غوباری غـــەم ئـــەوا پۆشـــی جـــەمالی یووســـفی ســـانی

لە دیدەی ئاڵی کاکەحمەد سەراپا ئەشـــکی خـوێن دەڕژێ

برینی خـــستە جـــەرگ و دڵ بـــــەجـارێ تیری هیجرانی

تەماشاکەن فـەلەك چی کرد لەهەر لا مەفرەزەی غەم هات

هجوومی کـردە سەر شادی کە حەسرەت بـــوو قـــوماندانی

تەماشای چیهرەیی ئاسمان لەبەر شیوەن چـــــلۆن شینە

دەڵێ ڕۆیی لـــــــــە نــاو کـــوردان سلێمانی سلێمانی.... دیوانی عاصی، ل٢٦١

بێخودیش بەبۆنەی بەدیلگرتنی شێخ مەحموود لە لایەن ئینگلیزەوە ئەم شیعرەی بەناوی شێخی نەمرەوە و لە سەر زمانی ئەوەوە وتووە، کە جۆرێکە لە پاڕانەوە لە خوداو پێغەمبەر(η) بەو تەمابوونەوە کە رزگاربێ لە دیلی و ژێردەستەیی و ئاوارەیی:

ئەگەر شاهم، وەگەر شاهێن و بازم (یا رسول الله)

وەتەن ئـــاوارەو و هێـــلانـــەوازم (یا رسول الله)

بــە ڕۆژ پەروانەیێکی دڵ شکـــاو و بێ پەڕو باڵم

بەشەو شەمعێکی پــڕ سۆزو گودازم (یا رسول الله)

بەردەوام دەبێ و دەڵێت:

لە تێکۆشینی ڕزگاریی منی ئاوارەدا کول بوون

هەموو باپیرەکانی دڵ نەوازم (یــا رسول الله)... دیوانی بێخود، ل٧٧.

زێوەر بۆ دەربڕینی غەم و پەژارەی دڵی، چوارینەیەکی بەو بۆنەیەوە نووسیوە. دەڵێ:

بە حەپسی یوسفی ثانی دڵی عالەم موکەددەر بوو

دڵی زیندان بە تالع بـــوو بە دیداری مونەووەر بوو

لە تەشتی سینەو جامی ســەرا سەد پەنجە ئەشکێنم

هەتاکو مژدەیەکم دێتە گـــوێ ئەو مانگە وا بەربوو دیوانی زێوەر، ٢٤١.

سەلامی شاعیریش یەکێك بووە لە دۆ ستە نزیکەکانی شێخ مەحموود، بەدڵ و بەگیان لەگەڵ بزووتنەوەو شۆڕ شەکانی شێخ مەحموود دا بووە، یەکێکیش بووە لەو شاعیرانەی هەڵوێ ستی لە بارەی کەموکورتی و ناتەواوییەکان نواندووە، وەك شاعیرانی هاوڕێی لەکاتی بەدیل گرتنی شێخی نەمری شدا، لە سۆزێکی ئاینییەوە بەو بۆنەیەوە شیعری(هەرچی) نووسیوە، کە ئەمە بەشێکە لەشیعرەکەی:

هەرچی ئیسلامە مەراقی لێ بووە ئەمڕۆ بە سیل

تۆ حــــەکیمی عالەم و عالەم بە جارێکی عەلیل

کوفر ئــەوا توغیانی سەندو زوڵمەتی نووری بڕی

من بە سۆزی دڵ ئــەڵێم سا یا رسول الله دەخیل

لەکۆتایدا دەڵێ:

چۆن قبووڵی تۆ ئەفەرمووی، (سیدی خیرالبشر)

دوژمنی دینت، بباتن، دۆستی ئیسلامت بەدیــل دیوانی سەلام، ل٤٦.

پاش ئەوەی شێخ دادگایی دەکرێت و دوور دەخرێتەوە بۆ وڵاتی هیند ستان و ماوەی سێ ساڵ دەستبەسەر دەکرێت، دواتر بڕیاری گەڕانەوەی شێخ دەدرێت و دەهێنرێتە کوەیت. کە د. عوسمان عەلی بەم جۆرە باسی لەو گەڕانەوەو هۆکارەکانی دەکا: ((گەرانەوەی شێخ محموود بۆ سلێمانی لەڕێی (کویت- بغداد)/ پاش فراوان بوونی دە سەڵاتی تورکەکان لە کورد ستان بۆ ڕێگاگرتن لەو ڕووداوە، بەریتانیا

بیرۆکەی بڕیاری گەڕانەوەی شێخ مەحموودی دایەوە بۆ کورد ستان ئەمەش لە سەر پێ شنیاری (کولد سمس) کە بەرپرسێکی سیاسی ئینگلیز بوو لە سلێمانی، لە کاتێکدا ئەدمۆنز و میجر نۆئیل بەمە ڕازی نەبوون. هەروەها مەلیك فیصل و عبدالمحسن سعدون نارازی بوون، داوایان دەکرد دەسەلاَتی حکومەتی عێراق بگەڕێتەوە بۆ سلێمانی و دەوروبەری، بەلاَم بەریتانیا ئەمەی پێ باش نەبوو..دواجار بەریتانیا بڕیاری گەڕانەوەی   شێخ مەحموودی دا، دیارە ئەمەش بۆ کە سایەتی کاریزمای   شێخ مەحموود دەگەڕێتەوە، لە ١٢-٩-١٩٢٢ لەرێی کوەیتەوە هاتە بەغداد، لەگەڵ کوکس و مەلیك فیـ صل کۆبوەوە، لە تـ شرینی یەکەمی/١٩٢٢   شێخ گەیـ شتە سلێمانی و بەگەرمی پێ شوازی لێکرا))[٤٩٣] و شاعیرانیش لەم بۆنەیەدا چەندین شیعریان هۆنیوەتەوە.

بێخود یەکێکە لەو شاعیرانەی بەدۆ ستی نزیکی شێخ لەقەلەم دەردێ، کاتێك شێخ مەحموود لەهیند ستانەوە دەگەڕێتەوەو لەو کاتەی دەگاتە کوەیت، شاعیر ئەم شیعرە بەو بۆنەیەوە دەهۆنێتەوەو لە ژمارە(٦)ی ڕۆژنامەی بانگی کورد ستاندا بلاَو دەکرێتەوە: لەم شیعرەدا لێك چواندنێك لە نێوان حالَی خۆیی و یەعقوب پێغەمبەردا دەکات لێرە شدا شێخ مەحموود بە یو سف پێغەمبەر دە چوێنێ، کە پاش ڕزگاربوونی لە سجن دەگەڕێتەوە بۆ مەئوای خۆی:

عومرێـــکە سی یەە ڕۆژو پـــەرێشانی کووەیتم
ئاشوفتە وەکو گوڕڕەیی خووبـــانی کـــووەیتم
عومرێکە کە ڕۆژم بە مەسەل وەك شەوە زەنگە
حەسرەت زەدەیی شامی غـەریبانی کـــووەیتم....   دیوانی بێخود، ل٤٥.

هەر بەبۆنەی ئەو گەڕانەوەوە بۆ کوەیت (حەمدی) بەم چوارینەیە هەست و سۆزێکی وا نیشان دەدات، مەگەر هەر لە سەلیقەو خامەی ڕەنگینی خۆیی و شاعیرە هاوشێوەکانی بوەشێتەوە:

کــــە ڕۆیشتی بەجاریێ من دلّ و جەرگ و هەناوم کەوت
کە چوویتە(تانە)، تانە سەر گلێنەی هەردوو چاوم کەوت
ئەڵێن هاتوویتە کــوێت قوربان بلّێ قوربانی کوێتی کەم
کــە نۆبەت بەر سەری نەحسی شکاوی بیّ کلاَوم کەوت   دیوانی حەمدی، ل١٨٢

دووبارە حەمدی شاعیر لە شیعرێکی پڕ هە ست و سۆزی خۆ شەوێ ستی بۆ شێخ مەحموود و دەربڕینی کۆمەڵێك دەستەواژەی جوان لە ستایشی ئەودا، بە بۆنەی گەڕانەوەی شێخ بۆ کوردستان پاش ڕزگاربوونی لە دیلی بەم جۆرە خۆشی و شادی خۆی دەردەبڕێ:

موژدەبیّ یــاران ئەڵێن تەشریفــی جــانان دێتەوە
وەك هیلالـــــە قـــامەتم تـــا بەدری تابان دێتەوە
ڕۆژ کە گیرا شەمشەمە کـــوێرە کـــەوتە سەمـــا
سا، دەبا، کوێربیّ، ببینیّ ڕۆژی ڕەخشـــان دێتەوە

٤٩٣- عثمان علي(د): دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣-١٩٤٦، چاپی یەکەم، نوسینگەی تەفسیر، هەولێر، ٢٠٠٣، ل٣٩٧.

مـــوددەتێکە مـــوڵکی دڵ وێرانە شاگەردانی یە

صــــاحێبی ســواری هەوایە وەك سولەیمان دێتەوە... دیوانی حەمدی، ل٣٥٩.

(قانع)یش بەو بۆنەیەدا ئەم شیعرەی بە ناوی(لەهاتنەوەی شێخی نەمردا) هۆنیوەتەوە.

تاکـــــوو عەتری گوڵشەنی پڕ سەوسەنی پەیدا نەبوو

دەوری گێتی پڕ فەرەح وەك یەسریب و بەتحا نەبوو

تا سوارەی پەرچەمی نەرژایە سەر سەفحەی جەمال

کاتبی بـــــادی سەبا پڕ نەشئەو شەیدا نەبوو..... دیوانی قانع، ل٢١٥

هەر بەبۆنەی ئازادبوونی و گەڕانەوەی شێخ مەحموود لە (کوێت)ەوە بۆ سلێمانی (ئەحمەد فەوزی) ئەم دەقە شیعرە جوانە پڕ لە وەسف و ستایشەی بۆ دەنووسێت، ئازادبوونی شێخ مەحموود دەچوێنێ بە ئازاد بوونی یوسف پێغەمبەر لە زیندان:

شوکور لیللا مــوژدە بێ وا نـــووری ئیـمان هـــــاتەوە

ئەرشەدی ئەولادی حـــــەیـدەر شێری یـەزدان هاتەوە

هەروەکو یووسف لـــە زیندانی ئـــەسارەت هـــــاتەوە

شاهی میسرە سەد شوکور وا ڕوو بە کــــەنعان هاتەوە

سەف بە سەف زومرەی مەلایك دێن بەئیستیقبـالـــەوە

بانگ ئەکەن وا مەزهەری ئیلتافی ڕەحمان هاتەوە....[٤٩٤]

لەو کاتەی شێخ مەحموود لە ئەشکەوتی جاسەنە دەبێت و ئینگلیز بەردەوام بە تەیارە بۆردوومانیان دەکات، عاصی شاعیر بەو بۆنەیەوە دوو پارچە شیعر دەنووسێت، لە بەشێکی یەکێك لەو شیعرانەدا ڕووی شکات دەکاتە پێغەمبەر(η) پێناسەی باری ناهەمواری میللەتی کورد دەکات و دەڵێ:

بێ نـــــــەواو دەردمــــەنـدن وان لـە کـەهفی زیللـەتا

حـــــەیدەری لـــوتفـــت بنێرە بێنـــە دەر ئـــەولادی تـۆ

هەستە کاکــــەحمەد بە قوربان تا بەکــەی تۆ نایە جواب

بێکـــــــەسە مەحموود کە ئیمڕۆ غەرقی غەم ئەولادی تۆ

غەرقی بەحری حەسرەتی کرد غەدری کافر ئەی خودا

چاوەڕێی کەشتی نەجاتن دەم بـــەدەم ئــــەولادی تۆ

بە شقی هەر چار یـــاری خـــۆت و ڕەوزەی ڕیزوانی تۆ

بێرە ئیمداد لوتف فــــــەرموو بێ کەسن ئەولادی تـۆ..... دیوانی عاصی، ل٢٣٣

٤٩٤- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم...ل٤٧.

شیخ نووری شێخ ساڵح، کاتێك دەبینێ سەربازە لاوەکانی شێخ مەحموود بەرِووی داگیرکەرە ئینگلیزەکاندا وەستاون، بەو بۆنەیەوە شیعری (عەسکەر) لە مەدح و ستایشی ئەواندا دەنووسێ، ئەمەی خوارەوە بەشێکە لەو ستایش و پیاهەڵدانە:

ئەی قەهرەمانی عەساکری کورد، لەشکری ویـقار

ئـەی دافیعی وەتـەن، لەسەزەللەت ، لە ئینکـــسار

ئـەی نەو ڕەسیدەی وەتـەنی مات و غەمگـوســـار

ئەی مـایـەی تەرەقـی میللـــەت بـــە ئیفتیخــــار

ئەی کـوردی نامدار.... دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح، ل١٠٠

شەڕی (ئاوباریك) شەڕێك بوو لە نێوان جەنگاوەرانی شێخ مەحموود و هێزەکانی میریدا لە ئاوباریك ڕوویداوە. لەو کاتەدابوو کە کارەساتی شەشی ئەیلولی ساڵی ١٩٣٠ ی بەردەرکی سەرای سلێمانی ڕوویدا، شێخ مەحموود ئەوکاتە بە چیایی پیرانەوە ئەبێ، هەواڵی ئەو شەڕو کو شتارە زۆر ناڕەحەت و دلگرانی ئەکا، یەکێك لەو کوژراوانەی ئەو ڕۆژە لەبەردەرکی سەرا دەکوژرێ ناوی(ئەلەی گون سوتاو) ئەبێ، شێخ مەحموود ئەڵێ: پەیمان بێ نەیەڵم خوێنی ئەلە گون سوتاو بەفیڕۆ بچێ، لە تۆڵەی ئەو کارە دوژمنکارانەی بەرامبەر ڕۆڵەکانی گەلی کورد کرا لە سلێمانی، شێخ مەحموود گورزێکی کو شندە دەدات لە هێزەکانی دوژمن، یەکێك لەو شاعیرە نیشتمانپەروەرانەی بە بۆنەی ئەو شەڕەوە شیعری نوو سیوە ئەحمەد بەگی ساحێبقڕان (حەمدی)بوو. لەو شیعرە درێژەدا کە بەو بۆنەیەوە نووسیویەتی، وەسفێکی وردی مەیدانی شەڕەکەو ستایشی نەبەردی و ئازایەتی ڕۆڵەکانی کورد دەکات، کە لە ڕیزی شۆڕشگێڕاندا بوون، لێرەدا چەند بەیتێکی ئەو شیعرە دەخەینەڕوو:

چـــــاوی هێشتا پیاوی ساغی هەر نـــــەدیوە ئەجنەبی

خزمەتی ئەو چونکە ناکەن غەیری لات و کوێرو شەل

سەیرە چاوی موغریضـی کورد بەو تـەپ و تۆزی شەڕە

تـــــەم بــــەسەریـا هاتووە گرتوویەتی دەردی سەبەل

کــــــورد ئیتر بەسیە کە ناوی هەر بە نەختە هیممەتێ

زینەتی داوە بــــەســــەر لـــەوحـەی تەواریخی دووەل

یەك بە دە هــەرچەندە سەندرا خوێنی منداڵانی کورد

زەحمەتـە تا ڕۆژی مەحشەر بکرێ ئەو ئەشکالە حەل... دیوانی حەمدی، ل١٤١.

کۆمەڵێك خەڵکی جۆراوجۆر لە چواردەوری دە سەڵاتەکەی شێخ کۆبووبوونەوە، کە لە تەرەفداری ئینگلیزو تورك و لەهەمان کاتدا کە سانی پاك و دڵسۆز و شۆڕ شگێرو نیشتمانپەروەریشیان تێدابوو، لەگەڵ هەموو ئەو جۆرە کە سانەی لە دەورووبەری بوون کۆمەڵێك کەس بەناو دۆ ستایەتی هەمیشە لەنزیکەوە لە بن گوێی شێخ لە کە سانی تر دەیانخوێند. زەرەرمەندی ئەم جۆرە قسەو باسەنە بەشێك لە شاعیرانی دڵسۆزیشی گرتەوەو توشی گرتن و سزاو دڵئێشان و دوورخستنەوەو کەنار خستن هاتن،

لەوانەش (ئەحمەد موختار جاف و سەلام و حەمدی و پیرەمێردو خالیـ سی ...هتد) کە ((دواتر ئەم جۆرە هەڵوێ ستانە لە شیعرەکانیاندا ڕەنگدانەوەی هەبووە هەم وەك شەکوا و بێزاری لەو حاڵە و هەم وەك سەرزەنشت و گلەیی دەربڕین کە ئاماژە بە هەندێك لەو شیعرانەو بۆنەکانیان دەکەین))[٤٩٥].

ئەحمەد موختار لەلایەن شێخ مەحموودەوە زیندانی دەکرێت، ئەویش بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرە بۆ شێخ دەنووسێ، پاش ئەوەی ستایشی شێخ دەکات و داوا شی لێ دەکات لێی خۆشببێ، لە بەشێك لەو شیعرەدا دەڵێ:

لـــەدەست کـــافر نـــەجـــاتم بـــوو، بیحـــەمدیللاهی وەلمیننە

لە سایەی دەســت و تیـغ و هیممـــەتی تۆ شـــێری یــــەزدانی

خـــوداوەندا بە لـوتفی خـــۆت لـــە چـاوی بەد بە دووری کە

بەجاهی سەیدی مـورسـەل، بە ڕۆحـــی شاهـــی گـــەیلانی

لەپاش ئەم ئیحترامـــاتـــــە، بلـــێ بـــەو شـــاهی دەورانە

چ جورمێـکی هەیە(ئـــەحمـــــەد)، کـــە کـردووتە بە زیندانی

ئەگـــەر شـــایـەد لە خزمەتتا خراپـــەی ئەو بـــووە ســـابیت

بە لوتفی خۆت عەفووی کە، چونکە هەر خۆت ساحێب ئیحسانی

کە جورمێکی نی یە تاکەی، لە حەپســـا دانیشێ قـــوربـــان

لە تەنـــهایی لـــە فیکــــری چـۆتــــەوە ئــــادابی ئینســـانی... دیوانی ئەحمەد موختار، ل١٦٩

سەلامی شاعیریش یەکێکی ترە لەو کە سانەی کە بە هاندان و قە سەکردنی هەندێ کە سی ناحەز لەلایەن شێخ مەحموودەوە حەپسکراوە، وەك خۆی دەڵێت:((لە ٢١ی مارتی ئەو ساڵەدا(واتە ساڵی ١٩٢٢) فیرارمانکرد بۆ سورداش. لە سوردا شەوە لەبەر ئەوەی کە لە شکرێکی ئینگلیز هات بۆ تەعقیبمان، ڕۆ شتین بۆ هەورامان، لە هەورامان شێخ حەپ سی کردم لەگەڵ قوماندان صالح زەکی بەگ و فایەق کاکەمین و عەزیز قەزاز و ئەمین ڕەواندزی، هە شت مانگ لە حەپ سخانەی سیاکۆڵە کە لە پ شتی دزڵییەوەیە مامەوە، ئینگلیزەکان کە سلێمانیان بە جێ هێشت، شێخ بەخۆی و حەپس و عەسکەرو ماڵ ومنداڵیەوە هاتەوە سلێمانی و لێرە بەرەڵای کردم))[٤٩٦]، سەلامی شاعیر لەو بۆنەیەدا شیعرێکی ناردووە بۆ شێخ، نیشانی داوە لەو بابەتە دلگران نەبووە و هەر دڵسۆزو غەمخواری شێخ مەحموودە:

کـــــاکە شێخ ئـەووەڵ بەحەقی خالقی جـەباری تۆ

دووەمیش سەید بەتاجی شاهی دوڵ دوڵ سواری تۆ

سێیەمیش یـــا شێخ بەجەددی ئەطهەری نـازداری تۆ

چوارەمیش قوربان بە شاڵی سەوزی ڕەونەق داری تۆ

٤٩٥- دەروانریتە: دیوانی حەمدی ل٣٢ و دیوانی پیرەمێردی نەمر ل٧١ و لە خەوما، جەمیل صائیب، ل١٦

٤٩٦- ئومێد کاکە ڕەش، دیوانی سەلام....ل١٥

بێ رق و كـــــینەم لـە گەڵتا دۆستم و غەمخواری تۆ دیوانی سەلام، ل١٦

گومانی تێدا نییە، شاعیران لە سەروو هەموو چین و توێژەكانی ترەوە قەڵەمی ڕەخنەو گلەیی و گازندەیان خ ستۆتە كار بەرامبەر ناتەواوی و ئەو نالەبارییەی كە بە هۆی هەندێك كە سی نەزان و هەلپەرستەوە ڕووی لە حكومەت و شۆڕشەكانی شێخ كردبوو، پیرەمێرد یەكێك بوو لەو شاعیرانەی وەك حەمدی و سەلام و شاعیرانی تر دەنگی بێزاری خۆی بەرزكردۆتەوەو ((بە شیعرو هەڵبە ست پلار و توانجی گرتۆتە ئەو خواری و ناڕێكیيانەی كە ڕووی داوە، پیرەمێرد دوای گەڕانەوەی بۆ كورد ستان بە هۆی كو شتنی عارف صائیبی* خو شكەزایی و جەمال عیرفانەوە، زۆر دلگران بووە كە لەلایەن هەندێ كە سی نەزان و سەر چڵەوە لە كاتی دە سەڵاتداری شێخ مەحموود دا كوژرابوون، هەر چەندە شێخ بە كو شتنی عارف صائیب ڕازی نەبووە و زۆر دڵتەنگ دەبێ و ئەمری كو شتنەوەی بكوژی عارف سائیب دەردەكات))[٤٩٧] خور شید ڕە شید ئەحمەد لەم بارەیەوە دەڵێت:((كۆمەڵێكی هەلپەر ست و ئاژاوە چی لە دەوری حوكمداریێتی شێخ مەحموود كۆبووبوونەوە بەكاری ناپە سەندو ناڕەوا هەڵدە ستان و تاوانەكەیان دەدایە پاڵ ئەم حوكمداریێتی یە، كە چی شێخی نەمر ئاگای لێ نەبوو وە زۆر دڵتەنگ دەبوو بە بیـ ستنی ئەو كارە ناڤۆڵایانە، بەڵام لەگەڵ ئەوەی شدا هەر ڕووی دەدا، وەكو كو شتنی (عارف صائیب و جەمال عرفان) كە دوومنەوەری ئەو سەردەمەبوون))[٤٩٨].

ئەم كارەساتە زۆر كاریگەریی لەسەر هەست و سۆزی پیرەمێرد دەبێت و بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی وتووە:

لە گوێم دێ دەنگی لای لایەی وەتەن، دایك جگـەر سووتاو

ئـــەڕژێنێ بـــەســـەر وێرانـــەكـــەی خـــوێناویا خوێنـاو

ئـەلاوێنێتەوەو ئەگـــــری، ســــــەری شینە لــــە مــاتەمـدا

شـەوو ڕۆژ كـوتەڵی منداڵەكـــانیت وا لـــــەبـەردەمـــدا

ئەڵـی: لـــــەو گەردشی كوردا، كوری چاكم هەبوو كوژران

ئەوەش مــــابوو مـــــردن، لــــەبرسا بێ كفن نێژران.... پیرەمێردی نەمر، ل٧٠.

لەوكاتەدا ئەم شیعرە دەگەیەننە شێخ مەحموود و هەندێك قسەی پێوەدەلكێنن و شێخ لە پیرەمێرد توڕە دەكەن، پیرەمێرد ئاگاداردەكەنەوە كە شێخ لێی زویربووە و گلەیی و هەڕە شەی لێ دەكات، پیرەمێردیش بەو بۆنەیەوە و بۆ ئا شتكردنەوەی دڵی شێخ مەحموود ئەم شیعرە زۆر بەرزە پڕ لە واتاو ڕازاوەیەی بۆ دەنوو سێ، ئومێد ئا شنا سەبارەت بە بۆنەی نوو سینی ئەم شیعرە دەڵێ:((پیرەمێرد

*– عارف صائب كوڕی كوری مەلا ئەحمەدی كوری مەلا قادرە، لەساڵی ١٨٩٢ز لە سلێمانی لەدایكبووە، لە مایسی ١٩٢٣ز كاتێك شێخ مەحموود شوێنی حوكمەتەكەی گواستەوە لەسلێمانییەوە بۆ ئەشكەوتی جاسەنە لە سورداش، عارف صائبیشی لەگەڵدا بوو، یەكەم ڕۆژی سەفەرەكەیان ئێوارە لە قەرەچەتان ئەبن، شەو لەوێ ئەمێننەوە، بۆ ڕۆژی دوای كە بڕیاربوو بچن بۆ جاسەنە، عارف صائب وڵاخی دەست ناكەوێ و ناچێ لەگەڵیانا، سید محەمەد ناوێك وا تێدەگا كە عارف صائب هەر نایەوێ بچێ لەگەڵیانا بۆیە ئەو ئێوارەیە ئەیداتە بەر دەسترێژی گولەو ئەیكوژێ. لەڕۆژی ١٩٢٣/٥/١٦ لە گۆڕستانی دێیەكە ئەنێژرێ. دەڕوانرێتە: محمدی خاڵ، ناڵەی دەروون، جزمی یەكەم، چاپی یەكەم، چاپخانەی ارشاد، بەغداد، ١٩٨٤، ل١٦٨.

[٤٩٧] - دەڕوانرێتە: دیوانی پیرەمێردی نەمر، ل٦٩و٧٠و٧١.

[٤٩٨] - خورشید ڕەشید ئەحمەد، ڕێبازی ڕۆمانتیكی...ل١٧٧.

سەبارەت بە هەندێ ڕەخنەو گلەیی خۆی کە بۆ شێخی مەزنی نوو سیوە، دوایش بۆ دڵدانەوەی شێخ و ڕوونکردنەوەی حەقیقەتی مەبە ست و خوا ستی شیعرەکەی ئەم شیعرەی(ئەبێ بەخ شندە) بۆ شێخ دەنووسێت))[٤٩٩]:

ئەبێ بەخشندە مل کەچکا، لە ڕاستی موچەخۆری خۆی
ســـوراحی ســـەر فروودێنێ لـــەبۆ پیاڵە کە تێکا بۆی
کە ئاو داری لەسەر سەر ڕاگرتووە ئـــەیزانێ چی تیایە
لەلای نەنگە کە پەروەردەی نقومکا گـــەورەیی وایە... پیرەمێردی نەمر، ل٧٢

وەك باسمان لێوە کرد، سەردەمی شێخ مەحموود خاڵی نەبووە لە ناتەواوی و ئاڵۆزی و بێ کەم و کورتی نەبووە (حەمدی) یەکێك بوو لەو شاعیرە بەرزانەی کە خۆی بۆ ڕانەگیراوە و دیمەنی ئەو کارەسات و ناتەواویانە بە تایبەت کەم و کورتییەکانی (تەشکیلاتی ئیدارەی کوردستان) وای لە حەمدی کردووە، بەو بۆنەیەوە ئەم شیعری بەناوی (بۆ ئیدارەی کورد ستانی خواروو) لە ساڵی ١٩٢٣دا هۆنیوەتەوە، بەئاشکرا هەجووی ئەو کەسە ناشایستانەی کردووە کە لەو ئیدارەیە پلەو پایەیان پێ دراوە بەم جۆرە:

باسی تەشکـــیلاتی ســـانی هـــەر ئەکـــەم بۆ پێکەنین
کەمترین بوو گەورەتر، هەم گەورەتر بـــوو کـــەمترین
ناعیلاجم ئیسم و شوهرەت باس ئەکـــەم عـاجـز مـــەبن
تا ببینن شـــکڵی وەضـــعییەت بـــە جـــارێ قارئین
(کۆیلی مـولازم) وەزیری خاصـــەیی قـــوڵی یـــەسار
ئیبنی سەر مزگەوت وەزیری مـــوشفیقی قوڵی یـــەمین
کاتبی مابەین بوو(طاهیر) تەرجـــــمەی حـــاڵی بکەم
پیس ئەبێ دیـــوان لـــە پـــاشا موستەحەققە بۆ دڕین

بەردەوام دەبێ لەم باسانەو دەڵێ:

شینە یا سینە، دەخیلە جارێ یـــاسین جـــارێ شین
جا دوعاکـــــەم بۆ بکـــە ئەمما وەکو ویردی زوبان
تـا سەراپەردەی فـــەلەك مـــاوە هەتا فەرشی بەرین
ڕەبـی مووی لێ بێ زمـــانی پـــەنجەکانی هەڵوەرێ
هـەرکەسێ گوڵشەن بەدەردی کوڵخەنی دۆزەخ بـەرێ دیوانی حەمدی، ل١٢٧و١٢٨و١٣٠

دووبارە حەمدی لە ئەنجامی بێزاری و گلەیی و گازندەی زۆری لەدە ست پیاوە ناتێگە شتووەکانی دەوروبەری شێخ مەحموود کە بە نەزانی و نادڵ سۆزییان بوونەتە هۆی بێزاری خەڵکی بەتایبەت ڕۆشنبیران و شاعیران، بەو بۆنەیەوە شیعرێك دەنووسێت بە شێوەی شکات و شەکوای ئەو حاڵە لەڕێگەی

[٤٩٩]- ئومێد ئاشنا، پیرەمێردو پێداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیان و بەرهەمەکانی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر٢٠٠١، ل ٣٥٧.

حاجییەکانەوە لە ساڵی ١٩٢٣ دەنێرێت بۆ مەدینە بۆ (خزمەتی ڕەوزەی پێغەمبەر((η))، ئەمە بە شێکە لەو شیعرە کە ڕوو دەکاتە پێغەمبەر و دەڵێ:

گەر حەشرە ئەمە فەرموو شەفاعەت بکە بۆمان

تـــا ئـــەجرو جەزاو کردەوەمان بێنێتە دەفتەر

دنیایە ئـــەگەر بۆچی یە ئەم حەشرە لەسەرچی

ئەم عالەمی ئیسلامە ئـــەکەن بۆچی موکەددەر

لە بەشێکی تردا دەڵێ:

لـــەو ساوە حکومەت نییە بەربوونەتە میللـــەت

جاف و هەمەوەند، بـانەیی و مەنگوورو پشـدەر

تالآن و بـــڕۆو کـوشتن و حـەپسە لە هەمـــوولا

صاحێب عەلەم و تەپڵە ئەڵێی دێوی ستەمگـــــەر

ئەم شەکوایی ئێمە کـە لە بـــاریٚ دەنـــکێکـــە

بۆ تۆیە لەلای تۆیە لەدەس نوتفەیی حـــەیدەر.... دیوانی حەمدی، ل٧٢

یەکێکی تر لەو شاعیرانەی گلەیی و گازندەی لە خزم و کەسە نزیکەکانی شێخ مەحموود هەبووە، (خالیسی شاعیر١٨٧٣-١٩٢٥ز) شێخ محەمەدی خالیسی تاڵەبانی کوڕی شاعیری ناوداری کورد شێخ ڕەزای تاڵەبانییە، قەسیدەیەکی درێژی بەناوی (عیتاب) بۆ شێخ ناردووە کە شەکوا و گلەیی و گازندەیە لە دەست و پێوەندەکانی شێخ، د.عوسمان دەشتی دەڵێ:((لە قەسیدەکەدا چەند مەبەستێك پێکەوە گونجێندراون وەکو(داشۆرین و سەرزەنشت و وەسف و ستایش) کە لە دەسەڵاتی شاعیرێکی هونەرمەندا نەبێت نایەت، لە هونەرەکانی ڕوخسارو ناوەرۆکدا لەگەڵ گەڵێ لایەنی هونەری نایاب ڕووبەڕوو دەبینەوە، لەوانەیە بەهێزی و بەپێزی ئەندێشەو وێنەی هونەری لە تێکستەکەدا، ڕاستگۆیی لە دەربڕینی سۆزو خۆشەویستی، دەوڵەمەندی و کارامەیی لە زمان و شێوازی دەربڕیندا، لەگەڵ گەڵێ لایەنی تر ئەم قەسیدەیە وەکو شاکارێکی شیعری لە ئەدەبی کوردی سەیر دەکرێت لە هونەرو داهێناندا))[٥٠٠] لە بارەی بۆنەو موناسەبەتی نووسینی قەسیدەکەوە دەڵێ: ((لە ناوچەی پشدەرو بیتوێن هەندێ خێزان و بنەماڵەی سەییدی لێبوون، کە لە کۆنەوە لەو شوێنانە نیشتەجێ بوون و بەخزمایەتیش دەگەیشتنەوە بنەماڵەی شێخ مەحموود، لەو کاتەی خالیسی قائیمقامی ڕانیە دەبێت، ناکۆکی دەکەوێتە نێوان ئەو و سەیدەکانەوە.....سەیدەکان لای شێخ مەحموود لەسەر خالیسی دەخوێنن...لەدوایدا شێخ مەحموود سەیدەکانی خزمی ڕادەسپێرێ و هێزێکیشیان لەگەڵ دەنێرێ، تاوەکو خالیسی لەسەر کار لابەرن(عەزلی بکەن)...دیارە سەیدەکان و ئەو هێزەی لەگەڵیشیاندا دەبێت، هەر بەوە ناوەستن کە فەرمانەکەی شێخ جێبەجێ بکەن، بەڵکو پەلاماری ماڵەکەی دەدەن و تاڵانیشی دەکەن و خۆی بەتەنیا لە ماڵەکەی بەدەر دەنێن و دوچاری ئەشکەنجەو ئازاریشی دەکەن، دوابەدوای ئەو ڕووداو و بەسەرهاتە کاتێك شێخ ئاگادار دەبێتەوەو بەمەسەلەکە دەزانێت

[٥٠٠]- عوسمان دەشتی(د)، لەبارەی بنیاتی زمان....ل٤٢.

پەشیمان دەبێتەوەو دەیەوێ خالیسی ئاشت بکاتەوەو دڵنەوایی بداتەوە، بۆیە بەدوایدا دەنێرێت کە بچێت بۆ سلێمانی بۆ لای، بەڵام خالیسی ناچێت و لە وەڵامی شێخدا ئەم قەسیدە دەنووسێت و بۆی ڕەوانە دەکات))[٥٠١].

لە پـــاش دامان و پـا مـــاچکردن و عەرزی دوعا خوانی

وەڕین دەست پێ دەکا بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی

دەڵێ بۆچی دەرت کردم ئـــەگەر پـــاست نەکەم بەخوا

هەموو چەڵتوکەکەت دەخـوا بـــەرازی قـــوتبی ڕەببانـــی

یەکانــەو پەڵـــخ و مالـــۆسی قـــــەوی قۆڵی گەلێ زۆرە

بـــەری ملیان لـــە کوێ دەگرێ پشیلەی کانی ئەسکانی

لە پاش تـــاڵان و عـــەزل و لانـــــەوازو خـــانە وێـــرانی

حەواڵەی خۆت دەکەم قوربان چلۆن بێم بـــۆ سلێمـــانی

لە چەند دێرێکی تردا بە جۆرە گلەیی کردنێك لە شێخ مەحموود دە ست پێدەکات و هەجووی خزمانی شێخ دەکات و دەڵێ:

لەبـــــەر چـاوت وەکو یەك وایە بێ فەرقن لـە خـــزمەت تۆ

شـــــەهێن و حـــاجی لەقلەق، شێرو ڕێوی، مورشید و جانـــی

کەر و گـــــا خـــەرجی بـــارو جـــووتە ئێسترماڵی کـــاروانە

ئەمـــــانە نـــابنـــە کـــوێخــــاو ڕەئیس و مـــیری دیـوانـــی....

لەبەشێکی تری قەسیدەکەدا سەرزەنشتی خۆی دەکات و دێتە سەر ستایشی شێخ مەحموود بەم جۆرە:

هـــەتیو چـــیت وت زمـانت وەرگەڕێ غەڵەتێکی گەورەت کرد

لەلای خـــۆت شـــاعیری هێشتا قسەی پیـــاوانە نـــــازانی

خــــــراپی چـــــاکـــــەیە زامـــی شیفایە حیددەتی حیلمە

جـــنێوی فـــەخرە تـــالانی عـــەتـــایە عــــــەفـــوە عینوانـــی

کـــەرەم کـــارو وەفـــادارو وەلـــی خـــولق و عـــەلی کـــــردار

تـــەبیعـــەت چـــاك و تینەت پـــاك و دڵ پـــڕ نـــوورو نوورانی

فەلەك مل شۆڕ ئـەکا ئەمڕۆ لە ژێر پێی ئەسپی شێخ مەحموود

مـــــەلـــەك مـــەجبوورە ئـــەمـــڕۆ بۆ ئیتاعەو حوکم و فەرمانی

ئەوەنـــدەی بـاری تـــەعنەت کـــەوت بەملدا(خالیسی) ئەمڕۆ

ئـــــەهـــاتە خـــزمـــەتت قـــوربـــان وەلیێ زامدارە سەر شانی*

---

[٥٠١] - عوسمان دەشتی(د)، لەبارەی بنیاتی زمان...ل١٣.

*- تێبینی: هەر یەکە لەو سەرچاوانەی لەبەردەستی مندا بوون: (لە خەومای جەمیل صائب و لە بارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر، د. عوسمان دەشتی و مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنج، مارف خەزنەدار(د)) کە ئەو شیعرەی (خالیسی) یان تۆمار کردبوو، هەندێ جیاوازی بەدی دەکرا لە پاش و پێشخستنی هەندێ لە دێرە شیعرییەکان، بۆیە من وەك سەرچاوە بۆ نووسینی دەقی شیعرەکە زیاتر پشتم بە بەرگی پێنجی مێژووی ئەدەبی کوردی، مارف حەزنەدار لاپەرە(٥٥تا٥٨) بەستووە.

شاعیر (مەلا ئەحمەدی حاجی مەلا رەسوڵی دێلێژەیی نازناوی (فایز) بووە لەساڵی ١٨٩٢ز لە سلێمانی لەدایکبووە لە ساڵی ١٩٧٠ز کۆچی دوایی کردووە)، بە بۆنەی بوونی شێخ مەحموود بە مەلیکی کوردستان ئەم پارچە شیعرەی لە ستایشی مەلیك مەحموود دا نووسیوە:

ئەرشەدی ئەولادی حەیدەر شێری یـــەزدانە مـــەلیك
زومرەیـــی ســاداتـــە نەجم و مـــاهی تابانە مەلیك
سەفحەیی تەئریخی قەومی کورد دەبێ ڕەنگین بێ
چونکە ئـــــەمڕۆ وەك سەڵاحەددین حوکمڕانە مەلیك
تــاجی کەیخوسرەو چ بوو یا ئەفســەری قەیسەر چییە؟
تاجی فەخری عیزەتە ئەمڕۆ لە کــــــەیوانە مەلیك[٥٠٢]

شێخ نووری شیخ ساڵح لەگەڵ (عەلی کەمال باپیر) بۆ هەمان بۆنە واتە بوونی شیخ مەحموود بەمەلیکی کوردستان دەقێکی شیعرییان نووسیوە، ئەمە بەشێکە لەو شیعرە:

وا مـــوبەدەل بوو بە خۆشی دەوری ئیضـمیحلالی **کورد**
خـــــــاتیمەی هات و نەما، ئـــەیامی ئیستیزلالی کورد
بۆ گــــــەیشتن بەم دەمە، بـــەم ڕۆژە بوو، ئامالی کــورد
حەمد بێ حــەددبوو، خودا دیـم ڕۆژی ئیستیقلالی کورد
پـــــڕ ضیا**و ڕەخـشندە هەڵهات کـەوکەبی ئیقبالی کورد**
قاپی ڕەحمـەت گــوشـــادە، دەرکـی زیللـــەت داخرا
چونکە مەحموودێ لەسەر تـەختی عـــەدالەت دانرا.... دیوانی شیخ نووری شێخ ساڵح، ل٣١٢

لە ڕۆژی ((١٥ی تـ شرینی یەکەمی ١٩٢٨ز مایۆری سوپای ئینگلیز (نۆئێل) بە سەرۆکایەتی چل سەربازی هیندی هاتە ناو شاری سلێمانی، شێخ مەحموود نامەی تایبەتی بۆ نوو سی بوو، بە هۆی عەبدوڵڵا ئاغای حاجی سەعید و فایەق تۆفیقەوە بۆی ناردبوو، بەو بۆنەیەوە (بابە)*ی شاعیر شیعرێك دەهۆنێتەوە))[٥٠٣] کە هە ستی ژێر دە ستەی و زەلیلی کورد بۆ دوژمنێکی تر ناڕەحەت و دڵتەنگی دەکات، وەك جۆرە گلەییەك بەم جۆرە هەست و سۆزی خۆی دەردەبڕێت، ئەمە بە شێکە لەو شیعرە:

سەد دریغ دەوری ئەسیری قــــەومی کــورد نەبڕایەوە
تاکـــو ئێستا ئـــــەم گریە هـــــەر بەکەس نەکرایەوە
میللەتی گـــەورەو بچـــوك گشتی ســـەربەستی ئەوێ
میللەتی کـــورد هەر لـــەژێر بــــارا بەدیلی مــــایەوە

---

[٥٠٢] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم...ل٥٤.

*- بابە، عەبدولرحمان کوڕی ئەحمەد خالید بەگی کوری سلێمان پا شای بابان(١٨٨٠-١٩٦٧) بۆ مەبە ستی نازناوی شیعری لە ساڵی ١٩١٨ وشەی(بابە)ی هەڵبژاردووە هەرچەندە وەك شاعیرێکی لێهاتوو ناوبانگی نەبووە بەڵام ڕۆشنبیرێکی بەتوانای سەردەمی خۆی بووە، شاعیر کۆمەڵێك شیعری بۆنەی هەیە کە هەندێکیان پێکدێن لە کۆمەڵێ ماتەمنامە بۆ ئەمین زەکی و فایەق بێکەس وپیرەمێردو سەید ئەحمەدی خانەقاو...هتد. دەڕوانرێتە: هەمان سەرچاوە...ل١٠٣و١٠٦و١٠٧،

[٥٠٣] - مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی شەشەم...ل١١٦.

تاكو ئێستا هــەر دراوسێ بوون عەدووی خاكی وەتەن

سەیری نـــەگبەت كەن كە ئینگــلیز هاتە گۆڕو كایەوە

پا شان باس لە نیەت خراپی ئینگلیزو سیا سەتی دووفاقەییان دەكات بەرامبەر بە كورد، كە هەموو كات ئەوەی لە ڕوو دەریان بڕیوە و ئەو دڵسۆزیەی نیشانیان داوە، تەنها بۆ ژێردەستەكردنی كورد بووە.

سەر زمانی وەعـــــــــدەیی شیرینی ئـــــازادی وەتـــــەن

ژێر زمـــــانی بـــــۆ ئــــەسیری دام و دانــــەی نایــــەوە

سەر زمانی حـــامیە بۆ قـــــەومی لێقـــــەومـــاوی كورد

ژێر زمانی زوڵمەكـــــەی زەحـــــــاكی بـــــۆ هێنایـــــەوە

سەر زمانی ڕەهبـــــــەرە بـــۆ قـــــەومی بێچارەو زەبـــوون

ژێر زمـــــانی زەهــــر ئـــــەژێ گـــــەر یـــــەكێ جـــولاّیەوە

مـــاددە چواردەی مەنهەجی ویلسۆنی پێش خۆی خـست و هات

مـــاددەكە بـــۆ قـــــەومی كـــورد دیلـــی ئەبەد خوێنرایەوە...

بێگومان لەگەڵ هەموو ئەمانەدا ئەگەر سەرنجی ورد بدەین ((لە شیعری (دیاری) شوكری فەزڵی* ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت هەموو ئەو باس و بابەتانەی لە سەرەوە ئاماژەی پێ كراوە وەك ڕا ستییەكی حاشاهەڵنەگر لە شۆڕشەكەی شێخ مەحموود دا هەستیان پێ كراوە لەوانە(كەم ئەزموونی لە حوكمداری و گوێگرتنی شێخ بۆ هەندێك لە قسەو قسەڵۆكی گێرەشێوێنان و لاوازی یەكبوون و یەكڕیزی لە نێوان ڕۆڵەكانی میللەت و كەمتر كاركردن بەیا ساو قانوون)، بۆیە شوكری فەزڵی بە ئا شكراو بلیمەتانە هەڵوێ ستی خۆی بۆ هەموو ئەو بارە ناهەموارانە دەربڕیوەو بەو بۆنانەوە لەم شیعرەدا وی ستویەتی ئامۆژگاری شێخ مەحموود بكات، شیعرەكە بەڵگەیەكی ئا شكراو ڕوونە بۆ شێوەی هەڵسوكەوتی شێخی نەمر بۆ بارو دۆخی سروشتی ئەو سەردەمە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەم هەڵوێستەی شوكری پاڵپشتە بۆ ڕاستی بیرو هەڵوێ ست و ڕەخنەكانی شاعیرانی تر، بەتایبەت هەڵوێ ستەكانی (حەمدی) بەرامبەر شێخی نەمر))[٥٠٤].

ئیش كە ڕووی ئێستە لە هــەورازە سەرەو لێژی نەكەی

فكـــری وردیـــشی ئـــەوێ هەر بەدوعاو نوێژی نەكەی

گێرە شێوێنی كـــە كـــای كـــۆنی بە(با)دا لەكنت

چاكە هەر لێی خوڕی، سەیری دەم و كاوێژی نەكەی

سەرەتای ئیش هەموو یەكبوونە ئەویش نـــابێ هەتـا

هەر برینێ كە لە دڵ دا هــەیە ســـاڕێژی نەكـــەی... دیوانی شوكری فەزڵی، ل١٦

*– شوكری فەزڵی: ناوی شوكری كوڕی مەحموودی كوڕی ئەحمەد ئاغایە، لە ساڵی (١٨٨٢ز) لەگەڕەكی (فەزڵ)ی شاری بەغداد لەدایك بووە، لەتەمەنی شەش حەوتساڵیدا لەگەڵ خالیدا دێتە سلێمانی و لەوێ ژیان بەسەردەبات لەگەڵ شێخ مەحموود هاوڕێیەكی دڵسۆزو و نزیكی یەكتربوون شاعیر لە ١/٦/١٩٢٦ لە بەغداد كۆچی دوای كردووە. هەمان سەرچاوە..ل٧.

٥٠٤- دەڕوانرێتە: كاروان عوسمان، دیوانی شوكری فەزڵی، چاپی یەكەم، چاپەمەنی گەنج، سلێمانی ٢٠٠٩، ل١٥.

دووەم/ ڕاپەڕینی (٦ ی ئەیلولی ١٩٣٠)ی شاری سلێمانی و شیعری شاعیران:

کارەساتی (٦ ی ئەیلولی١٩٣٠) و شەڕی بەردەرکی سەرا هەرچەندە بەڕۆژی ڕەشی شەشی ئەیلول بەناوبانگە لە مێژووی خەبات و تێکۆ شانی میللەتی کورددا، بەڵام نموونەیەکی زیندووی بەرخودان و گیانفیدایی و قوربانی دانی خەڵکی شاری سلێمانییە لەپێناو داکۆکیکردنی مافی ڕەوای میللەتەکەمان کە نەبەردییەکی ئەوتۆیان ئەنجامداوە، تەنها لە سرو شتی فیداکاران و پاڵەوانان دەوە شێتەوە، لەو ڕۆژەدا ڕۆڵەکانی کورد کەوتوونەتەخۆ بۆ دژایەتیکردنی هەڵبژاردنی ئەندامانی پەرلەمانێکی ساختە لەعێراق کە ئیمپریالیزمی بەریتانی و حکومەتی مەلیك فەیـ سەڵی یەکەم بەنیازبوون لە ڕێگەی ئەو هەڵبژاردنە ساختەیەوە پەیمانی نێوانیان بـ سەپێنن، کە هەموو مافەکانی کوردی خـ ستبووە پـ شتگوێ، بەپێی ڕێکەوتنێك لە ڕۆژی((٢٠ مایـ سی ١٩٣٠، مەلیك فەیـ صەڵ پەیمانی لەگەل بەریتانیا بە ست، لەتەموزی هەمان ساڵدا پەیمانەکە ڕاگەیەنرا، دوای ڕاگەیاندنی پەیمانەکە دەرکەوت هیچ با سێکی سەبارەت بەمافەکانی گەلی کورد تێدا نییە، کە ئەو سا کۆمەڵی گەلان بڕیاری لە سەردابوو...لەڕۆژی ٦ی ئەیلولی ١٩٣٠دا گەورە پیاوانی(سلێمانی) بانگ کرابوون بۆ کۆبوونەوە، بۆ هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەرانی نوێ))[٥٠٥]، خەڵکی سلێمانی بە هەموو چین و توێژێکەوە بەخۆپیـ شاندان دەڕژێنە بەردەرکی سەراو بڕیاردەدەن، کە لەو هەڵبژاردنە دەنگ نەدەن و بە شداری نەکەن، داوای مافەکانی گەلی کوردیان دەکرد، لەبەرامبەر ئەو خۆپیـ شاندان و داواکارییانەدا، حکومەتی مەلیکی و ئیمپریالیزمی بەریتانی وەڵامیان بۆ خەڵکی ڕاپەڕیوو، گوللەبارانکردن و دەستگیرکردنی خۆپیـ شاندەران بوو، ((لەئەنجامدا (٥٠)کەسێکیان لێ کوژراو برینداربوون، خەڵکی سلێمانی ئەگەر چی سەریش نەکەوتن، بەڵام گەورەترین قارەمانیان نواند، شێخ مەحموودی نەمر هەرکە هەواڵی کوشتارەکەی بەردەرکی سەرای بیست، پەلاماری (پێنجوێن)ی داو داگیری کرد، لەئەفسەرانی سوپای عێراق(مەحموود جەودەت، حەمید جەودەت، کامیل حەسەن) خۆیان گەیاندە لە شکری شێخ مەحموود و هاوبە شی ئەو ڕاپەڕینە پیرۆزەیان کرد، کە ئەنجامەکەی شەڕی ئاوباریك بوو*))[٥٠٦]. لەئەنجامی ئەو کو شتارەو دامرکاندنەوەی خۆپیـ شاندانی خەڵکی سلێمانی، گەلێك لەو کەسانەی بەشداری خۆپیـ شاندانەکە بوون خرانە بەندیخانە، شاعیری گەورەی کورد (بێکەس) نەك تەنها بەشیعر، بەڵکو بە بەشدارییەکی کاریگەرانە لە پێشەوەی خەڵکی بوو، دەورێکی گرنگی دەگێڕا لە هاندانی خەڵکی بۆ ڕاپەڕین و خەبات و تێکۆ شان، یەکێك بوو لەوانەی کە دە ستگیرکرا، لە زیندانیـ شا کۆڵی نەداو بۆ ئەو بۆنەیە شیعری (ئەی وەتەن)ی هۆنیەوە و لە کونجی زینداندا مژدەی دەدا، کە حەپس و تێهەڵدان قەت ناتوانن سۆزو عەشقی نیشتمان لەبیر بەرنەوە.

لە بەشێکی ئەو شیعرەدا دەڵێ:

---

[٥٠٥] - عەلی قادر عوبێد و سیروان نەجم ڕەشید، خەباتی ڕزگاری نەتەوایەتی گەلی کورد، چاپی یەکەم، کتێبی ڕووناکبیری،٢٠٠٢،ل٢٩و٣٠.

*–ئەو ساتەی کە شەشی ئەیلول ڕووئەدا شێخ مەحموودی مەزن بەچیایی پیرانەوە ئەبێ، هەواڵی ئەو شەڕوکوشتارە زۆر پەستودلگرانی ئەکاو ماتەمی دای ئەگرێ، لەتۆڵەی ئەو کوشتارەی بەردەرکی سەرادا، شێخ مەحموود خۆی ئەگەیەنێتە دەوری ئاوباریك و لەوێ شەڕێکی زۆر گەورە بەرپا ئەکات و کارێکی خراپ بەسەر هێزی میریدا ئەهێنێ. دەڕوانرێتە: دیوانی پیرەمێردی نەمر، ل١٠١.

[٥٠٦] - ئازاد عبدالواحد، دیوانی شێخ نووریی شێخ سالح، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم...،١٩٨٩، ل٣٨٥.

ئەی وەتەن مەفتوونی تـۆم و شیـّوەتم بیرکەوتــەوە

وەختی بەندی و ئەسـارەت پێ بــەتەوق و کۆتەوە

من لەزیکرو فیکری تۆ غافڵ نــەبووم وا تێنەگەی

حــەپس و تێهەڵدان و زیللەت تۆی لەبیر بردۆتەوە...

لەکۆتایدا بە دەنگێکی دلێرو پڕ ئازایەتییەوە دەڵێ:

شەرتە شەرتی پیاوەتی بێ گەر خودا دەستم بدا

دوژمنت پەت کەم وەکو سەگ بیخەمە ژێر پێتەوە دیوانی بێکەس، ل٥٤.

هەر بۆ ئەم کارە ساتە ناهەموارەی یەخەی بە گەلی کورد گرتبوو، زۆربەی شاعیران لەو بۆنەیەدا شیعریان نوو سیوە، هەریەکەیان بە جۆرێ هە ست و سۆز و هەڵ چوون و ڕق و تورەییان بەرامبەر دوژمنانی کورد نیشانداوە ، (ئەخۆل بەکوڵ فرمێسکی هەڵدەڕشت و پیرەمێرد زیللەتی وەفدی کورد ستانی پیـ شان دەدا کە پاش ئەو هەموو کو شتارەی دەرهەق بە گەلی کورد کراوە وەفدێك دە چنە بەغداد بۆ میللەت فرۆشتن و حەمدی ئەو کارەساتەی دەچواند بە گێژەڵوکەی نەگبەتی و شێخ نوری گڕ لە دڵ و هەناوی بەربووبوو، بەختیار زێوەرو ئەحمەد موختاریش شیوەنی بەکوڵیان بۆ ئەو ڕۆژە دەکرد و گۆرانی شاعیریش دوای دوو ساڵ بۆ یادی ئەو ڕووداوە دەیەوێ لەڕێگەی پار چە شیعرێکەوە بڵێ گڕی شەشی ئەیلول بە ئاسانی دانامرکێتەوە).

شێخ نوری شێخ ساڵح لە پارچە شیعرێکی درێژداو لە بەشێکی ئەو شیعرەدا بەم شێوەیە دەست بەدەربڕینی هە ست و سۆزی خۆی دەکات و ئەو کارە ساتە بە کو شتارگەی دە شتی کەربەلا و گریان و هاواری خەڵکیش بە شینی مانگی مووحەرەم وەسف دەکات، ڕایدەگەیەنێ، کە هەموو کەس لە شیوەن و ماتەمدان و کۆستی ئەو ڕۆژە، کۆستی هەموو گەلی کوردە، وەك دەڵێ:

دووبـــارە دڵ لـــە داخـی وەتەن پڕ لە میحنەتە

لەم مەنزەرەی فەلاکەتە، لــــەم دەردو حەسرەتە

حەقیە فەلەك بە جارێ سەری خۆی لە خوم بنێ

بگری فەلەك بە شینەوە بۆ ئـــەم مـــوصیبەتـــە

بــەر قاپی سەرا بـــووەتە دەشتی کـــەربـــەلا؟

یـــا مەزبەحەی گرۆهی وەتەن خواهی ئوومەتە؟

مـــاهی مـــوحەرڕەمــە ئەمە، شینی حوسەینە یا

ئەیلوولە ڕۆژی شیوەنە، مــاهی فـــەلاکــەتــە... دیوانی شێخ نووری، ل٣٨٦.

حەمدی شاعیر لە دەقێکی شیعریدا بەزمانێکی سادەو ڕەوان و تەکنیکێکی بەرز بەم جۆرە گوزار شت لە هە ست و هەڵ چوونەکانی خۆی بۆ ئەو ڕۆژە دەکات و کارە ساتەکە بە فیتنەو گێژەڵوکەی نەگبەتی دەچوێنێ: لە چەند دێڕی سەرەتای شیعرەکەیەوە دەڵێ:

بـــۆ هـــەوا ئـــاڵۆزە بۆچی لێڵ و سورە ئاسمـان؟

گێژەڵوکەی نـــــەگبەتـــە یـــــا فیتنەی ئاخر زەمـــان

هەوری قەهری مەوجی دەریای غەزەب دێنێتە جـۆش

یــــــا فوغان و دووکەڵی ئاهی هەناسە ســــەردەکان

ڕەنگی گولْ بۆچی پەڕی، بولبول دڵی بـــۆچی شکا؟

نـــــــا کریْ ئـــــــەوەڵ بـــەهاری شـــادمانی بیْ خەزان

بەفرە باریوە لەسەر بەختی رەشـــی خاکی وەتــــــەن

یـــــــا بەدەم شەستیرەوە مێشکـــــــی هــــــەژارانە پژان

لەکۆتای شیعرەکەی دەڵیْ:

ڕەبی مووی لیْ بیْ زمــــــانی پـــــەنجەکانی هەڵوەریْ

هەرکەسیْ گوڵشەن بەدەردی گوڵخەنی دۆزەخ بــەریْ دیوانی حەمدی، ل١٣٦و١٣٨

ئەخۆل(١٩١١-١٩٨٨ز) لە ماتەمنامەیەکی دڵ سۆزانەی پڕ هە ست و سۆزدا لە (٧ ی ئەیلولی ١٩٣٠) واتە ڕۆژیْ دوای کارە ساتەکە، شیوەن و لاواندنەوەیەکی بەکولْ بۆ ئەو ڕووداوە دەکات، ناونیـ شانی شیعرەکەی (ئەیلولی خوێناوی) تەواوی حاڵەتی کوشتارو شەڕو خوێن ڕشتنەکانی ئەو ڕۆژە نیشاندەدات، کاتێك لە شیعرەکەی ورد دەبینەوە وێنەیەکی فۆتۆگرافی وردی ئەو ڕۆژەمان دێتەوە بەرچاو، کە خەڵکی لە چ مەینەتی و نارەحەتییەکدا بوون:

بـــــە جــــــاریْ مــــــاڵی وێـــرانم ســــــلێمانی خـــرۆشـاوە

بەسەر هیچ کەس نەیەت خووایە ئـەوی لـەم شارە قەوماوە

بەیانی بـوو شەشی ئەیلوول لە نـــاکاو گوللەی وەك باران

ئـــــــەبــــــــاری بــــۆ قڕی میللـــــەت، ئەوی پیرەو ئەوی لاوە

بـــــەدەم شەستیرەوە لاشـــــە وەکـو زۆربـــەی گـــەلاڕێـــزان

لە ڕێدا عــــەینی ئەت وت بـــــــــەردەبازی جـــۆگەلەی ئاوە

لـــەبەر دەرکی سەرا دیارە لە هەر لایـــەك تەمـــــــاشاکەی

سەراســـــەر پڕ لــــە لاشــــەی مردووە شێلراوە، کــــــــوژراوە

لە بەشێکی تردا دەڵیْ:

دەمـــــــەو ئێـــوارە ئـەتنواڕی بە وێنەی ڕێچکـــــە مێروولـــــە

بەڕیز تابووتی کـــــــوژراوان بـــــــەرەو سەیوان ملی نــــــاوە[٥٠٧]

(قانع)یش باری کزی و کلۆڵی و ژێردەستەیی کورد دەکاتە هۆکاری ئەو ڕەشەکوژییەی ڕۆڵەکانی، لەگەڵ ئەوە شدا کورد بە میللەتێکی سەربەرز دادەنێت و ڕایدەگەیەنیْ هەر ڕۆژیْ بیْ تۆڵەی ئەو خوێنە بەناهەق ڕژاوە دەکاتەوە، لەبەشێکی هۆنراوەکەیدا ئاوا پێناسەی ئەو ڕۆژە ڕەشە دەکا:

لە کـــــزی کوردان گـــــــلاراوەمـــــــە

---

[٥٠٧]- ئەحمەد دەروێش، دیوانی ئەخۆل، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان، سلێمانی،١٩٨٣،ل٨٩.

ڕۆژەکـەی ئـــەیلوول تـانەی چاومە

لە بیرت نەچێ باخچەی بەرسەرا

بەخوێنی کـــوردی مەزڵووم ئاودرا

لەبەشێکی تردا دەڵێ:

با لەناو پــــەڕەی مێژوو بمێنێ

کورد تۆڵەی خوێنی، بە خوێن ئەسێنێ... دیوانی قانع، ل٤٤١.

(ئەحمەد موختار جاف) یش دەڵێ:

شەشی ئەیلوول ئەزانن ئێوە ئەی قەومی وەفا کـــردار

ئەوە ڕۆژێ بوو دوژمن قەتڵ و عامی کوردەکانی کرد دیوانی ئەحمەد موختار جاف، ل٧١.

بەختیار زێوەر لە دەقێکدا بە ناوی(بۆ ڕۆژی ڕە شی شە شی ئەیلوولی ١٩٣٠) هە ستێکی نیشتمانپەروەرانەی پڕ لە شانازی بە قەومی کوردەوە دەردەبڕێ، بەڵام ئەو شیعرە مێژووی نووسینی چەند ساڵێك دوای کارە ساتی شە شی ئەیلولە بە بەڵگەی ئەوەی بەختیار زێوەر خۆی دەڵێت((لە ١ی مارتی ١٩٢٨ی میلادییەوە ئیتر شیعرم نەوتووە هەتا ٣ی تەمووزی ١٩٣٨ی میلادی))[٥٠٨].

لە چەند بەیتێکی ئەو شیعرەدا دەڵێ:

زۆر نییە خــۆم دیــم ڕژابوو خوێنی لاوانی وەتـەن

هــەروەکو جۆگا لەبــەردەرکی سەرا حاشا ئـەکەن

ئێمــــە ئەولادی ئەوانـــەین تێبگەن ئەی دوژمنـان

حـەملەیی شێرانەمان هەر ماوە یاخود ڕائەکەن... دیوانی بەختیار زێوەر، ل٣٨

گۆرانیش پاش دوو ساڵ لەو ڕووداوە دەیەوێ بڵێ: یادی ئەو کارە ساتە ون نابێ و کوردیش نابەزێت و بەردەوام دەبێت لە تێکۆشان.

هەزارو نۆسەد و سی بوو، شەشی ئەیلوول کە ڕۆژ هەڵـهات

غــریوی ویستنی حــەق کــەوتە نـــاو شاری سلێمـانی،

"هەڵۆ بەگ" ئەو جوانەی پڕ دڵی بوو بــۆ وەتـــەن ئاوات

لە پێش جەمعێکەوە تا بەر سەرا ڕووی هـــــەڵمەتی هانی.

لەگەڵ یارانی ئەیوت:"ئەی حوکوومەت" تانەکەی تەسبیت

حـــــوقووقی کـــوردەواری، نـایەوێ کورد ئینتیخابات.... دیوانی گۆران، ل١٩٩.

پیرەمێرد جیاواز لە شاعیرانی هاوڕێی ئەوەی زیاتر هە ستی بریندار کرد و بێزاری دەکرد لە ڕۆژانی ڕە شی شە شی ئەیلوول، ئەوەبوو، کە سەرەڕای ئەوەی گەلی کورد لەو ڕووداوە جەرگ بڕەدا کوشتارێکی زۆری بەناهەق لێ دەکرێ و گەلێك لە خوێندەواران و مامۆستایان و خۆپیشاندەران لە کونجی

---

[٥٠٨]- مەحموود زیوەر، دیوانی بەختیار زێوەر،...، ل٢٣.

زیندان توند دەكرێن، لەو ئان و ساتانەدا كاربەدە ستانی میری بەناوی (ئە شراف)ەوە وەفدێك پێك ئەهێنن زۆر بێ شەرمانە ئەو وەفدە دە چێتە بەغداد بۆ كڕنووش بردن و زیللەت نواندن و تكای لێبووردن نواندن، پیرەمێردیش لە چوونی ئەو وەفدە پاش ئەو هەموو كو شتارو ڕە شبگیرییە، ناڕەزای خۆی بە شیعرە بەرزەكەی (وەفدی كوردستان) دەردەبڕێت، بەو بۆنەیەوە دەڵێ:

وەفدی كـــوردستان، میللەت فـرۆشـان

هـــەرزە وەكیلی شاری خامۆشـــان !!

چەپـــكێ لە گـوڵەكەی، باغەكەی سەرا

كـــە بـە خـــوێنـاوی لاوان ئـــاودرا

بی بەنە خـــزمـــەت عـــەرشی عراقی

بڵێن یـار باقــی و هەم ســوحبەت باقی

پـــەردەو تـــارای ســور بەرن بـۆ ئەمیر

بڵێن پاش كوشتار هێشتا تـــۆی دڵگیر... پیرەمێردی نەمر، ل١٠٢.

پیرەمێرد بەم پار چە شیعرە مۆری ڕوو زەردی ونەنگی و بێ عاری بە نێو چەوانی ئەو وەفدەوە دەنێت و بێكە سی شاعیریش بە سەر شیعرە بەرزەكەی پیرەمێرددا دێتەوەو دەیكاتە بناغەی پێنج خشتەكییەك و گڕی تورەی خۆی زیاتر بەسەرو ڕووی ئەو خۆفرۆشانەدا دەبارێنێ و دەڵێ:

قـــەدری میللەتـان بـە جـارێ شكان

نە حـــەیاتان مـا نـــە نـــاوونیشـــان

باری تەعــــــنەتـــان وا هـاتە سەر شان

" وەفدی كوردستان، میللەت فـرۆشان"

"هەرزە وەكیلی شاری خـــامۆشـان !!"

ئینجا بە تانەو تە شەرەوە ڕازی دڵی وەفدە خۆفرۆ شەكە، كە نەیان توانیوە بەرامبەر خەڵكی بیڵێن و بەڵام لە ناخی خراپیاندا هەبووە بۆمان دەردەخات و ئەڵێ:

نـــە بـــــارانتان دی، نەبا ئـــەی فەقیر

نـــە لاوان كـوژران بـە گوللەو شەستیر

نـــە پێی نـــازداران خـــرایـە زنـــجیر

"پـــەردەو تـارای سـور بـەرن بۆ ئەمیر"

"بڵێن پاش كوشتار هێشتـا تۆی دڵگیر"... دیوانی بێكەس، ل٢٦و٢٧.

سەفوەتیش هەمان شیعری پیرەمێرد دەكاتە بناغەی پێنج خشتەكییەك و دەڵێ:

نـە حـــەیا مـــاوە، نـــە دین، نـــە ئیمان

گشتـی بــــار كــــرا بــرا بـــە تاڵان

بـــــۆ لـــەبیرتان چـــوو كوشتاری لاوان

"وەفدی كـــوردستان، میللەت فـرۆشـان

هــــەرزە وەكـيلى شارى خامۆشـــــان !!...   دیوانی سەفوەت، ل٦٣.

سێیەم/ ڕاپەرینی شێخ سەعیدی پیران و ئەنجامەكانی و ڕەنگدانەوەی لە شیعری شاعیراندا:

توركیا وەك یەكێك لە وڵاتە داگیركەرەكانی كورد ستان هەمیشە ستەم و چەوسانەوە ((دەرهەق بە كوردانی كورد ستانی باكوور ئەنجامی دەداو بە هۆی سیا سەتی پاكتاوی ڕەگەزی و سەپاندنی زمان و ڕۆشنبیری تورك بەسەر كورددا، هەروەها دەستگیركردنی چەند كەسایەتییەكی كورد لەلایەن هێزەكانی توركیاوە كە لەدۆست و كەسە نزیكەكانی شێخ سەعید پێك هاتبوون لە (١٩٢٥/٢/٥) لەلایەك و هاندانی شێخ سەعیدو هاوڕێكانی لەلایەن بەریتانیاوە بۆمەبەستی لاوازكردنی توركیا لە لایەكی ترەوە، كۆمەڵێك هۆكاربوون بۆ سەرهەڵدانی ئەو ڕاپەڕینانە))[٥٠٩] هەروەها لە ئەنجامی شكاندنی هەموو ئەو وەعد و بەڵێنانەی توركەكان بە كوردیان دابوو. بەتایبەت پاش((شكاندنی پەیمانی سیڤەر* و بە ستنی پەیمانی لۆزان*، كە لە چاكەی بۆرژوازیەتی تورك بوو، شۆڕ شی شێخ سەعیدی پیران تەقییەوە. لە ڕۆژی ٢٤ی ما یـ سی ١٩٢٥دا حكوو مەت جارێكی تر هێر شی بردە سەر گەلی كورد، ژ مارە یەكی زۆر یان لە نیشتمانپەروەران خنكاند و سەری ئافرەت و منداڵیان بڕی و دێهاتیان سوتاند))[٥١٠]. بەداخەوە ئەو هیواو ئاوات و مەبە ستەی شێخ سەعید لە پێناویدا ڕاپەڕینی بەرپاكرد، كە بریتی بوو لە دە ستخ ستنی سەربەخۆیی و دابینكردنی مافەكانی گەلی كورد، ئەو هەلەی بۆیان هەڵكەوتبوو بەپێ چەوانەی وی ستی ئەوانەوە زۆربەی سەركردەكانی گەیاندە بەر پەتی سێدارەو بە سەدان ژن و منداڵانی كورد كوژران ئەم كارەساتە هێندە كاریگەریی لەسەر سەرجەم خەڵكی كوردستان دانا، تا ئەو ڕادەیەی لە زۆربەی بوارەكان شیوەن و ماتەم دەگێڕدرا، غەمباری و دڵتەنگی لە ڕوخساری زۆربەی خەڵكی نیشتمانپەروەردا بە ئاشكرا دەبینرا، شاعیرانی كوردیش بەو بۆنەیەوە لەو سات و كاتەو پاش ڕووداوەكان بەدەربڕینی هە ست و سۆزی نەتەوایەتییان وێنەی نالەبارو خەمەكانیان بە شیوەن و فرمێسكرشتن لەشیعردا دەردەبڕی:

حەمدی شاعیر لەو بۆنەیەدا، بەهە ست و سۆزی كوردانەو پێكهێنانی چەندین وێنەی شیعری ستایشی ڕۆڵی شەهیدەكان دەكات، شیعر بۆ ئەو كارەساتە دەهۆنێتەوەو لەشیعرێكی بەرزو ڕازاوەدا زمانی خامەش دەخاتەگریان و بەدبەختی كورد دەخاتەڕوو:

چۆن زمانی خامە نەشكێ نەپچڕێ ڕوشتەی خەیاڵ

---

[٥٠٩]- دەڕوانرێتە: م.أ. هستريان: كوردستان تركيا بين الحربين، دارالكتاب، بيروت، ١٩٨٧، ص٧٨.

*- پەیمانی سیفەر: لە ١٠/٨/ ١٩٢٠ لە شاری سیڤەری ئیتالیا بە سترا با سی لە پێدانی ماف چارەی خۆنو سینی كردووە بۆ كورد لە بڕگەكانی ٦١، ٦٢، ٦٤ ، بەپێی پەیمانەكە ناو چەیەك لەكورد ستان دیاری كرابوو تاوەكو دەوڵەتی كوردی تیا دابمەزرێ ولەماوەی سێ مانگدا دەبوو توركیا جێبەجێی بكات. عثمان علي(د): دراسات في الحركة الكوردية.....ل٨٤٢

*- پەیمانی لۆزان: لەنێوان وڵاتە سەركەوتوەكانی جەنگی جیهانی یەكەم بەسرا بەدوو دانیشتنی جیاواز لە ٢٠/ ت٢/ ١٩٢٢و ٢٣/تموز/١٩٢٣ بۆ دیاریكردنی نەخشەرێگای وڵاتان بەتایبەت ڕۆژهەڵاتی ناوەراست لەپاش جەنگی جیهانی یەكەم، ئەوەی پەیوەندی بەكوردەوە هەبوو هەموو ئەو بەڵێنانەی كە بەكوردیاندابوو لەبارەی ماف چارەی خۆنوسین، هەڵیانوەشاندەوەو خەونی كوردیان لەگۆڕنا.

دەڕوانرێتە: هەمان سەرچاوە ل٤٢٤

[٥١٠]- مارف خەزنەدار(د)، لەبابەت مێژووی ئەدەبی كوردییەوە.......ل١٤٢.

کاسەیی پڕ مێشکی کەللە بۆ نەبێ یـەکسەر بەتاڵ

حامی ی قەومی ضەعیف عامیلی عــەدل و ئـەمان

وا لە کوێ چۆن بنووسم چۆن بنێرم عـەرض و حاڵ؟

چۆن لە ژێر ئەم سێبەری گەردوونی دوونە دەرنەچم

خەصمی مادەرزادی قەوم، صاحێبی عەزم و کەمال

لەبەشێکی تری تێکستەکەدا هاتووە:

ڕۆژی تـەئریخی لە بیست و چــواری مـارتا واقیعە

ڕۆژی ماتەم، ڕۆژی قورپێوانی کوردە کوللی ساڵ.... دیوانی حەمدی، ل١١٤و١١٥

مردن و کوژرانی ئەو هەموو خەڵکە بێ تاوانەو خنکاندنی ئەو سەرکردانەی کورد لە سەرو هەموویانەوە شێخ سەعیدو هاوەڵەکانی کاریگەریی زۆریان لە سەر هە ست و سۆزی(پیرەمێرد) داناوەو بەو بۆنەیەوە چەند دەقێکی شیعری لە شیوەنی ئەو قارەمانانەدا نوو سیوە، کە لێرەدا لە هەریەکەیان چەند دێڕە شیعرێك دەخەینە ڕوو:

ئــــەم ئــــاسمــــانــــە شینــە کەوا بەرگی ماتەمە

تەحلیلی واکراوە، کــــە قوبــــەی غـــەمە، تــەمە

چەرخێکی کۆنە، مــــاکینەکەی ژەنــگی گرتــــووە

چەوری نەکا بە خـوێن پــەکی سوڕانــی کــەوتووە

لەکۆتایدا دەڵێ:

ئەم خوێنی کـــوردە کـــە وەکو خوێنی سیاوەحشە

خـــوێنی نــــەسێنرێ هــــەڵــدەقوڵێ دائما گەشە

بۆ ئێمە لازمە هـەمــــوو ساڵێك هـــەتـــا دەژین

ئــــــەم ڕۆژی (٢٤)ی ئـــایـــارە بـکەیـن بەشین پیرەمێردی نەمر، ل١٠٤.

دووبارە لە دەقی(هاتن شەهیدەکان) بۆ هەمان بۆنەیە ستایـ شی ڕۆڵی شەهیدەکان دەکات کە بۆ وەتەن خۆیان کردۆتە قوربانی و بەسەربەرزییەوە گیانیان پێشکەشکردووە:

هــــاتن شــــەهیدەکان بەجلی سووری خوێنەوە

دایکی وەتەن دەهــــەڵــسە ســلاویان بسێنەوە

شێخ قـادرە لە پێشەوە سەر قافڵــەی ئــــــەوان

چەند جـوانە، خوێن و ریشی سپی، پیرو نەوجەوان

سەیری ئـەمانەکە، هەموو کــــوردی صف شــکەن

گیانیان پێشکەش ئەکردو ئـەیان وت بژی وەتەن.... پیرەمێردی نەمر، ل١٠٤.

لەهەمان بۆنە بە بەراودی دیمەنەکانی سرو شت، وێنەی شیعری جوانی بۆ ماتەم و شینی ئەو شەهیدانە پێکهێناوە:

گولاڵە بەڕەنگ سوور ئەکاتەوە

وەك من داغدارە لـە بنياتەوە

لە جورعەی شەونم خوێن ئەخواتەوە

شەهیدەكـــــانمان بیر ئـــــەخاتەوە

اوف اوف اوف

پایز ڕەنگی ماتەمە

دنیا تاریك و تەمـە

نوری چاوانم کەمە پیرەمێردی نەمر، ل١٠٥

لەبەر ئەوەی میللەتی کورد میللەتێکی چەو ساوەو ژێردە ست بووە زۆربەی ڕۆژەکانی ژیانی بووەتە تۆماری خەبات و قوربانیدان و شۆرش و ڕووداوە جۆربەجۆرەکان، بۆیە زۆربەی جەژن و شادییەکانی کورد کراوەتە وێ ستگەی یادگاری ئەو ڕووداو و کارە ساتانەی کە بە سەر میللەتی کورددا هاتووە، ئەوەتا (پیرەمێرد) لە جەژنێکی قوربانی دوای کارە ساتەکەدا بەیادی شەهیدانی (ڕۆژی ٢٤ی ئایار) پێنج دێڕە شیعری نووسیوە، کە ئەمە دوو دێڕی ئەو شیعرەیە:

ئەو جەژنەی میللـــــەت تێیدا کەساسە

مـــــن ســـــەرم شینـــەو بەرگم پەلاسە

مـەڕ ســـەربڕینــــە قۆچی قــــوربانە

قـوربانی ئێمـــە کـــچ و کـــوڕمانـــە.... پیرەمێردی نەمر، ل١٠٦

یەکێکی تر لەو شاکارە ئەدەبییە بەرزانەی کە پیرەمێرد شانازی پێوەکردووە، دەقێکی شیعرییە بەناوی (من و ئە ستێرەکان) کە بۆ هەمان بۆنە لە سەر خوا ستی ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ بۆ شێخ قادرو هاوڕێکانی نوو سیوە ، کە بەڕا ستی بەیەکێك لە دانە گەوهەرەکانی ئەدەب و شیعری کوردی ئەژمێردرێت لە ڕووی بەرزی لایەنی هونەری و وێنەو زمانی شیعرییەوە.

ئـــــەستێرە بـــــەرزەکان ئەدرەوشێنەوە بە شەو

وەك من بەداخـــەوەن نەسرەوتیان هەیەو نە خەو

لە دێڕەکانی کۆتایی شیعرەکەدا دەڵێ:

بـــــام ڕاسپـــارد کـــە خەفەت بۆچ ئەخۆن ئەوان

وەك ئێمـــە نین نـــزیکتری لای بارەگای خوان

جـوابیـــان نـووسیبوو بــــە شــــەونم لەسەر گیا

تـــا ئـاسمان پریشکی بـــەدی ئێوە هــــەڵپژا

ئاهو نــزای کـــوردەکانی شمال گەیە ئاسمان

بەو دووکــــەڵی هەناسەیە ئاو دێ لە دیدەمان پیرەمێردی نەمر، ل١٠٧

ساڵێك پاش ئەو ڕووداوە (شێخ نووری شێخ ساڵح) بەهەست و سۆزێکی پڕخرۆشەوە بەو بۆنەیەوە یادی ئەو کارەساتە خوێناوییە بە شیعرێك دەکاتەوە، کە بە وردی وێنەی ڕووداوەکە دەخاتە ڕوو:

سەیری کە، کـــە چـــــەند لاشەیی لاوی وەتەنت دی

خۆت ورد بەرەوە، چەند سەری جیاو چەند بەدەنت دی

چەند خانــەیی وێران و دڵـــی پــڕ میحــنەتت دی

چەند ناڵـــــەیی ژن، لاشەیی چەند بێ کەفەنت دی

برســـی و ڕەش و ڕووت، غەمزەدە، شۆخ و شەنت دی

ئـــــەی ساڵی گوزەشتە، جگەرت لەت لەتی غەم بێ

نــەتبینمەوە، مــەســکەنەکــەت شــاری عەدەم بێ

لەباسی ئەو زوڵم و زۆرەدا دەڵێ:

ئەم زوڵمە کـــە دی میللەتی ئەم کوردە لە توورکان

نەیدیوە زەمـــانە چ لـــە ئینس و چ لـــە شەیتان.... دیوانی شێخ نووری شێخ سالّح، ل٣١٧

ئە سیری یەکێکی ترە لەو شاعیرە نی شتمانپەروەرە هە ست نا سکانەی لە زۆر بۆنەی سیا سی و نی شتمانی و کۆمەڵایەتیدا شیعری نوو سیوە، ڕقی لەداگیرکارانی کورد ستان بووە هەمیـ شە لۆمەی ئەوکە سانەی کردووە، کە هاو سۆزی بۆ دوژمنانی کورد بەتایبەت تورك دەردەبڕن، بۆ شەهیدانی کارە ساتی (٢٤ی ئایار) سێ دەقی شیعری نوو سیوە، کە نموونەی شیعری بەرزو جوانن بە هە ست و سۆزێکی بەکوڵ شیوەن بۆ شەهیدانی ئەو کارەساتەو حاڵی کوردان دەکات، بەم جۆرە:

لە شیعری (ماتەمنامەی ٢٤ی ئایار) دەڵێ:

ئــەم بیست و چـــواری ئـایارە، کوردە، ماتەمە

ڕۆژی موسیبەت و بـــەڵاو پەرێشانیی و غـــەمە

لەم ڕۆژە شێخی نەهری یو پاڵۆ شـــەهیدکـــران

لەو کـــاری تورکە مـــرۆ ئـــەمڕۆ ســـەر سەمە

دوو وەقعە جـــەرگی هـــەموو مؤمینی **ســـووتان**

یەك وەقعە (حوسەین) ی شەهیدە، دووەم ئـــەمە

دقتۆر فوئادو خالیدو یوسف زیـــادو شـــــەریـــف

کوژرانیان هیلاکی نەوەی گ ـ ـ ـەورەی ئادەم ـ ـە... شیعرە بڵاوکراوەکانی ئەسیری، ل٤٥

لە شیعری(ماتەمنامە)دا کە بۆ هەمان بۆنە نوو سییەتی، دەری دەبڕێ ئەمە شیوەن و ماتەم و قورپێوانی کوردانەو ئەم قوربانیدانەش لە پێناوی دین و نیشتماندابووە:

ڕەش دەپۆشین، شیـــوەنە، کوردە، لەمانگی ماتەمین

ڕۆژی قورپێوانە ئـــەمڕۆ مێژەرو ســـــەرپۆشی شین

ساڵ بەساڵ ئەم ماتەمە دەگرین لە دڵمان دەرنەچێ

تا زەمانی تۆڵە دێ، ڕۆژێکـــی وا خـــوڕڕەم دەبین

شێخ عەبدولقادرو چەند سەد ڕەئیس و شێخ ســـەعید

لەم دەمە بوونە فیدای نیشتمان و گەل و دینی موبین.... شیعرە بڵاوکراوەکانی ئەسیری، ل٤٦

له شیعری (شینی شەهیدانی کورد)دا کە بە هەمان بۆنەوە هۆنیویەتەوە، سەرباری شینگێڕانی ناوی زۆرێك لەشەهیدەکان دێنێ و ستایشیان دەکات، لەبەشێکی ئەو شیعرەدا دەڵێ:

بـــۆتی بژمێرم شـــــوهـــەدایی وەتـــەن و دیـــــن

بڕوا لـــــە دوو چـــــاوت بە خوڕەم جۆگەیی خوێنین

شێخ قـــــادری ســــــەردارو موحەممەد خەلەفی ئەو

دقتۆر فـــوئادە کـــــە کەسی من گوێ بگرەو بژنەو...

تا دەگاتە ئەو دێڕانەی دەڵێ

گەورەی هەموو لایە بوو ڕەئیسی هەموو میللەت

خـــۆی و کوڕەکەی شێخ سەعید کەوتنە زیللەت.... شیعرە بلاوکراوەکانی ئەسیری، ل١٤٧و١٤٨.

زێوەر یەکێکی ترە لەو شاعیرە خاوەن هەڵوێ ستانەی کە هەردەم لە ڕیزی پێ شەوەی خزمەتکارانی گەل و میللەت بووە و بە شادی و خۆ شییەکانیان دڵخۆش و بۆ ناڕەحەتی و نا سۆرەکانیان غەمباربووەو شین و ماتەمی گێڕاوە، وەك هاوڕێکانی بۆ کارەساتە خوێناوییەکەی کوردستانی باکوور هەست و سۆزی خۆی لەشیعرێکدا بەناوی(ئەی شەماڵ)دەربڕیوە.

ئەمەش بەشێکە لەو شیعرەی:

هـــەر فــــیدائی لـە ئینقیلابا چوو

پێی مـەڵێ مـــــردووە بڵێ زیندوو

چونکە بێ شوبهە مووەدەتێکی زوو

شێری مــەیدان لە نەسلی پەیدابوو

قــــارەمـانـــان و دلاوەرانی پەسین

وەتەن ئیحیا ئەکەن بەعەزمی مەتین دیوانی زێوەر، ل٨٦.

(کەمالی)یش بەبۆنەی شەهید کردنی شێخ سەعید و هاوڕێکانییەوە لەساڵی(١٩٢٥) ئەم چوارینەیەی وتووە:

ئێمەی کورد ســــەرچڵین دائیم شــەڕو دەعـوا ئـەکەین

تاوەکو ئاخر نەفەس بــەرزیی وەتـــەن داوا ئــەکەین

هوججەتی نـــامووس و ئیستیقلالی خـۆمان سەیر کەن

وا بە خوێنی گەورە گەورەی کوردەکان ئیمزا ئـەکەین دیوانی کەمالی، ل٩٣

قانع لە تێکستێکی شیعریدا وەك ڕەمزی ئەو قوربانیدانەی گەلی کورد ستایشی (دکتۆر فوئاد) دەکات وەك سومبولی ئازایی و نەبەردی و قارەمانی باسی دەکات، دەڵێ:

ئەی دوکتۆر فوئاد، ئەی شێری نەمر

هەتا قیامەت بۆ کورد کـــــەڵك گر

نەمــردووی نامری، نەخشی دڵمانی

ئێمە بولبولین، هــەر تۆ گوڵـــمانی

سەر تەقە کێشی نیشتمـــانپەروەری

لاوی دلێری کـــانی جـەوهـــەری.... دیوانی قانع، ل٤٤٢.

چوارەم/ نەورۆز وەك بۆنەیەكی نەتەوەیی و ڕەنگدانەوەی لە شیعری شاعیراندا:

بەدرێژایی مێژوو نەتەوەی کورد لەبەر ئەوەی نەفە سی ئازادی و سەربە ستی لێ تەنگکراوەتەوە، بەردەوام بەدوای دەلاقەو ڕۆ شنایی و بیانوویەکەوە بووە، تا بتوانێت ڕاوبۆ چوونەکانی، هەڵوێ ست و ئیرادەکانی، باوەڕ و وی ستەکانی، لەبارەی واتای سەربە ستی و ئازادی و سەربەخۆبوونەوە بدات بەگوێی دۆ ست و دوژمنەکانیدا، تا هە ست بە بوونی مەزڵومیەتی و مافخوراوی و چەو ساوەیی بکرێت. ڕەنگە یەکێك لە هۆکارە گرنگەکانیش لای شاعیران و نوو سەران هەر ئەم نەفە سی ئازادی و سەربە ستییە بووبێ، بۆیە هەمیـ شەو دائیم بەدوای بۆنەکانەوە بوون تابتوانن پەیامی ئەدەب و شیعر جگە لەلایەنە ئێ ستاتیکییەکەی وەك کەرە ستەیەکی بەهێز بۆ داوای ئازادی و سەربەخۆی بەکار بەرن، بۆیە دەبینین شیعری بۆنە بەتایبەت شیعری بۆنەی سیاسی و نەتەوەیی و نیشتمانی و کۆمەڵایەتی کە لەو قۆناغانەی خەباتی کورددا لە سالانی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی، ڕیـ شەی قوڵی لەئەدەبی کوردیدا داکوتاوەو جگە لە لایەنی هونەری و جوانکاری، ئەرکی نیشتمانی و کۆمەڵایەتی و مێژوویشی لە ئە ستۆ گرتووە و زۆربەی جار گوزار شتی لە هە ست و سۆزە نیشتمانی و کۆمەڵایەتییەکان کردووە، بەشیوەیەکی بەربلاو شیعر کەرەستەیەکی تری گرنگی خەباتی ڕۆڵەکانی گەلی کورد بووە.

یەکێك لەو بۆنە گرنگانەی هەمیـ شە کورد بە ڕۆ شناییەکی زانیوە تا بیکاتە مە شخەڵی جۆ شدانی هە ستی نەتەوایەتی و زیندووکردنەوەی گیانی فیداکاری و بەرخودان لە ناو ڕۆڵەکانی گەلی کورددا (نەورۆز) بووە، نەورۆز بۆنەیەکی دێرینی نەتەوەییەو بەدرێژایی مێژووی تەمەنی تێکۆ شان و گیان فیدایی نەك هەر نیـ شانەی خۆبەختکردن و ملکەچ نەبوون بووە بۆ هەڵوێ ستی دوژمنکارانەی ناحەزانی کورد، بەڵکو کەرە ستەیەکی گرنگی جاڕی سەربە ستی و سەربەخۆیی بووە، بانگەوازێك بووە بۆ گوێی هەموو ئیـ سانێك کە کورد میللەتێکی کۆن و خاوەن کیان و مێژوو کلتووری خۆیەتی و دەبێت ڕۆژێك هەر بە سەربەخۆیی بگات، بۆنەی نەورۆز جگە لەپەیامی ڕقی بۆ پیلانی ناحەزانی، جاڕی ئا شتی و ئا شتی خوازی گەلی کوردە بۆ دۆ ست و مرۆڤ دۆ ستەکانی دنیا، ئەوانەی باوەڕیان بە سەربە ستی هەموو ئیـ سانەکان هەیە، لێرەدا ئێمە ئەوەندەی مەبە ستمانە ڕەنگدانەوەی ئەم بۆنەیە لە شیعری شاعیرانی کورددا بخەینەڕوو، هێندە مەبە ستمان نییە، بەدوای چیرۆك و سەرگوز شتەی سەرهەڵدانی بۆنەکەدا بڕۆین، دەبێ ئەوەش بڵێین نەورۆز جگە لەپەیامە نەتەوەییەکەی پەیامی گۆڕانکارییەکی سرو شتیـ شە، ساڵانە کە نەورۆز هاتنی یەکەم ڕۆژی بەهارو ساڵی نوێی کوردی و جوان بوونی سرو شت و نەمانی بەستەڵەك و سەرمای زستانیشە، بۆیە ئەم لایەنەش لە شیعری شاعیراندا بەدەردەکەوێت، کاتێك نەورۆز وەك پەیامێکی نەتەوایەتی دەکەنە وێ ستگەی دەربڕینی هە ست و سۆزو هەڵ چوونەکانیان بەهەمان شێوەش ئەو جوانییەو ڕازاوەییەی سرو شتیش لەبیر ناکەن و وەك مژدەبەخـ شی چرۆی ئازادی و سەربەخۆیی لە دەقە شیعرییەکاندا هە ست بە بوونی دەکرێت، (د. فازیل مەجید) لەبارەی نەورۆزەوە دەڵێ:((نەورۆز ڕۆژێکی مەزن و پیرۆزە لە مێژووی گەلی کورددا کە بۆتە ڕەمزی خۆڕاگرتن و سەربەستی

و سەرفرازی و خۆ شی و سەیران و یادکردنەوە، ڕۆژی سەرکەوتن و زاڵ بوونی هێزی خێرو چاکەو چەو ساوە بە سەر هێزی شەڕو ستەم و زۆرداریدا، ڕۆژی سەربە ستی و سەربەخۆیی و نوێ بوونەوەیە دوای زوڵم و زۆرو ژێر دە ستەیی، ڕەمزی ورە بەرزی و باوەڕ بەخۆ بوون و سەر شۆڕنەکردن، ئەم مەزنی و پیرۆزیە بۆتە هۆی ئەوەی بەلای هەموو کوردێکەوە خۆ شەویستت و مایەی شانازی بێت، هەر بۆیەش هەموو چین و دەستەو تاقمەکانی ناو کۆمەڵگای کوردەواری لە ٢١ی ئازاری هەموو ساڵێکدا، ڕۆژی نەورۆز ڕۆژی نوێ و سەرەتای دە ست پێکردنی ساڵی کوردی و یەکەم ڕۆژی بەهار بەوپەڕی بەختەوەری و خۆشحاڵییەوە یاد دەکەنەوە))[٥١١]. شاعیرانی کوردیش وەك بەشێك لە چین و توێژەکانی کۆمەڵگای کوردی ساڵانە لە بۆنەی نەورۆزدا بە خامەی ڕەنگینیان شادی و خۆ شیی لە شیعردا دەردەبڕن و بە شی هەرە زۆری شاعیران لە کۆن و نوێدا زۆرجار بۆنەکە دەکەنە هەل و دەستکەوتێك تا سۆزی نیشتمانی ڕۆڵەکانی میللەتی کورد زیاتر جۆش بدەنەوە. بەپێوی ستی دەزانین لێرەدا شیعری ئەو شاعیرانە بخەینەڕوو، کە لەوبۆنەیەدا نووسیویانەو لە لێکۆڵینەوەکەی ئێمەدا جێگەیان دەبێتەوە:

وەك سەرەتای ئەم با سە ڕەنگە زیادەڕۆی نەبێ، کە پیرەمێرد بکەینە سەرمە شق و سەردە ستەی شاعیرانی کورد کە لەو قۆناغەدا زۆر بایەخی بە نەورۆز و ئاگرکردنەوەو خەڵك کۆکردنەوەو جوڵاندنی هە ستی نەتەوایەتی ڕۆڵەکانی گەلی کوردی داوە، چونکە پیرەمێرد سەرباری ئەوەی شیعری زۆری بۆ بۆنەی نەورۆز نوو سیوە، داینەمۆیەکی گرنگی جوڵاندنی هە ستی لاوان و خەمخۆرانی کورد بووە بۆ زیندوو ڕاگرتنی بۆ نەی نەورۆز، ساڵا نە لە گردی ما مە یارە ئاگری نەورۆزی کردۆ تەوە، ئەوە ندە بەپەرۆشی زیندوو کردنەوەی نەورۆز و ئاگرکردنەوەوە بووە، زۆرجار توشی گێرەو کێشەو گرفت هاتووە و لەگەڵ ئەوە شدا هەر کۆڵی نەداوەو ئەو بۆنەیەی بە زیندووی ڕاگرتووە، ئەوەتا کاتێك ناحەزانی کورد نەیانهێشتووە، کە ئاگری نەورۆز بۆ ماوەی دووساڵ بکاتەوە لە (١٩٣٨/٣/٢١ تا بەهاری ١٩٤٠) ڕێگری کراوە لەکردنەوەی ئاگری نەورۆز، ئەویش بەو بۆنەیەوە لە شیعرێکدا هە ستی خۆی بەرامبەر موتە سەڕیفی ئەو کاتەی شاری سلێمانی، کە مەجید یەعقوبی بوو دەربڕیوەو دەڵێ:

ئـــەم خـــاکە پـــاکە هێندە لام چاکە
بـــە شـــۆڕی سەودای دیـدەم نمناکە
بەتەماشـــــای دوور تێری لـێ ئەخـۆم
کەی دەم گـەیشتە سینەی خوم ئەخۆم

لە بەشێکی تری شیعرەکەدا بە ئاشکرا باس لەوە دەکات و دەڵێ:

یاخوا ئەو کەسەی کە ئەم دوو ســاڵە
لێم کەوتە گـــیزە وەك زەردەواڵـــە
نـەیهێشت ئـــاگری (یـــارە) بگرێ
چەقۆی ئاهی مــن جەرگی هەڵدڕێ.... پیرەمێردی نەمر، ل٤٩

[٥١١]- فازیل مەجید مەحمود(د)، سروشت لە شیعری گۆران دا... ل١٠٠.

پیرەمێرد تەواوی ئەو   چالاکی و جموجوڵانەی هەیبوو بۆ خزمەتی نەتەوەکەی بەکاری دەهێنا، یەکێك لە کارە سەرەکییەکانی بریتی بوو لە کاری ڕۆژنامەوانی کە لەڕۆژنامە شدا بوارێکی با شی بۆ زیندووکردنەوەی ئەم بۆنە نەتەوەییە تەرخانکردبوو، وەك دەگوترێ((ڕۆژنامەی (ژین)ی پیرەمێرد، پارێزەری نەورۆزو زاد ستی بوو، پ شتی گەورەی میللەت بوو، باڵا ئاوێنەی خەون و ئاواتی لاوان بوو))[٥١٢]، هەروەها گۆرانی شاعیر لەبارەی بەری ڕەنجی پیرەمێرد بۆ سەرخ ستنی نەتەوەکەی دەڵێ:((بە بیـ ست ساڵی پیری و تەقاویتی بەتاقی تەنیا ئەوەندە بەری ڕەنجی بۆ کردینە کۆ شی نەتەوە، کە کۆمەڵێك بە عومرێکی درێژ نەتوانێ خەوی پێوە ببینێ))[٥١٣]. ئەوەتا ((لەنەورۆزی ساڵی ١٩٤١ دا کە زانیویەتی ڕێگەی ئاگرکردنەوە ئەدرێ، بەڵام ماوەی سەیران و کۆبوونەوەو ئاهەنگ نادەن، پیرەمێرد ویستویەتی بە شیعر ئەو بۆ شاییە پڕبکاتەوەو   شیعری نەورۆز بە سەر هەموو ئەو دەنگانەدا زاڵ بێ، کە دەیانەوێ کلپەو بڵێ سەی ئاگری نەورۆز بکوژێننەوە، بۆیە دەبینین لە ڕۆژنامەکەیا نوو سیویەتی، شوکر شارەکەی ئێمە بەئاگری نەورۆز سۆزێکی بەهاری و جیلوەیەکی ئەدەبی تیا پەیدا بووە))[٥١٤]، بەم جۆرە هانی شاعیرانی داوە، کە شیعر بۆ ئەو بۆنە بنوو سن، خۆی لە هاوینی ئەو ساڵەدا شیعرێکی بە بۆنەی ئەو ڕێگریانەوە کە کراوە بۆ گێڕانی ئاهەنگ و سەیرانی نەورۆز نووسیوە، لە بەشێکیدا دەڵێ:

گردەکەی یارە جیێ ی خۆرەتاوە   ڕێگای سەیرانی نەورۆز بڕاوە

کــــــارێزی شەریف ئاوی نەماوە   ئـەرخەوان لق و پۆپی شکاوە

گردەکەی سەیوان جیێ ی زارو شینە.....   پیرەمێردی نەمر، ل١٠٨

کە نەورۆز ئەهات قوتابیەکانی قوتابخانەی زانستی ئەبوون بە پێشەنگ و سەرپەرشتی ئاهەنگگێڕانی نەورۆزیان دەکرد، تیپ تیپ بەرەو گردی مامەیارە ئەڕۆشتن و هەموو بەیەك دەنگ ئەیان وت:

یاد کەن برا کە یاد کەن

یادی کاوەی ئاسنگـــــەر

سەر ڕێ و شوێن بگـــرن

تاکو وەتـــــەن بێتە بـــەر   پیرەمێردی نەمر، ل٤٦.

ئەتوانین بڵێن (پیرەمێرد) لەو   ساڵانەدا بەهێزترین کە سایەتی بووە بۆ زیندوو ڕاگرتنی ئەو بۆنەیەو هەر چەندە تەنها مو چەیەکی کەمی مانگانەی خانەن شینی هەبووە، لەگەڵ ئەوە شدا خەرجی ئاهەنگگێڕانی   ساڵانەی نەورۆزی پێکەوە دەنا و هەموو   ساڵێك نەورۆز نامەیەکی دەنوو سی و لەو ئاهەنگەدا دەخوێنرایەوە:

یەکێك لەو شیعرانەی بۆ نەورۆزی وتووە لەساڵی (١٩٣٦ز) لە ڕۆژنامەی (ژیان)بڵاوکراوەتەوە بەناوی (نەشیدی زانستی بۆ نەورۆز):

ئەمرۆ نەورۆزە وا گـــوڵ پەیـــــدا بوو

---

[٥١٢]- فائق هۆشیارو ئەوانی تر، دیوانی....ل٤٧.

[٥١٣]- هەمان سەرچاوە.....ل٤٨.

[٥١٤]- مستەفا ساڵح کەریم، باخێك لە وشە گەشتێك بە ژیاننامەی پڕ شکۆی پیرەمێردda، چاپی دووەم، چاپخانەی پەنجەرە، تاران، ٢٠١٥، ل١٩١.

لەعەشقی گوڵ دا بولبول شەیدا بوو

بولبول لەسەر گوڵ مانگی بە بانگە

خوێندنی ئێمە ســـاڵ دوازدە مانگە

ئەو تەنها بۆ گــوڵ سەردەر هەروایــە

ئێمە سەربــەرزی قەومان هیوایـــــە.... دیوانی پیرەمێرد، ل٢١٦.

لە (نەورۆزنامەی نە سرین و پەروین) جوانی سرو شت و گۆڕانکارییەکانی ساڵ وەك مژدە دەبەخشێتە میللەتی کوردو لە بەشێکیدا دەڵێ:

مژدەبێ ساڵ گەڕایەوە ئاگری نەورۆز کرایەوە

بەفری زستان تــوایەوە گژو گیاو گوڵ ژیایەوە

نوخشەبێ لە کوردی هەژار... پیرەمێردی نەمر، ل٣١٣.

چەند دەقێکی تری نوو سیوە بۆ هەمان بۆنە بەناوی (ڕۆژی تازە) بۆ نەورۆزو جوانییەکانی بەهاری وتووە لە ساڵی ١٩٣٢ز، ل١٣٩، پیرەمێردی نەمرو (بەستەی کوردی) لە ساڵی ١٩٤١، ل٣٥٢ هەمان سەرچاوەو (گۆرانی بەهار) ل٣٥٥ هەمان سەر چاوە و (گۆرانی جەژن و بەهار) ل٣٥٧ هەمان سەر چاوە، لەگەل ئەوە شدا ئەو ساڵەی کە چوار ئەف سەرەکەی ڕێگای ئازادی کورد لە سێدارە دەدرێن و تەرمەکانیان دەهێنرێنەوە بۆ کورد ستان، پیرەمێرد لە سەر ئەوە یەکجار دلگران ئەبێ و خەم دایدەگرێ، ئەو ساڵە هەر چەند دەکات توانای نابێ و دڵی ڕێگەی نادات ئاهەنگی نەورۆز بگێڕێ، دەڵێ:((ئاگری نەورۆز من هەڵم گیرساندو ساڵانە لە گردی مامەیارەبوو، ئەمساڵ وا لە جەرگمایە! گوڵاڵە سوورەی نەورۆزو گەزیزە لە خوێنی ئازیزە، فتوام دا هەتا تەمی ماتەم نەڕەوێتەوە نەورۆز نییە))[٥١٥]، پیرەمێرد لە ساڵانی دوایی ژیانیا بەرزترین هەڵبە ستی بۆ بۆنەی نەورۆز نوو سی، کەوەکو مار شی نەورۆز هەموو ساڵێ لەلایەن ڕۆڵەکانی کوردەوە دەوترێتەوە.

(گۆران) شاعیری خامە ڕەنگین بە بۆنەی نەورۆزەوە چەند دەقی شیعری زۆر بەپێزو ڕازاوەی نوو سیوە، کە بۆنی خاکی نیـ شتمان و سرو شتی جوانی کورد ستان بە ناخ و هە ست و سۆزی ڕۆڵەکانی میللەتی کورد دەگە یەنن، لەلای گۆران نەورۆز بۆ نەو جەژنێکی نە تەوەیی کوردە، لەو شیعرا نەی بەبۆنەی نەورۆزەوە نوو سیونی(جەژنی نەورۆز لاپەرە ١٥٤ دیوانەکەی، زیندانی ئەژدەهاك لاپەرە ٢٠١، نەورۆز لاپەڕە٢٢٨، نەورۆزی(٦١) لاپەرە٢٣٤، نەورۆز ئەکەم لاپەڕە ٣٠٤، ئەنجامی ئەژدەهاك لاپەڕە ٢٦٢).

سەبارەت بە شیعری(جەژنی نەورۆز)، پیرەمێرد دەڵێ: ((بەڵێ (گۆران) ئو ستادی زمانەکەمان بەهارییەکی نەورۆزی نوو سیوەو لە(ژین)دا دێتە بەر چاوتان و بە گۆرانی ئە چینە سەیران (م ستەفا ساڵح کەریم) دەڵێ: ئیتر لە سەر بەڵێنەکەی(پیرەمێرد) لە ژمارەی دوایدا شیعرەکەی (گۆران)ی

[٥١٥]- محمد رسول(هاوار)، پیرەمێرد... ل٥٠

بلاوکردۆتەوە))[516] واتە ئەم شیعرە بەبۆنەی نەورۆزی ساڵی ١٩٤١ نوو سراوە، کە سەرەتاکەی بەم دێڕانە دەست پێدەکات:

بـــــەسوڕێـــکی تـر ئەستێرەی ئینسان گر قەومی کۆنی خستەوە جەژنی ئاگـر

کام قەومی کۆن کام جەژنی بەرزو پیرۆز؟ قەومــی مادی جەژنی بڵندی نەورۆز

ئەو نەورۆزەی کــــە هــــەزاران بــــەهارە لـــــەدێی کـوردا گڕی ئاگری دیارە

لەبەشێکی تردا دەڵێ:

لــــــــەو سایەوە، تا ئێستاکە بەم چەشنە هەموو سەری ساڵی تازەمان جەژنـە

میوانی کـــــۆن بەڕێ ئـــــەکەین و تـازە، بــــەپێکەنین ئەگاتە بەر دەروازە... دیوانی گۆران، ل١٥٤

نەورۆز لە مێژووی خەبات و تێکۆشانی کورد دا بووە بە دروشمی ڕاستەقینەی ڕاپەڕین و جوامێری و سەرکەوتن، بەشێوەیەکی وەها کورد و نەورۆز هەرگیز لە یەکتر جیانابنەوە ، هەر بۆیە تا ئێستاو لەم قۆناغەشدا شاعیران بە شانازییەوە بۆ بۆنەی نەورۆز ساڵانە شیعر دەنووسن. یەکێکی تر لەو شاعیرانەی بە بۆنەی نەورۆزەوە شیعری نوو سیوە، (شاهۆ)یە، سێ پار چە شیعری بۆ ئەو بۆنە نوو سیوە، کە ئەمانەن(سوبحی نەورۆز) لاپەرە ٢٥ دیوانەکەی و (نەورۆزە جەژنە) لاپەڕە ٣٢ و(بەهارە) لاپەڕە ١٣٤، کە نموونەی دەقی شیعری پڕ لە جوانی و ڕازاوەن و لە هەست و سۆزێکی نیشتمانی بەهێزەوە سەرچاوەیان گرتووە، تێکەڵ بە دیمەنی سەرنج ڕاکێشی سروشتی بەهارو گوڵ و کەژو کێو کراون:

نـەورۆزە جــــەژنە شـاخو چیا کێو و دەشتودەر

تـــــارای ســــەوزی دا بەسەرا سەوزی کردەبەر

ڕازایـــــەوە بەڕەنگی گــــــوڵان نیشتمانی کورد

بوژایەوە درەخت و چرۆی جــــــوانی کەوتەدەر... دیوانی شاهۆ، ل٣٢.

حەمدی وەك ئەوەی لە زۆر بۆنەدا یەکێك بووە لە شاعیرانی پێ شەنگ، بۆ نەورۆزیش دوو شیعری وتووە.(بە هار) لا پەڕە ٨٤ ی دیوا نە کەی و (گۆرانی نەورۆز) کە بەبۆ نەی نەورۆزی ساڵی ١٩٢٥ نووسیویەتی.

ئەمە بەشێکە لە کۆتایی شیعرەکە کە جوانی سروشت و ستایشی وەتەنی تێکەڵ بەیەك کردووە:

قەدەح مەست بوو ڕشایەوە عـومر لە نوێ نووسرایەوە

گوڵ پێکەنی گـــــەشایەوە شەونم وەك من بەشایەوە

چرۆی درەخـت ژیـــــایەوە غــونچە دڵـــی کرایەوە

بابەس بڵێم جەژنانەکەم

ضایع نەبێ سەیرانەکەم

وەطەن خەوفی عیشوەو نازە ئەلحەق لە ئەرضا مومتازە

---

[516]- دەڕوانرێتە: مستەفا سالح کەریم، باخێك لە وشە...ل١٩٢.

قەلی شـــــەلی ئەڵێی قازە   کەوی هــەموو ئەڵێی بازە

بە قاعیدە ئـــــەمەنـد شازە   وەخـــتە بڵێم کە ئیعجازە

رۆیشتـــوون هـــاوڕێکانم

بدە پارە پـــڕ گــــیرفانم   دیوانی حەمدی، ل ١٦٣.

(چرو ستانی) لە جیهانی شیعردا هە ستیارێکی بە سۆزو دڵ سۆزبوو بۆ نی شتمان و نەتەوەکەی، بەشی هەرە زۆری دیوانەکەی دەربڕینی سۆز و خۆشەویستییە بۆ نیشتمان، سێ پارچە شیعری هەیە بە بۆنەی نەورۆز و بەهارەوە نوو سیونی، کە ئەمانەن(بەهارنامە)لاپەڕە ١٢٦ی دیوانەکەی،(بەهارنامە) لاپەڕە١٣٠، (نەورۆزنامە)، شاعیر لەم شیعرەیدا با سی جوانی سرو شتی کورد ستان و خۆ شی و شادی خەڵکی و منداڵانی قوتابخانەی زان ستی دەکات، کە بەدەم سرود و گۆرانییەوە دە چن بۆ گردی مامەیارە بۆ ئاگرکردنەوەو ئاهەنگ و سەیران، وەك دەڵێ:

گـــــوڵ بـــەدەم ڕازانەوە تارا بەسەر وەك تازە بووك

ئاڵووالا نــــازو لارو لـــــەنجەیـــە گـــەورەو بـچووك

وا قـــوتـــابیەکـــــــانی زانستی بــە دارو دەستـــەوە

چوونە گردی مامە یارە دەم بە شەرقی و بەستەوە....   دیوانی چروستانی، ل١٣٣.

(عا صی)یش بۆهەمان بۆنە دوو دەقی   شیعری نوو سیوە، کە یەك لەوانە دەکەوێتە   سنوری توێژینەوەکەی ئێمە، وەك   شاعیر دەڵێ: بۆ نەورۆزی   ساڵی (١٩٣٧ز) ئەوەم نوو سی، لە بە شێکی ئەو شیعرەدا دەڵێ:

ڕۆژی تازەی ســــاڵی نوێیە عــــادەتی کــوردی دلـێر

کاتی خۆشتر وا لە پێشە غەم لە دڵمان دەردەکــــات

ئینقلابی کرد بە زستان جەیشی نەورۆز سەیری کەن

تیپ بە تیپ هەروا خەریکە نێرەبازی وا دەکــــات.....   دیوانی عاصی، ل١٥٣.

(قانع) شاعیری چەو ساوەکان، شاعیری هەڵگری کۆڵی غەمی میللەتەکەی بوو، خۆ شەوی ستی بۆ خاك و گە لە کەی لە زۆر بەی   شیعرە کانی دا بەدەردە کەوێ،   سێ   شیعری بەبۆنەی نەورۆزەوە نوو سیوە(نەورۆزنامە) لاپەڕە ٢٥٥ و(بەهاری) لاپەڕە ٢٥٧و(نەورۆزنامە) لاپەڕە ٢٨٢، کە لەو بۆنەیەدا پەیامی دڵخۆشی و سەربەستی ڕادەگەیەنێت و دژی دوژمنانی کورد دروشمی بروخێ دەڵێ:

مـــــوبارەك بێ بەسەربەستی کە ئەمڕۆ جەژنی لاوانــە

موبارەك بـــــێ بە دڵخۆشی کە جەژنی میرو گاوانە

موبارەك بێ کە ئەم نەورۆزە جەژنی میللەتی کوردە

موبارەك بێ بــــــە دڵخۆشی کە جەژنێکی قەدیمانە

برا ئەم ڕۆژە ڕۆژێکـــــــە کە جەژنی میللەتی کوردە

برا ئەم ڕۆژە ڕۆژێکە کـــــە فـــەخری هۆزی کوردانە

لەکۆتایدا دەڵێ:

بڕووخێ مەنهەج و قـــــانوونی ئیستعمــــاری ئینگلیزی

بڕووخێ بەزمی ئەقتاعی بڕووخـــــــێ نەهجی میرانە.... دیوانی قانع، ل٢٨٣.

بۆ ئەم بۆنەیە (کەمالی) لەهە ست و سۆزێکی جوانەوە وە سفی ڕۆژی نەورۆز و گۆڕانکارییەکانی سروشت دەکات بەم جۆرە:

ڕۆژی نـــەورۆزە کـــــەدنیا پــــڕ لە ساز و سۆز ئەکا

نێرگزو لالـــــەو وەنـــــەوشە ڕووی زەوی پیرۆز ئەکا

پەلکە زێڕینەی بەئالا وا فــــەلەك هـــەڵ کــردووە

دای لەتەپڵی هەورو شایی پادشای نـــەورۆز ئەکا... دیوانی کەمالی، ل٤٢.

(عارف عورفی)یش یەکێك بووە لەو شاعیرانەی لە هەموو بیرەوەرییەکی یادی نەورۆزدا، گڕو کڵپەی ئاگری نەورۆز لە دڵیدا جۆشی خواردووەو شاعیری جوولاندووە، کە بڵێ:

بـــــەهارە ڕۆژی نـــــەورۆزە، بڵێ ڕۆژی ژیان و ژین

گوڵی غونچە لەگەڵ بولبول بەبەستن با گرێی کابین

گوڵاڵەی سووری سەر گــۆنای ئـــــەم جۆرە جەوانانە

لەسەرچـاوەی دڵم ئەڕژێتە خوار خوێنی جگــــەرمانە

چۆن پیرەمێردی مەزن چلورەی گوێسەبانەی بە پڵپڵەی زیوینی کچە کورد شوبهاند(عورفی)یش خاڵ خاڵی بەفری ئەو کێو و کۆسارانەی بەخاڵی سەر گۆنای کەنیشکێکی کورد چواندووە:

سەحەر هەستام لە خەو بیستم کە ئیمڕۆ ڕۆژی نـــەورۆزە

شیعاری کوردە لای یــــەکتر بڕۆن بۆ جــەژنـــە پیرۆزە

کە خاڵ خاڵ کەوتە سەر بەفری سەر ئەو کێو و کۆسارە

ئەڵێی خاڵی سەر گـــــۆنای کـــەنیشکە کوردی نازدارە دیوانی عارف عورفی، ل١٣.

ئە سیری بۆ نەورۆزی ساڵی(١٩٢٨ز) شیعرێکی درێژی نوو سیوە بەناوی(نەورۆز) کە هەم وە سفی دیمەنی جوانی بەهارو هەم گرنگی بۆنەی نەورۆزی بۆ نەتەوەی کوردی دەخاتە ڕوو، بە شێوازێکی هونەری بەرز گوزارشتی لە هەست و سۆزی خۆی کردووە:

ئەی گــــەلی کورد جێژنی ئەم نەورۆزەیە و پیرۆز بێ

دوژمنی ئـــێوە کـــــەنـــەفت و کــــەوتوو، بێ ڕۆز بێ

واستارەی بەختی کورد ڕووی کردە بورجی سەعدەوە

هاتـــەوە فەسڵی بەهاری ئـەو بە ئیفای وەعـــــدەوە.... شیعرە بڵاوکراوەکانی ئەسیری، ل١٦٣.

وەك دەبینین بەشی هەرە زۆری شاعیران ئەو بۆنەیان بە فرسەت وەرگرتووە، تا بتوانن هەست و سۆزی نە تەوا یەتیـ یان لەو بۆ نە یەدا دەربڕن و بتوانن لەو ڕێگە یەوە گوڕو تیـ نێك بە ڕەوتی بەرەوپێشچوونی دۆزی کورد بدەن، بۆیە هەمیـشە کردنەوەی ئاگری نەورۆزیان وەك مە شخەڵی زیندوو هێـ شتنەوەی داوای مافی ڕەوای گەلی کورد تەما شا کردووە و هانی خەڵکیانداوە بۆ ئاهەنگگێڕان و زیندووکردنەوەی ئەو بۆنەیە و بایەخ پێدانی.

پێنجەم/ ڕووداوەکانی هەردوو جەنگی جیهانی و شیعری شاعیران:

جەنگی یەکەم (١٩١٤-١٩١٨)ز:

هەردوو جەنگی جیهانی وەکو کارە سات و ڕووداوێکی سیا سی و سەربازی گەورە ڕووبەڕووی جیهان بەگ شتی بوویەوە نەك بە تەنها گەل و میللەتێك، کوردیش یەکێك بوو لەو میللەتانەی باجی گەورەی ئا سەوارەکانی ئەو جەنگەماڵوێرانکارانەی بەرکەوت و ئاڵۆزییەکانی شەڕو بڕیارە سیا سییەکانی دوای ئەو جەنگە پڕ کارە ساتانە بەتایبەت جەنگی یەکەمی جیهانی زیانی زۆریان بە کورد گەیاند، کە خاکی پیرۆزی کوردستانی دووچاری لەتبوون و بەش بەشکردنی زیاتر کردو وەك ماڵی میراتی هەر پارچەیەکی درایە وڵاتێکی دوژمنی کورد، ئەو هەموو گۆڕنکارییانەی لە دە ستپێك و ئەنجام و کۆتایی ئەو جەنگانە سەریان هەڵدا، ئەو بارودۆخە سیا سی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییانەی کاریگەریی سلبی هەمەلایەنەیان خـ ستەوە، ڕەنگدانەوەیان لە سەرجەم کایەکانی ژیاندا هەبوو، لەبەرهەمی ئەدەبی کوردی بەتایبەت شیعردا ئەو ڕەنگدانەوەیە زۆر بە ڕوونی بەدی دەکرێت.

مەلا حەمدوون(١٨٥٣-١٩١٧) بەبۆنەی سەرهەڵدانی جەنگی یەکەمی جیهانییەوە لەڕووی هونەرییەوە شیعرێکی بەرزی نووسیوە، کە وەسفێکی زۆر وردی ئەو کارەساتە دەکات:

ئەم ڕۆژە چ ڕۆژێکــــە کـــە دنیـــا شـــڵەژاوە

هــەرکەس بە جەخارێ جگەری قــیمــەکـــراوە

دنیـا پڕی ئاشووبە خەلایــق بــە عــــموومـــی

ئاسـایشی لێ مەنــعە ئـــەڵێی جـــونبوشی ئاوە

وەك تـــەرزە ئەبارێ بە هەموو دەم ئەسەف و غەم

هــەوری غەزەبی قەهری خودا توندو بـــەتـــاوە

لەبەشێکی تری شیعرەکەدا وەسفی حاڵی سەربازەکانی دوژمن دەکات و دەڵێ:

جــــەندرمە ئـــەسورێتەوە وەك واشەیی برسی

بۆ لاشەیی میللـــــەت بە فـــڕو فیڵی غـەزاوە

کەر زەوقی زەڕینی نییە حەتتا لە بـــەهــــارا

ترسی هەیە نەك بیخەنە ژێر بـــاری قــــەزاوە

وەسفی کەرەستەو چەکی شەڕەکە بەم جۆرە دەکا:

باڵۆنی هەڵۆ شێوە لەگـــەڵ دێتە تــەحـەرروك

عالەم لە نەزریا بـە مەسـەل پـۆڕی خـــوراوە

شـەو و ڕۆژ لەبەر بەرقی قـلیج و ڕم و سۆنـگی

لەمعەی قەسەتۆرەش بەدەلی عـەکسی هـەتاوە...[517]

(فایەقی تاپۆ)ش یەکێکی ترە لەو شاعیرانەی خەڵکی سلێمانی کە لە سەردەمی جەنگی یەکەم، ئاگاداری ڕووداوەکانی جەنگ بووە، دیویەتی لە شاری سلێمانیدا جەیشی تورکی بە شێوەیەکی دڕندانە پەلاماری خەڵکیان داوەو ماڵ و موڵکی میللەتیان وێرانکردووەو خەڵکیان زۆر کو شتووە، بەو بۆنەیەوە قەسیدەیەکی هۆنیوەتەوە بەیەکێك لە شیعرە جوان و بەرزەکان دەژمێردرێ، کە بە وێنەی هونەری زۆر ناوازە حاڵی میللەتی کورد دەخاتەڕوو، کە پێش جەنگ چەند ئاسوودەبوون و ئێستا چەن پەرێشانن:

بە مەعموری کە مەشهووری جیهان بوو خاکی کوردستان

هەموو وێـــرانـــەیە ئێستا لـــە زوڵم و وەحـشەتی تورکان

لەبەر لاشەی بەنـی ئـــادەم چ مومـــکین هاتوچـــۆکردن

لە نەعرەی برسێتـــی قـــابیل نییە ئینســـان نـەبێ گریان

چییە ئەم زوڵمە ئەمڕۆ تورك کە ئەیکا لەم عیبـــادەی تۆ!

فەقیرو دەوڵەمەند، شاهو و گەدا شەو تا سەحـەر نـــاڵان

لەبەشێکی تردا دەڵێ:

کە ئینسان ئەفزەڵی مەخلووقە هیچ فەرقی نییـــە ئـەمڕۆ

لەگەڵ حەیوانی ناهیق هەردوو بووینە مەئکەلی گورگـان

تەماشای ئەهلی لادێ کەن هەموویان بوونە سلقی ڕووت

لەدەست یەغمارگەی ژاندرمـــە و مەئمـــووری بێ ئیمان....[518]

زێوەر لە ئەنجامی زۆر بوونی دوژمن و فیتنەو ئاشوب و دزی و کوشتن و ئەو ناخۆشیانەی بەهۆی جەنگی یەکەمەوە ڕووی لە ناوچەکوردییەکان کردبوو، بەتایبەت لە باسی زۆرداری و ئاشوبی تورکەکان لەو سەردەمەدا، بەو بۆنەیەوە لە شیعری(لەم وەختە)دا هەستی خۆی بەم جۆرە نیشاندەدات:

لـــەم وەختە کـە پڕ فیتنەو ڕێ بەستنە ئێستا

خۆشی کە بێ، مردنە یـــا نووستنـە ئێستا

دوو یاری وەفادارو بە بێ غەش نییە هەرگیز

هەرچی کە تەمـــاشا ئەکـەم دوشمـنە ئێستا

ئاشووب و بەڵاو فیتنە وەکـــو تەرزە ئەبارێ

هەر جەردەیی و هەر دزی و کوشتنە ئێستا.... دیوانی زێوەر، ل٩٨.

لەسەرەتای جەنگی یەکەمی جیهانی، عارف صائب دەگیرێ بە سەربازو لەگەڵ لەشکری عوسمانی دەنێردرێ بۆ ئێران و ماوەیەکی زۆری پێ دە چێ ((وا دەر ئەکەوێ، کە زۆر توو شی ئێش و بر سێتی و

[517]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم....ل٦٢و٦٣و٦٤.

[518]- هەمان سەرچاوە....ل٧١و٧٢.

دەردی سەریی و چڵکنی و کوڵکنی بووە،..خەم و خەفەت و دەردی سەریی لە هەموو لایەکەوە دەوری داوە))[519] هەڵ سوکەوتی ژەندرمەی تورکی ناڕەحەت و پە ست و دڵتەنگیان کردووە بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی هۆنیوەتەوە:

ئاوارەیی خاکی وەتـــەن و ســەیروو ســەفا خۆم

پامـــاڵی غـــەم و غـوربەت و سەد دەردو بەڵاخۆم

بیٚ یارو دیار، وەحشـی و مـــەجنوونی بیـابـــان

مەهجووری سەفای مەجلیسی ئەربابی وەفـا خـۆم

سەر گەشتەیی سەحرایی خۆی و ساحەیی سەڵمـاس

ڕسوایی عەجەم، مەســخرەی شـــاهو گــەدا خـۆم....[520]

عارف صائب ئاوارەی خوویی و سەڵماس بووە لە وڵاتی ئیران، بەڵام (ناتیق)ی شاعیر هەروەکو ئەو لەکاتی ڕە شبگیریدا بە سەربازگیراوەو ئاوارەی وڵاتی سورییە(شام و حەلەب و حومص ...) بووە و بەو بۆنەیەوە هە ستی ئەو غەریبی و ئاوارەییەی لە شیعرێکدا دەردەبڕێ و با سی ژیان و تاڵییەکانی کاتی سەربازی دەکات، بە تایبەت ئەوەی لە هەردوو شیعرەکەدا هەستی پێدەکرێ، ئەوەیە هیچ کامیان لەسەر خوا ستی خۆیان و لە پێناوی میللەتەکەیاندا توو شی ئەو ناڕەحەتی و مەینەتیانە نەبوون، بۆیە بێتاقەتی و بێزارییان بە ئاشکرا لە شیعرەکاندا دیارە. ناتیق بەم جۆرە هەستی خۆی نیشاندەدات:

سەرگەشتەی چەرخـی فەلەکی بیٚ سەرو پاخۆم

ئاوارەی شام و حـــەلەب و حومص و حەما خۆم

پاماڵی هـەم میحنـــەت و هیجـــرانی زەمـــانە

موستەغرقـــی دەریای غەم و جەورو جەفا خۆم

پەیوەستە، جـــگەر خەستە، لـە ناو ماڵی پەڕۆدا

بیٚ زەمزەمەو عوشرەت و بیٚ شەمع و چرا خۆم

ماتەم زەدەی بیٚ کەسی و مەوســـمی مەغریب

ئاشیفتەی دەرس خوێندنی هەنگامی عیشا خۆم....[521]

جەنگی دووەم(١٩٣٩-١٩٤٥)ز:

جەنگی دووەم لە (یەکی ئەیلولی ساڵی ١٩٣٩) لە نێوان دوو بەرەی دەوڵەتانی ئەوروپا و ئا سیادا هەڵگیر سا، ئەڵمانیا بۆ خۆ دەربازکردن لە ڕووخان و تیا چوونی ژێرخانی ئابووریی وڵاتەکەی لەگەڵ یابان و ئیتالیا بەرەیەکیان پێکهێنا بەناوی (میحوەر)و شەڕیان دژی فەرەن ساو ڕوو سیاو بەریتانیاو ئەمەریکاو چین هەڵگیرساند، کە بەبەرەی (سوێندخۆرەکان) ناسرابوون، کارەسات و ڕووداوەکانی جەنگی

---

[519]- محمدی خاڵ، ناڵەی دەروون، جزمی یەکەم،...ل١٦٥.

[520]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم....ل٦٥.

[521] حەکیم مەلا صالح، دیوانی ناتیق، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا،سلێمانی، ٢٠٠٩، ل٥٥

دووەم، زۆر گەورەتر و کاریگەرتر بوون لە جەنگی یەکەم، بە شێکی زۆری جیهان توو شی کاولکاری و زەرەر و زیانەکانی جەنگ هاتن و خەڵکێکی زۆری بێ تاوان کوژران، گرانی و قات و قڕی زۆر ڕووی کردە ناوچەکانی شەڕ و جیهان بەگشتی، ناوچە کوردییەکانیش بە هۆی بوونی دەسەڵاتی ئینگلیزو فەرەنسا لە ناو چەکە، لە ئا سەوارەکانی ئەو شەڕەماڵوێرانکارانە تاڕادەیەك تێوەگلان، بەڵام لەگەڵ ئەوە شدا ناوچە کوردییەکان وەك جەنگی یەکەم نەبوون، زیانی کەمتریان لێ کەوت، شەڕ بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ نەگە شتە ناو چە کوردییەکان. دەبینین وە سفی شەڕەکەو ئەو ڕووداو کارە ساتانەی کە لەئەنجامی ئەو شەڕانەوە سەریان هەڵدا، لە ئەدەبی کوردی بە تایبەت لە شیعری شاعیراندا ڕەنگدانەوەی هەبوو، وەك لێرەدا باس لە هەندێك لەو شیعرانە دەکەین و بۆنەی وتنی شیعرەکان دەخەینەڕوو:

(قانع) یەکێکە لەو شاعیرانەی وە سفی جەنگەکەو کاریگەرییەکانی دەکا لە شیعری(جەنگی دووەم)دا بە بۆنەی هەڵگیرساندنی شەڕەکەوە دەڵێ:

برا شۆرێ لە سەرمـــــایە عەیـــــانـە

کە ئەم شۆرە شـــەڕی بـەینی گـەلانە

دیارە هــــەوری ئـەمرۆ خـوێن ئەبارێ

ئـــەجـــەل میوانی سـەر پاکی جیهانە.... دیوانی قانع، ل٢٩٤.

هەروەها (شاهۆ) دوو دەقی شیعری بۆ ئەو بۆنە نوو سیوە، یەکێکیان(هە ستێرەی هیوای ١٩٤٣/٦/١٤) شیعری دووەم (لە جەنگی دووەمی جیهانیدا) کە لەم دەقەدا بە ناوهێنانی هەندێ لە دەوڵەتانی بەشداری جەنگەکە بەم جۆرە وەسفی ئەو جەنگە و شەڕەنگێزی دەوڵەتانی (میحوەر) دەکات بەتایبەت هیتلەرو جۆرێك لە لایەنگری دەکات بۆ دەوڵەتی ئینگلیز بەو بۆنەیەوە لەبەشێکیدا دەڵێ:

سقوتی دەوڵەتی ڕۆما کە (ڕۆ)یە ئـــەوەڵی نـــاوی

نیشانەی وایە بونیادی گـــەلی(میحوەر) لە ڕووخانە

بەد و بەد کردەوەو بەد وێژو خوێنڕێژو شەڕئەنگێزن

ژیانی ئەم گرۆهە بۆ شـەڕ ئیسپاتـــــە (نەژیـــانە)

کە بولغار سەر دڵی کوترا بە (بولغاز) دەرپەڕی ڕۆیی

ئیتر ئەمجارە نۆرەی کـــەوتنی (ڕۆمان و یۆنانە).... دیوانی شاهۆ، ل١٣٠.

هەر دژ بە هیتلەر و بەرەکەی (زێوەر)یش شیعرێك دەنوو سێ، بە بەکارهێنانی ڕەمزو وێنەی شیعری جوان، هەجووی هاوەڵەکانی هیتلەر دەکات لەشیعری(سیاسی نیم)دا دەڵێ:

سیاسی نیم و عەسکەر نیم، بەڵام دیـارە بە ئـاثـاری

کـە هیتلەر لەڕ بووە نەیمـاوە هەڵپـەی پـــارو پێراری

لەبـەڕ کەڵبە و بڕەی وردکردووە ورچـێکی کوێستانی

لە ئـــاویشا بەجارێ دوو نەهەنـگ داویە پەلامـــاری

ڕەفیـقیشی کە مۆسۆلێنییە مەعلـــوومە لای عالـــەم

لەدەســـت یۆنان گەیشتە ئاسمان فریادو هـــاواری

ڕەفیقی حـــــیزە خۆی بێ هێزە مانەندی کەری دێزە

بـــە تۆپینیش ڕەزایە مەرگی هاوەڵ بوو بەسەرباری... دیوانی زێوەر، ل٦٤

(بێزار) یەکێکی ترە لەو شاعیرانەی لەو بۆنەیەدا هەموو نەهامەتی و کارەساتەکانی ئەو جەنگە دەخاتە ئەستۆی هیتلەر و نازییەکان و بەم جۆرە سکاڵاو دوعایان لێ دەکات، لە بەشێکی شیعرەکەیدا کە بەناوی(هاوارو دادی مشك و پشیلە) لە ساڵی (١٩٤٢ز) هۆنیویەتەوەو دەڵێ:

وتیان ئیلاهی ئەی یـــەزدانی پـــاك

ئەم حەربە لابەی دنیا بـــکەی چـاك

تـۆوی نازێتی لە ڕووی ســـــەر زەمین

هیچی نـەمێنێ ڕەب ولـعـــالـــەمیـن.... دیوانی بێزار، ل٩٢.

هەر دژ بە کردوەی هیتلەر و لە خۆبایی بونەکانی، (میرزا مارف ١٨٩٥-١٩٥٦) ڕۆ شنبیرو شاعیری خەڵکی سلێمانی لە ساڵی(١٩٤٣) بەو بۆنەوە ئەم شیعرە دەنووسێ:

ئەی شەڕ هەڵگیرسێنەر هیتلەری نازی

خۆزگـــە ئـــەمزانی بـە چـی ئەنازی

بەگەنج و لاو و کـــچانـــی بـەرلین

بـە پیشەسازی و پیاوی دەس ڕەنگین

بە فڕۆکەو تۆپ و تفەنگ و شەستتیر

بە لـــۆری و مـــۆتۆڕ تـــانکی قەڵاگیر...

لە کۆتایدا لە بارەی ئەو سەربازانەی ئەڵمانیاو هاوپەیمانەکانی کە لە جەنگدا تێکشکان دەڵێ:

هەموو بە تۆپ و فڕۆکــــە کـــــوژران

زۆریشیان بەدیل لە بەفرا گـــــیران

هەموو ئۆباڵیان بە ملــــی تـــۆیــە

کـەڵکت ناگرێ ئەو جوست و جۆیە

دەك هیتلەر جەرگت لەت کرێ بەشیر

مێشکت ببرژێ بە گوللەی شەستتیر[٥٢٢]

پیرەمێرد کەسایەتیەکی بەرزی هەبووە، لەگەڵ زۆربەی موعاناتەکانی نەتەوەکەی و دەوروبەردا ژیاوەو دابڕاو نەبووە لێیان، بە بۆنەی جەنگی دووەمی جیهانییەوە و بۆ ئەنجام و کارە ساتە تاڵ و ناخۆشەکانی چەند دەقێکی شیعری نووسیوە لەوانە: شیعری(هاوین)لە ساڵی ١٩٤١ نووسیویەتی کە باس لە کارە ساتی شەڕو گرانی جەنگی دووەم دەکات، لاپەڕە(٣٢٠)دیوانەکەی، هەروەها بۆ هەمان بۆنە شیعری(مامە خەمە)ی لە ساڵی ١٩٤٢ نووسیوە، (ل٣٢٣دیوانەکەی)، شیعری(پەندی پەخشان)لە ساڵی(١٩٤٢) کە باس لە هاوکاریی یابان بۆ نازییەکان دەکات، ناڕەحەتییەکانی شەڕ دەخاتەڕوو، دەقێکی تری

---

[٥٢٢]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم....ل٨١.

بەبۆنەی کۆتایی هاتنی ئەو شەڕە پڕ کارە ساتەو سەرکەوتنی سوێندخۆرەکانەوە لە(١٩٤٥/٥/١٠) هۆنیوەتەوە، ئەمە بەشێکە لەو شیعرە:

حیجاز کاری کورد، نەوای عراقـــی

هەردووك لە کاران سادەی هەی ساقی

ئـــەمڕۆ ڕۆژێکـــــە شـــەڕ برایـــەوە

دەرگـــــــای شـــــادیمان بـــۆ کرایەوە

لەسایەی خواوە پێمان کەوت پەیمان

کە هاوپەیمانمـــان بۆ بوون بە تەیمان

ئێستا لە شایی سوێندخۆرەکـــــانـــا

دەنگی دەهـــۆڵ دێت لە کوردستانا... پیرەمێردی نەمر، ل٣٣٢.

وەك لە شیعری شاعیرا نەوە د یارە میلـلەتی کورد بە شێوە یەکی د یار لا یەنگری هاوپەیمانان(سوێند خۆرەکان) بوون، بۆ سەرکەوتنەکانی ئەوان خۆ شحاڵ و شاد بوون، جەنگ بە سەرکەوتنی بەرەی هاوپەیمانان کۆتایی هات و یابان کە لەبەرەی میحوەر بوو، لە دوا هەنا سەی سەرەمەرگیدا بوو، لە ڕۆژی (٦)ی ئابی (١٩٤٥) ئەمەریکا شاری هێرۆ شیمای یابانی دایە بەر بۆمبای ئەتۆم، نزیکەی هە شتا هەزار لە دانیـ شتوانی ئەو شارە لە ناو چوون و کارە ساتێکی گەورەی مرۆیی خوڵقاند، پاش سێ ڕۆژ واتە (٩)ی ئابی هەمان ساڵ، شاری ناکازاکیـ شی دایە بەر بۆمبای ئەتۆم، ئەم تاوا نە گەورە یە بۆ کۆ تایهێـنانی جەنگ نەبوو، چونـکە دەو ڵە تانی (میحوەر) ڕوو خابوون، بەڵکو تاقیکردنەوەی موختەبەری بوو بۆ زانینی ڕادەی کاریگەریی ئەو جۆرە بۆمبایە، ئەم ڕووداوە کاریگەریی لە سەر هە ست و سۆزی چەند شاعیرێکی کورد درو ستکردبوو و بەبۆنەی ئەو کارە ساتەوە شیعریان هۆنییەوە: بێکەس یەکێکە لەو شاعیرانە کە ئەو ڕووداوە هێندە کاریگەریی لە سەری جێدەهێڵێ، لە شیعرێکدا کە بەو بۆنەیەوە دەینووسێ عیلم و پیشەسازی و سەنعەت بە مایەی ماڵوێرانی و سەرگەردانی ناودەبات:

داخەکەم بۆ ئـــەو زەمـانەی ڕووی زەمین

وەك بەهەشت بوو پڕ لە خۆشی و پێکەنین

بێ تەمـاع و بێ درۆو خـــاڵی لـــە قـین

دڵنیـــاو دوور بووین لــــە ئەتۆمی لـەعین

تف لە عیلم و سەنعەت و ســــــەد کارەبا

مەرحەبا ئەی جەهل و وەحشەت مـەرحەبا

یادی تۆ ئێستا لە دڵ خـــــەم لا ئـــــەبا.... دیوانی بێکەس، ل١٦٥.

(هەوری ١٩١٢-١٩٧٩ز) شاعیرێکی تری کوردە لە ساڵی (١٩٤٥ز) دا بەبۆنەی ئەو کارە ساتەوە لە شیعرێکیدا بەناوی(تاوانی ئەتۆم) باسی لە تاوانی ئەو کوشتارە گەورەیە دەکات:

لەسەر ئەم زەوییەی تەوەرە کــــۆماو ڕاستی نابینیت تـــۆ هـــــەرگیز بە چاو

بۆ بەرەی بێ دەست نیيە تڕووسکـــە گەر باوەڕ نـــاکەی لە ژاپۆن پرس کە

لە هێرۆشیما بەڵگەی نام و نــــەنگ بۆچ مافی ژیــــان وا کرا بـــە پـــەنگ

بۆ ئەوەی زۆردار زیاد بێت بەدەستدار ئـــەبێت بێ دەستان بمرن بـــە هەزار

هەر بەیەك بۆمبای ئەتۆمی بەد نـــاو دووسەد هەزار کەس بوو بە هەڵمی ئاو

بۆمبا هاوێژیش بە هیچ تەڕ نــــەبوو بێدەنگ بێ سـزا بە گورجی دەرچوو[٥٢٣]

شەشەم/ هەندێ بۆنەی تر:

جیا لەو بۆنە سیاسی و نیشتمانی و نەتەوەییانەی لەپێشەوە ئاماژەیان پێ کرا شاعیرانی کورد لەو قۆناغەدا بۆ هەندێ بۆنەی تری سیاسی و نەتەوەیی شیعریان هۆنیوەتەوە:

ئەو کاتەی مەجلیـ سی عو صبەتول ئومەم لە ساڵی (١٩٢٤ز) ولایەتی مو صڵی لە تورکیا دابڕی و خستییە سەر عێراق (زێوەر) بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی هۆنییەوە کە جۆرێك لە خۆشحاڵی دەردەبڕێت و بە کارێکی عادیلانەی وەسف دەکات، دەڵێ:

چ خۆشە حوکمی عەدالەت، نەمانی مەحکوومی

چ خـــۆشە ڕەفعی سەفالەت شیعاری مەظلومی!

یان دەڵێ:

کولاهی فەخری هەموو کوردەکان گەیشتە فەلەك

کە تورکـــــــی دا بـەزەویدا خەیاڵی مەرهوومی

کە عوصبەتول ئومەم ئـــەم حوکمە عادیلانەی دا

حەیاتی دا بەعێراق و نـــەمــــانی مـەحرووِمی دیوانی زێوەر، ل٦١.

بە پێ چەوانەی خۆ شحاڵییەکانی زێوەر (ئەحمەد موختارجاف) بەم جۆرە هە ستی خۆی بۆ کارەکانی (عصبةالامم) دەردەبڕێ کە لەو کاتەی خەریکی جێبەجێکردنی کێشەی موسڵ دەبن و وەعدو بەڵێنی درۆ بە کورد دەدەن، لەشیعرێکدا بەوبۆنەیەوە دەینووسێ :

دێتە گوێم دەنگی بەسۆزو شـــیوەن و گــــریانـەوە

ناڵەی دڵمە لە حەســرەت خاکــی کوردســـتانـەوە

لانەوازو بێکەس و مــــەزڵوومن ئێســـتە قەومی کورد

گا بەدەستی تورکــەکــــان و گا بەدەس ئێرانەوە

لەکۆتایدا دەڵێ:

ئەم قەراری عوسبەیە وا خەڵقی ئەڵێن بۆ کورد ئەبێ

هەر قسەی ڕووتە و قسە ناچێتە ناو گیرفــانـــــەوە... دیوانی ئەحمەد موختارجاف، ل١٣٤

[٥٢٣]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی حەوتەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر،٢٠١٠،ل٢٥٣.

سەلامی شاعیر(١٨٩٢-١٩٥٩ز)خاوەن هەست و سۆزی کوردایەتی بەهێز کە هەتا چاوەکانی لێك ناوە بە خامەکەی خزمەتی دۆزی کورد و شۆڕشەکانی کردوە و هۆنراوەکانی بریتین لە هۆنراوەی نیشتمانی و نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتی زۆر کەم بە لای هۆنراوەی دڵداری چووە، شاعیر لە بارەی کارە خراپەکانی (عصبةالامم) وە هەڵوێستی لاوازیان بەرامبەر بە کێشەی کورد بۆ چوونی خۆی لە شیعرێکدا زۆر بە ڕوونی پیشان دەدات:

(عـصبةالامم) کــــۆمەڵی گەورە

بە پێچ و پــــــەنا بە فـێڵ و دەورە

لەدوور بە دوور بــۆ حەقی کوردان

تەکانت ئەدا خـۆت دا ئـــەشرنگان

لە دێڕەکانی کۆتایدا دەڵێ:

چۆن عاجز نابی لەم خوێن ڕشتنە

لەلای تۆ ئەڵبەت حــــقوق کوشتنە دیوانی سەلام ل٥٩

هەر لە بارەی چاوبەستی و بەڵێنە درۆکانی (عصــــبة الأمم) بۆ پێدانی ماف بەگەلی کورد (ناتیق)ی شاعیر(١٨٨٦-١٩٦٧ز) لەو بۆنەیەدا بەم جۆرە هەستی خۆی دەردەبڕێ:

(عصبة الأمم) بە نیازە بسڕێتەوە هــەر نــــاوی کورد

نەهێڵێ لە ژێری هـەورا بێتـە دەر هەتــــاوی کـــــورد

نایەوێ بدرێتەوە هەرگیز حەقی فـــــەوتــاوی کـــورد

ئێشی سەختە، گل ئەکا هەر دوو گلێنەی چاوی کورد

دەردی بێ دەرمانە دەردی قـەومی لێقەوماوی کورد... دیوانی ناتیق، ل٤٠

بوونی (فەیسەڵی یەکەم) بە مەلیکی عیراق و هاتن و سەردانی کردنی بۆ ناو چە کوردییەکان، هەندێ لە شاعیرانی کورد بەشێوازی جیاواز باسیان لێوەکردووەو بەو بۆنەیەوە شیعریان نووسیوە: (عاصی) دوو شیعری بەرزی بە بۆنەی بوونی (فەیسەڵی یەکەم) بە مەلیکی عێراق نووسیوە، کە لە هەردوو شیعرەکەدا لە هەست و سۆزێکی کوردانەوە جۆرێك لە داخ و خەفەت دەخوات، کە کورد دووبارە بویەوە ژێردەستەو بە بێکەس و بێ گەورە مایەوە، لە یەکێك لەو شیعرانەدا کە شاعیر خۆی دەڵێ:(ئەمە بەموناسەبەتی ئەو ڕۆژە بوو، کە مەلیك فەیسەڵ هاتە سەرتەختی مەلەکی):

دڵم دەستی بە شیوەن کرد لە حەسرەت بێکەسی کوردی

لە چنگ تورکان نەجاتیان بوو، ریاسەتیـان عەرەب بردی

هەتا دەمری بناڵێنــە ئـــەتۆ ئــــەی کـــوردی بێ ساحێب

تەماشای مەزرەعەی ژیـانت چلۆن سەرمای خەفەت بردی

لەبەر بێ بـاك و ناڕێکی لە ڕێگای چـــــەوت و تاریکی

به دائیم وێڵ و سەرگـــەردان درشت و گـــــەورەو وردی... دیوانی عاصی، ل٢٤٥.

بەڵام حەمدی بە بۆنەی هاتنی مەلیك فەیسەڵ بۆ شاری سلێمانی لە ساڵی(١٩٣١ز)خۆشحاڵ بووەو لەشیعرێکدا بەمجۆرە ستایشی ناوبراوی کردووە، هەرچەندە بەشێك لە ڕۆشنبیران و نیشتمانپەروەرانی کورد لە سەردەمی خۆیدا ڕەخنەیان لە حەمدی گرتووە بە بۆنەی نوسینی ئەم شیعرەوە:

تەقەی طوپی سەلام و دەنگی مۆسیقاو دەهۆڵ یەك کەوت

وەهام زانی سلێمانی ئەبێتە جـــەننەت و مـــــەحشـــــەر

کە گوێ ئەگرم بە جاڕێ هات هـــاتی کەوتە ئەم خەڵقـــە

کە هات چی تاجدارێ بەرق ئـــەدا جـەبهەی میسالی خۆر

وتم کێیە ئەمە ئەم حیشمەتە لـــەم حـــــەشرەدا وتیـــان

ئەمە شاهی عێراقەو ئـــەشرەف و ئـــــەولادی پێغـــــەمبەر..... دیوانی حەمدی، ل١٦٠.

زێوەری شاعیر بە پێ چەوانەی شیعرەکەی حەمدی هەر بەبۆنەی هاتنی مەلیك فەی سەڵ بۆ سلێمانی لە هەست و سۆزێکی کوردانەوە ڕوو بەڕووی مەلیك ئەم شیعرە دەخوێنێتەوە:

بـابـــــە فـــــەرزەن تۆ شای سەر زەمینی

ڕازیم بـەبـــــەشی خـــــۆم و مســــکێنی

دیجلـەو فـــــوراتت بـــــا هـەر بۆ خۆت بێ

منیش کـــــوردستان شـــاخـــــی ڕەنگینی

هەواکـــەی شـاهۆ ئاوەکـــەی قـــــەنـدیـــل

لائـــــەبـــــا لــــە دڵ ئێشـــــــی برینـــــی

قەت ڕێـــــك ناکـــەوێ دەست لەمل یەك کەن

حـــەنتـــووش دەلاوی و ڕەســــــوول سـیرینی... دیوانی زێوەر، ل٨٥

(گۆران) لە کاتی هاتنی مەلیك فەی سەڵی یەکەم بۆ هەڵەبجە، بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی بۆ ستای شی ناوبراو نوو سیوە و داویەتی بە دوو قوتابی خوێندوویانەتەوە، دکتۆر مارف خەزنەدار دەڵێ: ((ئەم شیعرە لەو دوو قوتابیە وەرگیراوە))[٥٢٤].

فەیسەڵی ئەووەل مەفخـەری دووەل

هەروەکو ڕۆژە لە بورجـــی حـەمەل

جالیسی تەختی خولەفای عەبباسی

بە عەدل و ئینساف بە خـوا شناسی....

پیرەمێرد زیاتر لە شاعیرەکانی تری کورد هاو سۆز بووە لە گەڵ بنەماڵەی مەلیکی عێراق و جۆرێك خۆشەویستی هەبووە بۆیان، بە بۆنەی فەرمانڕەوایەتی فەیسەڵی یەکەم و مەلیك غازی کوڕی و

[٥٢٤]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی شەشەم...ل٦٤٠

عبدولئیلاه و بەبۆنەی مردن و هەندێ بابەتی تری پەیوە ست بەوانەوە، چەند شیعرێکی هۆنیوەتەوە لەوانە (نە شیدی ماتەم) بۆ کۆ چی دوایی مەلیك فەیـ سەڵی یەکەم و بوونی غازی بە مەلیك لاپەرە،٢٤٠ دیوانی پیرەمێرد و شیعری(ماتەم) بە بۆنەی مردنی مەلیك غازی لاپەرە٢١٢ هەمان سەرچاوەو شیعرێکی نوو سیوە بەبۆنەی چوونی مەلیك عەبدولئیلاه لە ساڵی ١٩٤٥ بۆ سلێمانی لە ڕۆژێك پێش جەژنی قوربانـدا، کە ئەمە بەشێکە لەو شیعرە:

جەژنی قـــــوربانە بـــەرە جەژنانە

قودوومی وەسی بوو بـــــە جەژنانە

کە بەنـوو هاشم بۆ عێراق هـــــاتن

کورد پێشیان کەوتن بۆ بەخێر هاتن....[525]

لە لاپەڕە(٢)ی ژمارە(٨)ی ڕۆژنامەی بانگی کورد ستاندا هاتووە، کە ((بە مونا سەبەتی ئەوەی کە جەنابی جەلالەت مەئاب، ڕەئیـ سی مەجلیـ سی میللی کورد ستان، شێخ عبدالقادر ئەفەندی نیـ شانەیەکی هیلال و ئە ستێرەی لە ئاڵتوون درو ستکراوە، لە سەر هیلالەکە عیبارەتی(فیدای میللەت)هەڵکەنراوەو بەبازووی موبارەکی دا گرتووە))[526] کەمالی ئەم شیعرەی هۆنیوەتەوە:

فیدات بم ئەی فیدایی میللـەت ئەی سەرداری کوردستان

وەلی عەهدی هومایۆن تـالعی خونکاری کـــــوردستـان

بەئەنقاسی مەسیح ئاسا عـیلاجی عـاجیلت بەخـــــشی

بەدایەی بێ کەسی بێچـــارەی بیمــــاری کوردستــــــان...... دیوانی کەمالی، ل١٠

لە ساڵی(١٩٢٨ز)، شەش کەسی نیشتمانپەروەری کورد وەك نوێنەری کوردستان یاداشتێك دەدەنە وەزارەتی زانیاری بۆ کردنەوەی قوتابخانە لە هەموو لایەکی کورد ستان و خوێندن بە کوردی، (ئە سیری) بەو بۆنەیەوە ئەم پار چە شیعرە دەنوو سێت و ستایـ شی هەڵوێـ ستی کوردانەی ئەو شەش کە سایەتییە دەکات و لە شیعرەکەدا ناویان دەهێنێت، ئەمەی خوارەوە بەشێکە لەو شیعرە:

شەش مەردی نشتمانی لە شەش گۆشەی وەتـــەن

هێشك گرن بە گیان و بەدڵ هەوڵ و ڕەنج ئــەدەن

بـۆ سەرفـــــرازی و دواڕۆژی ڕوونـــــی گـــــەل

کۆشش ئەکــــەن بە پەلەو نووسین و چۆن و چـەن

ژینی ئەمانە لـــە خـــوای گـــەورە خـــوازمـە

دووربن لە حیزە فێڵی بەد خـواه و بـاو و بـــــەن

---

[525]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم...ل١٤٩.

[526]- کەمال عەلی باپیر، دیوانی کەمالی...ل١٠.

سەردەستەیە سمـــــایلی ســــۆران، جەمالی بــابان

نەوزادی (پشـــدەر) صـــــــــاڵح بەگــــی جـەوان.... دیوانی ئەسیری، ل٧٤.

تەوەرەی سێیەم/ شیعری بۆنە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و کەسییەکان:

خەم و خەفەت، شادی و خۆ شی، مەرگ و ژیان، شین و ماتەم، شایی و سەیران، پێکەنین و گریان، بە شێوەیەکی گشتی بە هەڵچوونی دەروونەوە پەیوە ستن، لە ئەنجامی کاریگەریی ڕووداوە خۆش و ناخۆ شەکان، تاڵی و شیرینییەکانی ژیان، لە ئەنجامی گۆڕانکاری یان لە ئەنجامی پێ شکەوتن و دواکەوتنی کۆمەڵگاوەیە، ئەم کاریگەریی و ڕەنگدانەوەیە تەنها پەیوە ست نییە بە لایەنێکی ژیان یان بە کۆمەڵێك خەڵك و کۆمەڵێکی تر لێی بێ بەش بن، بە پێچەوانەوە زۆر جار گۆڕانکارییەك دێتە پێشەوە هەموو مرۆڤەکان بە گ شتی یان ناو چەیەك، یان خێزانێك تیایدا بە شداردەبن، یان ڕەنگە زۆر جار بابەتێکی کە سی بێت و دەوروبەر تەنها هاوکاربن لە زیادکردنی خۆ شییەکان وەك شایی و هەڵپەرکێ و سەیران یان هاوکاردەبن لە سوککردنی باری غەمی سەر شانی کە سەکان، وەك شین و ماتەم بۆ کۆ ستی کەسێك یان بنەماڵەیەك و....هتد، لەم بابەتانەدا شاعیرانیش وەك تاکێکی کۆمەڵ دابڕاو نین لە بینین و بە شداریکردنی ئەو بابەتانە، ڕەنگە زۆر جار جیاوازییەکە لەوەدا بێت، لای شاعیران ئەو بابەتانەی باس کران، دەبنە هەوێنی لە دایکبوونی شیعرێك، واتە شاعیران جیا لەوەی بەشدار و هاوکارن، ئەو هەڵچوون و سۆز و هەستەیان لە شیعرێکیشدا بەرجەستە دەکەن.

هەموو ئەو بابەتە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و کەسییانەی هەن بەشێکی خەڵك تێیدا بەشدارن و هەندێ جار شاعیرانی نزیك بەو ڕووداو کارە سات و بۆنانە بە شیعر گوزار شت لە خۆ شی و ناخۆ شییەکان دەکەن. چونکە ئەدەب و کۆمەڵ پەیوەندییەکی بەهێز لە نێوانیاندا هەیە و بە جۆرێك ئەو پەیوەندییانە توانیویانە ڕایەڵەیەکی بە هێز لە نێوان بۆنەو ڕووداوە کۆمەڵایەتییەکان و شیعرو ئەدەبدا درو ست بکەن، تا ئەو ڕادەیەی توێژینەوەکانی ئەدەب بەگ شتی و شیعر بەتایبەتی لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە هەوڵدەدات، پەیوەندی نێوان ئەدەب و بارودۆخە کۆمەڵایەتییەکانی دەوروبەر ڕوون بکاتەوە، تا بە شێوەیەکی درو ست تیشك بخاتە سەر لایەنە جۆراو جۆرەکان، کە هۆکاری سەر هەڵدانی دەقێکن. هەر بۆیە ڕەنگدانەوەی واقیعی ژیان لە کاری ئەدەبی بەگ شتی و شیعر بەتایبەتی بە گەلێك جۆرو شێوە دەبێت، بابەتە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکانیش پشکی گەورەیان لەو ڕەنگدانەوەیەدا هەیە، بەڵام گوا ستنەوەی ئەو حاڵەتانەی ڕوودەدەن یان ئەو بۆنانەی سەرهەڵدەدەن بە شێوەیەکی دەقاودەق نین، چونکە ئەدەب جیا لە پەیامی واقیع، لایەنی ئێستاتیکاش خاڵێکی جەوهەری و گرنگە تیایدا، بۆیە زۆر جار شاعیرێك باس لە مەرگی کە سێك دەکات، ستایش و وە سفەکانی بۆ ئەو کە سە بە شتومەك و کەرەستە جوانەکانی دەوروبەر دەچوێنێ یان ڕازاوەیی دیمەنی شاییەك بە کەرەستە جوانەکانی سروشت وێنا دەکات و بە زمانێکی شیعری بەرزو جوان مەبەستەکانی دەردەبڕێت.

میللەتی کورد لە هەموو میللەتانی تر زیاتر گیانی هاوکاری و بەدەم یەکەوەبوون و دۆ ستایەتی و خۆ شەوی ستی لە نێوان ڕۆڵەکانیدا هەبووە و بەردەوام ئەم پەیوەندییە بەتینە جێگای سەربەرزی و شانازی کورد بووە، بۆیە لە خۆشییەکاندا دەستباری یەکتریان کردووە و لە ناخۆشی و دەردیسەریەکاندا لە نزیکی یەکترەوە بوون و خەمەکانی یەکتریان سوککردوە. شاعیرانیش بۆ ئەو بۆنە کۆمەڵایەتییانە هەست و سۆزی خۆیان دەربڕیوە.

لەباری ڕۆ شنبیری شدا لە سەرەتای سەدەی بی ستەم بەهۆی کرانەوەی میللەتی کورد بە ڕووی جیهانی دەرەوەدا بەتایبەت لە ڕێگەی ئەو نوو سەرو ڕوناکبیرانەی کە چەندین ساڵ پێ شتر تێکەڵ بووبوون بە ڕۆ شنبیریی تورکی و ئەوروپی، ئەوانەی لەدەرەوەی کورد ستان بوون و دەگەڕانەوە بۆ کورد ستان، زەمینەی لەباریان درو ست دەکرد بۆ گۆڕانکاری و هەوڵدان بۆ دەربازکردنی کورد لە دواکەوتوویی کۆمەڵایەتی و ڕۆ شنبیری، هەوڵی زۆریاندا بۆ پێکهێنانی چەندین ڕێکخراوی ڕۆ شنبیری و زاد ستی و گرنگ یدان بەکرد نەوەی قو تا بخا نەو خوێ ندن و فێرکردنی م نداڵانی کوردو دەرکردن و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەو گۆڤارو دامەزراندنی چاپخانە، لەم پێناوەدا ڕووناکبیرانی کورد بەتایبەتی شاعیران هەوڵی جدی و گرنگیان دا، شیعریان کردە کەرە ستەیەکی گرنگی ئەو گۆڕانکاریانەو هاندانی چین و توێژەکانی کۆمەڵ، بۆیە لەم قۆناغەدا شیعر جیا لە ئەرکی سیاسی و نیشتمانی و ئاینی، ئەرکی کۆمەڵایەتی و ڕۆ شنبیری شی لەئە ستۆ گرتبوو، کە بریتی بوو لە وێنەگرتنی ئێ شو ئازارەکانی خەڵکی و و شیارکردنەوەی هەمەلایەنە بۆ دەربازکردنی کۆمەڵ لە دواکەوتوویی و گرنگیدان بە لایەنی زاد ستی و وریاکردنەوەی ئافرەتان بۆ ڕزگاربوونیان لە ژێردەستەیی و چەوساندنەوە، وەك دەبینین شاعیرێکی وەك پیرەمێرد لەو قۆناغەدا و بەبۆنەی کردنەوەی قوتابخانەو هە ستکردن بە دواکەوتوویی و چەو ساوەیی ئافرەتانی کورد، داوایان لێدەکات بێنە مەیدانی کۆ شش و خەبات و خوێندن، تا بتوانن قەومەکەیان سەربەرز بکەن:

ئەی کچینە وەرنە مەکتەب	**ئێـوە تــەسکینی دڵــن**
زینــــەتی باغ و تەرەقین	**ڕەونەقی دەستەی گوڵن**
تازە ئێمــــە تێگەیشتوین	**دایکی چاکی خوێندەوار**
نەسلی وا دێنێتە مــەیدان	**قەومەکەی پێ بێتەکار...**

پیرەمێردی نەمر، ل٢٧.

لێرەدا بۆ ئەو مەبەستەو خستنەڕووی ئەوەی باسمان لێوەکرد، شیعری شاعیران و بۆنەی وتن و نووسینی شیعرەکانیان باس دەکەین.

<u>یەکەم/ بۆنە کۆمەڵایەتی و کەسییەکان:</u>

١- شیوەن و لاوانەوە:

لاواندنەوەو شیوەنی شیعری بە جۆرێکی ڕاستگۆیانە لەقەڵەم دەدرێت ((چونکە ئەو فرمێسکانە، کێش و قافیە بە سەریدا نە سەپاوە، ئەوەندەی قوڵی برین و چۆڕاوگەی خوێنی دڵ و هەنا سەی پڕ لە کەسەرو ئاخ و ئۆف سەپاندویەتی...چوونکی تەڤینەوەی کانی خەمێکی ڕەسەن و ڕاست و دوور لە درۆو

دەلەسەیە. ئەم جۆرە شیعرەش جۆرە قەرزدانەوەییێکە. ئەوەی بڕوای بە (لاوانەوە) نەبێ، هەرگیز بڕوای بە(وەفا)نابێ!))[٥٢٧].

شێخ نوری شێخ سالح، یەکێکە لەو شاعیرە هەستناسکانەی بەبۆنەی مردنی براو دۆست و ئازیزو سەرکردەو شۆڕ شگێڕانی کوردەوە چەندین شیعری شیوەن و لاواندنەوەی نووسیوە، لەوانە: (شیوەنی شێخ عەزیزی برای، شیوەنی مەلا مەحموودی بێخود، شیوەنی شێخ برایمی برای، شیوەنی مەحموود جەودەت، بۆ کۆچی مەلا ئەفەندی هەولێر، بۆ کێلی قەبرەکەی شێخ مەحموود، بۆ وەفاتی قادر ئاغا، شیوەنی ئەوڕەحمانی خالۆزای، شیوەنی شێخ مەحموودی سەرۆك، لاواندنەوەی عەبدولکەریم حاجی،..چەندانی تر) کەلێرەدا دوان لەو شیعرانە دەنووسین لەگەڵ بۆنەی هۆنینەوەیان:

شێخ عەزیزی برای شێخ نوری بەهۆی نەخۆشییەوە لە بەغداد لە (١٩٣٦/٦/٢٠) کۆچی دوایی کردووە و شێخ نوری بە شێوازێکی بەرزی هونەری جوان شیوەنێك لە ناخەوە پڕ لە سۆزو خۆشەویستی دەیهەژێنێت و بەو بۆنەیەوە لە شیعرێکدا دەیهۆنێتەوە:

لە فوارەی دڵ لەبەرچی خوێنی گەش نەڕژێتە سەرچاوم
لـــەبـەر چی سور نەبێ داوێنی بەدبەختی بـە خوێناوم
کـــەمن زانیم ئیتر مـــەرهەم نییە بۆ جـەرگی سووتاوم
ئەنـــاڵێنم لــــە دووری تـۆ، ئــــەڵێم شـەرتە هەتا ماوم
ئەسیری خـــاکی گـــۆڕو نـــەوجەوانی پـڕ مەلالم ڕۆ
عــــەزیزم ڕۆ، عــــەزیزم ڕۆ، عــەزیزی نەونیهالم ڕۆ... دیوانی شێخ نووری شێخ سالح، ل١١٩

سەرکردەو شۆڕ شگێڕو ڕوناکبیری کورد(مەحموود جەودەت) یەکێك بوو لەو قارەمانانەی ئازایانە پ شتیوانی شۆڕ شەکانی شێخ مەحموود بووە و لە پاش دامرکانەوەی ئەو شۆڕ شانە بەدیل دەگیرێت و دەنێردرێت بۆ کەرکوك دواتر دە چێتە بەغداد و لە ساڵی(١٩٣٧ز) لە بەغداد بە هۆی کێ شەیەکەوە لە لایەن دە سەڵاتدارانەوە لە سێدارە درا، جگە لە شێخ نووری چەندین شاعیری تر بۆ مردنی ناوبراو شیوەنی بە کوڵیان کردووە کە دواتر با سیان لێوە دەکەین، شێخ نوری بۆ مردنی ئەم قارەمانەی گەلی کورد بەم جۆرە هەستی خۆی دەردەبڕێت:

نەبـــووە قـــەت نـــەمدیوە تـــا ئێستا لە پایزدا بەهار
بۆ چییەو بۆچی جلی شینی لەبـــــەر کـــرد کائینات؟!
بۆ چی وا وشك و برنگە مەوسیمـی زستانـــــەکەی..؟!
بۆ ئەناڵێنێ بە هاوین، ڕەعدی بـێ وەعدەی نەهات..؟!... دیوانی شێخ نووری، ل١٢٩.

---

[٥٢٧]- ئازاد عبدالواحد، دیوانی شێخ نووریی شێخ سالح،...ل١١٨.

بێکەس چەند دەقێکی شیعری بە بۆنەی کۆچی دوای هاوڕێیان و دۆستان و کەسانی ناودارەوە هۆنیوەتەوە، لەوانە: (شینی مەحموود جەودەت، شیوەن بۆ شەهیدانی ١٩ی حوزەیران، شیوەنی مستەفابەگ، شینی محەمەد ئەمین زەکی، شینی مستەفا مەزهەر، شینی قالەی ئایش، شینی حەلاو...هتد) دەبێ ئەوە بڵێین هەندێك لە مێژووی نووسینی ئەو شیعرانە لە سنووری لێکۆڵینەوەکەی ئێمەدا نین، تەنها وەك زانیارییەك ئاماژەمان پێ داون، لێرەدا چەند شیعرێك دەنووسین، کە دەکەونە سنووری تویژینەوەکەی ئێمەوە:

بێکەس وەك هاوڕێ شاعیرەکانی هەست و سۆزی خۆی بۆ مردنەکەی (مەحموود جەودەت) نیشاندەدات و بەم جۆرە لە کۆتایی شیعرەکەیدا، ڕوو دەکاتە وەتەن دەڵێ:

بگـــری بـــۆ وەفـاو سەخاو حەمییەت

بگری بۆ غیرەت هیممەت، جیددییەت

بگری تا ماوی بۆ مـەحموود جەودەت

شادیت شـیوەن بێ بە موددەی ژینت

بۆ جگـــەر گۆشــــەو ڕۆڵـەی شیرینت

وەتەن تـۆ حــــەقتە هەر هاوارت بێ

کـێ لە دوای مەحموود فیداکارت بێ.... دیوانی بێکەس، ل٦٠.

کە سایەتییەکی تری دیاری شاری سلێمانی، کە پشت و پەنای هەژاران و بێ سەرپەرشت و لیقەوماوان بووە، خۆشەویستی هەموو خەڵکی و دۆست و ناسیاوانی بووە، ئەویش (قادر ئەفەندی ئایشە خان) بوو کە لە ئەیلولی ١٩٣٤ مردووە، چەند شاعیرێك لە شیوەنی مەرگی ئەودا بە هەست و سۆزێکی بە کوڵ، خەم و دڵتەنگی و گریانی هەموو خەڵکی شاری سلێمانی دەخەنەڕوو، کە مردنەکەی چۆن کاری لە هەموو لایەك کردووە، بێکەس بەم جۆرە شینی بۆ دەگێڕێ، لەدێڕەکانی کۆتایدا دەڵێ:

پەنای هەژارو کەساســــانــم ڕۆ!!

داڵدەی هەتیو و بێ کەســـانم ڕۆ!!

دەسکی گوڵی ناو مەجلیسانم ڕۆ!!

چرای ئاهەنگی ناو دۆستـــانم ڕۆ!!

شێری مەیدانی نـاو ژیــــانم ڕۆ!!

هاوارە قالەی ئایشــــــە خانم ڕۆ!!

هاوارە قالەی نەو جــــــەوانـم ڕۆ! دیوانی بێکەس، ل١٦٠

(سەلام)یش چەند دەقێکی شیعری بۆ ئەم بابەتە نووسیوە، کە شیوەن و لاواندنەوەیە بۆ (قالەی ئایشەخان، حەمدی شاعیر، شیوەن بۆ خەڵەف، تاقە کوڕەکەم، شیوەن بۆ کاکە حسینی شێخ عبدالکریم، شیوەنی ئەمین زەکی، شیوەنی جیاوك، شیوەن بۆ هاوڕێیەکی زۆر شیرینم...هتد)، سەرباری ڕشتنی فرمێسکی چاوەکانی بۆ مردنی نەوشیروانی کوڕی لە ساڵی ١٩٣٩دا ئەم دەقە شیعرییەی نووسیوە، کە پڕیەتی لە ئازارو ژانی دوورکەوتنەوەی کوڕەکەی:

جـــەرگ هەڵ ئەقرچێ دڵ پڕ لە ناڵین   جـــەرگی بـــڕاوم
چۆن ئۆقرە ئەگرێ سەر لە سەر سەرین   مێشکی پــــژاوم
بۆ دوای نـــەهات فـــرمێسکی چاوم   هەتا بوو بە خـوێن
پەترۆکەی نەبەست جـــەرگی بـــڕاوم   تۆ بێ سەرو شوێن
یەك تیری مابوو چەرخی بەد کـــردار   خستییە کـەمـــان
جەرگ و دڵ هەردووی پێکا بەیەکـجار   دەرچوو لە نیشــان...... دیوانی سەلام، ل٢١٩

سەلامیش وەك شاعیرانی هاوڕێی بەبۆنەی مەرگی(قالەی ئایشەخان)، شینی خۆی لە چەند دێرێکی شیعردا دەگێڕێ، بەم جۆرە دەنووسێ:

پەنـای بێ چـارەو بێ کەسانم ڕۆ
قــــــەڵای قـایمی کوردستانم ڕۆ
بێ بەش لە بـاخی زیندەگانیم ڕۆ
ئاسفی جـــــوانی سلـــێمانیم ڕۆ
کانی ئەخلاق و سیمـای جوانم ڕۆ
قالە ڕۆ قالەی ئایشە خـــانم ڕۆ.... دیوانی سەلام، ل٨٢.

زۆرێك لە شاعیران بەبۆنەی مەرگی شاعیرانی هاوڕێیان، دڵتەنگی و هاوخەمی خۆیان بە شیعر نیشان دەدەن و بۆ ئەو بۆنانە بەهەستێکی ناسك و دەربڕینی بەرزی هونەری شین و لاواندنەوە بۆ هاوڕێکانیان دەکەن، سەلام لە شیعرێکدا ئەو هەستەی بە بۆنەی کۆچی دوایی(حەمدی) شاعیرەوە بەم جۆرە دەردەبڕێ:

بڵێســـەی گــڕەی دەروونـــی پڕ کوڵ
بۆ نـــای سوتێنێ، پـەردەی ڕەشی دڵ
بۆ هـــەر هـــــەڵقرچا بۆ نـەبوو بە ئاو
بۆ نـــەتکـــا تك تـك لە گـلێنەی چاو
دوو گـــۆلی خوێنە هـەردوو گۆمی چاو
دڵ کـــۆی زوخاڵە چـۆن ئەبێ بـە ئاو
کە نـــــەڕژێ فرمێســـك لە دوو چاوانم
ســـــەبووری نـــادا کـــــووڵی گریانم... دیوانی سەلام، ل٩٣.

(قانع)یش بۆ کۆچی دوای ئەحمەد موختار جاف بە چاوی پڕ لە گریان و بە شێوازێکی بەرز و جوان و زمانێکی پاراو وەسفێکی گەورەو شایستەی (ئەحمەد موختار) دەکات:

وەرن یاران تەماشا کەن لە چاوی پـــــڕ لە گریـــانم
چلۆن قرچـــــــەی دەروونم دێ، چلۆنە جەرگی بوریانم

له باتی من بڵێن بولبوول نەخوێنێ قەت بەمل گوڵدا

که چۆن تازە لەدەست دەرچوو ئەساسی کەیف و سەیرانم

فەلەك ڕەحمی ئەگەر ماوە دەسا با خــوێن بارێنێ

مەلەك نــــامووسی خۆی دەرخا هەموو بێن بۆ عەزاخوانم... دیوانی قانع، ل١٥٩

(کەمالی) له هەمووان بە سۆزتر بۆ مەرگی (ئەحمەد موختار جاف)ی شاعیر گریاوەو هە ستی دەروونی دەربڕیوەو نووسیویەتی:

دیسان فەلەك ئەم داخە چ بوو نای بە جگەردا!

ئـــــەم ئـاگرە چی بوو لە دڵی عالەمی بەردا؟

دیســـــان چییە ئەم شۆرە لە ناو میللەتی کوردا

عالـــەم هەموو غەرقە لــە قوڕو شین و چەمەردا

من دیومە لە خاك دێتە دەرێ گوڵ بە بەهاران

بۆچـــی گـــوڵ مـــاتە؟ لــە ژێر گڵ و بەردا

بەردەوام دەبێت و دێتە سەر ستایشکردنی شاعیرو بەم جۆرە دەنووسێ:

ئەو خوسرەوە وا حاتەمی تەیی بــوو بە سەخاوەت

ئـــەو ڕۆستەمـــە وا شێری ژیـــان بوو لە نەبەردا

سەیری کە چلۆن چەرخی فەلەك دەربەدەری کرد

کــــــوژرا بــە غەریبی لە کـەژو کێوی (نەوەر)دا....

گۆرانی شاعیر ئەم شیوەنەی (کەمالی) خوێندۆتەوەو کاری لێ کردووە و بەو بۆنەیەوە ئەم دوو دێڕە شیعرەی بۆ (کەمالی) ناردووە:

ئەی کاکە کەمالی شاعیری خۆشخوانی هونەرمەند

بلبل نییە، تـــــۆی تەیـــری تـەڕەنوم لە سەحـــەردا

دەك خۆش بێ دەم و پەنجەو و نووکی قەڵەمی تۆ

بـــــۆ دادێ کـە دات کاکە: لە مەیدانی هونەردا دیوانی کەمالی، ل٢٩و٣٠.

ئەسیری وەك شاعیرانی تر چەند شیعرێکی بۆ شیوەن و لاواندنەوە نووسیوە، لەوانە(شیوەن بۆ باوکی، شینی سالح زەکی بەگ، شیوەنی شێخ محەمەدی کەرەدان) بەبۆنەی مردنی باوکییەوە لە (ساڵی ١٩٢٥) بەم جۆرە هەستی دەروونی دەردەبڕێ:

چیبوو لێمـــــــان لەکاتێ کــــــەوتییە دوور

دەسا پڕ گۆڕەکەت بێ ڕەحمەت و نــــوور

لەبەر ئـــــارامی دڵ خۆت مـــــای لەلامان

وەلێ روحــــــت گــەیشتە عالـــــەمی ژوور

کوڕان و خزم و خوێــش و دۆســـــتی لاوت

لـــــەغەم پیرو هەموویـــان پشتیان کـــوورِ

لە داخت شاری کەرکـووك خورِ ئـــــەگری

لە خوێنی چاوە حەوشی تەکیەکەت سووور... دیوانی ئەسیری، ل١٢٥.

(پیرەمێرد)یش کۆمەڵێك دەقی جوان و بەرزی نووسیوە، کە هەندێك لەوانە بەبۆنەی شیوەن و لاواندنەوەی کۆ چی ئازیزان و خزم و دۆ ست و هاورِێی و شۆرِ شگێرانی میللەتەکەی هۆنیوەتەوە، کە ئەوانیش: (شیوەنی مەحموود جەودەت، شیوەنی نەونەمامێك، بۆ کۆ چی دوایی حاجی عەلی و کۆ چی مەلا ئەفەندی و کۆچی مەحموود ئاغاو مردنی شێخ حسام الدین، بۆ فەیسەڵی کورِی ئەحمەد ئەفەندی وشینی عەبدولواحید نووری و...هتد)

بەبۆنەی کۆ چی دوای مەحموود ئاغای شێوەکەلی لە ساڵی(١٩٤٣ز) ئەم شیعرەی هۆنیوەتەوە، کە لەگەڵ دەربرِینی هەست وسۆزی، ستایشی ناوبراو دەکات و لەدێرِەکانی کۆتایدا دەڵێ:

بە وەفـاو نامــووس، پیـاوی قـــدیم بوو

بۆ وەزیرانـــی پێشـــوو نـــــەدیم بـــوو

داخەکەم ئێمـــە قـــــەدرمان نـــەزانـی

هەتـا کـــــو ئـــەجـــەل فرسەتی هانـی... پیرەمێردی نەمر، ل٣٢٦.

هەروەها بۆ کۆچی دوایی (عبدالواحد نووری) نووسەرو رِۆشنبیری ناوداری کورد لە ساڵی(١٩٤٤ز) بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرە دەهۆنێتەوەو شینی بۆ دەگێرِێ و ستایشی کارو بەرهەمەکانی دەکات:

لە کۆتایدا دەڵێ:

توخـــــوا کـــــورِینە! لاوینە! بۆ لاوی نیشتمان

وەك (پیرەمێرد) چـــلەی بکەنە ماتەم و فیغان

قــــەدری گوزەشتە، رِەغبەتی ئاینـــــدە بە تین

نامـــــرن ئـــەمانە وان لە دڵی میللەتـــا ئەژین دیوانی پیرەمێرد، ل٢٣٧.

گۆران ئەو شاعیرە هە ست نا سکەی سەرنجی هەبووە لە سەر نوو سینی جۆرە شیعرێك، کە لە هە ست و سۆزێکی رِا ستگۆیانەوە سەر چاوەی نەگرتبێ و جۆش و خرۆ شی دەروون پاڵنەر نەبوو بێ بۆ نوو سین و هۆنینەوەی، ئەو شیعرانەی بۆ مەبە ستێك و لە سەر خوا ستی دەرەوەی وی ستی شاعیرەوە نوو سراون ناوی ناون(شیعر کردن)، بەڵام هەمی شە لەگەڵ ئەوەدا بووە، کە هە ستێکی رِا ستگۆیانەو هەڵ چوونێکی دەروونی کە لە ناخەوە بیرو خامەی شاعیر بجوڵێنێ و پاڵنەربێ بۆ لە دایکبوونی دەقێکی شیعری، هیچ نەنگی و کەمووکورتی نییە، کە شیعر بۆ بۆنەیەك بنوو سرێ و لە ئا ستی هونەری شیعرەکە ناهێنێتەخوارەوە، وەك دەبینین خودی گۆران بۆ چەندین بۆنە شیعری هۆنیوەتەوە، کە هەندێك لەوانە شیوەن و لاواندنەوەیە بۆ مەرگی جگەرگۆ شەو دۆ ست و هاورِێ و کە سانی ناوداری میللەتەکەی(شیوەن بۆ گوڵاڵەی جگەر گۆ شەی، لە سەرەمەرگی هیوای کورِیدا، شیوەن بۆ قالەی ئای شەخان، گوڵی کەمخایەن بۆ جوانێکی سیل کو شتوو، بۆ هاورِێم بێکەس هەروەها بۆ یادی مەرگی

شاعیرانی هاوڕێی(پیرەمێرد و بێکەس) هەروەها لاواندنەوەیەك بۆ کە سایەتی ناوداری کورد (مەحموود جەودەت)و شیوەن بۆ نامیق کەمال) کە لێرەدا چەند نموونەیەك لەو شیعرانە دەنووسین:

لە شیوەنی گوڵاڵەدا کە لە (ساڵی ١٩٢٩ز لە دایك بووە و ١٩٣١ز مردووە) بەداخ و خەمێکی قوڵەوە، لە هەستێکی باوکانەو چاوی پڕ لە فرمێسکەوە بە دەربڕینێکی بەرزی هونەری و وێنەی هونەری جوان و زمانێکی شیعری بەرزەوە دەنووسێت:

کـــچم مـــایەی ژیـــانم یـــادگاری شـــەبابم، نـــۆبەرەی شیریـنی داری

غەرامـی کەمـــدەوامی عـــومری لاویـــم دڵـۆپی خوێنی گـــەرمی ئاگـــراویم

جـــگەر گـــۆشەی عەزیزم نووری چاوم ســـەری تاڵی دەزووی ئامـالی خاوم

چ زوو مردی؟ کچم هەیهات، کچی خۆم چ زوو مردی؟ چ زوو کەوتیتە بن گۆم....

دیوانی گۆران، ل٩٩.

(گۆران) بە بۆنەی لە سێدارەدانی (مەحموود جەودەت)وە لە ستایشی ئەو قارەمانەدا دەڵێ:

ئەو مەحموود جەودەتەی کە قیبلەی هیوا بـوو ئەو مەحموود جـــــەودەتەی قـــەڵابوو، پەنـا بوو

ئەو مەحموود جەودەتەی کە ڕۆژی تەنـ ـ ـگانـ ـە تـ ـۆڵەی بۆ ئەسـ ـەندین لە ئـ ـ ـ ـ ـ ـۆردووی بێگـــــانـە

ئەو مەحموود جەودەتەی سروشتی خاکی بوو سەراپای کردەوەی پاکـ ـ ـ ـ ـی بوو، چاکـ ـ ـ ـ ـی بـوو...

دیوانی گۆران، ل٩٦

بۆ مردنی قالەی ئایشەخان و بەو بۆنەیەوە بەم لاواندنەوە هەستی دەروونی دەردەبڕێت:

عاسمان سا بگـــری بـــە بێ هیوایی فرمێسك بڕێژە، تـك تـك ئەسپـــایی!

فرمێسکی تك تك لێکدانەوەی مەنگ نیشانەی جۆشە بۆ دڵـی زۆر تەنـــگ

قالە مرد، قالەی ئایشەخان و کـــورد قالە نا، دایکی قالە مرد، کورد مرد

قالەی خوشکان و قالەی خـــزمانـی ڕوونـاکی چاوی گشت سلێمانـی.... دیوانی گۆران، ل١٦٧.

هیوای کوری(لە ساڵی١٩٣٢ لە دایکبووەو لە ١٩٣٣ مردووە) دووەم منداڵی بووە، لە سەرەمەرگیدا و بەو بۆنەیەوە شیوەنێکی بە کوڵی بۆ دەکات وەك لە بەشەکانی کۆتایی ئەم شیعرەدا دیارە:

ســـا بـۆم بـــڕوانە تێر بەو چاوانە! ڕۆڵـــە مـــــردنەو فـــرمێسکبارانە!

هیوا ڕۆڵـە ڕۆ، کـــۆرپەم ڕۆڵـــە ڕۆ! ئەو کوڵمە ئـــاڵە نەرمـــــو نۆڵە ڕۆ

ئەو قـژە زەردە، ئـــــەو چاوانە ڕۆ! ئەو نەغمەی(دایە)و(بابە) جوانە ڕۆ!

تا دەمـ ـمان لە گۆ ئەکەویٚ وەك تۆ هیـ ـ ـوای دایە ڕۆ! هیـ ـ ـ ـوای بابە ڕۆ! دیوانی گۆران، ل٩٧.

(بێخود)، بە بۆنەی مردنەوە بۆ مێژووی مردن(١٥)تاك شیعرو چوارینی نووسیوە، بۆ شیوەن و لاواندنەوەی کەس و دۆست و هاوەڵانی(١٠) پارچە شیعری بەو بۆنەیەوە نووسیوە، بەناوبانگترینیان ئەو

دەقە شیعرییەیە کە بە ناوی(لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە) بەبۆنەی مردنی برازاکەیەوە، کە لە ڕووباری دیجلە خنکاوە. ئەم شیعرەی هۆنیوەتەوە:

بۆچی نەڕژێ سـەیلی سروشکم وەکـــــوو باران

بۆچی وەکو یەعقووب نەبمە شوهـــــرەیی شاران

لــــەو یــوسفە پــــرسیومە لـــە بێگانەو یـاران

هەرگیز نی یە سۆراخی لە هیچ لاوە دڵی من.... دیوانی بێخود، ل٦٧.

(بێخود) یەکێکی تر لە لاواندنەوەکانی ئەو شیعرە بەرزەیە کە بە بۆنەی مەرگی (بدیعەی کچی شێخ عوسمانی بیارەوە لە ساڵی ١٩٤٥ز) دا نووسیویەتی، وەك دەڵێ:

لە نـاو فرنی دەروونا وەك سەموون بۆچــــی نــەبـرژێ دڵ

لە کوورەی سینــەدا تاکەی نەبێ جــەرگیش بــــە بوریـانی

کەوا مەخدوومــەیێکی نـــــەونیهالی کـاکـــــە شێخ عـوسمان

لە باخی عومری خۆی نەی خواردبـوو هێشتا بەری جوانی.... دیوانی بێخود، ل١١٨.

٢- هەندێك بۆنەو ڕووداوی تری کۆمەڵایەتی و کەسی:

گۆران پێش ئەوەی بۆ مەرگی هیوا فرمێ سك بڕێژێ و لە سەرە مەرگیدا لاواندنەوەی بۆ بهۆنێتەوە، هێندە ئومێدی بە هاتنە دنیای ئەم کۆرپە تازەیەی هەبووە، بە گریانی شەوانی نارەحەت و دڵتەنگ بووە، بە کوڵێ هیواوە بۆ (هیوای کورم) دەنوو سێت و بۆ ژیانی ئەم کۆرپەیەی و لە پێناوی تەندروستی و سەلامەتیدا، داوای لێدەکات هێندە نەگری، بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرە نووسیوە:

هیوا مەگری، هەنسکی نیوەشـەو بەس هەڵدە، بەس بگری!

لە چاوی بێ قەرارم بۆچــــــی دەرمانــــــی وەنەوز ئەبڕی؟

کوڕی خۆم! کۆرپەی خۆم! میوانــــــی دنیای تازە خولقاوم!

ئـەدا گریەت بە زەربەی چــــز، لە ڕۆحـــــی پڕ گـــــلاراوم!

چیبە ئـەم گریە بێغایە، کڕووزەی نیوە شـــــــەو خـــــوڕپێن؟

چیبە ئـەم قەترە وردانەی لە چاوت بێ مەئال ئـــــەڕژێن؟

لە بەشێکی تردا داوای لێدەکات لە مەینەتییەکانی ژیان نەترسێ و ئومێدی دەداتێ و دەڵێ:

کــوڕم هەروەك لە ئوعجووبەی ژیانا بەختی بەد ئـــــــەگری،

شتێکیش- بـەختیاری- پێکەنین گرتوویــــە چـــــواردەوری

بە خــــــۆڕایی مــەترسە، خەم مەخۆ، مــــــەگری لە ئێستاوە!

بە چی مەعلوومــە کــە چی لەو تەختی ناوچەوانە نووسراوە؟ دیوانی گۆران، ل١٦٠.

هەندێ لە شاعیران بەبۆنەی لە دایکبوونی کە سانی نزیك و دۆ ستانیان شیعریان نوو سیوەو هەستی خۆشحاڵی و شادی خۆیان نیشان داوە، پیرەمێرد بە بۆنەی لەدایکبوونی پەروینی کچەزایەوە ئەم شیعرەی لە ٢٠/نیسانی/١٩٢٨ز بە زمانی فایەق هۆشیاری برایەوە هۆنیوەتەوە:

خوشکە گیان پــــەروین، ئــــــەستێرەی ئاســــــمانی

کە چاو هەڵدێنی و هەڵدێ ی ئەوەندەی فینۆس جوانی

لە پــــــەلکی (ئایشی و فـاتمە) دیلانیت بۆ هەڵ ئەخەم

بــــــە پــــــــەیژەی عیســـــادا لە ئاسمانت سەر ئەخەم

فریشتەکـــــان دێنە لات کـــــــە وەختێ خـۆت نیشاندا

رایان کێشــــــــە خـــــــــواریێ بە ڕێگـــــەی کا کێشاندا

دەبا لە ناو کورداندا (بەلـــــــکیس) ێکیش پـــەیدا بێ

بەشکو تەختی سلیمــــــــان بــــــە هۆی تۆوە ئــــاوابێ   پیرەمێردی نەمر، ل٣١٦.

بێخودیش چەند دەقێکی شیعری بە بۆنەی لە دایکبوونی خزم ودۆست و ناسیاوانەوە، نووسیوە، هەروەها چەند چوارینەیەکی بۆ دیاریکردنی مێژووی لە دایکبوون نووسیوە.

ئەمەی خوارەوە پار   چە   شیعرێکە بەبۆنەی لە دایکبوونی(محەمەد جمال الدینی کوری مەلا محەمەد دێلێژەیی)یەوە لە ساڵی ١٩٤٤ز نووسیەتی:

ئیلاهی ئەم گوڵی نەوڕستە هەر دایم بـــەهاری کـــەی

لە باخی پڕ لە میوەی طلوولی عومرا کـــامگاری کەی

پەری تەقواو عیفرێتی هەواو نـــەفسی موســـەخخەر بن

لەسەر تەختی سولـــــەیمانی بڵـــندو پایـــەداری کـــەی

لە ئەوجی مەیمەنەتـــدا وەك هـــومایوونی موبارەك بێ

لە بورجی مەعریفەتـــدا هەروەکوو ڕۆژ ئەشکاری کەی....   دیوانی بێخود، ل١٢٩.

شێخ نووری شێخ ساڵح بە بۆنەی دەستکورتی و کەمی مو چەی مو چەخۆران لە ساڵی ١٩٤٢ز کە پارە (دینار) قیمەتی کەم دەبێتەوە، ئەم شیعرە بەناوی(دیناری مووەزەفین) دەهۆنێتەوە:

هەر خارو خەمی شوومی یە، گـــــولزاری مـــــــووزەف

کاوول بووە، جێی کـــــــوندە بـــــووە شـــاری مووزەف

لە باسی بەدبەختی موەزەف بەردەوام دەبێ و دەڵێ:

ناکا بەشی قـــــاوەڵتی یـــی ڕۆژێـــــکی من ئـــەمساڵ

سەد خۆزگە بە دینـــارێکــــــی پێـــــراری مــــــــووزەف

هێندە عاجزی قەرزارییە، هــــــەر گـــــەیە سەری مانگ

کافر بێ بە جەستەی دڵـــــی غەمبــــــاری مـــــــووزەف

لە کۆتایدا دەڵێ:

یاڕەب ئەوەی دوژمنە بـــەم میللـــەت و خــــاکە

بێ حوورمەتی کەی هـ ـ ـەروەکـ ـو دیـ ـ ـ ـاری مووزەف دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح، ل٤٠٤.

یەکێك لەو ڕووداوە دزێوو نا شیرینانەی ناو کۆمەڵگا، دزی کردنە. لە ساڵی ١٩٢٤ز لە کاتێکدا شاری سلێمانی بۆمباران کراوە و هەموو خەڵکی ئەشڵەژێن، لەو کاتەدا پیاوێکی بەحساب سۆفی و دیارو نا سراو فەردەیەك کوتاڵ لە دوکانێکدا دەدزێ و خەڵکی پێ ی دەزانن و لێی دەکەنە هەراو هوریاو پۆلیسیش دە چنە ماڵەکەی و کوتاڵەکە دێننەوە، زێوەر بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی بە ناوی (پەند و ئامۆژگاری) هۆنیوەتەوە:

خۆت سـووك بە غــــائیلەی سەد مەرامـــــەوە

تـــــامــــــاوی ڕابوێرە بە نامووس و نـامـــەوە

خۆت ڕۆستەمی زەمانە بە خۆت حاتەمی جیهان

فەخرت نــــــەبێ بەباب و بەخاڵ و بەمامەوە

تا لە بەشێکی تری شیعرەکەیدا دەڵێ:

بازار ئەنێتە کــــۆڵ و لە مەسجید ئەکەی دوعا

دین زۆر موقـــــەدەسە، بـــــەوە نایێتە دامـــەوە

گاهێ لـــە ڕۆشنایی و گاهێ لــــــە تیرەگی

گـــــەردوون میسالی تۆیە بە سوبح و بەشامەوە... دیوانی زێوەر، ل٤٨.

هەر لەو سەردەمەداو بە بۆنەی زۆر بوونی دیاردەی بەرتیل خۆری لە لایەن هەندێ لە مو چەخۆرانی رژێمی سەردەمی پا شایەتی لەعێراق، (زێوەر) ئەم پار چە شیعرە لەژێر ناوی (کاربەدەستانی ئیستیبداد)دەنووسێ:

وەك تیر لە کەوان دەرئەپەڕن تاقمی مەئموور

بۆ قاوەو بۆ چای بەرەو خوارو بــــــەرەو ژوور

بۆ لاقە مریشکێ ئەچنە کـــــانیی ئەزمـــــەڕ

بۆ قوبڵی ئەڕۆن لێرە هەتا چـــەشمەی ئاموور

(بازیق سزە ئەی قوجە حــــــکومت أمناسی

کیم یەسڵەیە جگەر سزی کیمدر سزە مشکور) دیوانی زێوەر، ل٥٥.

لە ساڵی (١٩٢٨ز)دا ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ موتە سەریفی ئەو سەردەمەی سلێمانی بووە و سەیرانێکی ڕێکخستووە و لەو سەیرانەدا پێشبڕکێیەکی (کەر سواری)کراوە، بێکەسی شاعیر یەکێك بووە لە بەشداربووانی ئەو پێشبڕکێیەو بەو بۆنەوە ئەم شیعرەی نووسیوە:

خـــــۆتان لابـــدەن بـــۆ ئـــەسپی تازی

بانــــــــەختێ بۆتـــــان بکـــەم ڕمبازی

بژی کەرەکولّ چـــەند نـــەشئە بەخشی

بەهەیبەت کەری، بە هیمـــەت ڕەخشی

قوربـــانە، ســـادەی بێرە چـــوار ناڵە

هەرچی جۆیـــەکت خواردبیّ حـــەلاڵە.... دیوانی بێکەس، ل١٧١.

(سەلام) دەڵیّ: کاتیّ نەخۆ شی جگەرم گرت، لە نەخۆ شخانەی (مەجیدییە) لە بەغداد عەمەلیاتی جگەر کرام لە ناو پزیـ شکەکاندا کـ چێکی جوان کە ناوی (مارگرید)بوو تەنها ئەرکی بیّ هۆ شکردنی پیّ سپێرابوو، لەو کاتەی لەبەردەممدا ڕاوە ستابوو ئەوەندەی دڵم پەرێ شانی چاوەکاڵەکانی ئەو بوو، هێندە پەرێشانی حاڵی خۆم و عەمەلیاتەکەم نەبووم.

هەر لەو کاتەدا لە بەغداد لە مارتی (١٩٣٦ز) ، بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی بە ناوی(عە شق و سەرەمەرگ) نووسیوە:

دڵـــــی بردم، وەکـــو ئـــاسك، بەلەنجە هات و تێپەڕبوو

دەخیلە پێم بڵێن کـیّ بوو؟ لە کوێوە هات؟ بۆ کویّ چوو؟

نییە حاجەت بە بەنجم وا بە بۆنی زوڵفەکەی (مارگرید)

شعورم لا نەما، عەقڵم فڕی، هـــۆش و دڵـــم لیّ چوو

لە گەڵ برژانگی چاوی هەڵبڕی، بـــــاڵێکی چاوی دا

ئیتر هەر دڵ بوو هەڵقرچا جگەر کون بوو گڕم تیّ چوو... دیوانی سەلام، ل٨٨.

بەبۆنەی دامەزراندنی شاعیرو ناودار(ڕە شید سدقی) بە قائمقامی هەڵەبجە لە ساڵی(١٩٤٤ز) موفتی پێنجوینی ئەم شیعرەی نووسیوە:

شاری هـــەڵەبجە ئەمڕۆ خۆشحـــاڵ و بەختیـــارە

فەقیرو دەوڵـــەمەندی بیّ دەردو بـــیّ جـــەخـارە

قائیمقامی تـــازەیە یـــەعنی ڕەشید ئەفـــەنـــدی

ویژدان و ڕەحم و لوتفی پڕ شەوق و شوعلە دارە ... دیوانی موفتی پێنجوینی، ل١٦١.

لە ڕۆژنامەی (ژیان) ژمارە(٤٧٥)ی ڕۆژی (١٩٣٦/٤/١٨)دا بۆ ژنهێنانی مامۆ ستا (ئەحمەد شوکری) ئەم ئیعلانە بڵاوکراوەتەوە((أحمد شوکری أفندی، رفیقی مطبعەمان، کوڕێکە نەوجەوان و خوێندەوار، خەریکین ژنی بۆ بهێنین، دایك و خو شك و کە سوکاری نییە تا شەڕی بووك و خە سووی لیّ پەیدابیّ، عارەق ناخواتەوە، قومار ناکا، جگەرە ناکێشیّ، خۆش سوحبەتە،(هەراج) کیّ شووی پیّ ئەکا؟ یا کیّ کچی هەیە بۆمان بنوو سیّ))[٥٢٨]. پاش ئەوە ژن دێنیّ، پیرەمێرد ئەم دێڕە شیعرانەی بە بۆنەی ژنهێنانی (ئەحمەد شوکری)ەوە هۆنیوەتەوە:

پیرۆز بیّ لێمان، پـــەنا بـــە یـــــەزدان

زانستی، سەیران، ژیــــــان، ژن هێنان

[٥٢٨]- فائق هۆشیارو ئەوانی تر، دیوانی....ل٤١٣.

دەهۆڵ و زوڕنای سەیران لێ درا
بۆ (ئەحمەد شوکری) ئیعلانی کرا
خوا زوو ڕێکی خست، ژنێکی هێنا
بوو بە (ئەحمەد خان)تەواو دا سوکنا
ئیعلانی ژیان بەخت ئەکاتەوە
شایی ئەخاتە ناو وڵاتەوە
دیوانی پیرەمێرد، ل٤١٣.

ئەڵبەتە گەلێکی تر شیعر هەن کە شاعیران بۆ بۆنەیەکی کەسی یان کۆمەڵایەتی نووسیویانن، بەڵام هەندێکیان ناکەونە سنوری لێکۆڵینەوەکەمان، بۆیە بۆ بۆنەی کۆمەڵایەتی و کەسی ئەو هێندە نموونانەی کە نووسران بە پێویست دەزانین و هەر لەم تەوەرەیەدا دێینە سەر باسی ئەو شیعرانەی بۆ بۆنەیەکی زانستی یا ڕۆشنبیری نووسراون و هاوپەیوەندییەکیان لەگەڵ بۆنە کۆمەڵایەتییەکاندا هەیە.

دووەم/ بۆنە ڕۆشنبیرییەکان:

هەموو ئەو شیعرانە دەگرێتەوە، کە بۆ بۆنەیەکی ڕۆشنبیری و زانستی یان ئەو شیعرانەی لە ئاهەنگگێڕانێك بە بۆنەی دامەزراندنی یانە و دەزگایەکی ڕۆشنبیری لە لایەن شاعیرانەوە نووسراون:

١- کۆمەڵەی زانستی و شیعری شاعیران:

ئەم کۆمەڵەیە ((لە نیسانی ساڵی ١٩٢٦ز دا لە سلێمانی دامەزراوە، کۆمەڵەیەکی ڕۆشنبیری کۆمەڵایەتی بووە، دەستەی دامەزرێنەری...لە بینای شارەوانی کۆبوونەوەو دەستەی بەڕێوەبەری کۆمەڵەی زانستییان هەڵبژارد، کە ئەمانەبوون: (١) ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ(متصرف)ی سلێمانی سەرۆك. (٢) جەمال بابان، حاکمی(منفرد) جێگری سەرۆك. (٣) پیرەمێرد، باوەڕپێکراو و نهێنیار. (٤) فایەق بەگی مارف بەگ (محاسب). (٥) شێخ مستەفا قەرەداغی قازی سلێمانی ئەندام))[٥٢٩]، ئامانجی سەرەکی ئەم کۆمەڵەیە نەهێشتنی نەخوێندەواری بووە، پاش ئەوەی هەڵبژاردنی ئەندامانی دەستەی بەڕێوەبردن تەواو دەبێت لە هەموو لایەکەوە ڕۆشنبیرانی شارەکە ئامادەیی خۆیان نیشان ئەدەن بۆ پشتگیریکردنی ئەم کۆمەڵەیەو وتنەوەی وانە لەو قوتابخانە زانستییەدا کە لەلایەن کۆمەڵەی زانستییەوە بەڕێوە دەبرا، شاعیرانیش بە بۆنەی دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیەو کردنەوەی قوتابخانە خۆشحاڵی خۆیان دەربڕیوەو بە شیعرەکانیان لەگرنگی و بایەخی کۆمەڵەی زانستی دواون، لەوانە:

(حەمدی) بە بۆنەی دامەزراندنی کۆمەڵەی زانستییەوە لە نیسانی (١٩٢٦ز) دەقێکی شیعری جوان و بەرزی نووسیوە بە ناونیشانی (بۆ کۆمەڵەی زانستی کوردان) باس لە گرنگی و پێویستی ئەو کۆمەڵەیە دەکات و هەوڵی دامەزرێنەرانی بەرزدەنرخێنێ وەك دەڵێ:

زەمان ئەمڕۆ خولی دا چەرخی خستە دائیرەی میحوەر
زەمان ئەمڕۆ هومایی دەوڵەتی هەڵداوە بۆ سێبەر

[٥٢٩]- ئیسماعیل ئیبراهیم سەعید(د)، ڕووداوەکانی کوردستان لە ئاوێنەی...ل٨٨.

زەمان ئەمڕۆ نەجاتی دا لـە دەستی گورگی ظالم مەڕ

زەمان ئەمڕۆ جوابی دا بە حـەشری مەسئەلەی مونکەر

لە بەشێکی تردا دەڵێ:

لە شاران بۆچی کەمتر بێ، سـولەیمانی، سـولەیمانی

کە بەڵقیسی نەبوو نەیخا لە عەکسی بەرقی شێری نەڕ

موسەبیب حـــازرە ئـــامادەیە، ئـــەسبابی عولەییەت

تەشەبوث گـــەر ببێ ئـاسن دەگاتە خاصەیی شەهپەڕ..... دیوانی حەمدی، ل٩١و٩٤.

پیرەمێرد زۆر دڵی بە کۆمەڵەی زانستی و قوتابخانەو قوتابیانی زانستی خۆ شبووە، بە بۆنەی ئاهەنگ و کۆبونەوەکانی کۆمەڵەی زانستییەوە لە (نیسانی١٩٢٦ز) دا ئەم شیعرەی هۆنیوەتەوە:

هەر بێشـــــەیـــەکی پــڕ لە هەژیرو شـێر

بۆ ڕۆژی ئیحتیاجی وەتــەن جانفیداو دلـێر

مژدەی بەهاری پێیە شکۆفەی نیهالی گـوڵ

وەك ئایەتی(ژیانەوە) ئـــومێد ئەدا بـەدڵ

ئەمشەو گوڵی ئومێدی وەتەنمان ئەپشکـوێ

میللەت ئومێدەوارە بـــە زانستی پێشکەوێ.... پیرەمێردی نەمر، ل٤٥.

هەر بەو بۆنەیەوە (بێکەس)یش بەم چوارینەیە ستایشی قوتابخانەی زانستی دەکات:

مەقسەدی زانستی تـەنها نەشری عیلم و خوێندنە

بۆ تەرەقی قەومی کوردان وا لە خزمەت کردنە

جێیـــــەکی پیرۆزە، بـەرزە لابەری فیتنەو شەڕە

واسیتەی بەرزی وڵات و دوو دڵـــــــی لابردنە دیوانی بێکەس، ل١٧٩.

شێخ نووری شێخ ساڵح یەکێك بووە لەوانەی حەزی کردووە بەشداری نەهێشتنی نەخوێندەواری بکا و لەو قوتابخانەیەدا وانەی وتووەتەوە ، بەو بۆنەیەشەوە ئەم شیعرەی نووسیوە:

ئێمـــە کـــە شـــافەی کوردین هـــەموو

خادیمی ملـك و وەتـــــەنین ڕوو بـــەڕوو

بۆ هـەموو جـــــەمعیەتی زانستی کـــــورد

حازری جـــەهدین بە دڵ و دەست و برد

چونکە مـــەداری شـــــــەرەفی میلـلەتن

خـادیمی عیلـــــم و ئـــــەدەبی ئـوممەتن... دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح، ل٣٥.

له (٧ی كانوونی دووەمی ١٩٢٧ز) له ئاهەنگی كۆمەڵەی زانستی دا كه له باخچەی كۆمەڵه سازكرابوو، بەو بۆنەیەوه هەریەكه له پیرەمێرد و حەمدی و شێخ نووری شیعریان خوێندۆتەوه، ئەمەی خوارەوه بەشێكه له شیعرەكەی(بۆ ئاهەنگی كۆمەڵەی زانستی كوردان)ی شێخ نووری:

ئەم ئیجتماعه بۆ مەهی عیزەت بەراعەته

بۆ قەومی كورد، نیشانەی سوبحی سەعادەته

بوغز و غەرەز، نیفاق و حەسەد، كینەو و شقاق

بوونی فەلاكەتێكه، نەبوونی سەلامەته... دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح، ل٣٩٢.

هەر به بۆنەی ئاهەنگی قوتابخانەی زانستییەوه (سەفوەت) له ساڵی(١٩٢٨ز) ئەم شیعرەی وتووه:

له كوردا ئەمڕۆ حەقیه زانستی

ئەگەر لیّ بدا گەزافی هەستی

به نووری عیلم، به جەهدی تەواو

ڕووناكی عیلم باش ئەكا بڵاو.... دیوانی سەفوەت، ل١٠٣.

٢- یانەی سەركەوتن و شیعری شاعیران:

مەعروف جیاوك له(٩ی شوباتی ١٩٣٠) بۆ دامەزراندنی یانەیەكی زانستی و ڕۆشنبیری داوایەكیان دایه وەزارەتی ناوخۆی حكومەتی عێراقی تا ڕەزامەندی بەدەستبێنن بۆ كردنەوەی ئەو یانەیە، ((ئەوانەی هاوكاری جیاوك بوون به شەوق و زەوقەوه پشتیوانی دامەزراندنی ئەو یانەیان دەكرد(ئەحمەد موختار بەگی زەهاوی و محەمەد عەلی بەگ و عارف بەگی پشدەری) بوون، بەردەوام بوون له هەوڵەكانیان تا به نووسراوی ژمارە (٦٤٩٥) له (١٩ی مایسی ١٩٣٠ز) ڕەزامەندی كردنەوەی یانەی سەركەوتن درایه مەعرووف جیاوك، دواتر له (١٩٣٠/٥/٣٠ز) له ئاهەنگێكی شایستەدا (یانەی سەركەوتن)ی له شاری بەغداد كردەوه، گرنگترین ئامانجەكانی ئەم یانەیە بڵاوكردنەوەی زانست و زانیاری بوو، هەروەها هاوكاری قوتابیانی كورد دەكرا كه له ژێر چاودێری ئەم یانەیەدا له بەغداد خوێندن تەواوبكەن، ئامانجێكی تری ئەم یانەیە دانانی چەند لیژنەیەكی پسپۆڕ بوو بۆ دانانی كتێب و وەرگێڕان و هەروەها بۆ نووسینەوەی فەرهەنگ و دەستوری زمانی كوردی))[٥٣٠] دەستەی بەڕێوەبردنی ئەم كۆمەڵەیە بریتی بوون له نۆ كەس له وانە: (ئەمین زەكی و ئەحمەد ئاغای كەركوكی و مەحموود جەودەت) لەناو ئەو دەستەیەدا بوون. شاعیران و ڕوناكبیران و ڕۆشنبیرانی كورد زۆر بەگەرمی پێشوازیان له كردنەوەی ئەو یانەیە كرد. چەند شاعیرێك به خامەی ڕەنگینیان وەك نیشاندانی هاوسۆزی خۆیان، بەو بۆنەیەوه شیعریان هۆنیوەتەوه.

شێخ نووری به بۆنەی دامەزراندنی ئەو یانەیەوه شیعری(بۆ یانەی سەركەوتن)ی نووسی:

من هەر موتەحەییر، ئەمه یاڕەب چ ئەسەر بێ بۆچی و چ خەبەر بێ؟

٥٣٠- دەڕوانرێته: ئازاد عبدالواحد، دیوانی شێخ نووری،...ل١١٣ و١١٤.

ئەم کەیفە چی یە پڕ لە نەباتات و لە ئینســـان   بۆچی هــەموو شادان؟

تاکە سەنەمێ، لەب شەکەرێ، غونچە دەمـــانێ   شـــمشادی میـانــێ

شیرین مەخەنی تازە تەڕ، مـــادەری کـــوردان   وەك یوسفی کەنعـان

گورج هاتە تەکەللوم وتی: ئەم عەیش و سرووره   ئـەم شایی و سـووڕه

بۆ (یانەی سەرکەوتن)ە ئەم عـــالەمە شـــادان   هاتوونـــەتە جـەولان   شێخ نووری، ل١١٦.

(ئەحمەد موختار جاف)یش بەو بۆنەیەوە ئەم پارچە شیعرە دەنووسێت کە یانەی سەرکەوتن بە بنچینەی زانست و داهێنان و پشت و پەنای بێ کەسان ناودەبات:

بـــاعیسی هێزی دڵ و پـشت و پـــەنـای بێکەسان

یانەیی سەرکەوتنی قەومـی نـــەجیبی کـــوردان

واسیتەی ڕێگەی نەجاتی قـــەومی دڵ سووتاوی کورد

ئەی نیساری مەقدەمی تۆ بـــن بە جارێ ڕۆح و گیان

پێ و قودوومت خێر بێ یارەبـــی بڵند بێ پـــایەکەت

شاد و مـــەمنوونن بە تەشریف هـــاتنی تۆ پیرو جوان...   دیوانی ئەحمەد موختار، ل٩٧.

(بێخود)یش وەك هاوڕێکانی تری بەبۆنەی دامەزراندنی ئەم یانەیەوە شیعری(یانەی سەرکەوتن)ی نووسیوە، لەگەڵ ستایشێکی بەرزی دامەزرێنەرانی ئەم یانەیە دێتە سەر باسی ناساندنی ئامانج و کارەکانی یانەی سەرکەوتن بەم جۆرە:

یـــانەی سەرکـــەوتن کـــە نادی ناوە

لـــە شـــاری بەغـــدا بینا کـــراوە

بانی ی ئـەم یانەش(مەعرووف جیاوك)ە

کە بـۆ قـــەومی کـورد ئـەلحەق باوکە

بەردەوام دەبێت و دێتە سەر باسکردنی ئامانجی یانەکەو دەڵێ:

غـایەی نـــادیمـان بۆ ئەم کـــوردانـــە

بـــڵاو کـــردنەوەی عیلـــم و عیرفـانە

وەك ئـەخلاق، ئەدەب، تەئریخ، جوغرافی

لەگـــەڵ یـەکیەتی بە دڵێکی صـــافـی

وەکـــو بـــە کـوردی دانـانی لوغات

وەك تەشجیع کردن لـــەسەر مـەصنوعات

بۆ کتێب دانـــان لەگـــەڵ تـەرجەمـە

هەرچەند تێکۆشین هێشتا هەر کەمـــە......   دیوانی بێخود، ل١٣٤.

(بێکەس) یانەی سەرکەوتن بە ڕێگای گرنگی ڕووناك کردنەوەی ژیانی میللەتی کوردو بە جێگای فەخرو شانازی کوردان لە قەڵەم دەدات، بە بۆنەی دامەزراندنیەوە ئەم شیعرە دەهۆنێتەوە:

یاخوا هەر بژی یـانەی سەرکـەوتـن

ڕەهبەری عیلم و ڕێگەی پێشکـەوتن

تۆ مایەی فەخری قـەومی کوردانی

باعیسی ڕوتبـەو نــــاو و نیشـــــانی

دافیعی جەهـل و زوڵم و وەحـشەتی

ئەلـەکتریــکی شــــەوی زوڵمەتی.... دیوانی بێکەس، ل١٢٢.

٣- ڕۆژنامەو گۆڤارەکان و شیعری شاعیران:

سەرباری ئەوەی شاعیران بەردەوام داینەمۆو بزوێنەری سەرەکی ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئەو سەردەمە بوون، هەندێکیان وەك سەرنووسەرو ئەندامانی دەستەی بەڕێوەبردن کاریان کردووە، هەروەها یەکەم وێ ستگەی بڵاوکردنەوەی شیعرو بابەتەکانیان ڕووپەڕی ڕۆژنامەو گۆڤارەکان بووەو توانیویانە ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانە بکەنە سەکۆیەکی گرنگ بۆ دەربڕینی هە ست و سۆزو هەڵ چوونەکانیان لە ڕووداوو بۆنەو یادو کارە ساتەکاندا شیعرەکانیان بخەنە بەر دیدی خوێنەران، لەگەڵ ئەوە شدا ئەوەندە دڵخۆش بوون بە سەرهەڵدان و دامەزراندنی ڕۆژنامەو گۆڤاری نوێ، زۆرجار بە بۆنەی دەر چوونی ڕۆژنامەو گۆڤارێك یان بۆساڵیادی دەرچوونیان یا دامەزراندنی چاپخانەیەك شیعریان نووسیوە:

شێخ نووری شاعیرو ڕۆ شنبیرو ڕۆژنامەنووس ((لە سەردەمی دە سەڵاتداری شێخ مەحموود دا سەرنوو سەری ڕۆژنامەی(ڕۆژی کورد ستان)بووە و لە ڕۆژنامەی (بانگی کورد ستان)دا ئی شی کردووە. زۆرباش هە ستی بەگرنگی چاپخانە کردووە بۆ دەرکردنی ڕۆژنامەو گۆڤارو بڵاوکردنەوەی بیرو باوەڕو ئامانجی میللەتەکەی، بە بۆنەی دامەزراندنی چاپخانەوە لەژمارە(٣)ی ساڵی١٩٢٢ی ڕۆژنامەی(بانگی کورد ستان)دا وتارێکی بەناوی(ماکینەی چاپ) بڵاوکردۆتەوە، هەر بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی بە ناوی(لەتەوصیف چاپخانە)وە))[531] نووسیوە:

ئەم موژدە خۆشە، خەو بووە یا گـوێم زڕایەوە

یــا ڕاستــە پــەردەیی طـەرەبە، هەڵـدرایەوە

یا نــەجمی تەرەقی کوردە طلَـوعی کــرد

یــــا نــووری مـەعریفەت، لـە وڵاتــا پژایەوە

ناگـــاه، نــیدا لـە غەیبەوە هــاتوو وتی: بەڵێ

پێشکـــەوتـنە لـە مەملەکـەتـا دەنگی دایەوە

لە چەند دێڕی کۆتایدا دەڵێ:

وا تێ مەگەن، کـــە مەطبـەعە بێ قەدرو قیمەتە

کـــــارێزی عیـلم و مەعریفەتی پێ ژیایەوە

شوکـری خـودا کە کەوتینە ژێر سێبەری عیـلم

[531] - دەڕوانرێتە: دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح، ل ٣٧ + مێژووی ئەدەبی کوردی عەلائەدین سەججادی، ل٥٨٧.

*- تەواوی زانیارییەکان سەبارەت بە ڕۆژ و ساڵی دەرچوون و سەرنوسەر وشوێنی چاپی ئەو رۆژنامەو گۆڤارانەی لەم بەشەدا باسیان لێوە کراوە سودمان لە مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلائەدین سەججادی لاپەرەکانی(٥٨٧ تا ٥٩٠) وەرگرتووە.

(بی)ی بیّ بەری جەهل، لق و پۆپی شکـایـەوە

بنوارە نــــووری مەعریفەت و لەمعەی کـەمـال

بەم مەطبەعەی حکوومەتە چۆن شەوقی دایـەوە دیوانی شێخ نووری، ل٣٧و٣٨.

ڕۆژنامەی (ژیانەوە)* لە (ئابی ١٩٢٤ز) تا (کانوونی دووەمی ١٩٢٦ز) (٥٦) ژمارەی لێ دەر چوو، پاشان ناوەکەی گۆڕا بە (ژیان) شیخ نووری شێخ سالح وەك خۆی دەڵێ: بە موناسەبەتی تەبدیلی ناوی ڕۆژنامەی(ژیانەوە) بۆ (ژیان) تەقدیمە. مەبەستی لەم شیعرەیەتی کە بەو بۆنەیەوە نووسیویەتی:

دەوری تــەجەددوت وەکــو مــاهیّ لە ئاسمان

هەڵهات و بوو بە دافیعی زوڵمەت لە ئینس و جان

نوورت ڕژانە مەجلیسی ئەفکـــاری عـــاقلان

بوویتە زیانی دوشمنی بەد خواهی کوردەکـــان

ئەی ناشری مەعاریف و ئەی خەصمی جــاهیلان

ئەی موحتەرەم ژیان

لەچەند دێرێکی تردا دەڵێ:

ناوت لە پێشەوە کــــە نـرابوو (ژیانــــەوە)

بۆ وەصڵی غونچەیە بوو لە خارو خەسا نیهــان

ئێستا لە سایەی عـــەدل و هەوای زەمـــانەوە

هەر کوێرە کانی یەکــــی ئـەمەل بوو ژیانەوە

غونچەی ئەمەل، شکۆفەی مـەقصەد گەشانەوە

یەعنی (ژیانەوە) کـــە ئەمــەل بوو، بووە ژیان

ژیانێکی جاویدان دیوانی شێخ نووری، ل١٠٨.

هەر بە هەمان بۆنەوە واتە گۆڕینی ناوی ڕۆژنامەی (ژیانەوە) بۆ (ژیان) زێوەر ئەم پار چە شیعرەی لە ژێر ناوی (ئەمڕۆ) نووسیوە:

ئــەمڕۆ بەناوی میللەتی کـوردی بە دڵ و بەگیان

تـــەبریك ئـــەکەم (ژیانەوە) مان ناونرا (ژیان)

فەئلێکی خەیری میللەتە یەعنی کە قەومی کـورد

صوبحی حــــەیاتی ڕەوشەنە پێشڕەویەتی ژیـــان

پەروەردەی حیمایـــەی لـــوطفی حـــوکوومـەتـە

بۆیە بەســـــام و نـامە وەکو شێرەکـەی ژیـــان

فیکری موخالەفـــاتی وەطەن مـەحـو ئەکاتەوە

ئەهلی مەعـــاریفی بە قســەی خۆشی خۆی ژیان

یـــاڕەب دەوامی خزمەتی ئـــــەم ڕۆحی میللەتە

لای تـــۆ طەلـــەب ئەکەم بەسەعادەت بە بیّ زیان دیوانی زێوەر، ل٢٤٣.

له (حوزەیرانی   ساڵی ١٩٢٦ز) گۆڤاری (زاری کرمانجی) کە گۆڤارێکی کۆمەڵایەتی، ئەدەبی، مێژوویی بوو، لە ڕەواندز لەلایەن (حو سەین حوزنی موکریانی) دەر چوو، شێخ نووری شێخ ساڵح بە بۆنەی دەرچوونی ئەم گۆڤارەوە شیعری(بۆ زاری کرمانجی) نووسی، باسی ڕۆڵ و گرنگی ڕۆژنامەو گۆڤار دەکات بۆ بڵاوکردنەوەی زانست و زانیاری و ڕۆشنبیری و ستایشی گۆڤاری زاری کرمانجی دەکات :

صەبا! ئــــەم دیارییەم بۆ خاکپای (زاری کـــرمانجــــە)

لە (نووری) نا، لە مۆری توحفە، بۆ خزمەت ســـلێمانــە

(ڕواندز) بــــەختیارە، قــــابیلە فــەخـــری وڵاتێ بێ

کە چونکە مەرکەزی نـــــەشری فیوضی عیلم و عیرفانە

جــەریدەی (زاری کرمانجی) ڕەفیقی(ژیان)ە بۆ میللەت

کەسێ زاری نـــەبێ بێ زارە، ئیشـــی زارو گـــریـــانە

لـــە دەستی خـــوندەوارانـا، ئەگەر چ ئەمڕۆ بێ قەدری

سبەینێ هـــەر ستونێکت وەصییەت خوانی عومرانە.....   دیوانی شێخ نووری، ل٣٦٢.

پیرەمێرد پاش ئەوەی بۆ ماوەی بیست و پێنج ساڵ لە ئاوارەیی و غوربەتی دوورە وڵاتی ژیا، کە گەڕایەوە بۆ کورد ستان ڕۆڵی گەورەی گێڕا بۆ خزمەتی ئا ستی خوێندن و بەرەو پێ شبردنی زان ست و باری ڕووناکبیری میللەتەکەی، بەتایبەتی لە بواری ڕۆژنامەگەریدا پێشەنگی داهێنانەکان و خزمەتکردن بوو، توانی بە (ژیان) بواری ڕۆژنامەگەری کوردی بژێنێتەوە، وەك خۆی دەڵێ:((کە گەیمەوە ئێرە لە ڕێوە خزمەتی خوێندەواری و ڕۆژنامەکاریم لە هەموو خزمەتێ پێ شتر زانی))[٥٣٢]. پیرەمێرد کە هاتەوە بۆ کوردستان بە نووسینی بابەت و شیعر هاوبەشی لە دەرکردنی ڕۆژنامەی (ژیان)دا کرد تا ساڵی(١٩٣٢) پاش کۆ چی دوایی مامۆ ستا حـ سێن نازم کە بەڕێوبەری چاپخانەو ڕۆژنامەکەبوو، لە ژمارە(٣٢١)ی ڕۆژنامەکەوە پیرەمێرد بوو بە بەڕێوبەری چاپخانەو لێپر سراوی ڕۆژنامەی(ژیان) لە (ساڵی ١٩٣٤) لەلایەن کاربەدە ستانی شارەوانی سلێمانییەوە ڕۆژنامەکە ڕاگیرا تا ماوەیەك پاش ئەوە دووبارە دەستکرایەوە بە دەرچوونی ڕۆژنامەکەو پیرەمێردیش بە بۆنەی دووبارە کەوتنەوە کاری ڕۆژنامەکە ئەم شیعرەی نووسی و لە ژمارە(٤٠٨)ی (١٩٣٤/٨/٢٥ز) بڵاوی کردەوە:

ئۆخەی سەد شوکور دەرچووەوە ژیـــــان

لاچوو تـــاریـــــکی پێش چـاوی کوردان

ئـــەمـــە نیشـــانـــەی بـــەختیاری یـــە

کە (ژیان) شـەوقی لێمان دیـــاری یـە

وەخـتێ (ژیـــان)مـــان لـێ نادیاربوو

گشت ئـەهلی کوردان وەك ماتەمداربوو

---

[٥٣٢]- فائق هۆشیارو ئەوانی تر، دیوانی....ل٣٧.

ئێستا بــــە ژیـان وا دڵمـان ڕوونــــە

یاخـــوا تا سەر بێ ئەم چەند و چوونـە دیوانی پیرەمێرد، ل٢٥٤

گۆڤاری گەلاوێژ، گۆڤارێکی زانستی، ئەدەبی بوو مانگی جارێك لە بەغداد دەردەچوو، خاوەنەکەی ئیبراهیم ئەحمەد و سەرنوو سەری عەلائەدین سەجادی بوو لە ساڵی ١٩٣٩ز یەکەم ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە، ماوەی دە ساڵ بەردەوام بوو، تا ساڵی ١٩٤٩ (١٠٥) ژمارەی لێ دەرچوو، لە ساڵی ١٩٤٣ز بەهۆی نەداری و کەمدەرامەتی بۆ ماوەیەك ڕاگیرا، بە بۆنەی دووبارە دەرچوونی گۆڤارەکەوە (پیرەمێرد) ئەم شیعرەی لە ژمارە ٧١٧ی ڕۆژنامەی (ژین) لە ١٩٤٣/٨/٥ بڵاوکردەوە:

ئۆخـــەی گـــەلاوێژ وا دەرکـــەوتیەوە

وەك چرای بەختی کورد سەرکەوتیەوە

یـــانەی سـەرکەوتن بــــە تۆ ڕووناکە

کوردستــــان بـــە ڕووی تۆ فەرەحناکە

شــــەوقی دیــــدارت ڕووناکی چـاوە

ئیتر تــــەوژمی گـــــەرما نـەمـاوە

گــــوزەر گات بورجی (دار السلام)ە

دیـــاری (ژین) بۆ تۆ دوعاو سـەلامە پیرەمێردی نەمر، ل٣٣٠.

(زێوەر)یش بۆ گۆڤاری گەلاوێژ دوو دەقی شیعری نوو سیوە، کە یەکێك لەوانە لە خولی نوێیدا لە ساڵی ١٩٤١ز بەناوی گۆڤارەکەوە نوو سیویەتی بەبۆنەی دەر چوونی ژمارەی نوێوە، دووەم دەقیـ شی بەبۆنەی دەرچوونی گۆڤاری گەلاوێژەوە لە ژێر ناوی (بۆ گۆڤاری گەلاوێژ) نووسیوە، دەڵێ:

گەلاوێژم ئەوێ وەك مانگـــــی چواردە

کە شەوقــی ڕوو بکاتە شـــــاخ و هەردە

گـەلاوێژم ئـەوێ وەك مـــــانگی تابان

کــــە ئـاوازی بگـــــاتە غەرب و یابان

گـەلاوێژم ئـــــەوێ کـانی ئـەدەب بێ

لەبۆ ئەهلی ئـەدەب مایەی طـەرەب بێ

ببێتە فێنکی بـەخشی دڵــــــی گـــەرم

لەسەر ڕێگـای حەقیقەتدا نـــەکا شەرم.... دیوانی زێوەر، ل٢٤٢.

(بانگی کوردستان) ڕۆژنامەیەکی ئەدەبی، زانستی بوو (فەریق حاجی موستەفا پاشا) لە سلێمانی دەری کردووەو یەکەم ژمارەی لە(٢/ ئابی/١٩٢٢ز) دەر چووە، (زێوەر) بە بۆنەی دەر چوونی ئەم ڕۆژنامەیەوە، ئەم شیعرەی نووسیوە:

(بانگی کوردستان) نیشانەی هۆشیـاریی میللـــەتــە

بۆ ئەسەر خوانی مەعاریف تەزکەرەی سەر دەعـوەتــە

دەوری ئیقباڵە دەوری بـــانگی کـــوردستـــانمـان

بانگی صوبحی صـــادیقه بەم دەنگە هەستین فرصەته

له دێڕەکانی کۆتایدا دەڵێ:

ئەم جەریدە تازەیە جەردەی جـــەهالـــەت لا ئەبا

سێ زوبان، سێ تیری دەستە واسیطەی سەد نـەصرەتە

ڕەبی بۆمان هەر بمێنێ خـــادیمی موڵك و وەطـەن

ئەم لــە بــۆ پێشکــەوتن ئەمڕۆ پشتیوان و قووەتـە دیوانی زێوەر، ل٢٤٤.

هەر بە بۆنەی دەرچوونی (بانگی کوردستان)ەوە ئەحمەد موختار جاف شیعرێك دەنووسێ و له ژمارە(٣)ی (٢١ئابی ١٩٢٢) ڕۆژنامەکەدا بڵاودەکرێتەوە، دەڵێ:

(بانگی کوردستـــان)ە وا دنیـــای ئیحیـــا کردەوە

زامـــی قـــەلبی کـــوردی بێچـارەی موداوا کردەوە

بـــاعیسی پێشکـــەوتنی ئەم قـــەومەیە ئەو مەتبەعـە

ئەلحـەق ئەمڕۆ خاکی کـــوردستانی زێبا کـــردەوە

سـەد شـوکور وا لەشکری عیرفان و عیـــلم و عـاقڵی

شـــاری پــڕ شۆڕی جەهالەتیان کە یەغمـــا کـــردەوە

لایەقی تــــەحـسین و فەخری قەومی کوردە چونکە وا

ئـــەم جــــەریدە پیرو فەرتووتیشی بەرنـا کـردەوە.... دیوانی ئەحمەد موختار، ل١٤٤.

(گۆڤاری ڕووناکی) گۆڤارێکی ئەدەبی بوو، ژمارە یەکی له ١٩٣٦ دەر چوو، (دڵدار)ی شاعیر بەبۆنەی دەر چوونی ئەم گۆڤارەوە، بەم جۆرە باس لە گرنگی ئەو گۆڤارە بۆ میللەتی کورد دەکات و ڕۆڵی ئەو گۆڤارە بەرز دەنرخێنێ:

ڕوونـــاکی نـــاوت چـــەندە لام خۆشە

عالەم بـە سایــەت دڵـــی پڕ جـــۆشـــە

وا تـــاری ڕۆیـــی دەرکـــەوت ڕوونـاکی

بە عیلم و فەن و ڕوخســاری پــاکـــی

شوعلـە بەخشی کرد لە کێو و بێستـــــان

زینـــدووی کـــردەوە عیلـــمی کـــوردستان..... دیوانی دڵدار، ل٢١.

بەبۆنەی داخستنی ڕۆژنامەی (ژیان) و دەرچوونی ڕۆژنامەی(ژین)ەوە، سەلامی شاعیر لە ساڵی (١٩٣٩ز) شیعرێکی نووسی بە ناوی ڕازو گلەیی(ژیان بۆ ژین):

ڕۆڵـــەی شیرینم مایەی (ژیان)م شـــەوقی شـــەبەقی بەری بەیانم

کلیلی گەنجی ڕازی بەستەی دڵ خونچەی پشکوتوی تازەی سەرچڵ

لەکۆتایدا دەڵێ:

نەکەی بۆ ژیان خۆت بکەی بەدناو زۆر عەیبە بــۆ ژین درۆو چاوڕاو

کاتێکت زانی نەمای وەك(ژیـــان)   ناوت ئەمێنێ تـــــــا ئـاخر زەمان   دیوانی سەلام، ل١٢٣.

٤- هەندێ بۆنەی تری ڕۆشنبیری و زانستی لە شیعری شاعیراندا:

لەکاتی ((جەنگی دووەمی جیهانی بەرەی   سوێندخۆران لە   شاری حەیفا لە فەلە ستین ئێ ستگەیەکیان کردبووەوە دژی بەرەی میحوەرو نازییەکان، کە ڕۆژانە ماوەیەك بەزمانی کوردی پڕۆگرامی بلاوئەکردەوە، (ڕەمزی قەزاز و گۆران و ڕەفیق چالاك) کاریان تیادەکرد. ئەوە یەکەم جاربوو بەزمانی کوردی لە ڕادیۆوە پڕۆگرام پێشکەش بکرێ. مایەی دڵخۆشی بوو بۆ کورد))[٥٣٣]، ئەم خۆشحاڵییە لە شیعری هەندێ شاعیردا ڕەنگدانەوەی هەبوو،(پیرەمێرد) بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی نووسیوە:

دەنگی قـــــــدس لای قدسەوە هات

ناوجەژنانەی کرد بە جەژنێکی ڕاست

ئـــــەو شــــەوە بەختی محوەر وەرگەڕا

نووزەی نازییەکـــــان لـــــە لیبیا بـــڕا

لە بەشێکی تردا دەڵێ:

ئەو شەوە بانگی ڕۆڵـەی کـــوردستان

لە شــەرقی ئەدنی گەیە ئـاسمـــــــان...   پیرەمێردی نەمر، ل٣٣١

(بەختیار زێوەر)یش لەدەروونێکی پڕ جۆ شەوە بەبۆنەی بێ ستنی دەنگی کورد لەو ئێ ستگەیەوە لە١٩٤٢/١٢/١٧ شیعرێکی بە ناوی (بۆ لاوەکانی سەر ئێستگەی ڕادیۆی کوردستان لە یافا) هۆنیوەتەوە:

دوێ شەو لە دەستی پەستی پەنـــام بردە ڕادیـــۆ

ڕوانیمە ئێستگەکـــانی ولاتـــــانی ســــــــەربەخۆ

هەریەك بە ڕەنگێ دەنگی ئەهات پڕ لە جوستوجۆ

(یافا)م کە کـــردەوە بە هیوای دانس و تیـــاترۆ

سۆزێکی نیشتمانی لە یافـــاوە هاتە گوێم

لەرزیم و ڕاپەڕیم لە قسەی ڕۆڵەکەی ئەوێم

لە چەند دێڕی کۆتاییدا ڕوودەکاتە ڕۆژنامەی (ژین) و دەڵێ:

ئەی (ژین) وەرە بە عەشقی نەسیمـــی بەیانیان

پیشکەش بکە سوپاسی مـــن و هـــۆزو نیشتمان

بۆ لاوەکانی ئێستگەی کوردی بەدڵ و بە گیـان

ئـەم خزمەتەی ئەوانە کـــــەوا کورد ئەدا نیشان

عەرزیان بکە بیری کەسی ئێرەیان نەکەن

ئـــــەو ئیشەیان نموونەیە بۆ بەرزی وەتەن   دیوانی بەختیار زێوەر، ل٩٤

---

[٥٣٣]- دەڕوانرێتە: دیوانی پیرەمێردی نەمر،... ل٣٣٠.

به بۆنەی کردنەوەی یانەی فەرمانبەران لە شاری هەولێر لەساڵی ۱۹۲۸ بێکەس ئەم شیعرەی نووسیوە:

بەنووری عــــــــەدل و ئاسایش مونەووەر بوو هەموو هــەولێر

لەژێر کـــــــابووسی غـــــەم دەرچو خەلایق شادو خەندانە

تـــــــــولووعی فـــەیز بــەخشی تۆ شەوی دەیجووری والاکرد

لە هــــــەر لایە تەماشاکـــــــەی جولووس و بەزم و سەیرانــە

بەردەوام دەبێ و دەڵێ:

مەحەللی ئیجتمــــــاعی وا هــــــەتا ئێستا نـــــەبوو لێرە

زەمانی غــەدرو وەحــشەت بوو تفوو لــــــەو ڕۆژو دەورانـــــە... دیوانی بێکەس، ل١٠٠.

هەروەها بە بۆنەی دامەزراندنی مەکینەی کارەباییەوە لە شاری سلێمانی لە ساڵی ۱۹۳۰ (بێکەس) ئەم هۆنراوەی بەناوی (ئەلەکتریکی سلێمانی) نووسیوە، کە لە گەڵ ئەوەشدا داوای گەشەسەندنی زانست و زانیاری و تەبایی و یەکڕیزی دەکات تا میللەت ئازادو سەربەست بژی:

لەتاریکی نەجاتی بوو سولـــەیمانــــی تـــەماشـــاکە

جلووسە بەزمە سەیرانــە شــــەوی وەك ڕۆژی ڕووناکە

تریفەی کارەبا ئێستا لەنـــاو حــــــەوزو درەختـــا وەك

تریفەی مانگ و ئەستێرە شەوانی ســایەقـــــەی پاکــە

لە بە شێکی تردا داوا دەکات چۆن شەقام و کۆڵانەکانمان ڕووناکبوونەوە با ئاوەهاش مێ شك و بیرمان ڕووناك بکەینەوە، تا کورد بگاتە ئامانج و پێش بکەوێ:

وەکو کۆڵان و سەرجادەو کـــون و قوژبن منـــەوەر بوو

دەماغ و فیکر و مێشکمــان وەها تەنویر بکەین چاکە

حەکیمی زەخمی ئەم کـــوردە بگاتە عیلم و عیرفانـــی

لە ژێر باری غەم و وەحشیــەت چەمــاوە پشتی هیلاکــە

بە عیلم و یەك دڵی ئەوسا ئەگەینــە روتبـــەو پــــــایــە

بەتەنها میللـــەتی یەك دڵ لە دنیـــا حوڕو بێ بـــــاکە

نیفاق و کینە دەرحەق یەك هەتا کەی بەسیە وا مردین

خوایە تەفر و تـــونا بێ ئـــەوی دڵ پیس و نـــاپاکە!! دیوانی بێکەس، ل١٢٣.

مەعرووف جیاوك، ڕۆ شنبیرو کورد پەروەرێکی دڵ سۆزبوو، لەو سەردەمەی موتە سەریفی سلێمانی بوو، لە زۆرجێگای وەك پێنجوین قوتابخانەی کردەوە، (موفتی پێنجوینی)یش لە ساڵی ١٩٤٥ بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی بەناوی (بۆ مەعروف جیاوك) نووسیوە:

سوپاسی خوا ئەکەین و شـوکری عیزەت

کچی پێنجوین بە مەکتەب گەیە عیززەت

هەنـــــاری کـــــچم و لیمـــۆ وا بــە زستان
ئەوا بەم مژدەیە گیان هاتـــــە بەریـــــان
بەڕاستی ڕۆحی خستە شـــــاری پێنجوین
کچانمان بانگ ئەکـەن وا ئێستە زیندوین
لە نووری ڕۆژەوە مـــــانگ شـــوعلە دارە
جیاوك خـــۆش بێ عیزەت وا بەکارە... دیوانی موفتی پێنجوینی، ل١٢٠.

لە (سالی ١٩٢٨ز) کاتێك (صالح زەکی بەگ ساحێبقران) قائیمقامی چەم چەمال بوو، قوتابخانەیەکی شەوی کردەوە، پیاو و منالانی نەخوێندەوار بەپەرۆ شەوە دە ستیان دایە خوێندن، بەو بۆنەیەوە، (سەلام) شیعرێکی بەناوی (مژدەی وەتەن) نوو سی و لە کردنەوەی قوتابخانەکەدا خوێندرایەوە:

ئەی وەتەن مــــژدەم بــەرێ مەشغوڵی عیلمە میللـــەتت
ڕۆژو شـــەو تــــەحسیل ئـەکەن وردو درشتی ئومــــەتت
سەد شکور تەئریخ ئـەخوێنن باسی ژاپۆن تێ ئەگــــەن
هەوڵ ئەدەن ئەڵبەت بەجارێ بۆ تەرەقی و شەوکــــەتت... دیوانی سەلام، ل٥٣.

تەوەرەی چوارەم/ شیعری بۆنە سروشتییەکان:

شیعری بۆنە سرو شتییەکان هەموو ئەو شیعرانە دەگرێتەوە، کە شاعیران بۆ ئەو ڕووداو و دیاردە سرو شتیانە نوو سیویانە کە لە دە سەلاتی ئینسانەکاندا نییەو سەرنجی ڕاکێشاون یان هە ست و سۆزی جوڵاندوون یان لە ئەنجامی ئەو ڕووداوە سروشتیانەوە زەرەرو زیانێك پەیدا بووەو هەڵچوونێکی دەروونی لای شاعیر سەری هەڵداوەو شیعری بەو بۆنەیەوە نوو سیوە، هەر چەندە ئەو شیعرانەی لەو سەردەمەدا بەبۆنەی ڕووداوی سرو شتییەوە نووسراون، تەنها لە چەند شیعرێك تێپەڕ ناکەن، بەڵام بە گرنگمان زانی تا توێژینەوەکەمان هەمەلایەنە بێت بۆ تۆماری بۆنەکان، ئاماژە بکەین بە شیعری ئەو شاعیرانەو بۆنەی نووسینی شیعرەکانیان نیشان بدەین:

پیرەمێرد، یەکێکە لەو شاعیرانەی بە خەیاڵێکی نا سك و هە ستێکی بەرزەوە توانیویەتی هونەرمەندانە وە سفی جوانیی سرو شت و دیمەنە دڵفرێنەکانی ئاوی سازگارو هەواو باران و بەفری کورد ستان بکا، چەندین شیعری بۆ وە سفی نیگارو سرو شتی کەژو کێو و دە شت و دۆڵی کورد ستان نووسیوە، هەندێك لەو شیعرانەی بە بۆنەیەکی سروشتییەوە هۆنیوەتەوە، لەوانە:

لەمانگی نیـ سانی سالی(١٩٣٢ز) دەمەو بەیانی لەخەو هە ستاوەو لەپەنجەرەی ژوورەکەیەوە ڕوانیویەتی بەفر دارو بەردی داپۆ شیوە، بەبۆنەی ئەو بەفربارینەی سلێمانییەوە، شیعرێکی وتووە، کە بەو پەڕی دیقەت و شێوازی بەرزی هونەریی و دەربڕینی(کوردییەکی ڕەوان)ەوە وەسفی دیمەنی جوانی ئەو بەفرە دەکات:

سبـــەینێ بوو، لـــەخـــەو هەستـام کە ڕوانیم بەفرە باریوە

سلێمانی ئـــــەڵێ ی بەڵقیسـە تــــارای زیــوی پۆشیوە

دەمێك بوو چاوەڕێ ی بەفرێکـی وابـووم مژدەبــێ باری

سەرم بەفرە کەچی هێشتا شـەڕە تۆپـەڵمـــــە بۆ یـــاری

لەبیرمە شێرە بەفرینەم ئەکرد، سواری ئـــەبووم بێ زین

نسێ بوو جێگەکەی ئەی بەست، ئـەما تاکو دەمی هاوین

لەچەند دێری کۆتایدا بەشێوەیەکی جوان وێنەی دیمەنی ئەو بەفرە بە وشەکانی دەکێشێ و دەڵێ:

لەسەر سەربان بەفر تویژاڵی بەست وێنەی چلورەی شیرە

قەتارەی سەر لق و پۆپی درەختـــان چـــەندە دڵـــگیرە

چـــلورەی گوێسەوانـــە، پڵپڵـــەی زیوی کــــچە کــوردە

سەهۆڵ ئاوێنەیە، لێکدانەوەی ئـەم دوو شـــــتـــە وردە

کە پیریژن ســـەرو پۆپلـــەی بـــەشینی چـــلە تێك ئالآ

بەهـــــار یـــــەت داری پیر ئـــــەژێتەوە دێتە قـــــەدو بالآ پیرەمێردی نەمر، ل١٣٦.

لە (١٨ی ئازاری سالی ١٩٤٣ز) کە نزیکی هاتنی وەرزی بەهار دەبێ و دارو درەخت هەمووی گۆپکەو چرۆو گوڵی تازە لێدەدات، لە ناوەختدا سەرماو سۆڵەیەکی زۆر پەیدا دەبێت و ئەیکاتە بەفربارین و بە ستەڵەك، کە چرۆی درەختەکان کزدەکات، پیرەمێرد بەوبۆنەیەوە ئەم شیعرە بە ناوی (بەفری بەهار)ەوە دەهۆنێتەوە:

بـــەفـــری ڕوو سپی بـە دەمەو بــــەهـــار

ســـەری دایەوە سەری پێ بـــوو هـــــار

ئـــاوەدانی و چـــۆڵ هـــەروەك یەموانە

لە لـــۆکەی بـەفرا تێکـــڕا پـــەنهـــانــە

دڵـــساردو ڕوو ڕەش بـــێ بـــــەزەییـــە

ڕوو سپیـەتیـــەکـــەی نـــاوی تـــورکـــیە

وەك گـەنمە شامی بریشکەی سەر ســاج

سپی هـــەڵـــگەڕا هـــەژار بـــێ عـــلاج.... پیرەمێردی نەمر، ل١٣٨.

(زێوەر) یەکێکە لەو شاعیرانەی زۆر بەرزو جوان وێنەی سرو شتی لە شیعرەکانیدا کێ شاوەو توانیویەتی سەرنجی خوێنەرانی ڕابکێ شێ بە لای ئەو وێنە هونەریانەی دیمەنی جوانی سرو شتی پێ دەرخستووە، لەگەڵ ئەوەی شیعری هەیە، تەنها بۆ وەسفی سروشت نووسیویەتی، دوو پارچە شیعریشی بەبۆنەی دوو دیاردەو ڕووداوی سروشتییەوە نووسیوە، کە ئەمانەن:

مامۆ ستا نەجمەدین مەلا لە بارەی مونا سەبەتی گوتنی شیعری (وەرن یاران)ەوە دەڵی:((ساڵی ١٩٢١ز لە بەهاردا باران نەباریوە، دەغلۆدان لەلایەن خەلەفرۆ شەکانەوە شاراوەتەوەو گرانکراوە، لە دوایدا بارانێکی خۆش باریوە، دەغلودان هەرزان بووە، بەم هۆیەوە (زێوەر) ئەم هەڵبەستەی وتووە))[٥٣٤].

وەرن یاران! تەماشاکەن چ ڕەنگین نــەوبــەهارێکە

لە فەیزی ڕەحمەتی بارش هەموو جێ سەبزە زارێکە

شنەی بادی بەهاری ڕەوح بەخش و عەتر پــەخشانە

بەگریەو ناڵە هــەوریش عاشقێکــی بێ قــەرارێکــە...

لە کۆتایدا باسی خۆشحاڵی جوتیاران دەکات دەڵێ:

دڵی فــەللاح و جوتیارو سەپان پڕ نــەشئەو کــەیفە

دەروون تاریك و ڕوو گرژە ئەوی صــاحێب عەمارێکە

بەدەوری شاردا هەروەك (تەشیلە) ســوورِ ئەدا جامباز

گلۆڵەی کـــــەوتە لێژی نــەی ئــەزانی تەڕ بەهارێکە

کەسێ چاوی لە نەفعی خۆی و مەحوی عالەمێ ببڕێ

بــە ظاهیر شکڵی ئینسانە، بە باطین هـــارو مـــارێکە دیوانی زێوەر، ل٤٦.

لە ساڵی (١٩٣٣ز) دوای بارینی بەفرێکی زۆر لە شاری سلێمانی، خۆڵباریووە بەسەر بەفرەکەدا و ئەم خۆڵبارینە سەرنجی (زێوەر)ی ڕاکێشاوەو هەستێکی ناخۆشی داوەتێ و بەو بۆنەیەوە شیعرێکی بە ناوی (خۆڵبارینی سلێمانی) وتووە، کە جۆرێك لە دڵتەنگی و بێزاری خۆی نیشان دەدات:

ئەی فەلەك گاهێ بــە تەرزە بـــەردە بارانمان ئــەکــەی

گا، بەبارانێکی زۆر مەعروضی تـــۆفانمـــــان ئەکـــەی

دەستی خۆمان بۆچ شکاوە، خۆڵ لەسەر عەردی نـــەما

خۆڵ بەســـــەرمـــانا ئــەڕێژی؟ خــانەوێرانمان ئەکـــەی؟

بەفرەکەت جــوان و سپی بوو تێکەڵاوت کرد بە خـــۆڵ

کەیفی خۆتە هـــەر چلۆنێ مـەیلی فەوتانمان ئەکـــەی

لە کۆتایدا دەڵێ:

ئەی فەلەك باکــمان نییە لـــوطفی خـــوامـــان(کافی)یە

حەپس ئەکەی؟ یا نەفی ئەکەی؟ یا تیرە بارانمان ئەکەی؟ دیوانی زێوەر، ل٤٤.

شاری سلێمانی تووشی گەلێك کارەسات و ڕووداوی هەمەجۆر بووە و وەك دەبینین لە کارەسات و ڕووداوی سرو شتیش بە دوور نەبووە، لافاوەکەی ساڵی (١٩٣٢)ی زاینیش، یەکێك بووە لەو کارە ساتانەی بەشێك لە سلێمانی وێرانکردوو زیانێکی گەورەی بە دانیشتوان گەیاندووە، ئەم لافاوە دەروون و هەستی

---

[٥٣٤]- دیوانی زێوەر...ل٤٧.

به شێك له شاعیرانی هەژاندوو قەڵەمی پێ خ ستنه كارو شیعریان نوو سی و تەعبیریان له ئازارەكانی خەڵكی كرد. (حەمدی) شاعیر یەكێك بوو لەو شاعیرانەی بەو بۆنەیەوە ئەم شیعرەی نووسیوە:

ساڵی جاریٚ هەردەبیٚ ئـــەم شـاره بێتـه مــەزبــەلــه

یا بـــه بۆمبـــا، یـــا بـــه ئـاگر، یا به بارانی پـەڵه

ئاگرت تیٚ بەربیٚ گـــەردوون وا ئـــەبیٚ دەورو خـولت

نایەڵی قەط مەزرەعەی ئومێدی كـــورد بیٚ دوو پـــەله

بـۆ مەضەڕڕەت هەر تەنەززولتان كه فەرموو بـــۆ زەمین

عادەتت وایه كـه كوردستان بكـــەیته مـــــەرحـــەلـه

بـۆچی بوویته مەسخەری ئەرض و سەما ئەی مەملەكەت

بـۆچی بـوویته مـەعرەضی ئـافات و فیتنەو وەلـوەله.... دیوانی حەمدی، ل١٤٢.

فەرامەرز(ڕە شید نەجیب ١٩٠٦-١٩٦٨ز) شاعیرو ئەدیب و نوو سەری شاری سلێمانی، لافاوەكەی ساڵی (١٩٣٢ز) ی شاری سلێمانی نیگەرانی دەكات و بەو بۆنەیەوە دەقێكی شیعری بەرز دەهۆنێتەوە، به چەند وێنەیەكی شیعری، بەوردی دیمەنی تراژیدی كارەساتەكەی كێشاوە:

فەرتەنەو باو و برووسكـــــه ئـــاه و واوەیــلاو فیغان

گرمەو ناڵەی سەمـا شین وشـــەپۆڕی ســـەر زەمین

دەنگی ئیستعـــــدادی دایــك و گـریەیی پیرو جوان

هاڕەیی لافاو سەیل و نەوحـەیی ئـــاخ و ئـــەنیـن

پا شان بەردەوام دەبێ و باس له بەدبەختی شار دەكات كه كارە ساتی سرو شتیش ڕووی لێناوەو هێرشی هیناوەتەسەر، به جۆرێكی تر شاری خستۆته شین و گریان و زاری:

شاری بەدبەخت هەر تەبیعـــەت مـابـوو لێت بێته خـــرۆش

وا ئەویش پڕ چەك موسەللەح هـــاتـه مـــــەیدانی هوجووم

با ئەمیش سەرباری دەرد بیٚ بـا قەلیش هەم دەنگی بووم

باسەماش جووت بیٚ لەگەڵ ئەرز بەڵكو كوردان بێنه جۆش..."[٥٣٥]

ئەوەی تا ئێره خرایەڕوو، بۆنەو یاد و كارە سات و ڕووداوە تاڵ و شیرینەكان بوون، كه ڕووبەڕووی میللەتی كورد بوونەتەوە، ئەگەر به شێوەیەكی گ شتی سەرنج بدەین، هە ست دەكەین، ناڕەحەتی و خەمباریی و دەردە سەرییەكان زیاترن له خۆ شی و   شادییەكان، ئەڵبەته ئەوەش پەیوەندی بەو چارەنووس و ژیانەوە هەیه، كه گەلی كورد پێیدا تێپەڕیوە، له داگیركاری و دابه شكردنی خاكەكەی و پیلانگێڕی دژی شۆڕش و ڕاپەڕینەكانی لەلایەن دوژمنانی میللەتەوە، هەروەها ئەو كۆنگرەو پەیمانانەی

---

[٥٣٥]- مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی كوردی، بەرگی حەوتەم،... ل٥٥ و٥٦.

لەسەر حسابی کوردو خاکەکەی بۆ بەرژەوەندی دەوڵەتانی ناوچەکە پێکهێنراون، بەشێکیشی پەیوەندی بە ڕق و کینەی ناوخۆیی و دووبەرەکی و یەکنەبوونی ڕۆڵەکانی میللەتی کوردەوە هەیە لە ئا ست ئەو پیلانگێڕییانە یەك دە ستە و دە ستەجەمعی لە کاردا نەبوون بۆ بەڕەنگاربوونەوەیان، ئەم حاڵەتەش لە بەشێك لە شیعری شاعیراندا وەك گلەیی و گازندە ئاراستەی ڕۆڵەکانی کورد کراوەتەوەو داوای یەکڕیزی دەکرێت، تا بتوانرێت بەسەر کیشەو گرفتەکاندا سەربکەوین. وەك بێکەسی شاعیردەڵێ:

بە عیلم و یەك دڵی ئەوسا ئەگەینە روتبـــەو پـــــایـــە

بەتەنها میللـــەتی یەك دڵ لە دنیـــا حورو بیّ بـــاکە

نیفاق و کینە دەرحەق یەك هەتا کەی بەسیە وا مردین

خوایە تەفر و تـــونا بیّ ئـــەوی دڵ پیس و نـــاپاکە!!

میللەتی کورد لە هەموو گەلێکی تر زیاتر پێوی ستی بە یەکریزی و ڕێکخ ستنی نێو ماڵی خۆی هەیە، بۆ ئەوەی هەر هیچ نەبێ بە شێوەی دە ستێکی بە هێزی پۆڵاین ڕووبەڕووی پیلانی ناحەزان و ئاژاوە گێرییەکانی وڵاتانی دراو سێ ببێتەوە و ساتێك بتوانرێت لە ژێر سێبەری پەر چەم و ئاوازێکی یەکگرتووی نەتەوەییدا ئەم گەلە ماندووە وچانێك بدات.

لە کۆتایدا دەبێت ئەوە بگوترێ کە ڕەنگە لێرەو لەوێ هەندێك شیعری بۆنە هەبوو بێ، نەکەوتبنە بەر چاوی ئێمە، یان بە پێوی ست نەزانرابێ باس بکرێت، لەبەر ناڕوونی و نادیاری کات و بۆنەی نوو سینی شیعرەکە، بۆیە ئاماژە پێنەکردنی شی هیچ نارێکییەکی لە بابەتەکەی ئێمەدا نەخوڵقاندووە، بەو هۆکارانە چاوپۆشیمان کردووە، بەپێچەوانەشەوە زۆر بەدیقەتەوە بەشوێن بۆنەو ڕووداوە گرنگ و بابەتییەکانەوە بووین کە سەرجەمیان تۆمارکراون.

ئەنجام

لە توێژینەوەکەماندا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١- بە شێوەیەکی گشتی لە ئەدەبی کوردیدا شیعری بۆنە دەچێتە قالبی شیعرە باشەکان، چونکە پێوانەی باشی و خراپی شیعر پەیوەندی بە بۆنەو نەبوونی بۆنەوە نییە بە شێوەیەکی گشتی سەرکەوتنی دەق و بەرزی ئاستەکەی ئەوەندەی پەیوەندی بەتوانای دەربڕین و بابەتی سەرهەڵدانی دەقەکەوە هەیە، هێندە پەیوەست نییە بە جۆری دەقەکەوە .

٢- هەندێك لە شاعیرە بەناوبانگەکانمان هێندە شیعری بۆنەیان نووسیوە، دەتوانین نازناوی شاعیری بۆنەکانیشیان لێ بنێین، کە بەشی هەرە زۆری شیعرەکانیان نموونەی شیعری بەرزو باڵاو جوانن، لە ئاستی شیعرە هەرە باشەکان لە ڕووی هونەری و شێوازەوە دێنە ئەژمار، لەو شاعیرانەش (پیرەمێرد و قانع و بێخود و بێکەس و حەمدی و زێوەرو چەندانی تر لەو قۆناغەدا).

٣- ئەوەندەی بایەخ بە شیعری بۆنەی نیشتمانی دراوە لەلای شاعیرانی کورد و توانراوە زۆر بەباشی کەڵك لە بۆنەو ڕووداوە و کارەساتەکان وەربگیرێ، وای هێناوەتە پێش نەك شیعری بۆنە بە گرنگ وەرنەگیرێت و تەماشا نەکرێت، بەڵکو بەبایەخەوە هەڵدەسەنگێنرێت و نموونەی زۆر باش و جوان و ڕازاوەیان تێدایە، کە کەڵکی شانازی کردن دەگرن و ئەدەبەکەمان و شیعری ئەو قۆناغانەی پێ دەوڵەمەندتربووە.

٤- نوکۆڵی لەوە ناکرێ، هەندێ شیعری بۆنە هیچ هەست و سۆزو هەڵچوونێکی دەروونی شاعیری تێدا ڕەنگ ناداتەوە و لە سەر خواست و داوای خەڵك نووسراون و کەمتر شاعیران لە گەڵ بۆنەکەدا ئالودەیی و تێکەلییان هەیە، بەتایبەت زۆرێك لەو شیعرانەی بۆ بۆنەی لەدایکبوون یان هەندێك جار بۆ بۆنەی مردنی کەسانی ئاسایی نووسراون، کە ئەدەبەکەمان بێ بەش نییە لەو جۆرە شیعرانە، بەڵام خۆ شبەختانە زیاتر ئەو شیعرانەن کە دەچنە خانەی کەسییەوەو پانتاییەکی زۆریان داگیرنەکردووە.

٥- شیعری بۆنە لە ئەدەبی کوردی و بەتایبەت لەو قۆناغەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی یەکێك بووە لە هۆکارە گرنگەکان لای شاعیران و نووسەران بۆ دۆزینەوەی دەلاقەو ڕوانگەیەك بۆ دەستخستنی نەفەسی ئازادی و سەربەستی، بۆیە هەمیشەو بەردەوام بەدوای بۆنەکانەوە بوون، تابتوانن پەیامی ئەدەب و شیعر جگە لەلایەنە ئێستاتیکییەکەی وەك بابەتێکی بەهێز بۆ داوای ئازادی و سەربەخۆی میللەتەکەیان بەکار بەرن، هەر بۆیە شیعر جگە لە لایەنی هونەری و جوانکاری، ئەرکی نیشتمانی و کۆمەڵایەتی و مێژوویشی لە ئەستۆ گرتووە.

٦- شيعرى بۆنە زۆرجار وەك كەرە ستەيەكى مێژوويى كەڵك و سوودى لێدەبينرێت و مێژووى بۆنەو ڕووداوەكانى پێ دەستنيشان دەكرێت.
٧- لەلاى هەموو ميللەتان شيعرى بۆنە وەك بابەتێكى شيعرى بوونى هەيە، چونكە پەيوەندييەكى ڕا ستەوخۆى بە هە ست و سۆزو هەڵ چوونى دەروونى مرۆڤەكانەوە هە يە، بە درێژاى مێژوو هيچ نە تەوە يەك نەيتوانيوە لە گەڵ مو عا نات و تاڵى و شيرينييەكانى ژيا ندا دوورە پەرێز بژى و ئەدەبيش بێ كاريگەريى ئەو واقعيع و ڕووداو و ياد و كارە ساتانە نەبووە و لە ئەدەبى هەر گەل و نەتەوەيەكدا بە جۆرێك ڕەنگدا نەوەى تێدا خولْقا ندووە، لە كۆن و نوێدا ئەو بۆ نا نە بوو نە تە هەوێنى سەرهەڵدانى دەقى شيعرى بە پێزو جوان.
٨- تاقيكردنەوە شيعرييەكان لاى شاعيرانى هەر گەلێك بە شێكى گەورەى پەيوەندى بەژيانى شاعيرو دەوروبەرو كۆمەڵگاوە هەيە، لەبەر ئەوە شاعير ناتوانێ دابڕاوبێ لە ڕووداوە خۆش و ناخۆ شەكان و تەنها گرنگى بە لايەنى ئێ ستاتيكى دەق بدات، بۆيە شيعر بە هەموو بابەت و مەبەستەكانييەوە سەرهەڵدەدات، لەوانەش شيعرى بۆنە.
٩- مەرج نييە گرنگى ئەو بۆنەو ڕووداوەى كە شاعير دەقێكى لە بارەوە دەنووسێت هۆكار بێت بۆ سەرهەڵدانى دەقى بەهێز، وەك دەبينين بۆنەو ڕووداوى گرنگ لە مێژووى ئەو قۆناغەى كورددا هەيە، چەند شاعيرێك لەبارەيەوە شيعريان نوو سيوە، هەندێك لەو دەقانە بە كەڵكى شانازيكردن دێن، كە هێندە بەرزو جوانن، بە پێ چەوانە شەوە هەندێك دەقى لاوازيش بەدى دەكەين.
١٠- شيعرى بۆنە وەك هەر بابەتێكى ترى شيعرى خاوەن پێكهاتەى هونەرى خۆيەتى و هەر ئەمەش وادەكات، بە شێكى زۆر لەو دەقانە دواى لەدايكبوونيان تواناى زيندويەتى و مانەوەيان هەيە بە تايبەت شيعرى بۆنە نيـ شتمانييەكان يان ئەو بۆنانەى كە خەسڵەت و تايبەتمەنديى مێژوويى لە هەناوياندا هەيە.
١١- شاعير ڕەگى لە ژينگەو سەردەمى خۆيدايە، ئەو كاريگەرييەى ژينگەو سەردەمەكەى لە سەرى جێى دەهێڵن، وادەكات بۆنەو ڕووداوەكان ببن بەبە شێك لەكەرە ستەى شيعرەكانى و شيعرى بۆنە جێگەى خۆى بكاتەوە.
١٢- هە ندێك شيعرى بۆ نە هەيە، پاش لەدايكبوونى بۆ ماوەيەك دواى تەواوبوونى بۆنەكە ئەميش لە ناو دە چێت و نامێنێ و هێزو پێزى لەدە ست دەدات، ئەمەش پەيوەندى بەو فاكتەرو پاڵنەرانەوە هەيە، كە هۆكارى سەرهەڵدانى دەقێكن، بۆيە هۆكارو فاكتەرى سەرهەڵدانى دەق گرنگى خۆى هەيەو بە شێك لە سەركەوتنى دەق و زيندوويەتى و نەمرى بە دەق دەبەخشن.
١٣- شيعرى بۆنە زۆرجار نيـ شاندانى هەڵوێ ستى شاعيرە لە مەڕ ڕووداو و كارە سات و بۆنەكان.

سەرچاوەکان

یەکەم/ کوردی

- کتێب

١. ابراهیم احمد شوان(د)، سۆفیگەری لەشیعرە کوردییەکانی مەحویدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،٢٠٠١ز.

٢. ئازاد ئەحمەد مەحموود، بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی حاجی هاشم،هەولێر٢٠١٢ز.

٣. ئاسۆ عمر مستەفا، بەها ئێستاتیکییەکانی شیعر، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٩ز.

٤. ئامر تاهر، نیما یوشیخ و عەبدوڵڵا گۆران(نوێکردنەوەو دابڕان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر ٢٠٠٦ز.

٥. ئاوارە کەمال ساڵح، ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و پراکتیزەکردنی لە شیعرەکانی گۆراندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢ز.

٦. ئەحمەدی خانی، مەم و زین، هەژار(کردوویە بە موکریانی)، چاپی یەکەم، پەخشانگای ئازادی، سلێمانی ٢٠١٠ز.

٧. ئەحمەدی مەلا، شیعر تەنیا هەر بنەمایە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥ز.

٨. ئەرستۆ، هونەری شیعر(شیعرناسی)، وەرگێڕانی عەزیزگەردی، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠١١ز.

٩. ئەریستۆ، شیعر، وەرگێڕانی د. محەمەد کەمال، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٠ز.

١٠. ئەمین فەیزی، ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد، چاپی دووەم، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی، ١٩٨٢ز.

١١. ئەنوەر قادر محەمەد، لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی، چاپی سێیەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠١١ز.

١٢. ئومێد ئاشنا، پیرەمێردو پێداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیان و بەرهەمەکانی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر٢٠٠١ز.

١٣. ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا(د)، لایەنە ڕەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١ز.

١٤. ئیدریس عەبدوڵڵا(د). جوانکاری شیعری کلاسیکی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٢ز.

١٥. ئیدریس عەبدوڵڵا(د)، شێواز و شێوازگەری، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠ز.

١٦. ئیسماعیل ئیبراهیم سەعید(د)، ڕووداوەکانی کوردستان لەئاوێنەی ئەدەبدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠١٠ز.

١٧. بوکنەر ب.تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، وەرگێڕانی حەمەکەریم عارف، بەرگی ١، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٨ز.

١٨. بوکنەرب.تراویك، مێژووی ئەدەبیاتی جیهان، وەرگێڕانی حەمەکەریم عارف،بەرگی ٢، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٨ز.

١٩. تیۆدۆر ئەدۆرنۆو کۆمەڵێك نووسەری تر، کۆمەڵناسی ئەدەبیات، وەرگێڕانی هادی محەمەدی، چاپی یەکەم، چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٩ز.

٢٠. پەخشان عەلی ئەحمەد، شێوازی شیعری گۆران، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩ز.

٢١. پەروین عەبدوڵڵا، ڕەگەزەکانی دراما لەشیعری لیریکی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨ز.

٢٢. پەرێز سابیر،ڕەخنەی ئەدەبی کوردی ومەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر،چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس هەولێر٢٠٠٦ز.

٢٣. پیتەر هاڵبێرگ و دانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی، وەرگێڕانی ئەنوەر قادر محەمەد، چاپی یەکەم، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی٢٠١٠ز.
٢٤. جان کۆهین، بونیاتی زمانی شیعری، وەرگێرانی ئازاد عەبدولواحید، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئارابخا، کەرکوک، ٢٠١٢ز.
٢٥. جەمیل صائب، لە خەوما، پێشکەش کردن و لێکۆڵینەوەی جەمال بابان، چاپی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد، ١٩٧٥ز.
٢٦. حەمە حەمە ئەمین قادر(کاکەی فەللاح)، کاروانی شیعری نوێی کوری، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی حسام، بەغداد، ١٩٨٠ز.
٢٧. حەمەنووری عومەر کاکی(د)، شێوازی شیعری نوێی کوردی(١٩٢٠–١٩٧٠)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی ٢٠١٢ز.
٢٨. حوسێن کەلاری، شێواز لە هۆنراوەکانی فەرهاد شاکەلی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی، ٢٠١١ز.
٢٩. خورشید ڕەشید ئەحمەد، ڕێبازی ڕۆمانتیکی لەئەدەبی کوردی دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی الجاحظ، بغداد،١٩٨٩ز.
٣٠. دڵشاد عەلی(د)، دیلان و تاقیکردنەوەی شیعری، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧ز.
٣١. دڵشاد علی(د)، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ١٩٩٨ز.
٣٢. رەئووف عوسمان(د)، ئاسۆیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی الوقف الحديثة، بغداد،٢٠١١ز.
٣٣. ڕزگار عومەر فەتاح، ڕۆمانسیزم لە شیعری هێمن و محەمەد نووری دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی موکریان، هەولێر،٢٠١٣.
٣٤. ڕێزان ساڵح مەولود، ئەندێشەی شیعریی لە نێوان ڕێبازی کلاسیك و ڕۆمانتیکی کوردی لە کرمانجی خوارووا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩ز.
٣٥. سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردی دا(١٩٧٠–١٩٩١)، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم،٢٠٠٤ز.
٣٦. شكرى عزيز الماضى(د)، تیۆری ئەدەب، وەرگێڕانی .د سەردار ئەحمەد گەردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر،٢٠١٠ز.
٣٧. شنۆ محەمەد مەحموود(د)، دەق ئاوێزان لە شیعری نوێی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی بینایی، سلێمانی ٢٠١٢ز.
٣٨. شنۆ محەمەد محمود، ڕۆڵی سوارەی ئیلیخانی زادە لە نوێگەری شیعری کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی ٢٠٠٧ز.
٣٩. شوکریە رسول(د)، ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، چاپی یەکەم، چاپخانەی فێرکردنی باڵا، هەولێر١٩٨٩ز.
٤٠. صدیق بۆرەکەیی(صفی زادە)، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی چهر تبریز، بانە،١٣٧٠ك.هـ.
٤١. عبدالرزاق بیمار، کیش و مۆسیقای هەڵبەستی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی دار الحريه، بەغداد، ١٩٩٢ز.
٤٢. عەزیز گەردی(د)، سەروا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٩ز.
٤٣. عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی لەئەدەبی کوردیدا، بەرگی دووەم(جوانکاری) چاپی یەکەم، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر،١٩٧٥ز.
٤٤. عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی الجاحظ، بەغداد، ١٩٧٢ز.
٤٥. عەزیز گەردی، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٩ز.
٤٦. عەلائەددین سەججادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی یەکەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنە،١٣٩١ك.هـ .
٤٧. عەلائەدین سجادی، نرخ شناسی، چاپی یەکەم ، چاپخانەی مەعارف، بغداد،١٩٧٠ز.
٤٨. عەلی باپیر، سۆزی نەتەوایەتی و بیری ناسیۆنالیزم لە ترازووی ئیسلامدا، چاپی دووەم، سلێمانی ١٩٩٨ز.
٤٩. عەلی قادر عوبێد و سیروان نەجم رەشید، خەباتی رزگاری نەتەوایەتی گەلی کورد، چاپی یەکەم، کتێبی ڕووناکبیری،٢٠٠٢ز.

٥٠. عەلی وەردی(د)، ئەفسانەی ئەدەبی باڵا، وەرگێڕانی کامیل مەحموود، چاپی یەکەم، چاپەمەنی گەنج، سلێمانی،٢٠٠٧ز.
٥١. علاالدین سجادی، خۆشخوانی(گوزارەکاری. ڕوانکاری. جوانکاری)چاپی یەکەم،چاپخانەی مەعارف، بەغداد، ١٩٧٨ز.
٥٢. علی صالح میران، پەیوەندی نێوان ئاین و ئەدەب، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕاگەیاندنی ئارا، سلێمانی،٢٠١٠ز.
٥٣. عوسمان دەشتی(د)، لەبارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر،٢٠١٢ز.
٥٤. عوسمان عەبدوالعەزیز محەمەد، تەفسیری قورئانی پیرۆز، بەرگی حەوت، جزمی ١٣چاپی یەکەم١٩٩٧ز.
٥٥. عوسمان عومەر سەنگاوی، پێغەمبەر(ﷺ) لەدڵی شاعیرانی کورددا، چاپی یەکەم، چاپەمەنی پەیڤ،٢٠٠٢ز.
٥٦. عیزەدین مستەفا رەسول(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، سلێمانی،٢٠١١ز.
٥٧. عیزەدین مستەفا رەسووڵ(د)، لیکۆلینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی ئاراس،هەولێر٢٠١٠ز.
٥٨. عیزەدین مستەفا رەسوول(د)، ئەحمەدی خانی(شاعیرو بیرمەند و فەیلەسوف و سۆفی)، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی ،٢٠٠٨ز.
٥٩. فاروق حەفید زادە، هەڵبژاردە لە شیعری فۆلکلۆری کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی نەورەس، سلێمانی، ١٩٨٢ز.
٦٠. فازیل کەریم ئەحمەد و نووسەرانی تر، خەیاڵ و ڕۆح (چەند تێڕوانینێك بۆ شیعری کوردی)، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، ٢٠٠٤ز.
٦١. فازیل مەجید مەحموود(د)، سروشت لە شیعری گۆران دا، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧ز.
٦٢. فەرهاد پیربال، ڕێبازە ئەدەبییەکان، چاپی سێیەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٩ز.
٦٣. فەرهاد شاکەلی، بڵاچەیەك درز دەخاتە تاریکە شەوی تەمەنم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر٢٠٠٩ز.
٦٤. کامل حسن عزیز البصیر(د)، ڕەخنە سازی (مێژوو و پەیڕەوی کردن)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بغداد ١٩٨٣ز.
٦٥. کامل حسن عزیز البصیر(د)، زانستی ئاوەڵواتا، چاپی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بغداد،١٩٨١ز.
٦٦. کەمال مەعروف(د)، تیۆرە نوێیەکانی ڕەخنەی ئەدەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی لەریا، سلێمانی،٢٠١٢ز.
٦٧. لی مۆرگان، بنەماکانی ڕەخنەی ئەدەبی، وەرگێڕانی ساماڵ ئەحمەدی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر،٢٠١٤ز.
٦٨. مارف خەزنەدار(د)، لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی (المؤسسة العراقیة للدعایة و الطباعة) بغداد، ١٩٨٤ز.
٦٩. مارف خەزنەدار(د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی (یەکەم، دووەم، سێیەم، چوارەم، پێنجەم، شەشەم، حەوتەم) چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر،٢٠١٠ز.
٧٠. مارف خەزنەدار، کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، چاپی یەکەم/ چاپخانەی الوفا، بەغداد، ١٩٦٣ز.
٧١. مەنوچێهر موحسنی، دەروازەکانی کۆمەڵناسی، وەرگێرانی رێبوار سیوەلی و ئەوانی تر، چاپی سێیەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر٢٠٠٧ز.
٧٢. محەمەد بەکر(د)، پەخشانە شیعری کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤ز.
٧٣. محەمەد بەکر(د)، کێش و ڕیتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤ز.
٧٤. محەممەد کۆردۆ، گەڕان بەدوای شیعرو جیاوازیدا، چاپی یەکەم، چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی٢٠٠٦ز.
٧٥. محەمەد وەسمان، فەلسەفەی سۆفیگەری، چاپی دووەم، ناوەندی ئاودێر بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، هەولێر،٢٠١٤ز.
٧٦. محمد فازیل مستەفا(د)، دەنگی پیرەمێرد لە بزووتنەوەی شیعری نوێی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات هەولێر ٢٠١١ز.
٧٧. محمد معروف فتاح، لیکۆلینەوە زمانەوانییەکان، ئامادەکردنی،(شیروان حسین خۆشناو– شیروان میرزا قادر)، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٠ز.

٧٨. محمدی خاڵ، ناڵەی دەروون، جزمی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ارشاد، بەغداد، ١٩٨٤ز.
٧٩. مستەفا ساڵح کەریم، باخێك لە وشە گەشتێك بە ژیاننامەی پڕ شکۆی پیرەمێرددا، چاپی دووەم، چاپخانەی پەنجەرە، تاران، ٢٠١٥ز.
٨٠. نەسرین ڕەئووف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر لەئەدەبی کوردیدا ساڵانی(١٩٢٠–١٩٥٨)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر،٢٠١٠ز.
٨١. نووری فارس حەمەخان، عەرووزی کوردی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر٢٠٠٤ز.
٨٢. هاوژین سلێوە عیسی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەسدا، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی٢٠٠٩ز.
٨٣. هاوژین سلێوە(د)، خۆری دەق و ئاوێزەی ڕەخنە، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣ز.
٨٤. هەڤاڵ ئەبوبەکر حسەین، چەشنە ئەدەبی و ڕۆژنامەنووسییەکان و ڕەنگدانەوەی لە (ژیان و ژین)دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٧ز.
٨٥. هیمداد حوسێن(د)، دەروازەیەك بۆ ڕەخنەی ئەدەبی نوێی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی باز، هەولێر،٢٠١٠ز.
٨٦. هیمداد حوسێن(د)، ڕێبازە ئەدەبییەکان، چاپی سێیەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤ز.

- دیوانەکان

١. ئازاد عبدالواحد، دیوانی شێخ نووریی شێخ ساڵح، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی الجاحظ، بغداد، ١٩٨٩ز.
٢. ئەحمەد دەروێش، دیوانی ئەخۆل، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان، سلێمانی،١٩٨٣ز.
٣. ئومێد کاکە ڕەش، دیوانی سەلام، چاپی دووەم، چاپخانەی الحوادث، بەغداد، ١٩٩١ز.
٤. ئومێد کاکە ڕەش، دیوانی عارف عورفی، چاپی یەکەم، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی، ١٩٨٥ز.
٥. ئومێد ئاشنا و عەبدالکریم موفتی، دیوانی موفتی پێنجوینی، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الشرکةالعراقیة للطباعة والنشر)، بەغداد١٩٩٠ز
٦. ئیسماعیل ئیبراهیم (د)، شیعرە بڵاوکراوەکانی ئەسیری، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی،٢٠٠٨ز.
٧. بنەماڵەی شاعیر، دیوانی کاکەی فەلاح، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠٠٤ز.
٨. بورهان قانع، دیوانی قانع، چاپی هەشتەم، چاپخانەی دالاهۆ، تهران، ١٣٩٣ك هـ.
٩. جەمال محەمەد محەمەد ئەمین، دیوانی حەمدی ،چاپی یەکەم، چاپخانەی ئۆفیسی سەرکەوتن، سلێمانی، ١٩٨٤ز.
١٠. حەکیم مەلا صاڵح، دیوانی ناتیق، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٩ز.
١١. سەردار حەمید میران و کەریم موستەفا شارەزا، دیوانی حاجی قادری کۆیی، چاپی یەکەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنە، ١٣٩٠ك.هـ.
١٢. سەید نەجمەدین ئەنیسی، دیوانی حەریق، چاپی یەکەم، چاپخانەی بینایی، سلێمانی٢٠١٢ز.
١٣. شێخ محەمەدی خاڵ و ئومێد ئاشنا، دیوانی شێخ ڕەزا تاڵەبانی، کوردستان، ٢٠١٣ز.
١٤. صدیق صفی زادە، دیوانی بێسارانی، چاپی دووەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان١٣٩٢ك هـ.
١٥. عبدالرحیم عبداللە چروستانی و صاڵح چروستانی، دیوانی چروستانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی نەورەس، سلێمانی، ١٩٨٥ز.
١٦. عبدوڵڵا ئاگرین(د)، دیوانی شیعر"محەمەد ساڵح دیلان"، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر، ٢٠١٣ز.

١٧. عەزیز گەردی، دیوانی عاصی، چاپی یەکەم، نووسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن، هەولێر،٢٠٠٨ز.
١٨. عوسمان دەشتی(د) و سدیق ساڵح، دیوانی محەمەد ڕەسووڵ هاوار، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی٢٠٠٧ز.
١٩. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ(د)، دیوانی سەفوەت، چاپی یەکەم، دار الحریة للطباعة، ١٩٨٤ز.
٢٠. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، دیوانی ئەحمەد موختار جاف، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەدیب، بەغداد، ١٩٨٦ز.
٢١. فائق هۆشیارو ئەوانی تر، دیوانی پیرەمێرد، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی زەمان، بەغداد،١٩٩٠ز.
٢٢. کاروان عوسمان، دیوانی شوکری فەزلی، چاپی یەکەم، چاپەمەنی گەنج، سلێمانی ٢٠٠٩ز.
٢٣. کەمال عەلی باپیر، دیوانی کەمالی، چاپی یەکەم، چاپخانەی "دار الشؤون الثقافة العامة، ١٩٨٦ز.
٢٤. کوردستان موکریانی، دیوانی دڵدار، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧١ز.
٢٥. مارف ناسراو، دیوانی بێزار، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕوون، ٢٠٠٧ز.
٢٦. مەحموود زێوەر، دیوانی بەختیار زێوەر، چاپی سێیەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨ز.
٢٧. مەحموود زێوەر، دیوانی زێوەر، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٣ز.
٢٨. مەلا عبدالکریمی مدریس و محمدی مەلا کەریم، دیوانی مەحوی، چاپی دووەم، چاپخانەی دارأفاق عربیه، سلیمانی ١٩٨٤ز.
٢٩. مەلا عەبدولکەریمی مودەڕریس، دیوانی مەولەوی، چاپی یەکەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنه،١٣٨٩ك هـ.
٣٠. مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و فاتیح عەبدولکەریم، دیوانی نالی، چاپی دوەم، انتشاراتی کوردستان، سنندج،١٣٧٩ك.هـ
٣١. محەمەد رسول (هاوار)، پیرەمێردی نەمر، چاپی یەکەم، چاپخانەی (ألعانی) بەغداد،١٩٧٠ز.
٣٢. محەمەد ئەمین کاردۆخی، دیوانی شاهۆ، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاکام، ٢٠١٢ز.
٣٣. محەمەدی مەلا کەریم، دیوانی بێخود، چاپی یەکەم، چاپخانەی سلمان الاعظمی، بغداد١٩٧٠ز.
٣٤. محەمەدی مەلا کەریم، دیوانی فایەق بێکەس، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، ٢٠٠٨ز.
٣٥. محەمەدی مەلاکریم، دیوانی گۆران، سەرجەم شیعرەکانی عەبدوڵڵا گۆران، بەرگی یەکەم، چاپی پێنجەم، چاپخانەی دالاهۆ، تاران، ١٣٩٣ك.هـ.
٣٦. مستەفا عەسکەری، دیوانی ئەسیری، چاپی یەکەم، چاپخانەی الحوادث، بەغداد ١٩٨٧ز.
٣٧. وریا حەبیب، دیوانی هێمن موکریانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٧٠٨ کوردی.

- گۆڤارەکان

١. تاریق ساڵح، وێنەی هونەری لە هەندێ شیعری گۆران دا، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٩٩)، ٢٠١٣/١٢/٥ز.
٢. حەمەنووری عومەر کاکی(د)، شکستی میرنشینی بابان لە شیعری (سالم)دا، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژمارە٣ی ساڵی ٢٠١٤.
٣. سەنگەر قادر و هیمداد حسین، بوونی شیعر لە ئەدەبی کوردیدا (شیعرەکانی ڕەفیق سابیر و کەریم دەشتی بەنموونە) ، گۆڤاری زانکۆی سەلاحەددین، ژمارە(٥٠)ساڵی ٢٠١١ز.
٤. شاخەوان فەرهاد محەمەد، شیعرێتی کورتیلە شیعر لەڕووی تیۆرییەوە، گۆڤاری ڕامان، ژمارە(٢١٠)ی ٢٠١٤/١١/٥ز.
٥. گۆران، مەولەوی و شیعری موناسەبات، گۆڤاری بەیان ، ژمارە ٣١ی تشرینی دووەم ساڵی ١٩٧٥ز.
٦. عادل گەرمیانی(د)، پێناسەکانی ئەدەب، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٨١)ی ٢٠١٢/٦/٥ز.
٧. عادل گەرمیانی(د)، خەسڵەتەکانی زمانی شیعری کوردی هاوچەرخ، گۆڤاری هەنار، ژمارە(٩١)ی ئۆگیستی ٢٠١٣ز.
٨. عادل گەرمیانی(د)، وێنەی بیری لە هزری مرۆڤی کۆندا، گۆڤاری کاروان، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ژمارە (١٧١)ی ساڵی٢٠٠٣ز.

٩. عوسمان دەشتی(د)، بنەماکانی شیعریەت لە تێکستی (یادگارو هیوا)ی ئیبراهیم ئەحمەددا، گۆڤاری ئەکادیمی ، ژمارە (١٦)ی ساڵی٢٠١٠ز.
١٠. عوسمان دەشتی(د)، ماتەمنامە لە شیعری کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە(١)ی ساڵی٢٠١٤ز.
١١. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ(د)، وتاری دەستەی بەڕیوەبەری یەکێتی نووسەرانی کورد لە کردنەوەی میهرەجانی دووەمی شیعری کوردیدا، یەکێتی نووسەرانی کورد، گۆڤاری نووسەری کورد،ژمارە(٥) خولی دووەم تشرینی دووەم ساڵی ١٩٨٠.
١٢. کەریم حیکمەتی، خەسارەکانی شیعری کوردی، گۆڤاری ڕامان، ژمارە(١١٠)ی ٥/٧/٢٠٠٦ز.
١٣. مارف خەزنەدار، ڕەنگدانەوەی خەباتی کورد لەپێناو مافی نەتەوایەتی لەئەدەبی کوردیدا، گۆڤاری ڕامان، ژمارە(١٤٦)ی ٥/٧/٢٠٠٩ز.
١٤. مەحموود زامدار، باسکەمەلەیەك لەنێو زەریای شیعری مەولەویدا، میهرەجانی شیعری مەولەوی، کتێبی ژمارە(١) گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، چاپخانەی زەمان بغداد،١٩٨٩ز.
١٥. محەمەد علی قەرەداغی، دەوری زانینی موناسەبە لەڕاستکردنەوەی مەعنای شیعری کلاسیکی دا، گۆڤاری بەیان، ژمارە ٣٢ی کانوونی یەکەم ساڵی ١٩٧٥ز.
١٦. محەمەدی مەلاکەریم، گۆران و شیعری موناسەبەت، گۆڤاری بەیان ، ژمارە ٢٩ی ئەیلولی ساڵی ١٩٧٥ز.
١٧. موحسین ئەحمەد عومەر(د)، ئەدەب و کۆمەڵگا، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٠٥)، ٥/٢/٢٠٠٦ز.

- ڕۆژنامە

١. سیاپۆش، ئەدەبیاتی کوردی و شاعیرەکانمان، ڕۆژنامەی ژیان، هەردوو ژمارەی(٢٣٥–٢٣٦)ساڵی حەوتەم١٩٣٢ز.

- فەرهەنگ

١. بەختیار سەجادی و محەمەد مەحموودی، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس،٢٠٠٤ز.
٢. جەمال عەبدول، فەرهەنگی ڕاگەیاندن"ئینگلیزی–عەرەبی– کوردی، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی،٢٠٠٦ز.
٣. رزگار کریم، فەرهەنگی دەریا (عەرەبی □ کوردی)، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەهارەت، ٢٠٠٦ز.
٤. سەلام ناوخۆش، فەرهەنگی گیرفانی ئۆکسفۆرد، ئینگلیزی– کوردی،چاپی یەکەم، چاپخانەی لەبڵاوکراوەکانی کتێبخانەی زانیار، سلێمانی،٢٠٠٩ز.
٥. سەلام ناوخۆش، فەرهەنگی ئۆکسفۆرد، کوردی– ئینگلیزی،چاپی چوارەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر،٢٠١٣ز.
٦. شێخ مارفی نۆدێ، أحمدی، لەسەر ئەرکی کتێب فرۆشی عبدالرحیمی محمودی لەچاپ دراوە، سنە، ١٣٦٥ك.هـ.
٧. شێخ محمدی خاڵ، فەرهەنگی خاڵ، جزمی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠ز.
٨. عەبدوڵڵا جەبار، فەرهەنگی شارا، چاپی یەکەم، خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، سلێمانی٢٠٠٧ز.
٩. موحسین ئەحمەد عومەر(د)، فەرهەنگی ئەدەبی، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی،٢٠١٢ز.
١٠. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی، چاپخانەی بینایی، ٢٠١١ز.
١١. http://www.merriam-webster.com/ Merriam-Webster Dictionary, ٢٠١٥, version ٣,١,١
١٢. Optical Reader, Version ٢,١١,٢,١
١٣. Rebin Ali, Rebin Dictionary, Version ٢,١, ٢٠١٥

- نامەی زانکۆیی

١. ئاشنا جلال رفيق، لاواندنەوە لە شیعری کوردی کرمانجی خواروودا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١١ز.

٢. سامان عەزەدین سەعدون، دەقە شیعرییەکانی گۆران لەڕوانگەی دەروونناسییەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٣ز.

٣. عەدنان عبدالرحمن تەها، شیعری فۆلکلۆری کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، نامەی ماستەر، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلێمانی،٢٠٠٩ز.

٤. هاوژین صلیوە عیسا، ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا، نامەی دکتۆرا، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییەکان، زانکۆی کۆیە،٢٠١٣ز.

- وانەبێژی

١. ئازاد عەبدلواحید کەریم(د)، شیعریەتی دەق، وانەکانی خوێندنی باڵا ماستەر، زانکۆی گەرمیان، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان و وەرزش، خانەقین، سکوڵی زمان/ بەشی زمانی کوردی، ساڵی خوێندن(٢٠١٤–٢٠١٥).

دووەم/عەرەبی

١. أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي، البداية والنهاية، المحقق: علي شيري، جزء٢، ط١، دار إحياء التراث العربي، ١٩٨٨م.
٢. أبو على الحسن بن رشيق القيرواني الأزدي، العمدة في محاسن الشعر وآدابه، تحقيق/ محمد محيي الدين عبد الحميد، جزء١ الطبعة: الخامسة، دار الجيل، ١٩٨١م.
٣. أبو هلال الحسن بعبد الله العسكري، الصناعتين، تحقيق/ علي محمد البجاوي ومحمد أبو الفضل إبراهيم، ط١، المكتبة العنصرية – بيروت، ١٤١٩هـ
٤. احسان عباس(د)، تاريخ النقد الادبى عند العرب،ط٤ دارالثقافة، بيروت- لبنان،١٩٨٣م.
٥. أحمد عبد المقصود هيكل، تطور الأدب الحديث في مصر،ط ٦،دارالمعارف،١٩٩٤م.
٦. أحمد مختار عبد الحميد عمر(د)، معجم اللغة العربية المعاصرة، (جزء٢، جزء٣) ط١، عالم الكتب، ٢٠٠٨م.
٧. إدريس الناقوري(د)، قضية الإسلام والشعر، ط١، الدار البيضاء، دار النشر المغربية، ١٩٨٢م.
٨. طاهر سليمان حمودة، جلال الدين السيوطى عصره وحياتة وأثاره وجهودة فى الدرس اللغوى،ط ١، المكتب الاسلامى، بيروت،١٩٨٩م.
٩. عبدالطيف أحمد مصطفى، الفرقة الاسلامية و غيرها، ط٢، مطبعة الامان، ٢٠١١م.
١٠. عثمان علي(د): دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣-١٩٤٦، چاپی یەکەم، نووسینگەی تەفسیر، هەولێر، ٢٠٠٣.
١١. علي علي مصطفى صبح، المذاهب الأدبية في الشعر الحديث لجنوب المملكة العربية السعودية، ط١، تهامة ، جدة-المملكة العربية السعودية ١٩٨٤م.
١٢. م.أ. هستريان: كوردستان تركيا بين الحربين، دارالكتاب، بيروت، ١٩٨٧م.
١٣. يحيى حمزة علي بن إبراهيم، الطراز لأسرار البلاغة وعلوم حقائق الإعجاز، جزء٣،ط١، المكتبة العنصرية -بيروت١٤٢٣هـ.

سێیەم/فارسی

١. جلال الدين همايى، فنون بلاغت و صناعات أدبى، جلد أول(صنايع لفظى بديع وأقسام شعر فارسى)، چاپ سوم، انتشارات توس، تهران،١٣٦٤هـ.ش.

٢. سيروس شميسا(د) ، انواع أدبى، ويراش سوم، چاپ نهم، انتشارات فردوس، تهران١٣٨١هـ.ش.

٣. شمس قیس رازی، المعجم فی معاییر أشعار العجم، انتشارات زوار،١٣٧٣هـ.ش.
٤. غلا محسن مصاحب(د)، دایره المعارف فارسی، جلد أول، چاپ چهارم، انتشارات أمیر کبیر، تهران، ١٣٨٣هـ.ش.
٥. کورش صفوی، شعرو نظام های انگیخته زبانی(شعر از دیدگاه زبان شناسی) نشریه فرهنگ و هنر،خرداد و تیر١٣٧٨
٦. محمد رضا أصلانی، فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز، انتشارات کاروان، ١٣٨٥هـ.ش.
٧. محمد رضا شفیعی کدکندی(د)، صور خیال در شیعری فارسی، انتشارات أگا، چاپ ٩،تهران ١٣٨٣هـ.ش.
٨. محمد فشارکی، ابتکارات خواجه نصر در عروض و فنون شعری، بایگاه مجلات تخصصی،٤٤ در ١٨ دیسامبر٢٠١٣م.
٩. مصلح عبدالله، غزل های سعدی، تصحیح و توضیح، دکتر.غلا محسن مصاحب، انتشارات سخن، تهران، ١٣٨٥هـ.ش.

چوارەم/ئینگلیزی

١. Bryan Stharkis Harsio, The Edinburgh companion to ancient Greece and Rome, United states of America, ٢٢ george square, Edinburgh, Edinburgh University press,٢٠٠٦.
٢. J hn Wiely and Sons- A companion to literary poem production- North America,United States-٢٠١٢.
٣. Siman Dentith, Parody professor, Second edition, Routledge, ٢٩ west ٣٥th street New York, ٢٠٠٠.
٤. Angela Ester Hammer, Romantic poetry, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamin publishing company.
٥. Peter J. Aicher, Rome Alive: A Source-Guide to the Ancient City: Bolchazy-Craducci publisher: LTD, United States of America, ٢٠٠٤.
٦. Swen Hakon Rossel, A history of Danish literature- Lincoln, London, University of Nabraska press, ١٩٩٢.
٧. David Daiches, Critical History of English Literature, Second edition, Heredia marg, Ballad Estate, Mumbai,١٩٦٠.
٨. Sandra Sider, Handbook to Life in Renaissance Europe, First edition, Oxford New York, ٢٠٠٥.
٩. Theo d'. Hae, Literature for Europe?, Netherland, ٢٠٠٩.
١٠. Derek Attidge Cambridge, Poetic Rhythm: An introduction, Rutgers Cambridge, United Kingdom Rutgers University, ١٩٩٥.
١١. JAY PARINI, The Wadsworth Anthology of Poetry, Webcam Ltd: First, ٢٠٠٦.

پێنجەم/ئینتەرنێت

١. أدبیات فارسی، ردەهاو موضوعات– درون مایەها https://fa.wikipedia.org/wiki
٢. نجاة الماجد، ٢٠١٥إقرأ المزيد على موضوع..كوم http://mawdoo٣.com
٣. قربانی– کتابخانه تخصصی أدبیات– تأریخ ادبیات فارسی، سه شنبه ٢٦ اردیبهشت١٣٩١هـ.ش
http://aqlibrary.ir/literature/index.php
٤. حەمەکەریم عارف، دەربارەی شیعرو شاعیری(مەحەکی شیعر ، هەزار توێی شیعری نوێخوازی، شیعر کوژی)
www.pertwk.com-ktebxana/node٢٠٠٧
٥. مسعد محمد زياد(د)، ارشيف:١١٣٢٠، الكتاب: أرشيف منتدى الفصيح-٣، تم تحميله في: ديسمبر ٢٠١٠م،
http://www.alfaseeh.com
٦. ديوان شعر للأستاذ محمد مجذوب، مجلة الرسالة، ع٧٧٢ ، ١٩٤٨ ، أخر تعديل الصحيفة، ٢٠١٥م
٧. عباس خضر، مجلة الرسالة ع٨٢٣ ، ص٤٦، أخر تعديل الصحيفة،٢٠١٥م
http://www.abbaskhider.com/seiten

٨. عبدالقادر رشيد ناصرى، مجلة الرسالة، عدد٩٦٩، https://ar.wikisource.org/wiki
٩. عبدالله عثمان فدا، أرشيف منتدى الفصيح – ٣ صفحة٨٠٢١، السبت, ١٠ تشرين٢/نوفمبر ٢٠١٢م
http://www.mojtamai.com/book/almaktabah/book
١٠. لغت نامه دهخدا، با كمكى أفروزدن متن كليات سعدى ، https://fa.wikipedia.org
١١. مجلة «دعوة الحق»مجلة شهرية تعنى بالدراسات الإسلامية و بشؤون الثقافة والفكر أسست سنة ١٩٥٩م
http://www.habous.gov.ma/daou-atalhaq/itemlist/category
١٢. محمد عبالفتاح/ شعر المناسبات هو الاهم. http://www.farfesh.com/Display.asp?catID
١٣. مرثيه و مديحه چيست؟... شعر نو.. خواص و عوام أز نگاه ناسر خسرو(فارسى) پايگاه تربت جام بازيبينى شده در ٢٣ نوامبر٢٠١١م
www.cloob.com/c/shere_no/٦٢١١٤٨٥٤
١٤. مهدي نصير، شعر المناسبات بعيدا عن الشرط الوطني.. مجرد نظم، جريدة الدستور يومية سياسية عربية مستقلة تصدر عن الشركة الاردنية للصحافة والنشر:ادباء- الأربعاء، ٢٦ نوفمبر/تشرين الثاني، ٢٠١٤ز.
http://addustour.com/١٧٤١١/
١٥. نزار قەبانى، شيعر چييه ؟، وەرگێڕانى حەسەن ئەيوب زادە، ٢٠٠٨ز، WWW.pertwk.com

ملخص الرسالة

هذه الرسالة بعنوان (شعر المناسبات في الأدب الكردي/كرمانج الاوسط) وهي محاولة لجمع وتصنيف شعر المناسبات في الأدب الكردي للفترة (١٩١٤-١٩٤٥م)، وكذلك تسليط الضوء على أهمية شعر المناسبات في الأدب الكردي، مع عرض أهمية تلك المناسبات والذكريات والأحداث والكوارث التى كان لها وجود في تاريخ شعبنا من جهة ، وعرض تلك التأثيرات والإنعساكات التي نتجت عن تلك المناسبات والذكريات من جهة أخرى وكان لها أثر على الادبيات والشعر الكردي. مع الاشارة الى ماحمله الشعر على عاتقه من خدمة أطراف تلك المناسبات مثل المناسبات (الدينية و الوطنية و الاجتماعية و الثقافية و الشخصية). سجلت هذه الرسالة حسب الضرورة القسم الاكبر من اشعار الشعراء الكرد في تلك المرحلة.

تتضمن هذه الرسالة مقدمة وثلاثة فصول:

الفصل الأول يتكون من ثلاثة محاور: في المحور الاول عرض مفهوم وتعريف شعر المناسبات و علاقة شعر المناسبات و الشعراء وكذلك ما ذهب اليه النقاد والباحثون والشعراء بخصوص شعر المناسبات و فيه تقييم لأهمية واهتمام شعر المناسبات وفضل ذلك النوع من الشعر مع وجود الراى المخالف وذكر بعض الملاحظات على نقاط الضعف لهذا النوع من الشعر من وجهة نظر بعض أولئك النقاد، في المحور الثاني تم الحديث بشكل مركز عن تاريخ ظهور شعر المناسبات في ادبيات العالم والادب العربي والفارسي والكردي حسب مراحل ظهوره.

وفي المحور الثالث من الفصل ذاته تم الحديث عن علاقة الشعر والمجتمع من الجانب الديني والاجتماعي والقومي وسلط الضوء على نقاط القوة لتلك الانواع من العلاقات في الادب الكردي.

الفصل الثاني تتحدث عن اجناس واشكال ومضمون شعر المناسبات في ثلاثة محاور، تتحدث في المحور الاول بشكل موضوعي عن اجناس شعر المناسبة، ويتضمن على الاغلب تلك الاجناس التي لها علاقة بالاحاسيس والعواطف المتأججة للشعراء، هذه الاجناس من الشعر تمنح النص ذوقا فنيا مرهفا، يشير الى النقاط المهمة حيث ان الشعر ينبع من خبرة الشاعر في الحياة وتحرك احاسيسه وعواطفه وفي اطار تفكير مناسب تمنحه مسحة جمالية من خلال خيال الشعراء. مع ان المحور الثاني يعرض طبيعة شعر المناسبات من خلال الحديث على الموسيقى واللغة الشعرية والصورة الشعرية لشعر المناسبات، في نمط خاص لكل من الايقاع و الزمان والصورة الشعرية حسب انواع الاحداث والمناسبات التي فيها اختلاف فيما بينها مع انه قد تمت الاشارة الى ان شعر المناسبات جزء من خصوصيات الشعر بصورة عامة من ناحية الشكل، وفي نمطه العامة لاينفصل عن انواع الشعر الاخرى.

وفي المحور الثالث سلط الضوء على مضمون الشعر الكردي وعلاقة تلك الانواع الشعرية بالمناسبات والاحداث، بعد ذلك جرى الحديث عن دوور شعر ليريك، في سعة اشتمال شعر المناسبات، لأن ليريك له علاقة وثيقة وحميمة باحساس وعاطفة الشاعر ويتخذ من انفعالات الشاعر مصدرا له.

الفصل الثالث وهو الميدان التطبيقي للبحث، سجل بشكل واسع شعر المناسبات وعينات شعر المناسبات بين السنوات (١٩١٤-١٩٤٥م) والذي يتضمن اربعة محاور.

في المحور الاول عرض شعر المناسبات الدينية وعينات هذا النوع من الشعر عند الشعراء والتي نظمت للمناسبات الدينية المتنوعة، والمحور الثاني يتضمن شعر المناسبات الوطنية والقومية، وهو مطلب في غاية الإهتمام سجل فيه جزء كبير من تلك الاشعار التي نظمت لتلك المناسبات. المحور الثالث يتكون من ثلاثة مواضيع ذات العلاقة التي تتضمن شعر المناسبات الاجتماعية والثقافية والشخصية وعرض مجموعة كبيرة من شعر الشعراء. وكل ما يتعلق بالمحور الرابع فهو يتحدث عن جميع الاحداث الطبيعية التي نظم الشعراء فيها اشعارهم في تلك المرحلة، وفي الختام اهم النتائج التي توصل اليها الرسالة.

Abstract

This thesis entitled, "Occasional Poetry in Kurdish Literature; Central Kurmanji" is an attempt to collect, categorize and emphasize on occasional poetry in Kurdish literature between (١٩١٤ -١٩٤٥). It also introduces not only the importance of events, occasions, memories and disasters that happened in the history of Kurdish people but also the impact and reflection that they had had upon Kurdish literature and poetry. Furthermore, it manifests the duty of poetry in serving all sides of the occasions including, religious, national, social, cultural and personal. This thesis demonstrates most of the poets' occasional poems during the above-mentioned period.

This thesis consists of a preface and three chapters:

The first chapter comprises three parts. The first part presents the concept and definition of occasional poetry and the relationship between occasional poetry and its poets. It also shows the researchers and critics' thoughts and opinions towards occasional poetry. The second part thoroughly uncovers the stages of the emergence of occasional poetry in the Arabic, Persian, and Kurdish literature. The third and final part fully uncovers the relationship between occasional poetry and society religiously, socially and nationally and it sheds light on the strong points of such relationship in Kurdish literature.

The second chapter of this thesis describes the sort, pattern and essence of occasional poetry in three parts. The first part shows the sorts of occasional poetry objectivity including those sorts that are related to the poets` feelings and emotions which beautify the artistic faces of the text. This highly shows that it is a fact that poems of all sorts originate from the probation of poets` lives and surroundings and excites their emotions and in the context of a harmonious idea decorates their purposes and messages with imagination in a poetic illusion. The second part describes the pattern of occasional poetry which includes music, poetic language and poetic image. It states that each of the rhythm, language and poetic images are different according to the type of events and occasions, also it is pointed out that occasional poetry according to the form is a part of the poetry`s attributes in general, and according to its general form it does not separate from the other kinds of poetry. The third part sheds light on the essence of

Kurdish poetry and the relation of these kinds of poetry with the occasions and events, then it describes lyric poetry's role in occasional poetry, because lyrics have a strong relationship with the poets` feelings and originates from the poets` emotions.

The last chapter which is the practical field of the research vastly presents the occasional poetry and the instance of occasional poetry between "١٩١٤-١٩٤٥" consists of four parts. The first part brings out the religious occasional poetry and the examples of this kind of poetry are written for all religious occasions. The second part includes patriotic, national and political occasional poetry and it is an important part and one of the most beneficial parts of the study and most of those kinds of poems are shown in this part. The third part consists of three correlation topics which contain social, cultural and personal occasional poetry and so many poems of the poets are shown here. The forth and the last part talks about all the events and natural occasion's poetry that the poets have written about their daily lives. In conclusion, the most important results of the research are discussed.